

Т. Зуев
ТАЪРИХИ УМУМИ

**ТАЪРИХИ
 ДУНИЁИ ҚАДИМ**

5

РҶЙДОДҲОИ МУҲИМТАРИН

3000-2400 п.а.м.

Солҳои ҳукмронии сулолаҳои III-VI фаръавнҳо дар Миср

2300-1750 п.а.м.

Умри маданияти Хараппа

Миёнаҳои ҳазорсолаи III п.а.м.

Ташкилѐбии давлати Элом

1580 п.а.м.

Анҷомѐбии ҳукмронии гиксосҳо дар Миср

1424-1388 п.а.м.

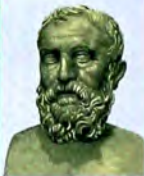
Солҳои ҳукмронии фиръавн Эхнатон дар Миср

722 п.а.м.

Соли дар Ошур ба сари ҳокимият омадани Сарғони II

594 п.а.м.

Оғози ҳукмронии Солон дар давлати Афина

590 п.а.м.

Соли барҳамхӯрии давлати Урарту

Т. Н. Зиёев

ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ ДУНӢИ
ҚАДИМ

китоби дарсӣ барои синфи 5

Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чоп тавсия кардааст

«САРПАРАСТ»
Душанбе
2005

[Handwritten signature]
№ 3794/2

Т. Н. Зиёев. ТАЪРИХИ УМУМӢ. ТАЪРИХИ ДУНӢИ ҚАДИМ.
Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми макотиби таҳсилоти умумӣ. –
Душанбе, «Сарпараст», 2005. – 272 саҳифа.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (бахои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1	Заринаван	6 ^а	наб	2006	2007
2	Қасимова	5 ^а	2007	наб	наб
3	Ҷоҳилова	6 ^а	2007-08	наб	наб
4	Абдуқодиров	6 ^а	2008-09	наб	наб
5	Ҷоҳилова	6 ^а	2009	2010	2010

Муаллимони мӯхтарам!

Хошишмандем, фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айний, 45, Пажуғишгоҳи илмҳои педагогии Тоҷикистон ирсол намоед.

МУҚАДДИМА

Хонандагони азиз!

Шумо дер боз интизори омӯхтани фанни таърих будед. Инак, он рӯз ҳам фаро расид. Ин фанро акнун аз ҳамин соли таҳсил сар карда, то хатми мактаб мунтазам меомӯzed.

Шумо аллақай оид ба таърих дониш доред. Онро ҳангоми таҳсил дар мактаби ибтидоӣ ва аз хондани китобҳои гуногун, маҷаллаю рӯзномаҳо, шунидани радио, тамошои телевизион ва кино, нақли волидон ва калонсолони дигар ҳосил кардаед. Вале ин дониши шумо аз таърих ханӯз кам буда, талаботи Шуморо пурра конeъ карда наметавонад. Омӯзиши пай дар пайи фанни таърих ин камбудиро ислоҳ хоҳад кард.

Калимаи "таърих" маънии "ҳаёти гузаштаи инсон" ва "воқеаю ҳодисаҳои гузашта"-ро дорад. Таърих илмест, ки маҷмӯи воқеаю ҳодисаҳои замони гузаштаро меомӯзад, илмест, ки дар бораи ҷомеаи инсонӣ аз замони қадимтарин то рӯзҳои мо баҳс мекунад. Он, аз ҷумла, соҳти давлатӣ ва усули давлатдорӣ, фаъолияти ҳочағӣ, тиҷорат ва маданияти халқу давлатҳои қадим, макон ва замони рӯй додани ҳодисаю воқеаҳои гузаштаро инъикос менамояд.

Дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ду шохаи таърих таълим дода мешавад – таърихи умумӣ ва таърихи халқи тоҷик. Таърихи умумӣ таърихи замони гузашта ва муосири ҷаҳон ва таърихи халқи тоҷик бошад, таърихи замони гузашта ва муосири халқҳои Тоҷикистонро дар бар гирифтааст.

Китоберо, ки дар даст доред, таърихи умумӣ – дунёи қадим ном дошта, таърихи ҷаҳонро аз замони хеле дур аз мо – аз асри санг ва Мисри қадиму Бобул сар карда, то Ҳиндустону Чин, Юнону Бохтар, Порг, Селевкиёну Кушони Бузург ва Риму Америкаи қадимро дар бар мегирад. Омӯзиши таърихи ин давлатҳо дар пешни назари Шумо саҳифаҳои пур аз ҳодисаю воқеаҳои аҷоибу гароиб ва муҳими таърихро чилвагар месозад.

Оё Шумо медонед, ки таърихи аз замони мо садҳо ва ҳатто ҳазорҳо сол пештар чӣ гуна ва ба воситаи чӣҳо то ба имрӯз омада расидааст? Китоби дарсии таърихи умумӣ – дунёи қадим дар ин бора ба Шумо маълумот медиҳад.

Агар касе чизеро ҷое ба муддати якчанд рӯз ба холи худ гузорад, пас мебинад, ки дар ин муддат болои онро қабати тунуки чангу губор пӯшондааст. Шумо худатон ин далелро бо осонӣ санчида, боварӣ ҳосил хоҳед кард, ки он воқеан дуруст будааст. Дар тӯли замонҳои дуру дароз қабати гафси хок, ки аз ҳамон қабатҳои чангу губор иборат аст, ашӯҳо, олоғи меҳнат, қасру биноҳои истиқоматӣ, ҳайкалҳо, тангаҳо, дастхату катибаҳои пӯшонида, дар болои онҳо ҳатто алафу дарахтон сабзида, шаҳру деҳаҳо бунёд гардидаанд. Аз ҳамин сабаб, осори зиндагии одамони қадим асосан дар зери замин мондааст.

Як қисми ками таърихи дунёи қадим то ба мо тавассути сарчашмаҳои ҳатти омада расидааст. Лекин имконияти васеътару пурратар омӯхтани онҳо вучуд дорад. Бо ин мақсад, олимони дар харобаҳои биноҳо, қасрҳо, мақбараҳо, шаҳрҳои замони қадим ҳафриёт, яъне кофтукоб мегузаронанд.

Олимонро, ки ёдгориҳои таърихии гузаштаи дур, аз он ҷумла, дунёи қадимро меомӯзанд, "бостоншинос" ("археолог") ва худини шоҳии илми таърихро "бостоншиносӣ" ("археология") меноманд. Ин қабил олимони махсусан, барои таърихи дунёи қадим маводи басо муҳим пайдо мекунанд.

Ашӯҳо ва ёдгориҳои пайдокардаи таърихи қадим баъд аз омӯзиши ҳаматарафаи олимони бостоншинос барои намоиш дар осорхонаҳои таърихӣ ҷой дода мешаванд, то ки мардум аз он ҷумла, насли наврас, ба таърихи гузаштаи халқи худ ва халқҳои дигари ҷаҳон шинос шаванд, онро хуб омӯзанд ва гиромӣ доранд. Охир, шахсе, ки таърихи замони гузаштаре наметавонад, ҳаргиз одами бомаърифату бофарҳанг буда наметавонад ва ба қадри халқу ватани худ намерасад. Аз ин рӯ, донишгари таърихӣ барои ҳар як шаҳрванди хурду қалони кишвар зарур ва муҳим аст.

Барои осонтар шудани омӯзиши таърихи дунёи қадим китоби дарсӣ мазкур ба бобҳо, мавзӯҳо ва мавзӯчаҳои алоҳида тақсим карда шудааст. Аксу суратҳои китоб мазмуни маводи таълимиро барои Шумо боз ҳам пурратару равшантар мегардонанд.

Дар охири ҳар як мавзӯӣ барои санҷиши мустақилона ва сайқал додани дониши Шумо саволу супоришҳо пешниҳод карда шудаанд. Шумо метавонед аз онҳо самаранок истифода баред.

Дар охир ба Шумо, хонандагони арҷманд, дар омӯзиши таърихи дунёи қадим барор ва илҳом мебоҳам.

МУАЛЛИФ

оташиро кашф карданд, дар тарзи ҳаёти онҳо тағйироти муҳим ба амал омад. Акнун одамон оташиро барои гарм кардани манзил ва пухтани гӯшти ҳайвонҳои шикоркардашон истифода мебуданд. Баъд аз пӯсти ҳайвонот барои худ сару либос ва ҷои хоб тайёр карданро ёд гирифтанд.

Одамон тадричан дар ҷойҳои ҳамвори сероб паноҳгоҳҳо месохтагӣ шуданд. Бостоншиносон теъдоди зиёди чунин бошишгоҳҳои одамони асри сангро пайдо карданд. Бозёфтҳои археологӣ (бостоншиносии)-и гори Тешиктоши назди шаҳри Тирмиз яке аз онҳо мебошад.

Бо гузашти даҳҳо ва садҳо ҳазор сол ҳаёти одамони ибтидоӣ ба туфайли ҳосил кардани таҷрибаи зиндагӣ ва малакаи меҳнат торафт рангинтар мегашт, дасту бозӯяшон ба меҳнат бештар одат мекард. Меҳнат дар ташаккули шуури одамони ибтидоӣ нақши муҳим бозидааст.

ҶАМОАҲОИ АВЛОДИИ ОДАМОНИ ИБТИДОӢ. Муборизаи одамон бар зидди даррандагон, меҳнати якҷояи онҳо барои зисту зиндагонӣ, фурузон нигоҳ доштани гулхан ва пайдоиши нутқ имконият доданд, ки одамон боз ҳам муттаҳиду тифоктар бошанд. Аз вақти пайдо шудани "одами боақл" одамон ба гурӯҳҳои доимии аз ҳешовандон иборатбуда муттаҳид мешуданд. Аз рӯи нишонаҳои ҳешутаборӣ чунин гурӯҳи одамнро авлод номидаанд. Ҳаёти авлод аз як аҷдод иборат буда, бо ҳамдигар пайванди хунӣ дошта, дар як каламрав, маҳал ва ё гор зиндагонӣ мекарданд.

Расми 5. Тегасанг.

Расми 6.
Соҳтани пайза.

*Расми 7,
Шикори
охувон.*

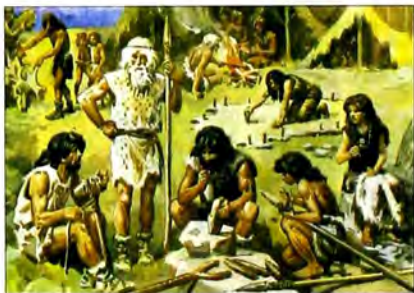

Дар авлод мардҳо ба шикор ва мохидорӣ якҷоя машғул мешуданд. Сохтани олоти меҳнат ҳам вазифаи онҳо буд. Занҳо бошанд, ба неъматғундорӣ, аз пусти ҳайвонот дӯхтани сару либос, пухтупаз ва тарбияи кӯдакон машғул буданд. Хамаи аъзоёни авлод аз он чи ки ба даст мебароварданд, якҷоя истифода мебарданд, гизоро якҷоя меҳӯрданд. Яъне озука, ашё, манзил ҳайвоноти хонагӣ ва ғайра моликияти умумии онҳо ҳисоб мешуданд.

Бостоншиносон муайян намудаанд, ки аъзоёни ҷамоаи авлодӣ занҳоро ҳурмату эҳтиром мекарданд. Ҳайкалчаҳои зиёди занон, ки аз устухон тарошида шудаанд, дар ин бора шаҳодат медиҳанд.

Иҷрои аксари корҳои ҷамоаи авлодӣ ба зимаи занон буданд. Яъне дар авлоди ҷамоаи ибтидоӣ дар меҳнат мақоми зан нисбат ба мард баландтар буд. Барои ҳамин ӯ мавқеи ҳукмронро дар даст дошт. Бехуда нест, ки давраи пайдоиши "одами боақл"-ро

*Расми 8,
Ҷамоаи
авлодӣ.*

огози давраи модаршоҳӣ менаманд. Давраи модаршоҳӣ тахминан дар ҳазорсолаҳои 50–35 пеш аз милод оғоз ёфтааст.

Авлодҳои ҷамоаи ибтидоӣ ба тарбияи фарзандон диққати ҷиддӣ меоданд. Кӯдакон аз хурдсолӣ ба корҳои хона ёрӣ расонда, ба меҳнат одат мекарданд.

САНЪАТИ ОДАМОНИ ИБТИДОӢ. Бостоншиносон бисёр "асарҳо"-и санъати одамони асри сангро пайдо намудаанд. Қариб сад сол қабл аз ин асрори горе воқеъ дар Испанияи кунунӣ, ки дар замонҳои хеле қадим одамон зиндагӣ мекарданд, бостоншиносони испаниро моту мабхут кард. Онҳо дар деворҳои гӯр суратҳои бо ранг кашидашудаи ҳар гуна ҳайвонҳоро кашф карданд, ки онҳо амали одамони ҷамоаи ибтидоӣ буданд.

Расми мамонт, гавазӣ ва хирс бо маҳорати баланд тасвир карда шудааст. Ин расмҳо гувоҳи онанд, ки одами ҷамоаи ибтидоӣ дорони қобилияти дарки зебоӣ будааст.

Олимони аз ин расмҳо ба чунин хулоса омадаанд, ки санъати тахминан 30 ҳазор сол пеш аз ин дар ҷамоаи ибтидоӣ пайдо шудааст.

"Одами боақл" мушоҳидакор буд. Ӯ ҳайвонҳоро хеле хуб омӯхта будааст, вагарна расмҳои ҳайкалҳоро ин қадар устукорона офарида наметавонист. Ба санъати машғул шудани одами ҷамоаи ибтидоиро ҳамчун як ҷаҳиши бузург дар пайдоиш ва ташаккули минбаъдаи ҳаёти ӯ ҳисобидан мумкин аст.

Расми 9. Бизон.

Расми 10. Бизон ва мамонт.

*Расми 11.
Ҳайкалчаи зани
мӯинатӯи.*

ДИНИ ОДАМИ ИБТИДОЙ. Магар "одамони боакл" метавонианд, ки дар назди ҳодисаҳои хавфноки табиат очизона сар ҳам намоянд? Албатта не. Онҳо кӯшиш ба харч медоданд, ки сабабҳои сар задани ҳодисаҳои табиатро ошкор созанд. Вале барои равшан дарк намудани сабаби ҳодисаҳои табиат дониши онҳо ҳанӯз кофӣ набуд. Дар тасавури одамони ибтидоӣ ҳодисаҳои табиат гӯё дар зерӣ таъсири кадом як қувваи ғайритабиӣ сурат мегирифтанд. Ба ҳаёли онҳо, агар он пуф кунад, дар замин ва баҳру уқёнусҳо тӯфон ба амал меояд.

Ҳамин гуна дар кашфи сирру асрори ҳодисаҳои табиат очизӣ кардани идрок боиси дар байни онҳо пайдо шудани ҳар гуна эътиқодҳои динӣ гардид. Дар тасавури одамони ибтидоӣ оламро гӯё қувваҳои пурзӯри ғайритабиӣ идора мекарда бошанд. Барои ҳамин ҳам, онҳо ба ин қувваҳо ҳамчун ба рӯҳҳо ва ҳодисаҳои пуриктидор эътиқод пайдо менамуданд. Касбу кори одамон ба эътиқодҳои динӣ онҳо таъсир мерасонад. Масалан, кишоварзон боварӣ доштанд, ки худоҳои ҳодисаҳои табиат офтоб ва абр мебошанд, зеро офтоб ба зироат гармӣ мебахшад, абр бошад, ба зироат об медиҳад. Одамони қадим худоро ё дар шакли одам ва ё дар шакли ҳайвонҳо тасаввур карда, мепарастиданд. Мувофиқи тасаввуроташон сурати худоро аз ҷӯб ва ё санг метарошиданд, ки мо онро бут меномем. Бутҳоро

Расми 12. Австралиёиҳо пеш аз шикор.

§ 3. МАШҒУЛИЯТИ ОДАМОНИ ИБТИДОӢ

ЧОРВОПАРВАРОНИ ИБТИДОӢ. Аввалин хайвони ромкардаи инсон сағ аст. Дар аввал сағҳо дар гирду атрофии деҳаҳо бесоҳиб мегаштанд ва рӯзашонро бо хӯроки пасмондаи одамон мегузaronиданд. Вақте ки сағҳо беист аккос зада, безобита мешуданд, одамон пай мебуданд, ки хайвонҳои дарранда ба манзили онҳо наздик шудаанд. Ҳамин тавр, сағ дӯсти вафодори инсон шуд. Ҳангоми шикор сағ хайвонҳои даррандаро таъкиб карда, ба соҳиби худ ёрӣ мерасонд.

Одамони ибтидоӣ аввалин ромкунандагони хайвонот буданд. Шикорчиён хайвонҳои ёбоиро шикор карда, бачаҳои онҳоро ба хона оварда, ром мекарданд. Вақте ки шикорчиён аз шикор ба хонашон бебарор бармегаштанд, ноилоҷ гӯшти чорвои хонагиро истеъмол мекарданд.

Бо гузашти ҳазорсолаҳои зиёд чорводорӣ ҳамчун соҳаи асосии машғулияти як қисми одамони ҷамоаи ибтидоӣ гардид. Зарурати захира кардани хӯрокворӣ одамонро водор сохт, ки ба парвариши гов, гӯсфанд, буз ва хайвонҳои дигар машғул шаванд. Лекин баъд аз ин ҳам, чорводорон муддати дуру дароз аз баҳри машғулияти пештарашон – шикор ва мохигдорӣ набаромаданд.

Аз сохти модаршоҳӣ ба сохти падаршоҳӣ гузаштан ҳам маҳз ба тараққиёти чорводорӣ, ки асосан кори мардон буд, алоқаманд аст.

ЗИРОАТКОРӢ. Дар ҷануби кураи Замин кишоварзӣ хеле барвақт – ҳанӯз дар ҳазорсолаҳои VII-VI то милод ба вучуд омадааст, ки ин сабаб дорад. Ҷануби кураи Замин нисбат ба шимолӣ он гармтар ва барои зироаткорӣ мусоид буд.

Ба ҷамъовариҳои растаниҳои хӯрданибоб асосан занон машғул буданд. Ҳангоми иҷрои ин кор онҳо пай бурданд, ки аз донаҳои ба замин афтидаи ғалладона ҳосили нав мерӯяд. Бо ҳамин занҳо зироаткориро кашф карданд. Акнун занҳо тухми зироатро корида, аз он ҳосили нав мерӯёнданд. Дар зироаткорӣ мардҳо ба занҳо ёрӣ мерасонданд.

Рисун 11. Зани каландандор.

Рисун 14
Табари санҷӣ.

Замиро аз дарахту буттаҳо тоза карда, барои киштукори галладона омода месохтанд.

Барои зироаткорӣ табар, каланд ва дос лозим буд. Одамон санги нӯгтезро ба нӯги чӯбдаста баста, табар месохтанд. Каландчан одамони қадим аз чӯби нӯгаш қач ва ё чӯбдастаи дар нӯгаш санги тез ва ё устухондор иборат буд. Занҳо бо чунин "каланд" замиро нарма карда, ба он тухмӣ мепошиданд.

Ҳамин тавр, одамони ибтидоӣ аз захира намудани неъмат ба истехсоли он сар карданд.

КОСИБӢ. Дар баробари ба вучуд омадани чорводорӣ ва зироаткорӣ одамон боз ба касбу хунар ҳам машғул мешуданд. Одамони машғули касбу хунарро косиб меноманд. Косибони ибтидоӣ барои рӯзгор ҳаргуна олоти меҳнат ва ашёҳо месохтанд.

Кишоварзон ва косибон дар наздикии китъаҳои заминашон умр ба сар мебуданд. Одамон, ки дар як ҷои доимӣ зиндагонӣ мекарданд, номи сокинони муқимири гирифтанд. Шароити зиндагии сокинони муқимӣ сабабгори пешравии косибӣ гардид. Одамон қариб 7 ҳазор сол муқаддам пармаю суфтакунии сангро аз худ карда буданд. Дар он давра кулолгарӣ ҳам ба вучуд омад. Одамони қадим аз гил кӯза, хурмача, коса ва ҳар гуна зарфҳои дигар сохта, онҳоро бо оташ обутоб мебуданд. Аз гилу рег сохтани танӯро ҳам ёд гирифтанд.

Рисун 15 Даст аз оташ-сохтаи даврони ҳади санҷӣ.

Наҳи зағир ҳарчанд камдошт бошад ҳам, одамон аз он газвор мебофтанд. Ҳосилнокии меҳнати бофандагонӣ қадим ниҳоят паст буд, чунки олоти меҳнати онҳо хеле оддӣ буда, қор дастӣ иҷро карда мешуд. Як бофандаи замони мо дар зарфи 8 соати қорӣ бо техникаи имрӯза ҳамон қадар матоъ мебофад, ки онро 500 нафар занони қадим дар як рӯз бофта метавонистанд.

Дар ҳазорсолаҳои VI–IV пеш аз милод одамон ба истифодаи мис шурӯъ карданд. Олоти меҳнате, ки аз мис тайёр карда

мешуд, нисбат ба олоти сангӣ мустаҳкамтар буд. Косибони қадим усули тайёр кардани биринҷиро аз худ карданд. Биринҷӣ барои сохтани олоти қори пурмаҳсул мусоидтар буд.

Тахминан дар ҳазорсолаи II – аввалҳои ҳазорсолаи I пеш аз милод истифодаи оҳан ҳам оғоз ёфт.

ҶАМОАИ ҲАМСОЯ ВА ОИЛА. Чӣ тавре ки дидем, одамон тадриҷан сохтани олоти мукамалтари меҳнатро ёд гирифтанд. Ба тӯфайли ин акнун оилаҳо метавонистанд алоҳида-алоҳида зиндагӣ карда, хоҷагиашонро мустақилона пеш баранд, заминро бо испор шудгор карда, галла кошта, онро нигоҳубин ва ҷамъоварӣ кунанд.

Оила маҳсулоти изофамондаи галладонаро ба дос, табар, корд, оҳани испор, зарфҳо ва ашёҳои дигар иваз мекард. Ин қор мустақилияти оиларо зиёдтар кард. Аз ҳамин сабаб, оилаҳои алоҳида оҳишта-оҳишта аз ҷамъаҳои авлодӣ баромада, дар ҳамсоягӣ соқин мешуданд ва хоҷагии худро пеш мебарданд. Дар ин давра ҳанӯз қисми зиёди замин ба тамоми аъзоёни ҷамъа тааллуқ дошт. Аъзоёни ҷамъа метавонистанд қорҳои худро дар он ҷо қароранд, дар қангал шикор ва дар кӯла дарёҳо мохидорӣ кунанд, барои пухтани гизо аз қангал ҳезум биёранд.

Ҳар як оилаи аз ҷамъаи авлодӣ баромада қорво ва олоти қорӣ дошт. Ба воситаи онҳо дар қитъаи замини худ қишукор мекард. Ҳосили аз ин замин гирифтааш аз оила буд.

Расми 16. Дастгоҳи қадими бефандагӣ.

Расми 17. Деҳаи зироаткорон ва қорводорон.

Чи тавре ки маълум шуд, одамони ҷамоаи ҳамсоя, ки онҳоро дехқонони ҷамоавӣ меноманд, дар ду замин кор мекарданд – дар замин, ки ба ҳамаи аъзоёни ҷамоа тааллуқ дошт ва дар қитъаи замини худ.

Ҳамин тарик, дар натиҷаи такмили олооти меҳнат хоҷагиҳои калони ҷамоаҳои авлодӣ ба хоҷагиҳои хурди оилавӣ табдил ёфтанд. Дар натиҷаи ин ҷамоаи авлодӣ барҳам хӯрда, ба ҷои он ҷамоаи ҳамсоя ба вучуд омад. Ин падида дар ташаккули одамон назар ба ҷамоаи авлодӣ қадаме ба пеш буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Одамони қадим кадом ҳайвонҳоро ром карданд?
2. Чаро одамони қадим ба чорвопарварӣ машғул шуданд?
3. Кишоварзӣ чӣ тавр ба вучуд омад? Аҳамияти он аз чӣ иборат аст?
4. Кихоро косиб меноманд?
5. Дар асри санг кадом намудҳои косибӣ ба вучуд омаданд?
6. Дар бораи ягон намуди косибии одамони ҷамоаи ибтидоӣ нақл кунед.
7. Фарқи ҷамоаи авлодӣ аз ҷамоаи ҳамсоя дар чист?
8. Чаро ҷамоаҳои авлодӣ барҳам хӯрданд? Фаҳмонед, ки ҷамоаҳои ҳамсоя чӣ тавр ба вучуд омаданд?
9. Ҷамоаҳои ҳамсоя нисбат ба ҷамоаҳои авлодӣ чӣ бартарӣ доштанд?

§ 4. БАРҲАМХҶРИИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ

ПЕШРАВИИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ. Ҷамоаи ибтидоӣ тахминан 2,5 миллион сол давом кардааст. Он ба ду давра – давраи рушд ва давраи таназзулӣ тақсим мешавад.

Дар давраи аввал касе моликият надошт ва онро аз онҳо худ ҳам карда наметавонист. Замин, ҷангал, олооти меҳнат, ҳайвонҳои шикоршуда ва ё хонагӣ, манзил ва гайра ба ҳамаи аъзоёни ҷамоа – тӯдаи одамон, ҷамоаи тоавлодӣ, ҷамоаи авлодӣ тааллуқ доштанд. Дар ин давра зиндагии одамон ниҳоят мушкил буд, зеро он ба табиат саҳт вобаста буд. Ба одамон лозим меомад, ки худро аз

Расми 18. Истори қадимтарин.

офатҳои табиӣ муҳофизат кунанд, барои рӯзгузаронӣ ба қадри зарурӣ хӯрокворӣ пайдо намоянд. Онҳо гурӯҳ-гурӯҳ шуда, шикор мекарданд. Ҷои зисти умумӣ доштанд. Ин ҳам барои ёфтани ризқу рӯзӣ ва ҳам барои аз даррандагон муҳофизат кардани одамон хеле мувофиқ буд.

Пешравии ҷамоаи ибтидоӣ аз он сар шуд, ки одамон сохтани олоти меҳнатро ёд гирифтанд. Маҳз тавассути олоти меҳнат одамони ибтидоӣ чизи барояшон зарурро ба даст мебароварданд: неъмат меғундоштанд, моҳию ҳайвонотро шикор мекарданд, ба зироатпарварӣ машғул мешуданд ва ғайра.

Садҳо ва ҳазорҳо сол пай ҳам мегузаштанд. Одамон аз насл ба насл олоти кориро такмил медоданд ва таҷрибаи зиндагӣ гун мекарданд. Дар натиҷаи ин маҳсули меҳнати одамони қадим каму беш зиёд шуд. Фаъолияти меҳнатӣ дасту бозу ва тафаккури одамони ибтидоиро ташаккул дод.

Пайдоиши чорводорӣ ва зироатпарварӣ имконият дод, ки захираи озука зиёд карда шавад. Ин соҳаҳои машғулияти меҳнати одамони ибтидоӣ ба пайдоиш ва пешрафти касибӣ кӯмак расонданд. Барои чорводорон ва зироатпарварон олоти гуногуни корӣ лозим мешуданд. Онҳоро касибон сохта, бо чорво ва ғалладона иваз мекарданд.

ТАНАЗУЛИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ. Дар баробари такмилёбии олоти меҳнат ва сермаҳсул гаштани он вобастагии одамон ба ҷамоаи авлодӣ торафт камтар мешуд. Акнун одамон метавонистанд худашонро аз озука таъмин намуда, ба оилашон ғамхорӣ кунанд. Барои ҳамин, ҷамоаи авлодӣ оҳиста-оҳиста ҷояшро ба ҷамоаи ҳамсоя медиҳад. Одамон дар ҷамоаи ҳамсоя сокин шуда, хоҷагии худро мустақилона пеш мебарданд. Дар баробари ин онҳо дар қabilaҳо мондан гирифтанд, зеро хифзи авлоду оилаҳо аз тарафи қabilaҳо зарур буд, дар акси ҳол худро аз хучум ва талаву торочи қавмҳои дигар муҳофизат карда наметавонистанд. Он вақт ханӯз давлат набуд, ки ин вазифаро иҷро кунад.

Истифодаи мис ва биринҷӣ таназзули ҷамоаи ибтидоиро ба вучуд овард. Аз мис ва биринҷӣ асбобҳои сохта мешуданд, ки нисбат ба олоти кории сангиву ҷӯбин саҳттару сермаҳсултар буданд.

Ба ҷои табари сангӣ табари мисин ва баъд биринҷӣ, корд, дос, найза ва олоти дигари кории биринҷӣ сохта шуданд. Ин навгонӣ меҳнати одамонро чандин маротиба осонтар ва маҳсулноктар гардонд.

Раёми 19. Таваассути қолаб шайёр кардани табар.

Дар ҳамин давра нобаробарии молумулкӣ одамон амри воқеӣ шуд. Бо гузашти вақт на ҳамаи аъзоёни ҷамоаи ҳамсоя осудаҳол шуданд. Қисми кордону меҳнатдӯсти он аз зироатпарварӣ, чорводорӣ ва касибӣ маҳсулоти бештар гирифта, ба табақаи осудахоли қабिलाҳо табдил ёфт. Қисми дигари аъзоёни ҷамоаи ҳамсоя камбағал мондан гирифт. Танҳо як қисми ками аъзоёни ҷамоаи ҳамсоя ба табақаи доро табдил ёфт.

Чараёни ба табақаҳо тақсимшавии одамон ва ба вучуд омадани нобаробарии молумулкӣ рафти барҳамхӯрии ҷомеаи ибтидоиро тезонид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ҶАМОАИ ИБТИДОӢ.

Дар ҳазорсолаҳои IV–III пеш аз милод барҳамхӯрии ҷомеаи ибтидоӣ оғоз меёбад. Ин падида дар тамоми ҷаҳон дар як вақт сурат нагирифта, дар як минтақа барвақттар ва дар минтақаи дигар дертар ба амал омад.

Дар натиҷаи бехтаршавии сифати олоии меҳнат ва гункунии таҷрибаю малакаи меҳнатии одамони ибтидоӣ ҳосилнокии меҳнат даҳҳо маротиба афзуда, маҳсулоти изофа пайдо шуд. Пешвоёни қабिलाҳо аз аъёну ашроф оро аз худ мекарданд. Ба онҳо муяссар гардид, ки заминҳои бехтаринро ба даст дароранд, саршумори чорвошонро зиёд кунанд, устохонаҳои хурди касибӣ созанд, кишоварзон, чорводорон ва касибонро ба нафъи худ кор фармоянд. Ин ҳама боигарӣ ва қудрати пешвоёни қабिलाҳо ва ашрофро баланд кард.

ПАЙДОШАВИИ ДАВЛАТ. Пешвоёни қабिलाҳо ва ашрофон ҳамкамҳои худро қарздор карда, ба тобеони худ табдил меодайд. Аъзоёни ҷомеа аз рӯи дорой мунтазам ба табақаҳо тақсим шуданд. Ба табақаҳо тақсимшавии ҷомеа сабаби ба вучуд омадани давлат шуд. Як қисми давлатҳои аввалин гуломдорӣ буданд. Дар ин давлатҳо замин, устохонаҳои касибӣ, ҷангал, тичорат, боигарии мамлакат ва гуломон моликияти гуломдорон буданд ва ин давлатҳо асосан ба гуломдорон хизмат мекарданд.

Барои идора кардани давлати гуломдорӣ аз лашкар, посбонон, миришабон, зиндонҳо, зиндонбонҳо ва гайраҳо

истифода бурда мешуданд. Давлат ва гуломдорон ба мардум андоз бор карда, меҳнати маҷбурии бепули гуломонро ташкил намуд ва қонунҳои давлати гуломдориро ба нафъи худ таҳия ва истифода мекарданд.

Дар ҳамин давра давлатҳое низ ташкил ёфтанд, ки гуломдорӣ набуданд. Бо мурури замон ин давлатҳо ба давлатҳои феодалии табдил ёфтанд. Мардум дар ин давлатҳо ба табақаҳои бою камбағал тақсим шуданд. Дар давлатҳои феодалии дунёи қадим ҳокимият дар дасти феодалиҳо буд.

Ҳамин тариқ, ҷамоаи ибтидоӣ барҳам хӯрда, ба ҷои он давлатҳо пайдо шуданд ва инсоният ба таърих ворид гардид.

Расми 20. Зарфи нуқрагин.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи пешравиҳои ҷамоаи ибтидоӣ ҷиҳати гуфтаи мавҷуд?
2. Таназзули ҷамоаи ибтидоӣро шарҳ диҳед.
3. Ҳосилнокии меҳнат дар натиҷаи ҷиҳати афзуд?
4. Чаро дар ҷамоаи ибтидоӣ нобаробарии молумулки ба вуҷуд омад?
5. Сабабҳои барҳамхӯрии ҷамоаи ибтидоӣро гуфта диҳед.
6. Табақаҳо ва давлатҳо ҷиҳати тавр пайдо шуданд?
7. Баъди барҳамхӯрии ҷамоаи ибтидоӣ ҷиҳати хел давлатҳо ба вуҷуд омаданд?

Боби II. СОЛШУМОРӢ ДАР ТАЪРИХ

§ 5-6. СОЛШУМОРИҶО ВА ТАҚВИМҶО

АҲАМИЯТИ СОЛШУМОРИҶО ТАҚВИМҶО. Ҳамин ки ҷамоаи инсонӣ ба таърих ворид шуда, аз мавҷудияти худ дарак дод, зарурати солшуморӣ ба миён омад. Хусусан, ҳамон вақте солшуморӣ бештар зарур шуд, ки иттиҳоди қабिलाҳо ва давлатҳо ба вуҷуд омаданд.

Аҳамияти солшуморӣ дар таърих бағоят бузург мебошад. Инро дар муқоиса хубтар исбот кардан мумкин аст. Дар дарсҳои забони модарӣ қоидаҳои грамматикӣ бо мисолҳо исбот карда

мешаванд. Забон бе ҳарфу овозҳо, калимаҳо ва ҷумлаҳо вучуд надорад. Таърих бошад, макон, замон, қахрамонҳо, ихтилофҳо, далелҳо, воқеаҳо, равандҳо ва тамоюлҳои худро дорад. Дар байни ҳамаи онҳо замон дар ҷои аввал меистад. Аз ҳамин сабаб тақвим – солшуморӣ манбаи муҳимтарини таърих аст. Воқеаҳои таърихӣ ба воситаи солшуморӣ исбот карда мешаванд.

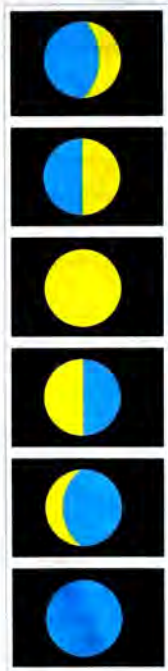
Дар таърих солшумориҳо хеле бисёранд. Дар аввал аксарияти давлатҳои дунёи қадим тақвим ва солшумориҳои худро доштанд. Ҳатто баъзе шоҳҳо солшумориҳои давлати худро аз рӯзи ба тахти

подшоҳӣ нишастанашон оғоз мекарданд. Ҳамин ки шоҳ вафот мекард, ба ҷояш шахси дигар шоҳ шуда, солшумориҳо дар қаламрави давлаташ аз нав оғоз менамуд. Дар баъзе давлатҳо солшуморӣ қатъ намегардид ва аз нав ҳам оғоз намеёфт.

Бо мурури замон дар ҷаҳон шумораи тақвимҳо кам шудан гирифта, ҳисоби сол барои халқу давлатҳо соддаю осонтар гардид. Имрӯз дар Шарқ ва Ғарб маъмулан се солшуморӣ истифода мешавад: солшумориҳои томилодӣ, солшумориҳои милодӣ ва солшумориҳои ҳичрӣ (ҳичриҳои шамсӣ ва ҳичриҳои қамарӣ).

СОЛШУМОРИҲОИ ТОМИЛОДӢ. Оғози солшумориҳои томилодӣ то ҳол аниқ карда нашудааст, лекин охири ин солшуморӣ маълум аст. Он дар охири ҳазорсолаи якуми п.а.м. ба охир расидааст. Солшумориҳои томилодӣ аз зиёд ба сӯи камшавӣ сурат мегирад. Яъне, аввал соли 1000, баъд соли 999, 998, 997, 996... ва ҳамин тариқ, то соли I пеш аз милод рафта ба охир мерасад. Ҳисоби ҳазорсолаҳои ояндаи томилодӣ ҳам ҳамин тавр сурат мегирад. Ҳазорсолаи охири ин солшумориҳои томилодӣ ҳазорсолаи I пеш аз милод мебошад. Баъди ба охир расидани ин ҳазорсола солшумориҳои милодӣ оғоз меёбад.

Яке аз солшумориҳои қадимтарини солшумориҳои зардуштӣ мебошад. Сарчашмаҳои

Васеши 21. Давриҳои моҳтоб.

СОЛШУМОРИХО

Дунёи қадим		Асрҳои миёна																			Давраи нав					Давраи навтарин
		Асрҳо			Асрҳо			Асрҳо			Асрҳо			Асрҳо			Асрҳо									
Ҳазорсолаҳои п.а.м	п.а.м	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14	15	16	17	18	19	20	21			
III	II	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	14	15	16	17	18	19	20	21			
то милод		милодӣ	милодӣ	милодӣ		милодӣ	милодӣ			милодӣ		милодӣ			милодӣ		милодӣ				милодӣ					
		Фарсии қадим: то соли 439 п.а.м. давом кардааст.																								
		Юлианӣ: аз 01.01. соли 25 милодӣ оғоз ёфтааст.																								
		Зардушӣ: аз соли 441 п.а.м. то соли 651 милрӯдӣ давом кардааст.																								
		Ҳичрӯ: соли 622 оғоз ёфтааст.																								
		Яздигурдӣ: аз соли 632 то соли 651 вучуд дошт.																								
		Григорианӣ аз соли 1582 оғоз ёфтааст																								

Расми 22. Солиумориҳо: аз дунёи қадим то давраи муосир.

Рисми 23. Солишумори пеш аз милод ва милодӣ.

хатти таърихӣ таъсиси онро ба Зардушт нисбат медиҳанд. Солшумори зардуштиро солшумори авестой низ меноманд. Ин тақвим дар баъзе навоҳии Осиёи Марказию Эрон дар нимаи аввали ҳазорсолаи I п.а.м. ҷорӣ гардидааст. Солшумори зардуштӣ ба Сугд, Хоразм, баъзе давлатҳои дигари Шарқ ва Аврупои Ҷанубу Шарқӣ низ роҳ ёфтааст. Онро Ҳахоманишиён дар давлати худ соли 441 п.а.м. ҷорӣ кардаанд. Солшумори зардуштӣ солшумори ягонаи форсиабонҳо набуд. Ғайр аз он, солшумори форси қадим, сугдӣ, хоразмӣ ва яздиғурдӣ низ вучуд доштанд.

Солшумори зардуштӣ шамсӣ буда, 1 соли он 365 рӯзро ташкил мекард. Ин солшуморӣ 12 моҳ дошт.

Солшумори моҳтобӣ аз ҳама қадимтарин ва барон одамони он замон аз ҳама осонтарин буд. Ин солшуморӣ бо вучуди он ки дар бисёр мамлакатҳо истифода мешуд, як ноқисӣ ҳам дошт, ки он ҳар сол дар як вақт ба итмом намерасид.

СОЛШУМОРИҲОИ МИЛОДӢ. Солшумори аслии милодӣ аз пайдоиши дини масеҳӣ оғоз ёфтааст. Онро имрӯз қариб тамоми ҷаҳон истифода мебарад. Солшумори милодӣ аз соли 1 ҳазорсолаи I милодӣ оғоз ёфта, ба сӯи зиёдшавӣ меравад. Ғайр аз солшумори масеҳӣ дар ин давра солшумориҳои дигар низ вучуд доштанд.

Солшумори григорианӣ дар Аврупо пайдо шудааст. Онро Папаи Рим Григори XIII соли 1582 ҷорӣ кардааст. Дар ин китъа то ҷоришавии солшумори григорианӣ солшумори юлианӣ маъмул буд. Вале ин солшуморӣ охишта-охишта ҷои худро ба солшумори григорианӣ дод. Онҳо аз ҳамдигар ҳамагӣ 13 рӯз фарқият доштанд. Дар миёнаҳои асри XX солшумори григорианӣ қариб дар тамоми мамлакиҳои ҷаҳон мавриди истифодаи доимӣ қарор гирифт.

Шоҳи охириини Сосониён Яздиғурди III 16 июни соли 632 (ба солшумори ҳиҷриӣ қамарӣ мутобиқ аст) дар қаламрави давлати Сосониён тақвими худро ҷорӣ намуд, ки онро солшумори яздиғурдӣ номидаанд. Соли 651 Эрон ба ҳайати Хилофати Араб дохил шуд. Дар баробари дар Эрон ҷорӣ шудани дини ислом дар ин ҷо тақвими ҳиҷриӣ низ ҷорӣ мегардад.

Солшумори хичрӣ аз рӯзи хичрати Ҳазрати Мухаммад (с) пайгамбар аз Макка ба Мадина оғоз меёбад, ки он мутобиқи 16 июли соли 622-и милодист.

Масалан, соли 2004 ба соли 1383 хичрии шамсӣ баробар аст. Солшумори хичрӣ шамсӣ (офтобӣ) ва қамарӣ (моҳтобӣ) мешавад. Солшумори шамсии хичрӣ 365 рӯз ва қамарӣ 10 рӯз аз солшумори шамсии хичрӣ камтар аст. Ин солшуморӣ асосан дар давлатҳои исломӣ маълум мебошад.

ҲИСОБИ МҶЛЧАР. Мардуми форсизабон, аз он ҷумла, тоҷикон барои муайян кардани синну соли шахс ва баъзе корҳои дигар аз солшумории худ, ки "мӯлҷар" ном дорад, истифода мебаранд. Мӯлҷарро на танҳо мардуми форсизабон, балки мардуми зиёди мамӯлики Машриқзамин низ истифода мебаранд. Имрӯз он ба мамӯлики Ғарб низ роҳ ёфтааст. Ҳисоби мӯлҷар аз 12 сол иборат буда, ҳар кадоми он номи худро дорад. Он бо тартиби зайл сурат мегирад:

МҶЛЧАР: ТАҚВИМИ ТОҶИКИҶО ФОРСӢ

1.	Муш	1936	1948	1960	1972	1984	1996	2008	2020
2.	Бақар	1937	1949	1961	1973	1985	1997	2009	2021
3.	Паланг	1938	1950	1962	1974	1986	1998	2010	2022
4.	Харгӯш	1939	1951	1963	1975	1987	1999	2011	2023
5.	Наҳанг	1940	1952	1964	1976	1988	2000	2012	2024
6.	Мор	1941	1953	1965	1977	1989	2001	2013	2025
7.	Асп	1942	1954	1966	1978	1990	2002	2014	2026
8.	Гусфанд	1943	1955	1967	1979	1991	2003	2015	2027
9.	Ҳамлуна	1944	1956	1968	1980	1992	2004	2016	2028
10.	Мурғ	1945	1957	1969	1981	1993	2005	2017	2029
11.	Сағ	1946	1958	1970	1982	1994	2006	2018	2030
12.	Хук	1947	1959	1971	1983	1995	2007	2019	2031

Соли мӯлҷар ҳар сол 21 март оғоз ёфта, то 21 марти соли ояндаро дар бар мегирад, яъне аз иди Наврӯзи феълӣ то иди Наврӯзи оянда давом мекунад.

Тарзи ҳисобу синну соли шахс аз рӯи ин солшуморӣ хеле осон аст. Масалан, агар шахс баъди 20 марти соли 1953 таваллуд шуда бошад, пас солаш мор аст. Аз авали соли 1953 то охири соли 1965, яъне аз авали соли мори мӯлҷари гузашта то аввали соли

мори мўлчари оянда ў 13 сола, то аввали соли мори мўлчари дигар – соли 1977 25-сола мешавад.

Ҳангоми ҳисоби мўлчар мўлчари аввал 13 сол ва мўлчарҳои минбаъда 12 солӣ ҳисоб карда мешавад.

Ҳамин тариқ, агар шахс соли мўлчари таваллудашро донад, аз рӯи ин чадвал синну соли вайро бе ягон мушкилие муайян кардан мумкин аст.

Солшумории мўлчар дар илми таърих кам истифода бурда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Солшуморӣ дар илми таърих чӣ аҳамият дорад?
2. Шумо кадом солшумориҳоро медонед?
3. Солшумориҳои томилоди ро ном баред.
4. Мувофиқи солшумории милодӣ алҳол кадом сол аст? Мувофиқи солшумории ҳиҷрӣ чӣ?
5. Оид ба чадвали солшуморӣ бо ҳамдарсон саволу ҷавоб кунед.
6. Номҳои солшумории мўлчарро аз ёд кунед.
7. Аз рӯи ҳисоби мўлчар синну соли волидон ва аъзоёни дигари оилаатонро муайян кунед.
8. Аз рӯи чадвалҳо давраҳои таърихи ро шарҳ диҳед.

Боби III. МИСРИ ҚАДИМ

§ 7. ТАБИАТ ВА АҶОЛИИ МИСРИ ҚАДИМ

ШАРОИТИ ТАБИИИ МИСР. Мисри қадим гуфта, мамлакатеро меноманд, ки қисмати шимолу шарқии китъаи Африқои водии дарёи Нил ва наздикии Асувон то соҳили баҳри Миёназамин, яъне, то резишгоҳи ин дарёро дар бар мегирифт. Заминҳои Миср асосан аз биёбон ва баъзе ҷойҳояш аз харсангҳо таркиб ёфта буд. Аз мобайни ин биёбон яке аз дарёҳои калонтарини дунё – Нил ҷорӣ аст. Водии Нилро кабудизор пӯшонда, дар соҳилҳояш хурмо, дарахтони ақоқие ва папирусҳои баланд мерӯиданд. Дарёи Нил сертимсоҳу сермоҳӣ буд. Дар ҷакалақзорҳои наздисоҳилӣ ва ҷангалзорҳои он фил, аспӣ обӣ, заррофа, гурбаи ёбӣ, каркадан, оҳу, мурғи даштӣ ва ҳайвоноти дигар бисёр буданд.

Расми 24
Манзараи
води Нил.

Мавҷудияти набототу ҳайвоноти мазкур маҳз ба дарёи Нил ва иқлими мусоиди сохилҳои он вобаста аст. Аз ин рӯ, беҳуда нагуфтаанд, ки "об ҳаёт аст". Дарёи Нил ҳам барои набототу ҳайвоноти ин минтақа ва ҳам барои мисриёни қадим аҳамияти беандоза бузург дошт.

Дар фасли баҳор ва моҳи аввали тобистон бо сабаби обшавии барфи кӯҳҳои Абессиния (Ҳабашистон) ва боронҳои сел оби дарёи Нил зиёд шуда, аз сохилҳо берун мебаромад ва заминҳои наздизоҳилиро дар масофаи садҳо метр бо лой мепӯшонид. Давраи баландтарини обхезӣ дар дарёи Нил ба моҳи июн рост меомад. Дар ду моҳи дигари фасли тобистон дар Миср бориш тамоман намешуд. Аз ин рӯ, дар ин ҷо обёрии зироат асосан аз тариқи дарё сураат мегирифт.

АҲОЛИИ МИСР. Дар давраи пеш аз пайдоиши давлатҳои аҳолии Миср аз қабилаҳои сершумори дорои лаҳҷаҳои гуногун иборат буд. Вале бо мурури замон ин қабилаҳо бо ҳамдигар омезиш ёфта, халқи Мисри қадимро ташкил менамоянд. Қабилаҳои қадимтарини Миср бо қабилаҳои Африқои Шарқӣ хешӣ доштанд. Дар ин бора ҳайкалчаҳо ва косахонаҳои сари одамоне, ки аз он ҷо дар натиҷаи ҳафриёт пайдо карда шудаанд, шаҳодат медиҳанд.

Забони мисриёни қадим то як дараҷа бо забонҳои галлӣ, сомалӣ ва баъзе забонҳои дигари қабилаҳои Африқои Шарқӣ ва Шимолӣ ва хусусан бо забони либиягӣ монандӣ дошт. Унсурҳои алоҳидаи забони қабилаҳои барбарӣ низ ба забони мисриёни қадим роҳ ёфтаанд. Ин андеша исботи

Расми 25. Камии
напурус.

Расми 26.
Кишоварзон.

он аст, ки дар замони қадим ҳардуи ин гурӯҳи қабилаҳо бо ҳамдигар муносибатҳои зич доштаанд.

Сарфи назар аз он, ки қабилаҳои Мисри қадим бештар ба қабилаҳои шарқиафриқою шимолиафриқоӣ ва қабилаҳои нимҷазираи Сино наздикӣ доштанд, баъзе қабилаҳои осиеғӣ ҳам ба таркиби забони мисриёни қадим таъсир расондаанд. Ин амал аз он сабаб рух додааст, ки қабилаҳои қадими арабҳо, финикиҳо, бобулиҳо ва ошуриҳо ҳам ба Мисри қадим робита доштанд. Исбот шудааст, ки зӯхуроти мазкур дар замони бавучудой ва ташаккули давлатҳои Мисри қадим ба амал омадааст.

МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ. Дар водии дарёи Нил кишоварзии обӣ тараққӣ карда буд. Кишоварзони ин ҷо дар обёрии зироатҳо аз мад ва ҷазр бо ҳубӣ истифода мебарданд. Ҳангоме, ки дар натиҷаи мад оби дарё баланд мешуд, обанборҳои ба он мувофиқ сохташударо аз об пур мекарданд. Кишоварзон тавассути ин об зироатхояшонро обёрӣ мекарданд.

Кишоварзони Мисри қадим илоҷи ба заминҳои аз сатҳи дарё ва обанборҳои баландтар воқеъбуда баровардани обро низ

Расми 27. Чамъоварӣ ва коркарди ангур.

ёфтанд. Барои ин кор шадуфро ихтироъ карданд. Онҳо чарх-хоеро сохтанд, ки дар қисмати берунии он сатилчаҳои ҷубӣ ва ё сафолиро дар муқобили ҷараёни об баста шуда буданд. Чархи шадуф дар муқобили ҷараёни об устувор гузошта мешуд. Оби дарё бо ҷараёни ҳаракати худ чархи шадуфро ба ҳаракат мебаровард. Дар натиҷа сатилчаҳо пур аз об шуда, ба навян баланде, ки ба сатхи болоии чарх мувофиқ кунонида шуда буд, мерехтанд. Ин олот киштзорҳоро аз об шабонарӯзӣ таъмин менамуд. Шадуфҳо яке аз ихтирооти бузурги мисриёни қадим мебошад. Онро дар бисёр мамлакатҳои муосири ҷаҳон, аз он ҷумла, дар кишвари имрӯзаи мо низ вохӯрдан мумкин аст.

*Расми 28. Говҷӯи.
Тасвири девории Миср.*

Косибони мисрӣ маснуоти гуногун, аз он ҷумла, кулолӣ, заргарӣ, лавозимоти ҷангӣ, масолеҳи сохтмон ва гайраро истехсол мекарданд. Бинокорони Мисри қадим дар сохтани биноҳои истиқоматӣ ҷамъиятӣ, аҳромҳо ва ороиши онҳо хеле моҳир буданд. Дар ин бора харобаҳои иншоотҳои сохтмон ва бозёфтҳои дигари бостонии дар натиҷаи ҳафриёт бадастомадаи Мисри қадим шаҳодат медиҳанд.

Миср бо давлатҳои дуру наздик муносибатҳои тичоратӣ дошт. Дарёи Нил барои ин кор хуб хизмат мекард. Тоҷирон молҳои худро дар киштиҳо бор карда, ба Нубия ва шаҳри давлатҳои дигар бурда мефурӯхтанд. Молҳои косибони мисрӣ дар мамлакатҳои дигар ҳам харидори зиёд доштанд. Тоҷирони

Расми 29. Шадуф.

*Расми 30. Ордкутаи ғалла,
дар рӯйи тоғасанг.*

мисрӣ барои савдо аз имкониятҳои дарёи Нил ва баҳрҳои Сурху Миёназамин хуб истифода мебуданд. Ба воситаи қайқу киштиҳо то ҷанубии нимҷазираи Синою Фаластин ва аз он ҷо то ба Сурияю Кипр ва Крит рафтумод мекарданд. Роҳҳои дигари тичоратӣ ҳам буданд, ки Мисро ба мамлакатҳои хориҷии дуру наздик мепайвастанд.

Гуфтаҳои боло гувоҳи онанд, ки Мисри қадим барои пайдо шудани давлат шароити мусонд доштааст. Ҳам иқлим, ҳам захираҳои табиӣ, ҳам роҳҳои обӣ ва хушкӣ, ҳам рушди касбу ҳунар ва ҳам тичорати мисриён дар ин бора далолат мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мисри қадим дар қучо воқеъ гардида буд?
2. Дар бораи набототи ҳайвоноти водии дарёи Нил чӣ гуфта метавонед?
3. Дарёи Нил барои мисриёни қадим чӣ аҳамият дошт?
4. Дар Мисри қадим кадом қавмҳо сукунат доштанд?
5. Забони кадом халқҳо ба забони мисриёни қадим таъсир расондааст?
6. Кишоварзони қадими Миср аз мад ва ҷазри дарёи Нил чӣ тавр истифода мебуданд? Аз шадуфҳо чӣ?
7. Дар бораи пешрафти касиби Мисри қадим далелҳо биёред.
8. Мисриёни қадим маҳсулоти филизиро аз қучо меоварданд?
9. Тоҷирони Миср барои фурӯштани мол ба кадом давлатҳо сафар мекарданд?
10. Бигӯед, ки ба шумо кадом ҷои мавзӯи маъқул шуд?

§ 8. БА ВУҶУД ОМАДАНИ ДАВЛАТ ДАР МИСРИ ҚАДИМ

БОСТОНШИНОСОН НАҚЛ МЕКУНАНД. Барои муайян намудани замони пайдоиши аввалин давлатҳои Мисри қадим олимони бостоншинос қори зиёдеро анҷом додаанд. Водии дарёи Нил ва хусусан поёноби онро ҳаматарафа тадқиқ кардаанд. Дар натиҷаи ҳафриёт тарҳи истиқоматгоҳҳо, шаҳрчаҳо ва нишонаҳои дигари ҳаёти мисриёни қадим ошкор карда шудаанд. Олимони аниқ муайян намудаанд, ки дар водии дарёи Нил ва минтақаи резишгоҳи он давлатҳои қадимтарини Миср дар охири ҳазорсолаи V – аввали ҳазорсолаи IV п.а.м. ба вуҷуд омадаанд.

Дар ин давра аҳолии Миср дар ҷамоаҳои авлодӣ зиндагӣ карда, баъзеи онҳо аллакай аз тарафи шӯрои кӯҳансолон идора карда мешуданд.

Барои дар Мисри қадим ба вучуд омадани давлатҳо кишоварзӣ ва обёрӣ қардани киштзорҳо мақоми асосиро иҷро намудаанд. Ҳанӯз дар замони қадимтарин дар ин ҷо қорҳои марбут ба обёрии заминро аввал ҷамоа ва баъдтар давлат ба даст гирифт.

Бостоншиносон аз бозёфтҳои хаттии Мисри қадим, ки бо хатти иероглифӣ навишта шуда, ибораҳои "вилоят", "музофот", "сардори вилоят" ва "сардори музофот"-ро ифода мекунанд, пайдо намудаанд. Дар яке аз иероглифҳо ҷӯй тасвир ёфтааст. Аз ин иероглиф маълум мегардад, ки вазифаи асосии сардори вилоят назорат аз болои низоми обёрии заминҳо будааст.

Дар пораи шамшере манзараи ботантанаи оғози кишту қори баҳорӣ инъикос ёфтааст. Шох бо тоҷи Мисри Шимолӣ дар сар ва бо олоти кишоварзӣ – испор инъикос гардидааст. Ӯ тайёр аст, ки шудгори заминро оғоз кунад. Дар пешопеши шох одами хурде дар даст сабадча омодаи он аст, ки тухмии дар он мавҷудбударо ба замини шудгоркардашуда пошад. Ин амал дар соҳили ҷӯе инъикос гардида буд. Тасвири мазкур дар бораи он шаҳодат медиҳад, ки вазифаи муҳимтарини шох ғамхорӣ бораи рушди кишоварзӣ будааст. Аз ҷониби шох тавассути испор кашидани хати нахустини шудгори замин маънои онро дошт, ки шох бо обрӯй ва мартабаи худ кишоварзонро ба ин қори дорон аҳамияти давлатӣ ҳидоят ва раҳнамою рӯҳбаланд менамояд.

СОХТИ ДАВЛАТҲОИ АВВАЛИНИ МИСР. Дар бораи сохти давлатҳои қадимтарини Миср катибаҳои сангҳои болои қабрҳо шаҳодат медиҳанд. Катибаҳои тавассути ин сангҳо ва навиштаҷоти дигари то замони мо расида унвонҳо, мансабҳо ва вазифаҳои ашрофи қадимтарини Мисрро инъикос кардаанд. Муво-

Расми 31. Манзараи инқоркунии Фиръавн аз сулолаи V. Тасвир аз мақбараи Тин Сақари.

фики ин бозефтхо маълум гардид, ки дар Мисри қадим давлатро шоҳ идора мекардааст. Баъд аз шоҳ дар мамлакат шахси дуҷум сардори дарбор ва мӯҳрдори ҳамаи моликияти давлатӣ будааст.

Дарбориҳо худро "ҳокими дарборӣ" ё "рафиқҳои шоҳ" меномиданд. Яке аз мансабҳои давлатӣ "чати" ном доштааст. Чати мансабдоре буд, ки дар мавриди доир гардидани ҷамъомадҳои бошукӯҳ аз паси шоҳ мерафт. Ин мансабдор бо мурури замон тамоми қорҳои идораи давлатиро дар ихтиёри худ дошт. Мартабаи "чати" ба вазифа ва унвони вазирӣ баробар будааст.

Дар давлатҳои қадимтарини Миср заминҳои кишт дар дасти давлат марказонида шуда буданд. Давлат аз истифодабарандагони ин заминҳо андоз меситонд. Ба ин қор идораи махсуси давлатӣ машғул буд, ки онро "хонаи нуқра" меномиданд. Андози кишоварзӣ дар шакли аслии ситонида мешуд.

Давлат ба вилоятҳои алоҳида тақсим шуда буд, ки онҳоро "номҳо" меномиданд. Ба номҳо ҳокимони маҳаллӣ – "номархҳо" сарварӣ мекарданд.

МУТТАҲИДШАВИИ ДАВЛАТҲОИ МИСР. Маълум аст, ки дар Мисри қадим аввал давлатҳои хурди сершумор ба вуҷуд омадаанд. Ин давлатҳо дар байни худ доимо ҷанг мекарданд. Ҷангҳо яке аз сабабҳои муттаҳидшавии давлатҳои Миср буданд. Зарурати дуруст ба роҳ мондани низоми обёрӣ ва васеъ намудани тичорати хориҷӣ низ ба ҳам муттаҳид шудани давлатҳои хурди Мисрро тақозо мекарданд, зеро аз ӯҳдаи иҷрои чунин қорҳо танҳо давлатҳои қалону пурқувват баромада метавонистанд.

Ҷараёни бо ҳам муттаҳидшавии давлатҳои Мисри қадим дар ду минтақа – Мисри Шимолӣ ва Мисри Ҷанубӣ ба амал меомад. Дар ин ду минтақа қариб дар як вақт ду давлати барои муттаҳид кардани Миср бо ҳамдигар рақобаткунанда ба вуҷуд меоянд. Маркази Мисри Шимолӣ шаҳри Баҳдат ва маркази Мисри Ҷанубӣ шаҳри Небут буд.

Ин ду давлат дар байни худ муборизаи дуру дароз мебуданд. Дар ин бора асотирҳои сершумор шаҳодат медиҳанд. Тибқи онҳо гуё дар байни

Расми 33. Обидани шоҳи
Ҳора Уаҷии Абидос.

худохо Гор ва Сэт, ки яке ҳомии Мисри Шимоли ва дигаре ҳомии Мисри Ҷанубӣ буд, муборизаи хеле шадид ва тулонӣ ба амал омада будааст. Ҳарду тараф ҳам борҳо бар ҳамдигар дастболо шуда будаанд, вале дар байнашон мубориза боз аз нав авҷ мегирифтааст.

Он вақт шоҳи Мисрро аллақай фиръавн меномиданд. Лекин аниқ ба мо маълум нест, ки ҳарду қисми Мисри қадим кай бо ҳам муттаҳид шудаанд. Ба ҳар ҳол онҳо оқибат бо ҳам муттаҳид гардиданд.

Дар як пораи тобути аз Нагада ёфтшуда дар бораи пайдоиши авлоди фиръавн Мино маълумот дода шудааст. Дар он гуфта мешавад, ки баромади Мино аз Танаи назди Абидос аст. Мувофиқи ин сарчашма гӯё, ки Мино резигшоҳи дарёи Нилро забт карда, давлати ягонаи муттаҳиди Мисрро ташкил намуда, дар мобайни резигшоҳ ва водии дарёи Нил, ки ҷои хеле муҳимми Миср буд, пойтахти ин давлатро бунёд мекунад ва ба он номи "Девори Сафед"-ро медиҳад. Баъдтар дар ин ҷо пойтахти Шоҳигарии Қадими Миср – шаҳри Мемфис бунёд карда мешавад.

СУЛОЛАҲОИ ФИРЪАВНҲО. Шоҳҳои Мисрро фиръавн меномиданд. Дар Мисри қадим ҳамагӣ 26 сулолаи фиръавнҳо паи ҳам ҳукмронӣ кардаанд. Аз онҳо ду сулолаи аввал пеш аз замони Шоҳигарии Қадими Миср, яъне дар охири ҳазорсолаи V ва ҳазорсолаи IV пеш аз милод ва сулолаҳои дигари фиръавнҳо бошанд, пайдархам дар замони Шоҳигарии Қадими Миср, Шоҳигарии Миёнаи Миср ва Шоҳигарии Нави Миср дар ҳазорсолаҳои III–I пеш аз милод салтанат рондаанд. Дар якҷанд мавзӯи оянда дар бораи ин шоҳигариҳо сухан хоҳад рафт.

Расми 33.
Аҳрами
Ҷосер
дар Саккара
Сулолаи III.

1. Бостоншиносон дар натиҷаи ҳафриёт аз Миср чиҳро ёфтаанд?
2. Давлатҳои қадимтарини Миср кай ба вучуд омадаанд?
3. Бозёфтҳои хаттии Мисри қадим дар бораи чӣ нақл мекунад?
4. Дар Мисри қадим вазифаи асосии сардори давлат аз чӣ иборат буд?
5. Дар оғози кишукори баҳорӣ ширкат варзидани шоҳи Мисри қадим дар бораи чӣ шаҳодат медиҳад?
6. Кихоро "ҳокимони дарбор" ва ё "ҷӯраҳои шоҳ" меномиданд ва барои чӣ?
7. "Хонаи нуқра" ба кадом қори давлатӣ машғул буд?
8. Сабабҳо ва аҳамияти муттаҳидшавии давлатҳои хурди Мисри қадим дар чӣ буд?
9. Дар бораи сулолаҳои фиръавнҳои Мисри қадим чиҳоро медонед?

§ 9. ШОҲИГАРИИ ҚАДИМИ МИСР

Шоҳигарии Қадими Миср давраи ҳукмронии сулолаҳои III-VI, яъне солҳои 3000-2400 пеш аз милодро дар бар гирифтааст. Дар ин давра дар Миср давлати марказиятноки гуломдорӣ ба вучуд меояд.

Расми 34. Хайкали ашроф.

ВАЗЪИ КИШОВАРЗӢ. Баъди дар Миср ба вучуд омадани давлати марказиятнок имконият фароҳам омад, ки низоми обёрии замин беҳтар карда шавад. Давлат барои кандани ҷӯйҳо ва обанборҳои калон чора-ҷӯйҳо карда, сохта шудани онҳоро назорат мекард. Ин қор ба ӯҳдаи амалдорони махсуси давлатӣ гузошта шуда буд. Яке аз ҳамин гуна амалдор, ки **Наҳеб** ном доштааст, менависад, ки бо амри шоҳ аз рӯи нақшаи пешакӣ дар қисматҳои шимолӣ ва ҷанубии Миср чандин ҷӯйҳоро кофтааст.

Дар ин вақт **ниббат** ба пештара қорводорӣ тараққӣ мекунад. Олоти меҳнати кишоварзӣ такмил меёбад. Кишоварзон аз испор ва доси биринҷини такмилёфта истифода мебарданд. Қатбаҳои онвақта нишон медиҳанд, ки дар Шоҳигарии Қадими Миср кишоварзон бештар

Расми 35.
Мулки
ашроф.

гандум, чав ва загир мекориданд, Киштзори ин зироатҳо хеле васеъ буд. Токпарварӣ ва зайтунпарварӣ низ аз машғулиятҳои асосии кишоварзони мисрӣ ба шумор мерафтанд.

Мисриён ба шикор ва моҳидорӣ ҳам машғул буданд. Дар ин бора тасвири шикори ҳайвонот дар деворҳои макбараи замони Шохигарии Қадими Миср шаҳодат медиҳанд.

КАСБУ ХУНАР ВА БИНОКОРӢ. Тасвирҳои сершумори дар деворҳои макбараҳои то замони мо боқимондаи Шохигарии Қадими Миср дар бораи таракқиёти касбӣ ва пеш аз ҳама, коркарди чӯб, филиз, гил, папирус, бофандагӣ ва чармгарӣ маълумот медиҳанд.

Косибони мисрии ин давра дар сохтани сандалӣ, курсӣ, миз, чевон, ҷиҳози дигари ҷӯбини хона ва киштӣ хеле моҳир буданд. Барои ин кор баъзе намудҳои ҷӯби баланд-сифатро аз мамлакатҳои дурдаст меоварданд, чунки дар Миср чунин дарахтон намерӯиданд. Масалан, ҷӯби ҷалғӯза (кедр), ки хеле мустаҳкам аст, аз Сурия ва ҷӯби дарахти сиёхро аз Нубия меоварданд.

Косибону бинокорони мисрии ин давра дар сангтарошӣ ҳамто надоштанд. Инро дар мисоли сохтмони аҳромҳои фиръавнҳои сулолаи III бараъло дидан мумкин аст. Аз ҳамин давра сар карда, дар Миср меъмории сангӣ рӯ ба таракқӣ мениҳад. Дар ин бора ибодатхонаи фиръавн Хафра аз сулолаи IV ва аҳроми Хуфу, ки аз ҳамин сулола аст, шаҳодат медиҳанд.

Расми 36.
Фиръавн Рамзес.

Рисун 37. Пақина
Бес. Ҳайкали қадимӣ.

сулолаҳои III-IV идома доданд. Дар натиҷаи ин Миср ба давлати калону пурзӯре табдил ёфт.

Фиръавни аввалини сулолаи III Чосер дар самтҳои шимолу шарқӣ ва ҷануби сарҳадҳои Миср ҷанг кард. Дар нимҷазираи Сино нақши муқарнасе боқӣ мондааст, ки дар бораи ғалабаи Чосер бар қабилаҳои ин ҷо нақл мекунад. Худи ӯ дар ҳолате тасвир ёфтааст, ки ба сари касе гурз бардоштааст. Фиръавн Чосер ба нимҷазираи Сино барои ишғол кардани маҳали қони мис лашкар кашида буд.

Дар замони ҳукмронии Чосер лашкари Миср як қисми Нубияро ишғол карда буд. Чосер мехост, ки аз Асувон то Филэ садди бузург созад, то ки сарҳадҳои вилоятҳои ҷанубии Мисрро хифз намояд.

Фиръавн Снофру аз Чосер мондани надошт. Ӯ низ ба ҷангҳои истилогарона даст зад. Дар замони ҳукмронии Снофру нимҷазираи Сино пурра ба Миср тобеъ карда шуд. Ғалабаҳои ин фиръавн дар нақши муқарнаси харсанги Вади Матхар абадӣ гардонида шудаанд. Ин фиръавн дар ҳолати пирузии ботантана тасвир ёфта, "таслимгари мамлакатҳои бегона" ном бурда шудааст. Ҷангҳои Миср барои ба даст даровардани нимҷазираи Сино дар замони ҳукмронии фиръавнҳои сулолаи IV ҳам идома доштанд.

Рисун 38. Саудон
моливазунӣ.

ТИҶОРАТ. Точирони мисрӣ ба мамлакатҳои хориҷӣ маҳсулоти қосибӣ бурда мефурӯхтанд. Фиръавнҳои сулолаҳои III-IV аз паси қорвонҳои тиҷоратӣ лашкар ҳам мефиристоданд, то ки ҳукмронии Мисрро дар мамлакатҳои ҳамсоя муқаррар намуда, боигарии онҳоро аз худ кунанд. Аҳолии ин мамлакатҳо ба нерӯи арзони қорни мисриён табдил меёфт.

ЛАШКАРКАШИҶОИ ФИРЪАВНҶОИ СУЛОЛАҶОИ III-IV.

Фиръавнҳои ду сулолаи аввал ҷангҳои истилогаронаи Мисрро оғоз карда буданд. Ин қорро фиръавнҳои сулолаҳои III-IV

идома доданд. Дар натиҷаи ин Миср ба давлати калону пурзӯре табдил ёфт.

Фиръавни аввалини сулолаи III Чосер дар самтҳои шимолу шарқӣ ва ҷануби сарҳадҳои Миср ҷанг кард. Дар нимҷазираи Сино нақши муқарнасе боқӣ мондааст, ки дар бораи ғалабаи Чосер бар қабилаҳои ин ҷо нақл мекунад. Худи ӯ дар ҳолате тасвир ёфтааст, ки ба сари касе гурз бардоштааст. Фиръавн Чосер ба нимҷазираи Сино барои ишғол кардани маҳали қони мис лашкар кашида буд.

Дар замони ҳукмронии Чосер лашкари Миср як қисми Нубияро ишғол карда буд. Чосер мехост, ки аз Асувон то Филэ садди бузург созад, то ки сарҳадҳои вилоятҳои ҷанубии Мисрро хифз намояд.

ҶУҚМРОНИИ ФИРЪАВНҶОИ СУЛОЛАҶОИ V ВА VI.

Ин сулолаҳо дар Миср солҳои 2700-2400 пеш аз милод ҳуқмронӣ кардаанд.

*Расми 39.
Бинокорони
Миср.*

Сарчашмаи папирусии асри XVII п.а.м. то ба мо расида дар бораи пайдоиши 3 фиръавни аввали сулолаи V накл мекунанд. Гуё, ки ин се фиръавн ба таври асрорангезе аз никохи зани кохини худо Раъ ва худи худои мазкур таваллуд мешаванд. Ҳамин тариқ, ин ду сулола зодаи худои мисрии Раъ шинохта шуда буданд. Ин маънои онро дорад, ки фиръавнҳои сулолаи V ва VI "писарони Офтоб" – Раъ буда, барои ба тахту тоҷи подшоҳии Миср соҳиб шудан ҳуқуқи мутлақ доранд.

Дар замони ҳукмронии 3 фиръавни аввали сулолаи V Раъ–худои олии давлатии тамоми Миср эълон карда мешавад. Бо ҳамин сабаб минбаъд ба номи фиръавнҳои сулолаҳои V ва VI номи худо Раъ ҳамроҳ карда мешуд. Ин шоҳҳо унвони "писари Раъ"-ро низ мегиранд.

Дар катибаю хайкал ва нақшҳои мукарнас дар бораи ҷангҳои истилогаронаи ҷанди фиръавни сулолаи V маълумот мавҷуд аст. Дар байни онҳо Сахура низ ҳаст. Ӯ ба муқобили халқҳои нимҷазираи Сино ва либиягӣҳо ҷанг кардааст. Сахнаҳои алоҳидаи ин ҷанг дар катибаҳои нақшҳои мукарнаси камари Вади Матхара ҳам инъикос ёфтаанд.

Забткориҳои фиръавнҳои сулолаи V-ро фиръавнҳои сулолаи VI идома доданд. Масалан, Пепи I дар нимҷазираи Сино ҷанг кардааст. Ин футӯҳоти ӯ дар ҳамон Вади Матхара тасвир ёфтааст. Фиръавнҳои сулолаи VI ва лашкарқашони онҳо ҳам на як бору ду бор ба Нубия лашкар кашидаанд. Дар байни

Расми 40. Мурзо.

Расми 41.
Кулолгарон.

онҳо Меревра, ҳокими Элефантин, ҳокими Чануб ва фиръавн Пепи II буданд. Дар натиҷаи ин лашкаркашиҳо Нубия ба харобазор табдил ёфтааст. Дар замони ҳукмронии ин сулолаи фиръавнҳо қаламрави Миср то Фаластин васеъ мегардад.

ПАРОКАНДА ШУДАНИ МИСР. Шоҳигарии Қадими Миср дар замони ҳукмронии сулолаи VI фиръавнҳо ба таназзул рӯ ниҳод. Ашрофони маҳаллӣ – номархҳо оҳиста-оҳиста дар маҳалҳои худ ҳокимиятро ба даст мебароранд. Акнун номархҳо мақомоти молиявии маҳаллӣ, сарвари суд, коҳинон ва лашкарро дар ихтиёри худ доштанд. Номархҳо бо мурури замон аз тахти таъсири фиръавнҳо раҳо меёбад.

Баъди пайдо намудани мартабаи баланд номархҳо барои худ мақбараҳоро мисли пештара дар назди мақбараи фиръавнҳо нею дар қаламрави вилояти худ месохтагӣ шуданд.

Ҳокимоне, ки аз тарафи фиръавнҳо дар вилоятҳо таъйин карда мешуданд, сарвати зиёд чамъ карда, ба тадриҷ ҳокими мутлақ мешуданд ва унвони "ҳокими бузург"-ро мегирифтанд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи сустшавии ҳокимияти фиръавнҳои сулолаи VI Миср ба вилояту ноҳияҳои алоҳида – номархҳо пароканда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шоҳигарии Қадими Миср кадом солҳоро дар бар гирифтааст?
2. Ҳолати кишоварзӣю косибии Мисри замони Шоҳигарии Қадимро баён кунед.
3. Аҳром чист?
4. Фиръавн кист?
5. Дар бораи лашкаркашиҳои фиръавн Чосер нақл кунед.
6. Фиръавнҳои дигари Мисри замони Шоҳигарии Қадим кучоҳоро забт намуданд?

7. Исбот кунед, ки фиръавни аввали сулолаи V зодагони худо Раъ буданд.
8. Дар бораи баланд шудани мақоми номархҳои Миср маълумот диҳед.
9. Чаро Шоҳигарии Қадими Миср барҳам хӯрд?
10. Кадом ҷои мавзӯ дар хотири шумо нақш баст ва барои чӣ?

§ 10. ШОҲИГАРИИ МИЁНАИ МИСР

МУБОРИЗА БАРОИ МУТТАҲИДКУНИИ МИСР. Дар ин давра дар Миср фиръавнҳои сулолаҳои IX–XIII ҳукмронӣ кардаанд ва баъди парокандагӣ зарурати муттаҳидшавии Миср ба миён омад. Ин корро дар Мисри Шимолӣ шаҳри Гераклиопол ва дар Мисри Ҷанубӣ Фиви иҷро карда метавонист, чунки аз ҷиҳати хоҷагӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ мувофиқтар ва нисбат ба шаҳру минтақаҳои дигари Миср пурқувваттар буданд. Гераклиопол дар чорроҳаи тичоратие воқеъ гардида буд, ки Мисрро ба резишгоҳи дарёи Нил, минтақаи ғарбии Миср ва нимҷазираи Сино мепайваст.

Маркази Мисри Ҷанубӣ – Фиви низ мавқеи хеле мувофиқ дошт. Дар ин ҷо ҳам чор роҳи тичоратии муҳим бо ҳам вохӯрда, Мисрро бо вилоятҳои гуногуни Нубия ва роҳи Фивиро ба баҳри Сурх низ мепайваст.

Бар зидди вилоятҳои ҷудоноҳи Миср якумин шуда Гераклиопол ба мубориза оғоз намуд. Дар баробари рӯ ба таназзул ниҳодани ҳокимияти марказии Миср Гераклиопол пурзӯр шудан гирифт. Ҳокимони ин вилоят ҳаракат мекарданд, ки тамоми Мисрро ба зери ҳокимияти худ дароранд.

Расми 42. Саҳнаи набард бо шитироки фиръави.

Асосгузори сулолаи IX фиръавни Гераклиопол Хати Мари Ибра мебошад. Ӯ тавонист, ки ҳам Мисрро муттаҳид созад ва ҳам забткорихои фиръавнҳои Шоҳии Қадими Мисрро идома диҳад. Вале бо сабаби на он қадар пуркуват будани худ Хати Мари Ибра аз ӯҳдаи ин кор баромада натавонист. Ба ҳокимони пурзӯршудаи Мисри Ҷанубӣ муяссар гардид, ки бар Гераклиопол дастболо шаванд. Ментухотеп ном шоҳи Фиви тамоми Мисрро ба зери ҳокимияти худ даровард.

ХОЧАҒӢ ВА ТИҶОРАТ. Дар замони ҳукмронии фиръавнҳои сулолаҳои XI – XIII Миср аз нав ба давлати марказиятноқ табдил ёфт. Дар ин давра кишту кор ва ҳолати обёрни заминҳо беҳтар шуд. Ҷӯйҳои нав кофта шуданд. Дар номархи Сиут ҷӯйи калоне кофта шуд, ки тавассути он ва шадуфҳо заминҳои ноҳияҳои воқеъ дар баландиҳо обшор гардиданд.

Дар замони ҳукмронии Аменомхети III, ки ба сулолаи XII мансуб аст, Миср аз нав тараққӣ кард. Кишоварзӣ дар тамоми қаламрави Миср рӯ ба инкишоф ниҳод. Ин вақт дар Миср биринҷӣ васеътар истифода бурда мешуд. Аз он олотӣ меҳнати нисбат ба олотҳои қадимӣ мисин сермаҳсултар сохта мешуданд. Бо шарофати биринҷӣ касибӣ ба муваффақияти калон соҳиб шуд. Бофандагӣ, заргарӣ, коркарди ҷӯб, аз он тайёр кардани масолеҳи сохтмон, рӯзгор ва сохтани кишти боз ҳам пеш рафт. Баъзе шахрҳои кӯҳна калон шуда, шахрҳои нави ободу зебо ҳам ба вуҷуд меомаданд.

Пешрафти хочагӣ ба рушди савдои Миср мусондат кард. Тоҷирони мисрӣ молҳояшонро тавассути киштиҳо ва қорвон ба мамлакатҳои хориҷӣ бурда мефурӯхтанд. Робитаҳои тиҷоратии Миср

Расми 43.
Сарбозони
Нубия.

бо мамлакатҳои ҳамсоя ва аз онҳо ҳам дуртар торафт мустаҳкамтар мешуданд. Ба хорича маҳсулоти кишоварзию касибӣ бароварда, аз он чо намак, сангҳои киматбаҳо, растани, чӯб, чарм, парранда ва гайра меоварданд. Дар катибаҳои мисрии онвақта дар бораи робитаҳои тиҷоратӣ бо мамлакате, ки Пунт ном доштааст, маълумоти зиёд мавҷуд аст. Бостоншиносон аз шаҳри имрӯзаи Кахун ашӯҳое ёфтаанд, ки аз қазираи Кипр оварда шудаанд.

ИСТИЛОГАРИҲОИ ФИРЪВНҲОИ ШОҲИГАРИИ МИҒНАИ МИСР. Дар байни катибаҳое, ки ба фиръавнҳои ин давраи Миср тааллуқ доранд, амру фармонҳои зиёде низ ҳастанд, ки дар бораи лашкаркашиҳои онҳо бар зидди Нубия ва вилоятҳои ҷануби Сурия нақл мекунад. Ин давлатҳо аз тилло бой буданд.

Аменомхет ба Нубия лашкар кашида, баъзе вилоятҳои онро забт мекунад. Вориси ӯ Сенусерт ҷангҳои истилогаронаи Аменомхетро идома дода, то Вади Хелфа рафта мерасад. Сенусерти I ба Нубия лашкар кашида, галаба мекунад.

Лашкаркашии калонтарини истилогаронаро фиръавн Сенусерти III анҷом додаст. Дар давоми шохигарии худ ӯ ба Нубия чор маротиба лашкар кашида, қисми зиёди онро ишғол карда, дар он чо қалъаҳое бунёд кардааст, ки вайронахояшон то имрӯз ҳам боқӣ мондаанд. Ин қалъаҳо мебоист сарҳадҳои нави Мисрро муқаррар ва муҳофизат менамуданд. Дар ибодатхонаҳои мисрии Нубия Сенусерти III ҳамчун ҳамин ин вилоят тасвир ёфтааст.

ПУРЗҶРШАВИИ ҲОКИМИЯТИ НОМАРҲО. Аз тарафи фиръавнҳои Фиви муттаҳид карда шудани Миср иқтидори ашрофи номархро заиф кард. Аз навиштаҷоти деворҳои он

Расми 48
Дастаи
шӯқабӣ.

Расми 45. Ҷазодиҳии гунаҳкор.

замон маълум мегардад, ки номархҳои ашроф дорон мулкҳо ва моликияти одамони зиёде буда, ҳуқуқ доштаанд, ки онҳоро мерос гузоранд. Аз ҳамин сабаб дар катибаи шоҳигарии Миёнаи Миср ибораҳои "хонаи падарам" ё ки

"мулки падарам"-ро бисёр вохӯрдан мумкин аст.

Дар давраи ҳукмронии фиръавнҳои сулолаи XIII дар байни ашрофи номархӣ ва ҳокимияти марказӣ ихтилоф ба амал омад. Фиръавнҳо, ки меҳостанд Мисрро муттаҳид кунанд, ҳаракат мекарданд, ки номархҳои саркашро ба доираи салоҳияти ба онҳо додашуда дароранд. Аз ҳамин сабаб фиръавнҳои ин сулола сарҳадҳои қадимаи байни номархихоро аз нав барқарор мекунанд. Аз сарчашмаҳои замони Шоҳигарии Миёнаи Миср бармеояд, ки дар байни ҳудудҳои номархӣ, ҳамчун нишонҳои сарҳад сангҳои махсус гузошта шуда буданд.

МИСРРО ЗАБТ КАРДАНИ ГИКСОСҶО. Ба номархҳои алоҳида парокандашавии Шоҳигарии Миёнаи Миср оқибатҳои хуб надошт. Маълум буд, ки ҳокимияти фиръавнҳо ниҳоят суст шудааст ва дар сурати зарурӣ онҳо ба ёрии номархҳои омада наметавонистанд. Аз ин омилҳои манфии барои истилогарон мувофиқ қабилҳои гиксосҳо хуб истифода бурданд. Ба онҳо муяссар гардид, ки аввал номархҳои алоҳида ва баъд тамоми Мисрро ишғол кунанд. Бо ҳамин Шоҳигарии Миёнаи Миср ба охир расид. Миср истиқлолияти худро аз даст дод. Гиксосҳо дар Миср қариб 200 сол ҳукмронӣ карданд.

*Расми 46
Асирон.
Нақши
муқарнас.*

АЗ "КИТОБИ МУРДАҲО"

Соҳтмони аҳромҳо

Хеопс мамлакатро ба доми кашшоқӣ ва разолат кашид. Ӯ пеш аз ҳама фармуд, ки ҷойҳои муқаддасро банданд ва қурбоникуниро манъ кард. Баъд ҳамаро маҷбур сохт, ки ба фоидаи ӯ қор кунанд. Ҳамин тарик, як гурӯҳ одамон вазифадор буданд, ки аз қонҳои сангшиканини нимҷазираи Арабистон пораҳои бузурги сангро ба ҷониби дарёи Нил кашонанд (аз дарё санғхоро тавассути киштиҳо мегузaronиданд). Гурӯҳи дигари одамон вазифадор буданд, ки онҳоро то кӯҳҳои Либия кашола карда биёранд. Ин корро сад ҳазор нафар бетанаффус, дар ҳар се моҳ як маротиба якдигарро иваз намуда, иҷро менамуданд. Дар тӯли даҳ сол ба халқи мазлум лозим омад роҳро созад, ки тавассути он ин пораҳои санғҳо кашонда шаванд – қоре, ки ба андешаи ман, мисли соҳтмони ҳуди аҳром бузург аст. Охир роҳ дорон 5 стадий дарозӣ ва 10 оргий бараш, нуқтаи баландтаринаш 8 оргийро ташкил мекард. Он ба санғҳои тарошидаи қандақоришуда оро ёфта буд. Соҳтмони оромгоҳҳои зеризаминӣ дар теппае, ки аҳромҳо қомат рост кардаанд, 10 сол тӯл кашид. Дар яке аз аҳромҳои дар ҷазирае бунёдёфта Хеопс оромгоҳи худро сохта, баъд то ба кӯҳ ҷӯи Нилро кофт (ба воситаи ин ҷӯи санғҳои тарошида ба майдони соҳтмони аҳром оварда мешуданд. – *Шарҳи Т. Зиёев*). Соҳтмони ҳуди аҳром 20 сол давом кард. Вай чор паҳлӯ дорад, ки ҳар кадоми онҳо дорон 8 плэфр бар ва ҳамин қадар баландӣ дошта, аз санғҳои хуб тарошидашудаи ба ҳамдигар зич васлкарда бино ёфтааст. Дарозии ҳар як санги аҳром на камтар аз 30 фут буд.

§ 11-12. ШОҲИГАРИИ НАВИ МИСР

Шоҳигарии Нави Миср ба давраи ҳукмронии фиръавнҳои сулолаҳои XVIII-XX рост омадааст.

АЗ МИСР ПЕШ ҚАРДА ШУДАНИ ГИКСОСҲО. Гиксосҳо дар Миср тахминан аз охириҳои асри XVIII то соли 1580 пеш аз милод ҳукмронӣ карданд. Дар ин давра мисриён бар зидди гиксосҳо дахҳо маротиба шӯриш бардоштаанд. Ин мубориза хангоми ҳукмронии Камесу дар Фиви боз ҳам шадидтар гардид. Дар яке аз асарҳои адабии баъдтар таълифгардида аз ҷониби шоҳ чунин

гуфта мешавад: "Ман мехоҳам донам, ки нерӯи ман барои чӣ хизмат мекунад? Як ҳоким дар Аварис, дигараш дар Нубия, ман бошам, бо хамроҳии осиеғиҳо дар ин ҷо қарор дорам. Ҳар кас поре аз сарзамини Мисрро дар ихтиёри худ дорад ва малакатро то ҳуди Мемфис бо ман тақсим мекунад. Бинед, ки ӯ аллақай Шмуноро ишғол карда бошад ҳам, касе ӯро бознамедорад. Ман ба сӯи ӯ раҳсипорам, то ки шикамашро ҷок кунам. Мақсади ман торумор кардани осиеғиҳо ва начот додани Миср аст".

Вале мардум ӯро дастгирӣ накарда, ба шоҳ маслиҳат медиҳанд, ки мавқеи мудофия ва мусолиҳатомезро ишғол намояд. Лекин шоҳ ба ин ақида розӣ нашуда, ба онҳо чунин посух медиҳад: "Андешаи шумо нодуруст аст ва ман бар зидди осиеғиҳо ҷанг хоҳам кард. Ҳарчӣ бодо бод... Охир, тамоми мамлакат менолад. Дар Фиви ба ман таъна зада мегӯянд: "Кемесу ҳомни Миср аст".

Ғалабаи ниҳоиро бар гиксосҳо яке аз шоҳҳои баъд аз Кемесу ба сари қудратомада, ки Яхмоси I ном дошт, ба даст медарорад. Ӯро асосгузори фиръавнҳои сулолаи XVIII мешуморанд.

Яхмоси I берун аз Миср ҳам бар зидди гиксосҳо ғалабаи калон ба даст медарорад. Ӯ баъд ба Осиеи Пеш лашкар кашида, то ба Сурияю Финикия рафта мерасад. Вале ғалабаҳои калонтаринро дар ҳуди Миср ба даст медарорад. Ба Яхмоси I муяссар мешавад, ки Нубияро аз нав забт кунад.

КИШОВАРЗӢ. Аз давраи ҳукмронии сулолаи XVIII сар карда, дар олоти кишоварзии Миср пешравӣ ба назар мерасад. Олоти асосии қорини кишоварзӣ – испор такмил дода шуд. Дар ин вақт мисриҳо киштгардонӣ ва кишти тирамоҳию баҳориро хуб аз худ карда буданд. Ба киштуқор яке аз амалдорони давлатӣ ва ё вазир назорат мекард. Дар як дастуруламали аз макбараи Раҳмира

*Расми 47.
Олоти
кишоварзӣ.*

ёфташуда омадааст, ки вазир бояд онд ба шудгори тирамоҳии замин ба ҳокимони вилоятҳо сардорони деҳаҳо супориш диҳад.

КОСИБӢ. Дар Мисри Шохигарии Нав косибӣ ҳам аз нав рӯ ба таракки ниҳод. Дар ин бора тасвири ва катибаҳои деворҳои макбараҳои Фивии он замон гувоҳи медиҳанд. Дар он давра корхонаҳои калони косибие сохта шуда буданд, ки ба ибодатхонаҳо тааллуқ доштанд. Дар деворҳои макбараи Новерронпети замони сулолаи XIX устохонаи ибодатгоҳи Амон тасвир ёфтааст, ки дар он зиёда аз 20 нафар косибон кор мекарданд. Дар деворҳои макбараи вазир Рехмир бошад, устохонаҳои калони косибӣ ва ибодатгоҳи Амон, ки дар Фиви воқеъ буд, тасвир ёфтаанд. Дар ин корхонаҳои калон то 150 нафар косибони ғуноғунитисос кор мекарданд.

Дар байни касбҳои ғуноғун оҳангарӣ мақоми калон дошт. Олоти қорини филизӣ олоти сангино ҷўбинро то рафт аз истифода мебароварданд. Истифодаи васеъи биринҷӣ имкон дод, ки олоти меҳнат ва маснуоти дигари қорини қаммаҳсули мисӣ аз истифода бароварда шаванд.

ТИЧОРАТ. Пешрафти кишоварзӣ ва косибӣ васеъшавии тичоратро тақозо мекард. Барои ҳамин, дар давраи Шохии Нави Миср робитаҳои тичоратӣ бо мамлакатҳои ҳамсоя то чанде васеътар ва мустақамтар мешаванд. Тоҷирони мисрӣ молҳои худро барои фурӯш ба вилоятҳои алоҳидаи Сурия бурда, аз он ҷо маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла май, асал ва чорвои калон, аз Либия бошад, бештар ҷўби сохтмон, маҳсулоти зарури дигари сермасриф ва пеш аз ҳама, оҳанро харидорӣ мекарданд, ки он дар Миср ханӯз қамб буд. Тоҷирони Миср бо Бобул ҳам муносибатҳои тичоратӣ доштанд.

ЛАШКАРҚАШИҲОИ ТУТМОСИ III. Тутмоси III дар Миср солҳои 152-1491 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Фиръавнҳои сулолаи XVIII тамоми Сурия ва Фаластинро ишғол карда, сарҳадҳои Мисрро то ҳудудҳои Осиёи Хурд васеъ намуданд. Ин қорро ворисони Яхмоси I оғоз карда буданд. Вале муваффақияти бештарро Тутмоси III ба даст

Рис. 48.
Туҷирони Либия, Сурия
ва Осиёи Хурд.

овард. Дар тӯли ҳукмронии дуру дароз ба ӯ муяссар шуд, ки чандин мамлакатро забт намуда, ба Миср ҳамроҳ кунад. Дар солномаҳои он давра дар шакли адаби қариб тамоми воқеаҳои марбут ба лашкаркашиҳои Тутмоси III инъикос ёфтаанд. Дар онҳо самтҳои ҳаракати лашкари Миср, муҳорибаҳо, муҳосираҳо ва фатҳи қалъаю шаҳрҳо тасвир ёфтаанд. Тутмоси III бар зидди Сурия се маротиба лашкар кашидааст. Лашкаркашии аввалини ӯ бар зидди ин мамлакат аниқ маълум аст. Он солҳои 22-23-юми ҳукмронияш ба вуқӯъ омадааст.

Ҳангоми лашкаркашиҳои ояндаи худ ба Сурия Тутмоси III аз лашкаркашиҳои аввалааш ҳам муваффақиятҳои зиёдтар ба даст даровардааст. Шаҳрҳои муҳимтарини финикиягиро ишғол намуда, бар қўшунҳои Сурия галабаи пурра ба даст дароварда, дар соҳили дарёи Оронте шаҳри Кадешро низ забт намудааст. Тутмоси III ба Сурияи Шимолӣ зада даромада, шаҳри калони Ҳалаб Алеппоро ишғол намуд ва баъд дар наздикии Кархемиш лашкари Метанияро мағлуб кард. Сипас аз дарёи Фурот гузашта, мавзеи муҳими ҳарбиرو ишғол мекунад.

Ҷангҳои истилогаронаи Тутмоси III таъсири Мисрро дар Осиё чунон мустақкам карданд, ки шоҳҳои Бобул, Ошур ва Хеттҳо аз ноилоҷӣ ҳар сол ба Миср андоз мефиристонданд, то ки фиръавн бар зидди онҳо аз нав лашкар накашад.

МИСР ДАР АҲДИ АМЕНХОТЕПИ III. Ин фиръавн дар Мисри замони Шоҳии Нав ҳукмронӣ кардааст.

Ҷангҳои сершумори Яхмоси I ва Аменхотепи II барои Миср бе асар намонданд. Онҳо Мисрро заиф гардонданд. Аз ҳамин сабаб Аменхотепи III ба ҷангҳои калон даст зада наметавонист. Ӯ асосан иншооти бузурги меъморӣ месохт. Бо амри ин фиръавн дар Фиви ибодатгоҳҳои бузург бунёд карда шуданд. Дар ин вақт

Миср барои дар Осиё нигоҳ доштани мавқеи калон на аз силоҳу лашкар, балки аз хизмати сафирон ва тилло истифода мебурд.

Барои аниқтар муайян намудани усули давлатдорӣ Аменхотепи III бозёфти бойғони (архив)-и аз Эл-Амарна ёфташуда кӯмак расонд. Дар ин бойгонӣ номаҳои шоҳҳои Бобул, Ошур, Метания, Хетт, Кипр, Сурия ва Фаластин ба номи фиръавни Миср

*Рисун 49 Арабачии дучар-
хонии қанҷии мисрӣ.*

махфуз буданд. Аз ин номаҳо бармеояд, ки Миср бо давлатҳои Осӣён Ғарбии ҳамонвақта муносибатҳои тичоратию сафоратӣ доштааст.

Музокирот дар байни давлатҳо тавассути сафирони махсус сурат гирифта, баъзан бо баста шудани иттифоқи байни онҳо анҷом меёфтааст. Масалан, иттифоқи байни Миср ва Метанния ҳамин тавр баста шудааст. Чунин иттифокҳо бештар тавассути никоҳи байни намоёндагони сулолаи шохҳо ба амал меоманд.

Таназзули ҳарбии Миср дар замони ҳукмронии писари Аменхотепи III - Аменхотепи IV боз ҳам бештар ба назар мерасад. Ин вақт Миср худро аз ҳамлаи лашкари давлатҳои хориҷӣ баъзр муҳофизат мекард.

ИСЛОҲОТИ ДИНИИ ЭХНАТОН. Эхнатон дар Мисри Шохии Нав солҳои 1424-1388 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст.

Маълум аст, ки дар замони сулолаи XVIII обрӯӣ ва эътибори фиръавнҳо паст шудан мегирад. Инро ба назар гирифта, Аменхотепи IV ислоҳоти қалони диниро ба амал баровард. Мақсади асосии ин ислоҳот барҳам задани анъанаи бисёрхудоии мисриён ва мустақкам кардани ҳокимияти фиръавнҳо буд.

Чангҳои истилогаронаи фиръавнҳои сулолаи XVIII танҳо гурӯҳи хурди дарбориёни Фиви ва пеш аз ҳама, коҳинони Амонхудо сарватманд намуданд. Ислоҳоти динӣ маҳз ба муқобили ҳукмронии коҳинони бойшудаи Фиви ҳам равона карда шуда буд.

Баъди ба тахти фиръавӣ нишастани Аменхотепи IV парастии Амонхудо манъ карда шуда, ба Раъ ибодат қарданро амр намуд. Аменхотепи IV баъд дар Фиви ба сохтани ибодатгоҳи худон қадими мисриён - Раъ шурӯъ кард. Тамоми худоҳои мисриёнро рад намуда, найравони онҳоро таъкиб намуд. Худои офтобӣ Раъ номи "Атон"-ро гирифт. Аз номи Атон Аменхотепи IV ба худ номи "Эхнатон"-ро мегирад. Маънии "Эхнатон" "Шӯълаи Атон" мебошад. Дар як вақт Эхнатон алоқаи худро аз коҳинони Миср пурра қанда, шаҳри Гелиополро тарк намуд ва барои худ дар наздикии Ал-Амари имрӯза пойтахти нав сохт. Он дар мобайни кӯҳҳои харсангӣ воқеъ гардида буд. Эхнатон ба ин шаҳр номи "Ахеатон", яъне "Уфуқи Атон"-ро дод.

Ҳамин тариқ, Эхнатон дар Мисри Шохии Нав яққахудоиро ҷорӣ намуд.

НОКОМИИ ИСЛОҲОТИ ДИНИИ ЭХНАТОН. Ислоҳоти динии Эхнатон натиҷаи дилхоҳ надод. Ба ӯ муяссар нашуд, ки иқтидори коҳинони Фивиро заиф гардонад. Ворисони Эхнатон

Рисун 30. Тобути
фиръави Тутанхамон.

натиҷаҳои ислоҳоти ӯро хифз карда натавонистанд. Фиръави Тутанхамон маҷбур шуд, ки даъвои коҳинони Фивиро дар бораи аз нав барқарор кардани парастии Амонхудо иҷро намояд. Ӯ дар асоси номи Амонхудо худро Тутанхамон номид.

Соли 1922 бостоншиносон мақбараи фиръави Тутанхамонро дар Водии Макбараҳои Шоҳҳо, ки дар наздикии Фиви воқеъ аст, кушоданд. Тутанхамон, ки дар аёми ҷавонӣ аз олам ҷашм пӯшидааст, мумиё карда шуда, дар тобути қимматбаҳо ҳобида буд. Ба ашӯҳои нодири аз ин мақбара ёфташуда на вақт таъсир кардааст ва на дасти горагаре расидааст. Бозёфтҳои мазкур дар бораи муросоқории фиръавни ҷавон шаҳодат медиҳанд. Ӯ дар масъалаи дин пурра ба зери таъсири коҳинони Фиви афтида будааст. Барои ҳамин, дар пояи тахти шоҳии худ Амонхударо тасвир намуда, бо ҳамин ҷонибдори ислоҳоти Эҳнатон будани худро тасдиқ мекунад. Вале катибаҳои, ки аз ибодатгоҳи калони Амони, воқеъ дар Фиви ёфта шудаанд, муқобили ислоҳоти динии Эҳнатон будани Тутанхамонро исбот мекунад.

Тутанхамон мартабаи худоҳо Амон ва Птаро пурра аз нав барқарор кардааст. Дар катиба дар ҳаққи фиръавни мулҳид Эҳнатон суҳанҳои зиёди танқидӣ мавҷуданд. Тутанхамон бо ифтихор иброд меорад, ки дар Миср мақому мартабаи худоҳо Амон ва Птаро аз нав барқарор карда тавонидааст.

МИСР ДАР АҲДИ ХОРЕМХЕБ. Хоремхеб дар Миср солҳои 1342–1338 ҳуқумронӣ кардааст.

Хоремхеб фиръавнест, ки ислоҳоти динии Эҳнатонро пурра барҳам додааст. Ӯ асосгузори фиръавиҳои сулолаи XIX ва фарзанди яке аз номарҳҳои Албастронпол мебошад. Хоремхеб дар замони шоҳигарии Эҳнатон ҷандин мансабҳои баланди давлатиро иҷро кардааст. Баъд аз вафоти Эҳнатон ворисони ӯ пурзӯр набуданд. Аз ин рӯ, Хоремхеб торафт вазифаҳои баландтари давлатиро соҳиб мешуд. Дар аҳди Тутанхамон ӯ мансабдори калони ҳарбӣ буда, хангоми лашкаркашӣ ба Осиё яке аз фармондеҳони асосии лашкари Миср ба шумор мерафт.

Эҳтимол меравад, ки Хоремхеб маҳз дар ҳамин давра ба мансаби шоҳии Миср соҳиб шуда, "аз бузургтаринҳо бузургтар, аз пурқувваттаринҳо пурқувваттар ва шоҳи беҳамтои халқ..." ба шумор меравад. Аз нуфузи худ истифода бурда, табаддулоти давлатӣ ба амал овардааст. Дар ин кор Хоремхеб ба коҳинони Фиви таъя кардааст. Ӯ табаддулоти худро хости худоҳо номида, менависад, ки "Қалби... худо... хост, ки писарашро соҳиби тоҷу тахти абадии худ гардонад. Бо ҳамин мақсад худо бо писари худ дар оғӯш бо хушнудии том ба Фиви рафт, то ки ӯро ба назди Амон оварда, ба мартабаи шоҳ мушарраф гардонад". Барои қонунӣ гардондани ин табаддулот Эҳнатон шохдухтар Мутночметро, ки хоҳари ҳамсари Эҳнатон буд, ба никоҳи худ даровард.

Аҳолии шаҳре, ки Эҳнатон сохта буд, бо фармони Хоремхеб ин шаҳрро тарк кард. Баъд онро ба хок яксон намуда, номи Эҳнатонро аз тамоми ёдгориҳои таърих нест кард. Аз ҳамин вақт сар карда, Эҳнатонро "ҷинояткори Ахетатон" меномидагӣ шуданд. Минбаъд ҳатто солҳои ҳукмронии ӯ эътироф карда намешуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Гиксосҳо дар Миср кай ва чӣ қадар ҳукмронӣ кардаанд?
2. Қадом шоҳ барои аз Миср рондани гиксосҳо ҷидду ҷаҳд кард?
3. Оё шоҳ Кемесу Мисрро аз гиксосҳо тоза карда тавонист? Дар ин роҳ ӯро халқ дастгирӣ кард?
4. Дар бораи галабаи Яхмоси I бар гиксосҳо нақл кунед.
5. Дар бораи робитаҳои тиҷоратии Шоҳигарии Нави Миср маълумот диҳед.
6. Ба Сурия, Либия, Ҳетт, Бобул ва давлатҳои дигар савдо қардани Миср дар бораи чӣ шаҳодат медиҳад?
7. Фиръавн Тутмоси III Мисрро чӣ тавр идора мекард?
8. Қадом далелҳо дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки Миср дар замони ҳукумронии Тутмоси III мамлақати пурзӯртарини ҳамонвақтаи ҷаҳон буд?
9. Чаро Аменхотепи III аз лашкаркашӣ даст кашида, ба қорҳои осоиштаи давлатӣ рӯ овард?
10. Чаро Эҳнатон дар Миср ислоҳоти динӣ ба амал баровард? Моҳияти ин ислоҳотро шарҳ диҳед.
11. Тақдири ислоҳоти динии Эҳнатонро баён кунед.
12. Иртиҷопешагии фиръавн Хоремхебро шарҳ диҳед.

§ 13. ИҚТИДОР ВА ТАНАЗЗУЛИ МИСРИ ҚАДИМ

МИСР ДАР АҲДИ РАМЗЕСИ I, СЕТИ I ВА РАМЗЕСИ II. Ин фиръавнҳо дар Мисри қадим дар солҳои 1338–1251 пеш аз милод ҳукумронӣ кардаанд.

РАМЗЕСИ I. Рамзеси I забткориҳои Хоремхебро давом додааст. Барои мустаҳкамкунии лашкар чораҳои ислохоти самаранокро амалӣ кард. Сараввал лашкарро ба се қисмат тақсим карда, ба онҳо номи худоҳои Мисрро дод. Ба ҳар як ҷузъи лашкар дастаи аробасаворонро ҳамроҳ кард. Ин навагонӣ имконият дод, ки ба мавқеи душман ҳучуми барқвори ногаҳонӣ карда шавад. Фиръавн барои худ горди махсус ҳам ташкил намуд. Дар лашкари Миср нисбат ба пештара зархаридони хориҷӣ зиёдтар шуданд. Барои ҳаракат кардани лашкар аз қалъаи Цару то биёбони Осиё роҳи ҳарбӣ сохта, он тавассути ҷохҳо аз об таъмин карда шуд.

СЕТИ I. Сети I баъд аз Рамзеси I ҳукмронӣ кардааст. Ӯ як маротиба ба Сурия бомуваффақият лашкар кашид. Бо шарофати лашкаркашии мазкур мавқеи Миср дар Сурия, Фаластин ва Финикия мустаҳкамтар шуд. Ин маълумот дар натиҷаи ҳафриёти вайронаҳои мисрии Фаластини замони Сети I ба даст омадааст.

Тараққиёти нави Миср, ки дар замони ҳукмронии Сети I оғоз ёфта буд, дар сохтмони иншоотҳои бузурги ин фиръавн таҷассум гардидааст. Ӯ аз Бубастис, ки дар резишгоҳи дарёи Нил воқеъ аст, то ба Амадаи Нубия як қатор ибодатгоҳҳои бузург сохтааст.

РАМЗЕСИ II. Рамзеси II вориси Сети I мебошад. Ин фиръавн ба ҷангҳои истилогаронаи боз ҳам васеътари Миср даст мезанад. Барои дар Финикия, Фаластин ва Сурия аз нав барқарор кардани мавқеи Миср ӯ муқобилияти ҳокимони он қоро, ки бо лашкари давлати Хетт муттаҳид шуда буданд, бояд

Расми 51. Фиръавн дар тахти подшоҳӣ.

мешикаст. Барои ин Рамзеси II аввал мавқеи худро дар сохилҳои Сурия мустаҳкам карда, баъд дар соли чоруми ҳукмронии ӯ фармуд, ки дар наздикии Бейрути ҳозира дар санге номи ӯро нависанд. Баъд аз ин лашкари сиҳазорнафараро гун карда, ба муқобили Хетт лашкар кашид.

Соли 1296 пеш аз милод шоҳи давлати Хетт Хеттушил бо Рамзеси II созишномаи сулҳ бааст. Мувофиқи ин созишнома, ки то ҳол маҳфуз мондааст, ҳарду тараф дар оянда аз забти заминҳои ҳамдигар даст мекашанд. Созишномаи сулҳи байни Миср ва давлати Хетт тавассути никоҳи сулолави байни Рамзеси II ва шохдӯхтари Хетт мустаҳкам карда шуд.

Рамзеси II натавон ба лашкаркашиҳои бомуваффақияти худ машҳур аст. Ӯ инчунин дар давлатдорӣ низ комёбиҳои беназир дорад. Қисмати шарқии минтақаи резишгоҳи дарёи Нилро обёрӣ карда, дар он ҷо шаҳрҳои калон бино кардааст. Яке аз он шаҳрҳои пойтахти нави Миср Перрамзес (Хонаи Рамзес) мебошад. Дар яке аз папирусҳои он замон ин шаҳри пуршукӯҳ чунин тасвир ёфтааст: "Шоҳ барои худ шаҳре сохт, ки онро "Фотех" ном гузошт. Ин шаҳр дар байни Фаластин ва Миср воқеъ гардида, аз ҳӯроквории таъомҳои гуногун пур аст. Ҳама шаҳрҳои худро тарк карда, дар атрофи ин шаҳр сокин шудаанд. Дар тарафи ғарбии шаҳр ибодатгоҳи Амон ва дар қисмати ҷанубии он ибодатгоҳи Сэт воқеъ гардидааст. Астарт ба тарафи ҷануби шаҳр мисли уфуқи осмон меояд. Рамзес, ки Амон дӯсташ медорад, ба он ҷо ҳамчун худо меояд".

МИСР ДАР АҲДИ РАМЗЕСИ III. Фиръавни Рамзеси III дар Миср солҳои 1204–1173 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст.

Ҷойгирандагони Рамзеси II барои дар Осӣе нигоҳ доштани мавқеи Миср муборизаро давом медод. Дар ҳамин давра аз

Расми 52
Сохтмони
аҳрим.

чануби баҳри Эгей ба Осиён Ғарбӣ ва Африқои Шимолу Шарқӣ қабилаҳои мусаллаҳи сершумор зада мебароянд, ки мисриёни онвақта онҳоро "ҳалқҳои баҳрӣ" номидаанд. Ба фиръавн Марнепта дозим омад, ки ҳам бар зидди қабилаҳои ба қаламрави Миср ҳамлакарда ва ҳам бар зидди шӯришҳои дар Сурия баамаломата мубориза барад.

Ихтилофҳои дохилӣ низ давлатдории Мисро заиф мекарданд. Вале ҳамин ки Сетнахт ном ҳоким соҳиби тахту тоҷи шоҳии Миср гардид, ба фиръавнҳои сулолаи XX асос мегузорад, зиддиятҳои дохилии Миср барҳам зада мешавад. Сетнахт ҳокимияти марказии давлатро аз нав мустаҳкам мекунад. Аз ҷониби ӯ баъзе чораҳои низ андешида шуданд, ки обрӯю эътибори коҳинро аз нав баланд бардошанд.

ТАНАЗУЛИ МИСРИ ҚАДИМ. Салтанати Рамзеси III давраи охирини иқтидори ҳарбии Мисри қадим буд. Ғалабае, ки лашкари Миср бар лашкари либиягӣ ва "ҳалқҳои баҳрӣ" ба даст дароварданд, обрӯи ва эътибори заифшудаи Мисро то як дараҷа аз нав барқарор кард. Ин ғалаба ба Миср ба мӯҳлати кӯтоҳ бошад ҳам, сулҳу амонӣ овард. Чи тавре ки дар яке аз навиштаҷоти Рамзеси III гуфта мешавад, дар замони ҳукмронии ӯ ҷанговарон "метавонистанд бе ягон тарсу ваҳм комати худро рост кунанд. Дар Нубия ва дар Сурия душманон набуданд. Камон ва силоҳи дигар дар силоҳхона осуда хобида буданд. Ҷанговарон метавонистанд серу пур хӯрок хӯранд, нӯшида халоват баранд. Зану фарзандонашон дар наздашон буданд".

Рисун 53. Абдуҳавли қалон ва аҳром.

Сарфи назар аз ин ҳулосаҳои Рамзеси III Миср дар давраи ҳукмронии ӯ рӯ ба таназзул мениҳад. Бо ҳамин давраи Шоҳии Нави Миср ба охир мерасад. Шаш сулолаи боқимондае, ки дар Миср баъди сулолаи XX ҳукмронӣ карданд, иқтидори ин давлатро ба асли пештара баргардонда натавонистанд. Аз ин рӯ, Миср заминҳои дар Осиё бадаст-овардан худро аз даст дод ва

ба тўъмай истилогарони хоричй табдил ёфт. Миср акнун танхо ба мудофияи худ машгул буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Фиръавн Рамзеси I барои пурқувват намудани лашкари Миср чй кор кард?
2. Исбот кунед, ки Миср дар замони ҳукмронии Сети I аз нав ба авҷи тараққиёт муваффақ шуд.
3. Дар байни Миср ва давлати Хетт кадом созишнома ва чй тавр баста шуд?
4. Пойтахти нави Миср чй ном дошт?
5. Дар папирус пойтахти нави Миср чй тавр тасвир ёфтааст?
6. Дар бораи қўшуни Мисрро пурзўр кардани Рамзеси III нақл кунед.
7. Дар давраи ҳукмронии Рамзеси III вазъи Миср чй гуна буд?
8. Дар замони ҳукмронии кадом фиръавн Шоҳигарии Нави Миср рў ба таназзул ниҳод?
9. Кадоме аз фиръавнҳои дар ин мавзў номбурдашуда ба шумо бештар маъқул шуданд ва барои чй?

§ 14-15. ХАТ, МАОРИФ ВА ИЛМИ МИСРИ ҚАДИМ

ХАТ. Хатти аввалини мисриёни қадим аз аломатҳои алоҳида иборат буд. Чунин хатро иероглиф меноманд. Иероглифҳо аломатҳои одамон, ҳайвонот, биноҳо, растаниҳо, ашёҳо ва ғайраҳо ифода карда мешаванд. Масалан, мисриён одамро бо сурати одамча ва офтобро бо доирачаи хурди байнаш нуктадор ифода мекарданд. Мисриёни қадим аввал тавассути аломатҳои калимаҳои одамон ифода мекарданд. Баъдтар аломатҳои истифода мебарданд, ки онҳо як ва ё якчанд овозро ифода менамуданд.

Алифбои мисриёни аввал аз 750 иероглиф иборат буд. Дар Шоҳигарии Қадими Миср аломатҳои алифбои хат таҳия шуданд, ки ҳар кадоме онҳо як овозро ифода мекард. Ин хат 24 ҳарф дошт. Вале хатҳои мисриёни оро қабул накарданд. Барои онҳо истифодаи хатти иероглифӣ осонтар буд. Барои ҳамин хатти мисриёни қадим мисли пештара бо аломатҳои мураккаби кичӣ ва сурати калимаҳо мондан гирифт.

Дар Мисри қадим хатро дар коғазҳои махсусе менавиштанд, ки онҳо аз пӯсти дарахти папирус тайёр карда мешуданд. Аз ҳамин сабаб сарчашмаҳои хаттии мисриёни қадимро "папирус" меноманд.

Дарахти папирус дар соҳилҳои дарёи Нил рӯнда, баландиаш то ба 5 метр мерасад. Агар "варақ"-и папирус барои навиштан камӣ кунад, пас ба поёни он чунин варақҳои дигарро пай дар ҳам ширеш мекарданд. Ҳамин тариқ, варақҳои папирусӣ дароз шуда мерафтанд. Як папирус (китоб), ки найчавор печонида мешуд, навори то 45-метрро ташкил мекард.

МАКТАБ. Ба давлати Мисри қадим амалдорон ва мутахассисони касбу кори гуногуни босавод лозим буданд. Бинобар ин, дар ин ҷо мактабҳои бачагона кушода мешаванд. Дар чунин мактабҳо фарзандони коҳинон, ҳокимон, ашроф, тоҷирон ва табақаҳои дигари аҳолии Миср таҳсил мекарданд.

Дар мактабҳои Мисри қадим интизоми саҳт ҷорӣ буд. Ба хонандагон меғуфтанд: "Бо дасти худ навис, бо чашмони худ ҳон, бо шаҳсе маслиҳат кун, ки аз ту зиёдтар медонад, ва гарна туро мекубанд. Гуши писарбача дар тахтапӯшташ аст, вақте ки ўро мезананд, ба гап гуш мекунад".

Омӯзгор ёрдамчи ҳам дошт, ки ўро "одами химча дар даст" меномиданд. Ёрдамчи бо фармони омӯзгор хонандагонро, ки бетартиб буданд ва ё дар таҳсил танбалӣ мекарданд, ҷазо меод.

Дар натиҷаи ҳафриёт бостоншиносон ашёҳои хониши талабагони Мисри қадимро пайдо намудаанд. Талабагони мактабҳои мисри дар тахтача ва папирусҳо менавиштанд. Онҳо дар ин қор аз сиёҳию сиёҳидон ва хома (қалам) истифода мебуданд.

Дар Мисри қадим мактабҳо дарборӣ ва ё аз он муассисаҳои марказии давлат буданд. Дар ин мактабҳо хаттотони амалдори дарбор ва муассисаҳои дигари давлатиро тайёр менамуданд.

Дар Мисри қадим донишгоҳҳои олиин ҳам вучуд доштанд, ки онҳоро

Рисунг 54. Воситаҳои навиштан, ки аз Миср офта шудаанд.

"хонаи ҳаёт" меномиданд ва дар ин таълимгоҳҳо ҳаттотон тайёр карда мешуданд. Вайронаҳои яке аз чунин донишгоҳҳо дар пойтахти қадимаи фиръавн Эхнатон шаҳри Ахетатон ёфт шудааст.

Мухити зисту шароити онвақта истифодаи донишҳои гуногунро, аз кабили кори ҳарбӣ, тичорат, ҳаракат дар баҳру хушкӣ, сохтмони ҷӯйҳо, ибодатхонаҳо, макбараҳо, аҳромҳо, мумиё кардани ҳасади инсон, табобати беморон ва ғайраҳо тақозо мекарданд. Дар Мисри қадим маҳз бо ҳамин сабабҳо донишҳои илмӣ хеле барвақт ба вучуд омадаанд.

РИЁЗӢ. Ба деҳкони мисрӣ зарур буд донанд, ки чӣ қадар галла чамъоварӣ кардааст, чӣ қадари онро бояд истеъмол намояд, чӣ қадарашро барои захира ҷудо кунад ва чӣ қадарашро барои андоз диҳад. Ба касиб лозим буд бидонанд, ки дар тайёр кардани биринҷӣ чӣ қадар ва қадом маъдан ва унсурҳои дигарӣ қимматро гудохта, бо ҳам омезиш додан лозим аст. Дар сохтани обанборҳо ба амалдор лозим буд бидонанд, ки чанд нафар коргар лозим аст ва сохтмони онро бояд дар чанд рӯз ба анҷом расонад. Хуллас, дар ҳаёти мисриён риёзӣ ниҳоят зарур шуда монд. Барои ҳамин ҳам ин илм дар Мисри қадим хеле барвақт ба вучуд омада, бо тезӣ тараққӣ кардааст.

Мисриёни қадим ададҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10...100000 ва ҳатто адади 1 миллионро ҳам медонистанд ва онҳоро бо аломатҳои махсус ифода менамуданд. Барои ифодаи намунаи рақами 1000000 сурати писарбачаеро мекашиданд, ки ҳар ду дастони ӯ гӯё аз ҳайрати бузургии ин адад ба боло дошта шудаанд.

Мисриён аз чор амали риёзӣ хуб истифода бурда метавонистанд. Лекин усули иҷрои он ба тарзи имрӯза набуд.

	Офтоб
	Чоҳ
	Задан
	Сипоҳӣ
	Гиристан
	Рафтан

Расми 55. Иероглифҳои мисрӣ.

	1
	10
	100
	1000
	10 000
	100 000

Расми 56. Тарзи ифодаи рақамҳо.

Барои зарб задани ададҳо усули зарби пайдархамро истифода мебаранд. Масалан, агар 8-ро бо 8 зарб заданӣ мешуданд, пас 6 маротиба пайдархам "2" навишта, онҳоро ҳамин тарик, пайдархам зарб мезаданд, ки дар натиҷа адади "64" ҳосил мешуд, яъне $2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2$. Аз ин ҷо: $2 \cdot 2 = 4$; $4 \cdot 2 = 8$; $8 \cdot 2 = 16$; $16 \cdot 2 = 32$; $32 \cdot 2 = 64$.

Тақсими бошад, тавассути зарб ҳосил мекарданд. Масалан, барои он ки рақами 91 ба 7 тақсим карда шавад, рақами 7 бо 1, 2, 3, 4 ва ҳоказо зарб зада мешуд, то он вақте ки адади 91 ҳосил шавад. Мисол: $7 \cdot 1 = 7$; $7 \cdot 2 = 14$; $7 \cdot 3 = 21$; $7 \cdot 4 = 28$; $7 \cdot 5 = 35$; $7 \cdot 6 = 42$; $7 \cdot 7 = 49$; $7 \cdot 8 = 56$; $7 \cdot 9 = 63$; $7 \cdot 10 = 70$; $7 \cdot 11 = 77$; $7 \cdot 12 = 84$; $7 \cdot 13 = 91$.

Мисриёни қадим аллакай дар бораи алҷабр, ки ҳамчун як соҳаи риёзӣ ҳеле дер ташаккул ёфтааст, баъзе донишҳои содда доштанд. Баробариҳои дорои як адади номаълумро ҳал карда метавонистанд. Адади номаълумро "тӯда" меномиданд. Шояд аз иборати "тӯдаи ғалла" ба миён омада бошад.

ҲАНДАСА. Дар Мисри қадим ҳандаса (геометрия), ки ба илми риёзӣ наздик аст, ба дараҷаи баланд тараққӣ карда буд. Ин илм дар сохтани ҷӯйҳо, биноҳо, мақабараҳо ва иншоотҳои дигар ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Сохтмони иншоот ва ғайра бе ёрии донишҳои илми ҳандаса иҷро карда намешуданд. Барои ин корҳо донишҳо дар бораи хатҳо, кунҷҳо, доира, ҳаҷм, баландӣ, бар, дарозӣ ва амсоли инҳо лозим мешуданд.

Ҳандасадонҳои мисри дар бораи кунҷҳо, росткунҷа, секунҷа, трапетсия ва ғайра донишҳои сахт доштанд.

СИТОРАШИНОСӢ. Кишоварзони мисри аз рӯи мавқеи ишғолкардан ситораҳо вақти ба амал омадани мад ва ҷазро дар дарёи Нил аниқ муайян карда метавонистанд. Онҳо аз рӯи таҷрибаи бисёрсола исбот намуда буданд, ки хангоми мадди дарё ситораҳо дар осмон мавқеи муайяноро ишғол мекунад. Мисриён инчунин аз ситораҳо истифода бурда, шабона ҷӣ дар хушкӣ ва ҷӣ дар бахру укёнусо роҳи самти дилҳои ҳаракатро дуруст муайян карда метавонистанд.

Расми 57. Қисме аз папирусҳои Мисри қадим бо нақшаҳои ҳандаса (геометрӣ).

Мувофиқи тасаввуроти мисриён ҳаракати ҷирмҳои осмониро худоҳо идора мекунанд. Галаситораҳоро дар симои одамон, ҳайвонот ва махлукҳои ҳаёли ифода мекарданд.

Дар асоси мушоҳидаҳои дуру дароз мисриёни қадим тақвими худро тартиб доданд. Аз рӯи ин тақвим як сол аз 12 моҳ, ё ки аз 365 рӯз иборат буд. Тақвими мисриёни қадим дар як сол ҳамагӣ чоряк шабонарӯз хатогӣ дошт. Ин хато дар тӯли 1460 сол, ба 365 рӯз, яъне 1 соли дигар баробар аст.

Ихтироҳои соатҳои офтобӣ ва обӣ ба мисриёни қадим тааллуқ дорад.

ТИБ. Мисри қадим дар илми тиб ҳеле пеш рафт. Дар як қатор матнҳои Шоҳии Миёнаи Миср номгӯи дорунома (рецепт)-ҳо барои табobati касалҳои гуногун дода шудаанд.

Табибони ихтисосманди мисрӣ сохти бадани одамро хуб медонистанд. Бо мақсади пайдо намудани донишҳо дар бораи сохти бадани одам онҳо аз мумиё кардани ҳасади шахси фавтида истифода мебарданд. Ҳамин тариқ, донишҳои аввалини тиббии мисриёни қадим аз сохти бадани одам оғоз ёфта, васеъ шудан мегиранд. Табибони мисрӣ бемориҳои зиёд ва усулҳои табobati онҳоро медонистанд. Дар баъзе матнҳои тиббии Мисри қадим усулҳои табobati бемориҳо оварда шудаанд. Табибони онвақтан Миср онҳоро дар қорашон васеъ истифода мебарданд.

Дар бораи пешқадам будани тиббии Мисри қадим асбобҳои ҷарроҳии аз биринҷӣ сохташуда, ки то замони мо омада расидаанд, шаҳодат медиҳанд. Аз рӯи ин далелҳо, ба ҳуҷҷаҳои омадан мумкин аст, ки дар Мисри қадим қисматҳои асосии илми тиб – ташҳиси бемор (диагностика), тайёр кардани доруворӣ (фармасевтика) ва ду намуди даҳолати тиббӣ ба бемор – муолиҷа (терапия) ва ҷарроҳӣ (хирургия) ба вуҷуд омада будаанд.

Дар он замон дар Миср ахлоқи табиб низ ташаккул ёфта буд. Мувофиқи ин ахлоқ табибон вазифадор буданд, ки ба мариз дар бораи имконияти табobat ҳақиқатро гуянд, ҳақиқати мазкур дар се ҷавоб ифода меёфт: 1) ин бемориест, ки

Расми 34. Асбобҳои тиббии биринҷии Мисри қадим.

ман аз ўҳдаи табобати он баромада метавонам; 2) ин бемориест, ки мумкин аст ман аз ўҳдаи табобати он баромада тавонам; 3) ин бемориест, ки ман онро табобат карда наметавонам".

Оид ба илми тиб тахассуси табибони дорусоз, бемориҳои занона, кӯдакона, чарроҳӣ, касалиҳои чашм ва ғайра мавҷуд будаанд. Яъне, ҳар як табиб оид ба касалиҳои гуногун ихтисоси худро дошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои дар Мисри қадим пайдо шудани хатро муайян кунед.
2. Мисриёни қадим калима ва овозхоро чӣ тавр ифода мекарданд?
3. Чаро хатти мисриёни қадим иероглифӣ номида шудааст?
4. Дар бораи коғазҳои папирусӣ маълумот диҳед. Онҳоро аз чӣ ва чӣ тавр тайёр мекарданд?
5. Қадом мактабҳои Мисри қадимро медонед? Дар он мактабҳо кӣҳо меоманданд?
6. Мактабҳои мисрӣ қадом мутахассисонро тайёр мекарданд?
7. Дар бораи пешрафти илми риёзии Миср маълумот диҳед.
8. Дар бораи муваффақиятҳои илми ситорашиносии Мисри қадим мисолҳо биёред.
9. Исбот кунед, ки дар Мисри қадим тиб ба дараҷаи баланд тараққӣ карда буд.

§ 16. ЭЪТИҚОДҶОИ ДИНИИ МИСРИЁНИ ҚАДИМ

ПАРАСТИШИ АШЁҶО ВА ҚУВВАҶОИ ТАБИАТ. Дар Миср эътиқодҳои динӣ ханӯз дар асри санг пайдо шудаанд. Мисриёни қадим аввал ҳаргуна ашӯҳо ва унсурҳои нерӯҳои табиатро мепарастиданд. Ҳамин тарик, ҳудоҳои Нейт, Мина, Ух ва ҳудоҳои зиёди дигар ба вуҷуд омадаанд.

Мисриёни қадим дар баробари парастии ашӯҳо, наботот ва ҳайвоноти алоҳида нерӯҳои пузӯру дахшатноки табиатро низ мепарастиданд, зеро дар фаҳмидани сабабҳои сар задани онҳо очиз буданд. Аз биёбон шамол ба ҷониби Миср сели кумро меовард, ҳайвоноти ваҳшии биёбон доимо ба инсон таҳдид мекарданд. Аз ин рӯ, биёбон мавриди парастии мисриён қарор мегирифт. Дарёи Нилро низ, ки ба сари мисриён ҳам хушбахтию ҳам бадбахтӣ меовард, мепарастиданд. Барои аз хатари Нил эмин мондан дар мавсими обҳезии он қурбонӣ ҳам мекарданд.

Яке аз худоҳои аввалини бо табиат алоқадоштаи мисриёни қадим худои Гэбе буд. Ҷ олиҳа – модари табиат ва худои қадимтарини мисриёни қадим ба шумор мерафт. Кишоварзони мисрӣ аз сабаби он, ки дар замин зиндагонӣ карда, аз ҳосили он рӯз мегузаронданд ва мурдаҳояшонро дар замин меғуронданд, онро ибтидои ҳаёт ва марг медонистанд. Аз ин рӯ, дар "Матнҳои аҳромҳо" дар хусуси майит гуфта мешавад, ки ӯ "заминро мегазад, Гэберо мегазад, падарро мегазад".

Рисун 59 Ибодатгоҳи олиҳа Hait.

Аз заминҳои киштбоби водии дарёи Нил танҳо тавассути обёрии сунӣ ҳосил рӯёндан мумкин буд. Аз ин рӯ, мисриёни қадим дар об нерӯи ҳаётбахшро меиданд. Худои обро мисриён Нун меномиданд. Ба назари онҳо об асоси тамоми табиат аст. Ин буд, ки Нилро ҳамчун худо парастиданд, онро Хапи меномиданд ва ба худои ҳаётбахши нерӯҳои табиат – Осирис муқоиса мекарданд. Ин худоро дар байни худоҳои худ "худои қалонӣ" меномиданд. Гайр аз худоҳои номбурда мисриёни қадим ба худоҳои зиёда дигар низ эътиқод доштанд. Аз он ҷумла, ба Су (худои ҳаво), Тифанит (худои ҳолигӣ ва нестӣ), Чиб (худои замин), Нут (худои Нил), Сит (худои саҳро), Гора (худои борон ва об), Раъ (Офтобхудо), Изиди (худои борон) ва гайра.

Чи тавре ки маълум шуд чунин худоҳо хеле зиёданд. Лекин дар байни тамоми худоҳо худои офтоб – Раъ, ки ҳангоми аз ҷониби Машрик тулӯ кардани Хуршед Хорус ва ҳангоми гуруб Осирис хонда мешуд ва худои саҳро Сит мартабаи баландтар доштанд.

Мисриёни қадим бар он ақида буданд, ки рӯҳи марҳум то замони фасод гурдидани ҳасад гурдогирди он давр мезанад, то ки битавонад бори дигар ба он ворид шавад. Аммо ҳамин ки ҳасад фасод гашт, рӯҳ ноилоч қабрро тарк карда, ба шаҳр даромада, зиндагонро нороҳат месозад.

Рисун 60, Олиҳа Кистет.

*Расми 61. Худо Гор
Сетра, ки шакли харро
дорад, мағлуб мекунад.*

дошта метавонанд. Фиръавнхоро "писари худо" ва "худои бузург" меномиданд. Аз ин рӯ, одамони оддӣ ва ашроф дар назди фиръавнҳо дузону зада, пойҳояшонро бӯса мекарданд, гӯё ки бо хамин хурмату эҳтироми худоҳоро ба ҷо меоварда бошанд.

ПАРАСТИШИ МАРҲУМ. Дар Миср ҳанӯз аз замони авлодӣ парастии рӯҳи ниёгон вучуд дошт. Мисриён боварӣ доштанд, ки марг нест шудани ҳасти инсон набуда, балки гузариши ӯ ба

*Расми 62. Худо Тот,
ки сарайн ба сари
шоҳин монанд аст.*

Пас барои он ки ҳасад фасод нагардад, бояд тадбире андешид. Мӯмиё кардани майит тадбире буд, ки мисриёни қадим аз он истифода мебарданд. Яке аз усулҳои, ки мисриён барои мӯмиё кардани ҳасад истифода мебарданд, чунин буд: аввал узвҳои дарунӣ ва майнаи майитро тоза карда, онро бо махлули намакин шуста, ба матоъи махсусе мепечонданд. Чунин ҳасад хушк шуда, чандин садсолаҳо боқӣ мемонд.

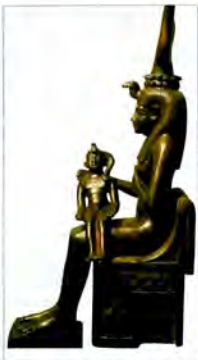
Дар Мисри қадим фиръавнхоро ҳамчун худо мепарастиданд. Мисриён боварӣ доштанд, ки чунин ҳокимияти мутлақе, ки фиръавнҳо доранд, танҳо худоҳо дошта метавонанд. Фиръавнхоро "писари худо" ва "худои бузург" меномиданд. Аз ин рӯ, одамони оддӣ ва ашроф дар назди фиръавнҳо дузону зада, пойҳояшонро бӯса мекарданд, гӯё ки бо хамин хурмату эҳтироми худоҳоро ба ҷо меоварда бошанд.

Олами баъдалмавт аст. Онҳо мегуфтанд, ки ҳаёти баъдалмавт як навъ идомаи мавҷудияти заминии инсон мебошад. Мисриён кӯшиш мекарданд, ки ба фавтидагон барои дар он дунё зиндагӣ кардан тамоми шароитро муҳайё созанд. Барои хамин бо ҳамроҳии ҳасад хӯроқворӣ, зару зевар, сару либос, ҳаргуна зарфҳо ва ашёҳои дигарро мегӯронданд. Мисриёни қадим бар он ақида буданд, ки рӯҳи марҳум ба ивази ин ғамхорӣ ба зодагонашон шафоат хоҳад кард.

Ҳанӯз дар замони Шоҳигарии Қадими Миср дар ин мамлакат ҳаргуна ривоятҳо ва суруду қиссаҳои динӣ пайдо шудаанд. Онҳо дар замони Шоҳигарии Нави Миср дар маҷмӯаи китоби папирусие бо номи "Китоби майитҳо" гирд оварда шудаанд.

ПАРАСТИШИ ХУДО ОСИРИС. Дар бораи вафоти ӯ ривояте вучуд дорад, ки мувофиқи он Осирис ба бародари бадкинаш, ки Сэт ном дошт, сӯикасд карда куштааст. Баъд Осирис аз нав зинда шуда, шоҳи олами баъдалмавт мешавад. Мувофиқи ақидаи мисриёни қадим инсон ҳамон вақте ба ҳаёти абадӣ соҳиб мешавад, ки агар ба Осирис монанд бошад ва танҳо дар ҳамон сурате мақсадаш амалӣ мешавад, ки нисбат ба часади ӯ ҳамон одатҳои диние ба ҷо оварда шаванд, ки нисбат ба часади Осирис ба ҷо оварда шуда буданд.

Мисриёни қадим аз худо Осирис метарсиданд ва чунин мепиндоштанд, ки агар дар ин дунё гуноҳ содир кунанд, дар он дунё ба газаби Осирис гирифтور мешаванд.

Расми 63. Олиҳа Исида бо кӯдаки навзод дар даст.

Расми 64. Олиҳаи Хақиқат.

ПАРАСТИШИ ОФТОБ. Мисриён Офтобро ҳамчун нерӯи дахшатнок ва оташи осмонӣ, ки ҳукумрони биёбону огози гармию равшании барои инсон зарур аст, ме-парастиданд. Маркази парастии Офтоб шаҳри Иуну буд, ки онро юнониҳои қадим "Шаҳри Офтоб" - "Гелиопол" номидаанд. Ин шаҳр дар тӯли таърихи дуру дарози Мисри қадим маркази калони динӣ ба шумор мерафт.

Расми 65. Муҳофизати судии Осирис. Расм дар натурас.

Дар давраи Шоҳии Қадими Миср парастии Офтоб ба парастии худои олии давлатӣ табдил меёбад. Чунин мақоми Офтобхудо – Раъ дар натиҷаи ба вучуд омадани давлати марказиятноки Миср ба амал омад. Номи Раъ бо номи фиръавнҳои сулолаи IV Хафра ва Менкуара ҳамчун унсури таркибӣ дохил карда шуда буд. Фиръавнҳои сулолаи V ба шарафи худо Раъ ибодатхонаҳои боҳашамат сохтаанд, ки дар онҳо маросимҳои парастии Офтобхудо – Раъ доир мешуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мисриёни қадим чаро ҳаргуна ашёҳо ва қувваҳои даҳшатноки табиатро мепарастиданд?
2. Худои табиати мисриён кӣ буд?
3. Чаро кишоварзони мисрӣ заминро мепарастиданд?
4. Дар бораи Худои об - Нун нақл кунед.
5. Чаро мисриёни қадим дарёи Нилро мепарастиданд?
6. Дар бораи Худо Раъ ва Худои Сэт маълумот диҳед.
7. Чаро мисриён ҳасади шахси фавтидаро мӯмиё мекарданд?
8. Мисриён киро ва барои чӣ "писари худо" ва "худои бузург" меномиданд?
9. Мақбараи фиръавнҳоро чӣ меномиданд?
10. Мисриёни қадим ҳурмати марҳумро чӣ тавр ба ҷо меоварданд?
11. "Китоби майитҳо" дар бораи чӣ нақл мекунад?
12. Ба фикри мисриёни қадим кӣ ба ҳаёти абадӣ соҳиб шуда метавонист?

§ 17. АДАБИЁТИ МИСРИ ҚАДИМ

МАЗМУНИ АДАБИЁТИ БАДЕИИ МИСРИ ҚАДИМ. Олимон ба мазмуни папирусҳои сершумор шинос шуда, муайян кардаанд, ки дар Мисри қадим асарҳои зиёди адабӣ таълиф гардида будаанд. Махсусан асотирҳо дар бораи худоҳо ҷолиби диққат мебошанд. Яке аз онҳо дар бораи Осирис нақл мекунад. Дар ин асотир гуфта мешавад, ки Сэт бо ҳиллаю найранг Осирисро нест мекунад. Баъд писари Осирис худо Гор бар Сэт голиб омада, падарашро аз нав зинда мегардонад.

Дар Мисри қадим сурудхое, ки худоро ситоиш мекарданд, ниҳоят бисёр паҳн гардида буданд. Сурудҳои мисриёни қадим дар мавзӯҳои касбу кор ҳам навишта шудаанд. Суруди зерини галлакӯбҳо дар бораи хусусияти кори онҳо маълумот медиҳад:

*Кӯбед барои худ, кӯбед барои худ,
Барзаговҳо, тезтар кӯбед барои худ.
Кӯбед бедаро барои хуроки худ,
Кӯбед галларо барои хуҷаштон,
Ба худ мо истироҳат надихем имкон,
Зеро салқину қулай аст имруз, бидон.*

Матни папируси Весткар маҷмӯаи афсонаҳое мебошад, ки мӯъҷизаҳои дар дарбори шох баамалода ва мӯъҷизаҳои алоҳидаи дигарро мадху ситоиш мекунад. Ин маҷмӯа ба замони Шохни Миёнаи Миср тааллуқ дорад. Муаллифи он қаҳрамони асари худро бо маҳорати баланд тасвир намудааст. Мазмуни мухтасари яке аз онҳо чунин аст. Чодугар сари кози зиндари аз тана ҷудо карда, боз ба он пайваста, ин паррандари аз нав зинда мекунад.

Мо метавонем ду афсонаи Мисри қадимро ном барем, ки дар шакли ҳаттӣ то замони мо омада расидааст. Инҳо "Афсона дар бораи ду бародар" ва "Афсона дар бораи ҳақиқат ва дурӯғ" мебошанд, ки дар давраи ҳукмронии Рамзесҳо таълиф ёфтаанд. Мазмуни асосии ин афсонаҳо ғалаба ва тантанаи некию адолат бар бадии беадолатӣ мебошад.

АСОТИРҲОИ МИСРИ ҚАДИМ. Асотири машҳуртарини Мисри қадим дар бораи Осирис офарида шудааст. Он то замони мо аз тариқи китоби нависандаи Юнони қадим Плутарх "Дар бораи Изиди ва Осирис" омада расидааст. Вале дар асари Плутарх асотир дар бораи Осирис на ба таври пурра, балки як қисми ками он дода шудааст. Аз рӯи ин асар дар бораи Изиди ва Осирис чунин маълумот мавҷуд аст. Изиди ва Нефтида ҳасади Осирисро ёфта, ғамгин мешаванд ва муддате чанд меноланд. Дар натиҷаи ин Осирис ба таври асрорангез зинда мешавад ва ба шохӣ он дунё табдил меёбад.

Дар пораи матни дигар гуфта мешавад, ки ҳамсари олиха Изиди писари Осирис Горро дар қулбачаи аз папирус сохташуда таваллуд мекунад ва аз ин хурсанд мешавад, чунки дар симони писари навзодаш қасосгири падарро мебинад. Изиди аз тарси он, ки писари Горро қасе нашиносад, ўро дар ҷои бозътимодӣ пинҳон мекунад.

Дар ҳикояи асотирии "Баҳси Гор дар бораи Сэт" мувоҳисаи дуру дарози онҳо дар назди худоҳо ва муборизаи шадид барои

хокимият дар байни писари Осирис шох Гор ва бародари Осирис Сэт, ки худон бадкини марг ва мамлакатҳои ачнабии биёбон буд, инъикос гардидааст. Ин ҳикоя бо он анҷом меёбад, ки Гор оқибат бар душмани падари худ ғалаба кардааст. Барон ҳамин худого "ба сари ӯ тоҷи сафед пушонда, ба мартабаи падараш Осирис мушарраф мегардонанд":

ЁДДОШТҲО. Тавсифи саёҳатҳо яке аз намудҳои маъмули адабиёти ёддоштии Мисри қадим мебошад. Чи тавре ки аз мавзӯҳои гузашта медонед, мисриҳои қадим ба давлатҳои дуру наздик муносибатҳои тичоратӣ доштанд. Фиръавнҳо дахҳо маротиба ба Нубия, Фаластин, Финикия, Хеттҳо, Сурия, Метания ва давлатҳои дигар лашкаркашиҳо карда буданд. Баъди бозгашт аз сафарҳои тичоратӣ ва лашкаркашиҳо солноманависон ва нависандагони мисрӣ ё ки худон онҳое, ки дар чунин сафару лашкаркашиҳо ширкат варзидаанд, асарҳои ёддошти менавиштанд. "Саёҳати Уну Амон", "Ҳикоя дар бораи сарнагун шудани кишти", "Афсона дар бораи шохзодаи шикастхӯрда" ва "Ҳикояи Сунихет" аз ҷумлаи чунин ёддоштҳо мебошанд. Дар поён ба шумо мазмуни мухтасари яке аз ҳамин қиссаҳои дӯстдоштаи ёддоштии мисриёни қадимро пешкаш менамоем.

ҲИКОЯИ СИНУХЕТ. Синухет дар Миср шахси олимақом буд. Ӯ баъд аз вафоти фиръавн аз нооромии пойтахт ва ғазабии фиръавни нав тарсида, ба Осиё гурехт. Синухет дар биёбон аз таънагӣ қариб мурда буд.

Дар Осиё Синухет ба хизмати пешвои як қабиле даромада, баъди чанде сарлашқари ӯ мешавад. Синухет дар бораи лашкаркашиҳои худ чунин ҳикоят мекунад: "Аҳолии ҳар як мамлакате, ки ба он ҳучум мекардам, аз ҷарогоҳҳо ва ҷохҳо маҳрум карда мешуд, рамаҳо ва аҳолии он мамлакатро ронда мебардам, хӯроки онҳоро қашиди мегирифтам ва одамонашро мекуштам".

Синухет соҳиби сарват ва иззату эҳтироми умум шуд, вале метарсид, ки дар Осиё ҳасади ӯро нигоҳ дошта наметавонанд. Дар он ҷо одати мӯмиё кардани майит набуд.

Синухет аз фиръавни Миср иҷозат гирифта, ба ватанаш бармегардад. Дар қаср пеши фиръавн рӯ ба замин хобид ва то даме, ки ӯро бо амри фиръавн аз замин набардоштанд, аз ҷой нахест. Фиръавн фармон дод, ки барои Синухет хона ва мақбара созанд. Баъди мурдан ҳасади мӯмиёкардаи ӯро дар мақбара дафи карданд.

1. Адабиёти бадеии Мисри қадим кай оғоз ёфтааст?
2. Адабиёти бадеии мисриёни қадим дар бораи чӣ нақл мекунад?
3. Дар асотири бахшида ба Осирис ва Сэт чиҳо гуфта шудааст?
4. Оё мисриёни қадим шеърӯ суруд доштанд?
5. Мазмуни асотир "Дар бораи Изид ва Осирис"-ро баён кунед.
6. Ҳикояи асотири "Баҳри Гор дар бораи Сэт"-ро шарҳ диҳед.
7. Чанд қиссаи мисриёни қадимро ном баред.
8. Мазмуни "Ҳикояи Синухет"-ро баён кунед. Гӯед, ки чаро Синухет баъди муддати тӯлонии дар хориҷа зиндагӣ карданаш боз ба Миср бармегардад?
9. Қадом маводи ин мавзӯ ба шумо маъқул шуд ва барои чӣ?

§ 18. САНЪАТИ МИСРИ ҚАДИМ

САНЪАТИ МЕЪМОРӢ. Иншоотҳои бузурги меъмории Мисри қадим аҳромҳо ва ибодатхонаҳо буданд. Барои сохтани ибодатхонаҳо фиръавнҳо ва амалдорон ҳазорон нафар касибону кишоварзон ва гуломону асиронро сафарбар мекарданд. Дар бино кардани онҳо меъморои моҳири Фивии хунари баланд нишон меоданд.

Дар даромадгоҳ ва дохили ибодатхонаҳо ҳайкалҳои азимҷуссаи фиръавнҳо гузошта шуда, инчунин дар деворҳо суратҳои онҳо тасвир ёфта буданд. Чунин ороиш ба ибодатхонаҳо намуди идонаи пуршукӯҳ ва мазмуни динӣ бахшида, бинандаро мафтун мекарданд.

Дар Миср аҳромсозӣ ҳанӯз дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод оғоз ёфта, дар ҳазорсолаҳои III ва II пеш аз милод ба ҳукми анъана медарояд. Ҳар як фиръавн баъди ба тахти подшоҳии Миср нишастаниш, дар бораи рӯзи марги худ фикр мекард. Мефармуд, ки барои ӯ макбара созанд. Фиръавн ба рафти сохтмони аҳром

Расми 66. Ҳавлии дохилии ибодатгоҳи Мисри қадим.

Расми 67. Талори калони ибодатгоҳи Мисри қадим.

шахсан худаш назорат мекард.

Аҳром иншооти мураккабтарини меъморӣ мебошад. Дар сохтмони он тамоми ақлу заковат ва маҳорати баланди бинокори мисриёни қадим таҷассум ёфтааст. Кас аз бузургии аҳром ангушти ҳайрат мегазад. Калонтарин аз аҳромҳои Мисри қадим аҳроми Хуфу аст, ки онро маъмулан аҳроми Хеопс

меноманд. Аҳроми номбурда тахминан дар соли 2600 пеш аз милод сохта шуда, баландиаш 146 м, давродавраш 230 м ва вазни ҳар як "хишт"-и он 2,5-тоннагӣ мебошад. Ин иншооти бузург аз 2 миллиону 300 ҳазор чунин "хишт"-ҳо таркиб ёфтааст.

Аҳроми дигари бузурги Мисри қадим номи Хафраро гирифтааст. Дарозии ҳар як "хишт"-и он 5 м 45 см ва дорои вазни 42000 кило мебошад.

Ҳар як аҳром роҳраве дошт, ки он ба дохили аҳром – ба ҷое, ки ҳасади мӯмиёкардаи фиръавнро мегузоштанд, рафта мерасид. Дар назди ҳасади фиръавн дурру марворид, сангҳои киматбаҳои дигар ва зарфҳои силоҳи тиллогину нуқрагини бисёре мегузоштанд. Мисриёни қадим боварӣ доштанд, ки ин ашёҳои киматбаҳо гӯё дар он дунё ба фиръавн лозим мешаванд.

Муаррихи Юнони қадим Ҳеродот тарзи сохтани аҳромҳои Мисри қадимро дар китоби худ "Таърих" тасвир кардааст.

Расми 68. Даромадгоҳи ибодатхона ва гулғайити Абудҳавтҳо.

Посбонон аз Шимол кишоварзон ва ғуломонро барои сохтмони аҳром пеш карда меоварданд. Дар сохтмони аҳром дар як вақт то 100 ҳазор нафар одамон кор мекарданд. Як қисми одамон санг метарошиданд, қисми дигарашон он сангҳоро мекашонданд ва гуруҳи сеюми аз он "ҳишт"-ҳо аҳром месохтанд.

Баъди ҳазорсолаи II пеш аз милод дар Миср аз аҳромсозӣ даст кашиданд. Акнун мақбараро дар доҳили харсангҳои азимҷуссае, ки ба кӯҳ баробар буданд, яъне дар доҳили кӯҳҳо месохтанд. Он аз якҷанд хучра иборат буд. Баъзе аз чунин мақбараҳо дар доҳили кӯҳи сангин то сад метр тӯл кашида буд. Мисриёни қадим ин мақбараҳоро "хонаҳои абадӣ" меномиданд.

САНЪАТИ ҲАЙКАЛТАРОШӢ. Ҳайкалтарошони мисрӣ маҳорати калони тарошидани ҳайкалҳоро доштанд. Онҳо асарҳои худро мувофиқи мақому мартабаи марҳум бо завқи баланди бадеию маҳорати касбӣ меофариданд. Калонтарини онҳо, ки аз кӯҳи сангин тарошида шудааст, ҳайкали Абулхавл мебошад. Он дар наздикии аҳрами Хеопс воқеъ буда, сараш чун сари одам ва танааш чун тани шер тасвир ёфтааст. Ин ҳайкал ниҳоят бузург буда, яке аз муъҷизаҳои олам ба шумор меравад.

Ғайр аз Абулхавл боз даҳҳо асарҳои ҳайкалтарошони Мисри қадимро ном бурдан мумкин аст, ки бо маҳорати баланди ҳоси ҳайкалтарошони Мисри қадим офарида шудаанд. Дар байни онҳо ҳайкалҳои Рахотеп, Калпера, Камер, Хаттоти мисрӣ, Шиноси шох Неферат, Нефертити, Тутанхамон ва ғайраҳо ҳастанд. Онҳо алҳол дар осорхонаҳои Миср ва баъзе давлатҳои дигар ба намоиш гузошта шудаанд. Мардум аз тамошон ҳайкалҳои Мисри қадим лаззат бурда, ба офарандагонаш ҳамду сано мехонанд.

Расми 69. Ҳайкали ашрофи Мисри қадим.

Расми 70. Ҳайкали ҳамсари ашрофи Мисри қадим.

Расми 71. Сари Нефертити бо кулоҳи шоҳона.

Расми 72. Эхнатон ва Нефертити ба аширофон тўхфа месупоранд.

Расми 73. Ифода кардани рақамҳо дар Мисри қадим бо суратҳо.

САНЪАТИ ТАСВИРИЙ. Санъати тасвирии Мисри қадим ханӯз дар ҳазорсолаи V пеш аз милод оғоз ёфта, то охири ҳамина ҳазорсола қариб пурра ташаккул ёфтааст.

Дар Мисри қадим ороиши китобҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Рассомон тавассути суратҳо ба ҳикоя ва нақлу ривоятҳои китобҳои папирусӣ маънии аёнӣ меоданд. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки образҳои воқеӣ ва ҳамчун сурат, яъне портрет офаранд. Масалан, матнҳои "Китоби майитҳо", ки дар "Ани" ном папирус, ки дар осорхонаи шаҳри Лондони Британияи Кабир маҳфуз аст, ҳамина тавр оро дода шудаанд.

Санъати тасвирии Мисри қадими замони сулолаи XVIII махсусан ба авҷи таракқиёти худ расида буд. Дар ин бора суратҳои то замони мо расидаи ин давра, аз он ҷумла, сурати Эхнатон ва Нефертити шаҳодат медиҳанд. Онҳо дар ҳолати рӯхию равонии аҷоиб инъикос гардидаанд. Сурати фиръавн Тутанхамон бошад, дар вазъияти идонаю ботантана ва босалаботу асрорангез тасвир гардидааст. Дар яке аз суратҳо ӯ бо ҳамроҳии ҳамсараш дар байни гулҳо тасвир ёфтааст. Суратҳои Тутанхамону ҳамсари ӯ ва гулҳо дар ифодаи образ ва мазмун яке дигарро пурратар кардааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сохта шудани ибодатхонаҳои Мисри қадимро шарҳ диҳед.
2. Дар бораи сохтмони аҳромҳои Мисри қадим нақл кунед. Иббот кунед, ки онҳо иншоотҳои бузурги меъморӣ мебошанд.
3. Қадом аҳромҳои Мисри қадимро меоданд?
4. Ҳайкали Абулҳавл чӣ тавр сохта шудааст ва он чиро ифода мекунад?

5. Кадом ҳайкалҳои дигари Мисри қадимро медонед?
6. "Китобҳо"-и папирусии Мисри қадим чӣ тавр оро дода шуда буданд?
7. Дар бораи суратҳои Эхнатон ва Нефертити нақл кунед.
8. Нақши муқарнас чӣ гуна санъати тасвири аст?
9. Ба шумо кадом намуди санъати Мисри қадим маъқул аст?
10. Яке аз суратҳои Мисри қадимро шарҳ диҳед.

Боби IV. ОСИЁИ ҒАРБӢ ДАР ЗАМОНИ ҚАДИМ

§ 19. БАЙНАННАХРАЙНИ ҶАНУБӢ

ТАБИАТ ВА МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ. Байнаннаҳрайни ҷанубӣ аз ҷиҳати иқлим тобистонаш гарм ва зимистонаш кӯтоҳмуддати нарм буда, аз байни он дарёҳои португёну сероби Дачла ва Фурут ҷорӣ шуда, ба халиҷи Форс мерезанд.

Он ботлоқзори бисёр дошта бошад ҳам, барои ҷорводорию боғдорӣ ва зироатпарварӣ мувофиқ аст. Мардум ботлоқхоро ба туфайли кандани захбур хушк мекарданд ва барои обёрни заминҳои лабташна ҷӯйборҳо мекофтанд. Дар Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ дарахти зайтун ҳосили хуб меод. Иқлими ин ҷо барои парвариши кунҷид ҳам мусоид буд. Аз зайтун ва кунҷид равған истехсол мекарданд.

Аҳолии он дар замонҳои қадимтарин ба шикор машғул буд. Баъдтар онҳо ба ҷорводорӣ ва зироаткорӣ ҳам машғул мешаванд. Мардуми ин ҷо бузу гӯсфанд ва баъзе ҳайвоноти дигарро хеле барвакт ром карда буданд.

Кишоварзон заминро бо омоч (испор)-ҳои оддии ҷӯбӣ шудгор мекарданд ва зироатҳои галладонаро бо досҳои тегашон дандонадор медаравиданд. Дандонаҳои ин гуна досҳо аз санги чакмоқ буданд.

Дар заминаи рушди ҷорвопарварӣ ва зироаткорӣ косибӣ ҳам пайдо шуд.

*Расми 74 Шохоби дарё
дар Байнаннаҳрайни Ҷанубӣ.*

Расми 75. Теннае дар Байаннахрайни Чанубӣ.

Косибони Байаннахрайни Чанубӣ дере нагузашта, истифодаи мисро ёд гирифтанд ва аз он олоти мустаҳкамтар месохтанд. Аз мис табар, дарафш, дос, корд ва олоти дигари корӣ тайёр мекарданд. Истифодаи филиз зиндагии мардумро ба кулӣ дигар кард, меҳнати онҳоро сермаҳсултар гардонд.

КАШФИЁТҲОИ БОСТОНӢ. Бозёфтҳои бостони маҳаллаи Зубайдаи наздикии Ура нишон медиҳанд, ки мардуми Байаннахрайни Чанубии қадим дар кулбаҳои хурд-хурди аз қамиш сохташуда зиндагонӣ мекарданд. Онҳо деворҳои ин кулбаҳо аз берун ва дарун бо гил андова карда, мустаҳкам менамуданд. Дар ин ҷо дар бинокорӣ хишт истифода бурда мешуд. Дар миёнаҳои кулбаҳои мардуми Ура оташдонҳое ёфт шудаанд, ки аз хишт сохта шуда буданд.

Бостоншиносон бошишгоҳҳои калонтаринро дар Зубайда, Урук, Чамдат, Носир ва ҷойҳои дигар ёфтаанд. Онҳо аз ин маҳалҳо ашёҳои зиёде пайдо намудаанд, ки дар бораи тарзи зиндагӣ ва маданияти мардуми Байаннахрайни Чанубӣ маълумот медиҳанд. Исбот кардаанд, ки дар Байаннахрайни Чанубӣ шаҳрҳои ободу зебо ва дорони аҳолии зиёд бисёр будаанд. Ба ҳамдигар наздик воқеъ будани шаҳрҳои Байаннахрайни Чанубӣ гувоҳи ин ҳулоса мебошад.

Расми 76. Уд бо каллаи барлазови тиллоии бо ситохӯи қиматибҳо ҷиродовашуда.

Ташаккулёбии эътиқодҳои динии қабिलाҳои Байаннахрайни Чанубӣ ба ибтидои асри санги нав – ҳазорсолаҳои VI–III пеш аз милод рост меояд. Олимони бостоншинос дар бораи дини ин қabilaҳо баъзе маълумотҳо ба даст овардаанд. Масалан, муайян кардаанд, ки онҳо майитро чоркат карда мегурӯндаанд. Шояд чунин муно-

сибат ба майит ба эътиқодҳои динии ин халқи қадими Шарқ алоқаманд бошад.

Бостоншиносон дар шаҳрҳои Ура қариб 2000 мақбараҳои ҳазорсолаи III пеш аз милодро тадқиқ кардаанд, ки ҳар кадоми онҳо бо шукӯҳу шаҳомати ҳосаи худ аз ҳамдигар фарқ доштанд. Ин мақбараҳо аз биноҳои 4-5-хонадор, ки дар тағи замин сохта шуда буданд, иборатанд. Ғайр аз "хӯчаин" дар мақбара дахҳо хизматгори, посбонон, саисон, навозандагон ва ғайра гӯронида шуда буданд. Бостоншиносон тахмин мекунанд, ки онҳо пеш аз гӯрониданашон тавассути захр кушта шудаанд. Хизматгори ба "хӯчаин" гӯё, ки баъд аз маргаш ҳам хизмат мекарда бошанд. Дар мақбараҳо инчунин қулоқҳои тиллоӣ, қорӯбҳо, ханҷарҳо, зару зебар, сангҳои қиматбаҳо ва ашёҳои дигар ҳамроҳи марҳум гӯрониданида шуда буданд.

БА ВУҶУД ОМАДАНИ ТАБАҚАҲО ВА ДАВЛАТ. Дар натиҷаи омӯзиши бозёфтҳои мақбараҳо ва ёдгориҳои ҳатти олимони ба ҳулоса омадаанд, ки дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод дар Байаннаҳраини Ҷанубӣ табақаҳо ва давлат ба вучуд омада будаанд. Дар ин давра дар ҷамоаҳо одамони доро ва камбағал пайдо мешаванд. Камбағалон аз одамони доро бо амри зарурат галладона ва маводи дигари озуқа қарз мегирифтанд. Агар камбағал қарзро сари вақт ва бо изофа ба соҳибаш баргардонда натавонад, пас ҳуди ӯ ва ё фарзандонаш гулом мешуданд. Дар ҷангҳо ҷанговаронро асир гирифта, ба гуломи табдил меоданд. Дар Байаннаҳраини Ҷанубӣ гуломонро "ҷашм намекушодагӣ" меномиданд. Гуломон ҳатто ҳуқуқ надоштанд, ки ба хӯчаини худ рост нигоҳ кунанд. Онҳо қорҳои вазнинтаринро иҷро мекарданд. Гуломонро дар обҳои замин ва дар сохтмони обанборҳо, биноҳо, мақбараҳо, роҳҳо, ҷӯйҳо ва ғайра қор мефармуданд.

Дар ҳазорсолаҳои IV-III пеш аз милод дар Байаннаҳраини Ҷанубӣ давлатҳои хурд-хурди бисёре ба вучуд омаданд.

Расми 77. Гилгамеш бо шери мағлубкардааш.

АСОТИРҲО ДАР БОРАИ ОФАРИНИШИ ДУНЁ ВА ТЌФОНИ НУҲ

Тамоми рӯи замиро оби укёнус зер карда буд. Аждаҳо бадҳайбате ба худоҳо барои аз об чудо кардани замин халал мерасонд. Худои калон ба аждаҳо чанг карда, ўро кушт ва танашро ду тақсим кард. Аз қисми болоии тани аждаҳо гунбази осмонро сохта, онро бо ситораҳо ороиш дод. Аз қисми поёнии тани аждаҳо замиро сохта, дар рӯи он растанӣ ва ҳайвонотро офарид. Аз лой одамони аввалинро сохт, ки аз ҷихати симо ва ақл ба худоҳо монанд буданд.

Худоҳо тамоми замиро зери об монанд, одамонро нест карданӣ шуданд. Вале худои об аз ин нияти онҳо ба найзоре, ки аз он кулбаи як шахс сохта шуда буд, хабар дод. Найҳо ин хабарро ба соҳиби кулба расонданд. Ў кишти калоне сохта, ба он оилаи худ, хунармандони моҳир ва ҳайвоноти паррандагони гуногунро бор кард. Дар рӯзе, ки худоҳо таъин карда буданд, рӯи осмонро абри сиёҳ пӯшонд ва борони саҳт борид. Замиро об зер кард. Дар натиҷаи ин ҳодисаи табиат гайр аз одамон ва ҷонварони ба киштӣ саворкардашуда ҳамаи одамон ва ҳайвоноти паррандагони дигар гарк шуданд.

АСОТИР ДАР БОРАИ ГИЛГАМЕШ

Гилгамеш корнамонҳои зиёде кардааст. Дар мамлақати дурдасте дар ҷангали зебои чилгӯза махлуки дахшатноки Хумбаба зиндагӣ мекард. Вай ҳар касеро, ки ба ҷангал мебаромад, нобуд мекард. Аз ин рӯ, ҳеч кас ҷуръат намекард, ки ба ҷангали Хумбабаи дахшатнок дарояд. Гилгамеши шучоъ бо ҳамроҳии дӯсташ Энкиду ба роҳ мебарояд ва дар муборизаи басо мушқил ин махлуқро мағлуб мекунад.

Барои ҷазо додани одамон худоҳо барзагови пурзӯри осмониро равои мекунад. Ў ҳама ҷизро несту нобуд мекард, киштзорҳоро поймол ва шахрҳоро ба хок яксон менамуд. Гилгамеш ба муқобили барзагов ба ҷанг даромада, бо ханҷар сари ўро аз тан чудо мекунад.

Вақте ки Энкиду вафот мекунад, қахрамон ба ҷустуҷӯи гиёҳи абадзинда мебарояд. Худоҳо ба ӯ халал мерасонданд. Вале Гилгамеш нотарсона ба пеш меравад. Сарфи назар аз ин, ба ӯ муяссар намегардад, ки гиёҳи абадзиндаро ёбад. Гилгамеш пеш аз маргаш оқибат мефаҳмад, ки абадзиндагӣ дар қорҳои пушарафи ӯ ба нафъи мардум ифода ёфта будааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи табиат ва машғулияти қabilaҳои Байнannaҳрайни Ҷанубӣ нақл кунед.
2. Одамони Байнannaҳрайни Ҷанубӣ хонаҳояшонро чӣ гуна месохтанд?
3. Дар бораи эътиқодҳои динии қabilaҳои Байнannaҳрайни Ҷанубӣ маълумот диҳед.
4. Олимон аз тадқиқоти мақбараҳо ба кадом хулосаҳо омаданд?
5. Дар Байнannaҳрайни Ҷанубӣ кай ва чӣ тавр табақаҳои давлатҳо ба вучуд омаданд?
6. Яке аз асотирҳои дар мавзӯи овардашударо нақл кунед.

§ 20. ДАВЛАТҶОИ СУМЕР ВА АККАД

БАРПОШАВИИ ДАВЛАТИ СУМЕР. Дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод дар Байнannaҳрайн давлатҳои сершумори гуломдорӣ ба вучуд омаданд. Дар ин давра дар Байнannaҳрайн шаҳрҳои ободу зебо, ба монанди Ура, Ниппур, Лагаш, Умма, Урук ва дигарҳо бино ёфтанд. Баъзеи онҳо ба марказҳои давлатҳои хамномашон табдил ёфтанд.

Дар тӯли чандин асри ҳазорсолаи III пеш аз милод шоҳҳои Лагаш бар зидди давлатҳои дигари Байнannaҳрайн мубориза мебарданд. Ба онҳо ниҳоят муяссар шуд, ки чандин давлати онро мағлуб кунанд.

Дар асри XXIV пеш аз милод дар Лагаш Урукагин ном шаҳс подшоҳ буд. Ӯ ҳамагӣ 6 сол ҳукумронӣ кардааст. Урукагин дар мамлакат ислоҳот гузаронд. Дар айни тараққиёташ ба Лагаш Лугалзиггиси ном ҳокими Умма бо лашкари пурзӯри худ ҳамла карда, онро забт ва таллаву тороҷ намуда, Урукагинро аз тоҷу тахти подшоҳӣ маҳрум сохт.

Лугалзиггиси танҳо мақсади забти Лагашро надошт. Давлатҳои Байнannaҳрайн худро аз тохтутозҳои ачинабиён муҳофизат карда наметавонистанд. Бинобар ин Лугалзиггиси мақсад дошт, ки дар ин ҷо

Расми 78. Ҷайқал-нақшии мукаррис аз қасри Дур Шаррукаи. Асри VIII пеш аз милод.

*Расми 79.
Ибодатгоҳи
Офтоб
дар Ура.
Дар асри
XXI пеш
аз милод
бино
ёфтааст.*

давлати пуриқтидори марказиятнок ташкил кунад. Ҷ аз ӯҳдаи иҷрои ин мақсад сарбаландона баромада тавонист.

Лугалзиггиси худро шӯҳи Урук ва Ура шуморида, бо ҳамин ин ду шаҳро пойтахти давлати муттаҳида ва ягонаи Сумер эълон кард. Лугалзиггиси дар бораи мақсадҳои истилогаронаи худ ошкоро сухан меронд. Ӯ мегуфт, ки худон Энлил "шоҳи мамлакатҳо, шохигариро бар мамлакатҳо ба ӯ супоридааст". Лугалзиггиси тамоми Байнаннаҳрайро забт намуд. Тараққиёти Сумер ҳамагӣ 25 сол давом кард. Баъд аз вафоти Лугалзиггиси Сумер рӯ ба таназзул ниҳод. Дар шимол давлати нави пуриқтидор Аккад ба вучуд омад.

РУШДИ АККАД. Дар шимоли Байнаннаҳрайн кабилаҳои семитиро зиндагӣ мекарданд. Барои ҳамин Аккадро Аккади семитӣ меномиданд. Муборизаи байниҳамдигарии ҷануби сумерӣ ва шимоли семитӣ оқибат ба ғалабаи шимоли семитӣ, яъне ба ғалабаи Аккад анҷом ёфт.

Асосгузори давлати Аккад Сарғони I мебошад. Ӯ Сумер ва қисми зиёди Байнаннаҳрайро ба тасарруфи худ даровард.

Дар бораи Сарғони I чанд ривоят то замони мо омада расидааст. Дар яке аз онҳо гуфта мешавад, ки Саргон норасид таваллуд шудааст. Модари ӯ камбағал буда, барои тарбияи Саргон чизе надоштааст. Барои ҳамин навзодро ба сабат андохта, дар соҳили дарёи Фурот пинҳон мекунад. Машқобе ӯро ёфта, ба хона бурда, тарбия мекунад. Саргон калон шуда, ба воя мерасад ва касби боғбониро ихтиёр мекунад. Олиҳа Иштар ба Саргон ошиқ шуда, ӯро шоҳи Аккад эълон мекунад. Ҳамин тариқ, Сарғони I ба тахти подшоҳии Аккад соҳиб шуда, ба сулолаи нави шоҳҳои Аккад асос мегузорад.

Сарғони I вазифаи аввалини худро дар мустаҳкам кардани ҳокимият меид. Ӯ яке аз шаҳрҳои мустаҳкам ва ободу зебои

Аккад - Кишро забт карда, худро "шоҳи Аккад" номид. Баъд аз ин бо лашкари пурзӯр ба сӯи Ҷануб ба Сумер ҳаракат карда, лашкари Лугалзиггисиро торумор намуд ва худро асир гирифта, ба Ниппур овард. Тахмин меравад, ки Сарғони асирро ба худо Энлил (худои тӯфон) қурбонӣ кардааст. Баъд Саргон шаҳрҳои Ҷануб - Урук, Ура, Лагаш ва Уммаро забт намуда, бо ҳамин тамоми Сумерро ба Аккад ҳамроҳ кард. Сипас, роҳҳои тичоратии баҳрию хушкӣ ва тамоми Байнаннаҳрайро ишғол карда, забтқорини худро дар Фарб, то соҳилҳои баҳри Миёназамину Қафқоз давом дод ва унвони "Шоҳи чор мамлақати олам"-ро соҳиб шуд.

Баъд аз вафоти Сарғони I намояндагони ин сулола Римуш, Маништусу, Нарамсин ва Шарғонишарри барои мустаҳкам кардани давлати Аккад тамоми қори аз дасташон меомадагиро қарданд. Сарфи назар аз, ин ҳуҷуми аҷнабиён иқтидори давлати Аккадро торафт суст мекард.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ АККАД. Дар давраи шоҳигарии Шарғонишарри давлати дар гузашта аз ҳама пурқуввати Шарқ - Аккад рӯ ба таназзул ниҳод. Ба Аккад гутиҳо ҳамла карда, шаҳру деҳаҳои онро хароб мекарданд.

Аккад тадричан пароканда мешуд. Баъди чанде шаҳру вилоятҳои алоҳидаи он боз аз нав мустақил шуда, бо роҳи ривочу раванки қосибӣ ва савдо ободу зебо мегадиданд. Баъдтар Аккадро гутиҳо пурра ва ба муддати дуру дароз ишғол қардаанд.

Гутиҳо дар Байнаннаҳрайн 125 сол ҳукмронӣ қардаанд. Дар ин муддат Сумер аз нав пурзӯр мешавад ва шоҳи Урук Утухенгал бар зидди шоҳи гутиҳо

Расми 80.
Олиҳа Нипур.
Ҳайкал қадим.

Расми 81. Нақши муқарнас бо таҷвири
Ур-Нанише, шоҳи Лагаш.

Тиракан ба мубориза бархоста, лашкари ўро торумор мекунад. Бо ҳамин ҳукмронии гутиҳо дар Байаннаҳрайн ба охир мерасад.

Баъд аз ин дар Байаннаҳрайн сулолаи сеюми Ура ба сари ҳокимият меояд. Ин давлатро Ура меномидагӣ шуданд. Соли 2007 пеш аз милод давлати Ура барҳам мехӯрад ва дар вайронаҳои он шоҳигариҳои калон – Исина ва Дарси ташкил меёбанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Сумер чӣ тавр ташкил ёфт?
2. Мақоми Лугалзиггисиро дар барпошавии давлати Сумер муайян кунед.
3. Сарғони I кӣ буд?
4. Давлати Сумер кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
5. Сарғон давлати Аккадро чӣ тавр ташкил намуд?
6. Дар бораи Сарғони I чӣ гуна ривоятҳо то ба замони мо омада расидаанд?
7. Гутиҳо кӣ буданд ва ба Аккад чӣ муносибат доштанд?
8. Давлати Аккад кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
9. Баъд аз барҳамхӯрии давлати Аккад кадом давлат ба вучуд омад?

§ 21. ДАВЛАТҶОИ БОБУЛ ВА ОШУР

Расми 82. Қисми сузуши сангӣ, ки дар он қонунҳои Хаммурапи шъикос ёфтаанд.

ШАҲРИ БОБУЛ. Шаҳри Бобул дар соҳили дарёи Фурот бино ёфта, мавқеи ҷуғрофӣ хеле хуб дошт. Тоҷирон дар заврақҳои калон молҳои мавриди ниёзи мардумро ба Бобул оварда, бо молҳои дигар иваз мекарданд. Роҳҳои асосии тиҷоратӣ ҳам аз Бобул мегузаштанд. Бо ин роҳҳо қорвоиҳои пурбор рафтуо мекарданд.

Бобул шаҳри калонтарини тиҷоратии Байаннаҳрайн ва шоҳигарии Бобул буд. Он дар ҳазорсолаи II пеш аз милод яке аз марказҳои асосии тиҷорати мамлакатҳои Шарқ ба ҳи-

соб мерафт. Дар маркази шаҳри Бобул бозори болопӯшида ва анборҳои мол, дар канораҳои он бошад, дӯконҳои хунармандӣ, ҳаммоли ва корвонсаройҳо воқеъ гардида буданд.

БОБУЛ ДАР АҶДИ ХАММУРАПИ.

Дар Бобул солҳои 1792–1750 пеш аз милод Хаммурапи ном шахси донои оқиле подшоҳ буд. Ӯ тамоми чораҳои андешид, то ки Бобул ба давлати пуриктидори ҷаҳон табдил ёбад.

Хаммурапи лашкари сершумори хуб мусаллаҳбударо ташкил намуд. Он вақт дар Бобул ягонагӣ ва муттаҳидӣ дида намешуд. Хаммурапи муборизаи байни шӯҳрони Байнанаҳрайнро устакорона истифода бурд. Ӯ ба яке аз онҳо иттифоқ баста, яқҷоя мулкҳои ҳарифонашро забт карданд. Баъд Хаммурапи ногаҳон ба иттифоқҳои худ ҳучум кард. Хамин тавр, бо зӯриро зорӣ ва ҳиллаю найранг тамоми Байнанаҳрайнро ба даст дароварда, бо номи Бобул давлати пуриктидори худро ташкил кард.

ҚОНУНҲОИ ХАММУРАПИ. Дар замони шӯҳ Хаммурапи маҷмӯи қонунҳои тартиб дода шуд, ки иҷрои онҳо барои аҳолии тамоми Бобул ҳатмӣ буд. Яъне мардуми Бобул дар назди қонун баробар шуданд. Мувофиқи ин қонунҳо баҳсу мунозира ва низоъҳои байни аҳолии ҳаллу фасл карда, вайронкунандагонӣ фармоиши подшоҳ ба суд қашида мешуданд. Қонунҳои Хаммурапи барои ҳар як гуноҳ, кирдор ва ҷиноят ҷазои муайян ва қатъӣ муқаррар карда буданд. Онҳо ҳаёти ҷамъияти Бобулро ба низоми меъдароварданд.

Расми 83. Шерро шиқор кардани шӯҳи Ошурро.

Расми 84. Шӯҳи Ошур арабасавор аст. Расми замони мо.

Дар аввалҳои асри ХХ бостоншиносон аз Бобул сутуни аз санги сиёҳ тарошидашудаеро ёфтанд, ки аз қади одам каме баландтар буд. Дар он қонунҳои Хаммурапи қандакорӣ шуда, дар қисмати куллаи он худи шох тасвир ёфта буд.

ИҚТИБОСҶО АЗ ҚОНУНҶОИ ХАММУРАПИ. "Ман Хаммурапи, пешвое, ки худоҳо таъйин кардаанд, шoхи шoҳон, ки деҳаҳои гирду атрофи Фуротро забт кардаам, дар мамлакат ҳақиқат ва адолат қорӣ намудам ва халқро хушбахт гардондам.

Ҳар гоҳ писаре падари худро бизанад, дасташ қатъ мешавад. Ҳар гоҳ табибе озодмардеро, ки саҳт захмӣ шудааст, бо дастонаш бикушад, дастонаш бурида мешавад.

Ҳар гоҳ меъморе барои ғайр хона бисозад, ки бунёдаш қунонки бояд маҳкам набошад, агар хона хароб шавад ва соҳиби хонаро зер бигирад, меъмор қатл мешавад. Ва агар писари соҳибхонаро зер бигирад, писари меъмор эъдом мешавад. Ва агар асосулбайт талаф шавад, меъмор мулзам аст, ки қимати асосияташро бипардозад ва хонаро бо харҷи худ бисозад.

Соҳибмансаб ва сарбозе, ки ба қӯшун даъват шаваду наравад ва ё дигареро ба қои худ бифиристад, маҳкум ба марг мешавад. Ва хонаи ӯ ба қасе дода мешавад, ки қои ӯро дар қӯшун бигирад.

Агар шахсе ба рӯи шахси ба худаш баробар занад, бояд қарима диҳад.

Писароне, ки аз қанони ғайриқадӣ таваллуд шудаанд ва баъд падарашон онҳоро бо авлодӣ шинохта, ба авлоде, ки аз қанони қадӣ таваллуд шудаанд, ҳаққи баробар ба мерос доранд.

Писароне, ки ба валодӣ шинохта нашудаанд, фақат озод мешаванд.

Рӯшн 85. Шoхе, ки ширеро мекушад. Аз қасри Ашурбатанал.

Духтаре, ки аз қани ғайриқадӣ аст, аз бародарони худ қиҳоз мегирад".

ДАВЛАТИ ОШУР. Давлати Ошур дар қазорсолани III пеш аз милод дар болооби дарёи Дачла ташқил ёфтааст. Он дар натиҷаи қучумҳои истилогаронаи давлатҳои гуногун – Сумер, Акқад, Бобул ва давлатҳои дигар борҳо истиқлолияти худро аз даст додааст. Танҳо дар асри XIII пеш аз милод дар давраи қуқмронии Адад Нирари ва Саламанасари I иқтидори давлати Ошур афзуда, минбаъд худро аз

хучумҳои ҳамсоии шимоли – Урарту муҳофизат карда метавонист. Саламанасари I ба Ғарб ва Ҷануб якҷанд маротиба бомуваффақият лашкар кашада, худудҳои мамлакатро васеъ кард.

Давлати Ошур дар асри IX пеш аз милод ба пешрави назаррас ноил мешавад. Шоҳ Ашурназирпалии II дар тараққиёти ҳарбӣ, хоҷагӣ, шаҳрсозӣ, зироатпарварӣ, чорводорӣ ва касибии Ошур саҳми бузург гузоштааст. Дар мамлакат ҷӯйҳо, роҳҳо ва шаҳрҳои нави ободу зебо пайдо шуданд ва савдо ривочу равнақ ёфт. Ба Ашурназирпалии II муяссар шуд, ки давлати Ошурро аз ҳамлаи аҷнабиён муҳофизат кунад ва чандин маротиба бар зидди рақибони худ бомуваффақият лашкар кашад. Ӯ қабилаҳои арамеиро ба давлати худ тобеъ кунонд ва онҳоро маҷбур кард, ки андоз супоранд. Шоҳҳои Ошур ба мусаллаҳ кардани лашкар рағбати зиёд доштанд. Дар давоми ҳукмронии Тиглатпласари III ва Сарғони II дар сохтори лашкар дигаргунҳои калоне ба амал омаданд. Лашкари мусаллаҳ ва пуриқтидор ташкил карда шуд.

Шоҳҳои Ошур худудҳои давлати худро боз ҳам васеътар карда, Ошурро ба империяи пуриқтидор табдил доданд.

Асосгузори империяи Ошур Тиглатпласари III мебошад. Ӯ тавонист, ки рақибии пурзӯртарини давлати Ошур – Урартуро шикаст бидиҳад. Тиглатпласари III худудҳои давлати худро то соҳилҳои баҳри Миёназамин васеъ кард.

Сарғони II соли 722 пеш аз милод дар натиҷаи табaddулотии давлатӣ ба сари ҳокимият омад. Ӯ лашкаркашиҳои Тиглатпласари III-ро давом дод. Ба Сурия хучум кард, то ки дар он ҷо шӯришҳои бар зидди Ошур сарзадари паҳш кунад. Сипас ӯ забткориро дар он самт давом медиҳад. Даре нагузашта, лашкари Исроилро торумор карда, 25 ҳазор низомиёнашро асир мегирад. Сарғони II худудҳои давлати худро то ба Миср ва нимҷазираи Арабистон васеъ мекунад.

Ҷангҳои дуру дароз ва шӯришҳои халқҳои тобеъ иқтидори давлати Ошурро суст карданд ва охириҳои асри VII пеш аз милод дигар бар зидди хучумҳои лашкари пуркуввати мусаллаҳи

Расми 86. Шоҳи бузурги дар даст.

Модхо ва Бобул муқобилат карда натавонист ва бо ҳамин Империяи Ошур соли 612 пеш аз милод аз байн рафт. Дар муқорибай назди Кархемиш дастаҳои охиринаи артиши Ошурҳо аз тарафи лашкари Модхо ва Бобул торумор гардиданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи шаҳри Бобул нақл кунед.
2. Хаммурапи Бобулро чӣ тавр идора мекард?
3. Дар бораи қонунҳои Хаммурапи маълумот диҳед.
4. Кадом нишондодҳои қонунҳои Хаммурапи ба шумо хуш омаданд?
5. Давлати Ошур кай ва дар кучо таъсис ёфта, рушду нумӯй кардааст?
6. Дар давраи ҳукмронии Ашурназирпалии II кадом соҳаҳои давлатдорӣи Ошур тараққӣ карданд?
7. Вазъи давлати Ошурро дар замони ҳукмронии Тиглатпласари III ва Сарғони II шаҳр диҳед.
8. Империяи Ошур кай ва аз тарафи кадом давлат барҳам зада шуд?

§ 22. МАДАНИЯТИ БОБУЛ ВА ОШУР

МАДАНИЯТИ БОБУЛ. Маданияти Бобул аз аввали ҳазорсолаи IV пеш аз милод оғоз ёфта, дар рушди маданияи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ мақоми сазовор доштааст. Маданияти Бобул аз маданияти Сумер сарчашма гирифтааст.

Расми 87. Ба аломатҳои хатти меҳӣ табдил ёфтани расмчаҳо.

ХАТ. Хатти сумерӣ дар ибтидои ҳазорсолаи IV пеш аз милод ба вуҷуд омадааст. Он ба тариқи расмчаҳо – аломатҳо навишта мешуд. Хаттоти сумерӣ агар калимаи "парранда"-ро навиштани шавад, расми паррандаро мекашид. Ҳамаи калимаҳои дигар ҳам ҳамин тавр "навишта" мешуданд, яъне бо аломатҳо ифода меёфтанд. Бо чунин "ҳарфҳо" навиштани матнҳо хеле мушкил буд. Масалан, барои навиштани калимаи "таваллуд шудан" ду нишона – сурати "парранда" ва

"тухм"-ро кашида, онҳоро бо ҳам мепайвастанд.

Бо мурури замон хатти сумериҳо такмил меёбад ва дар он аломатҳои овозҳо ва ҳиҷоҳо ҳам пайдо мешаванд. Акнун бо ин хат навиштан осонтар шуд.

Хатти сумериро давлатҳои Аккад, Бобул, Ошур, Хетт, Сурия, Форси қадим ва баъзе давлатҳои дигар қабул карда буданд. Дар миёнаҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод хатти меҳии сумериҳо ба хатти байналхалқӣ табдил меёбад. Онро бисёр мамлакатҳои Шарқ дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ васеъ истифода мекунанд.

ДИН. Моҳияти ҳодисаҳои харобиовари табиатро қабилҳои Байнаннаҳрайн дарк карда наметавонистанд. Дарёҳои Дачла ва Фурот дар вақти обҳезӣ аз сохилҳояшон берун баромада, киштзорҳоро несту нобуд мекарданд. Дар натиҷаи заминчунбӣ хонаҳо вайрон мешуданд. Сабаби руҳ додани воқеаҳои пурҳавфи табиатро мардуми Байнаннаҳрайн дар қувваҳои ғайритабиӣ меиданд. Аз ҳамин сабаб эътиқодҳои динии одамони ин ҷо ба табиат алоқаманд буданд. Дар Байнаннаҳрайн низ одамон чун дигар мардуми замони қадим ба худоҳои зиёде эътиқод доштанд. Энгилро худои замин мешумориданд. Онҳо инчунин худоҳои Тиммуз, Нингишзида, Нергал, Иштар, Каннар, Мардук ва худоҳои дигарро мепарастиданд. Ҳар як худои байнаннаҳрайниҳо вазифаи худро дошт. Масалан, Мардук худои раъду барқ ва худои олии давлати Бобул буд. Нергал бошад, худои олами зерзаминӣ ба ҳисоб мерафт.

АДАБИЁТ. Адабиёт дар Байнаннаҳрайн дар замонҳои қадимтарин ба вучуд омадааст. Адабиёти сумерӣ ба адабиёти Бобул таъсири мусбат расондааст. Асарҳои бадеие, ки дар Сумер таълиф

Рисми 88. Тахтаҷази хатти меҳидор.

Рисми 89. Мақтаб дар Байнаннаҳрайнӣ Чанубӣ.

Расми 90. Намуди дохилии ҳавли дар Байаннаҳрайн.

рақобати олиҳаҳои Иштар ва Сахту хикоят мекунад. Қиссаи Ада – дар бораи шахси некӯкор нақл мекунад. Қиссаҳои бобулиҳо хеле зиёд буда, дар онҳо арзишҳои баланди ахлоқи ифода ёфтаанд ва дар жанрҳои гуногун – назм ва ё наср эҷод карда шудаанд.

САНЪАТ. Намудҳои гуногуни санъати Байаннаҳрайн ва хусусан санъати меъмории он тараққӣ карда буд. Ибодатхонаҳои сумерии ибтидои ҳазорсолаи III пеш аз милод, ки онҳоро бостоншиносон дар Урук ва Зубайда пайдо карда буданд, бо зебӣ, шукӯҳу шахомат ва бо завқу маҳорати баланд сохта шуданашон касро ба ҳайрат меоварад. Деворҳои ибодатхонаҳои Зубайда бо нақшу нигори мафтункунанда оро дода шудаанд. Дар меъмории Сумеру Аккад ҳамон вақт мис ва масолеҳи монанд ба мум бештар истифода мешуд. Санъати меъмории Сумер ва Аккад ба рушду нумӯи меъмории Бобул ва Ошур таъсири мусбат расондааст.

Расми 91. Дарвозаи ибодатгоҳи олиҳаи Иштар дар Бобул.

мегардиданд, бо баъзе тағйиротҳо ба забони бобули ва ошурӣ тарҷума карда мешуданд.

Адабиёти Бобул голибан аз асотирҳои, ки мазмуни динӣ доштанд, иборат буд. То замони мо асарҳои зиёди адабиёти Байаннаҳрайн омада расидаанд. Масалан, қиссаи "Экума Элиш" – дар бораи офаридани олам, қиссаи Агушайн – дар бораи

САНЪАТИ ТАСВИРӢ. Дар Бобул санъати тасвирӣ низ аз замонҳои қадимтарин тараққӣ карда буд. Осори онро дар ибодатхонаҳо, зарфҳо, силоҳу лавозимоти ҷангӣ ва ашёҳои рӯзгор дидан мумкин аст.

РИӢЗӢ. Риёзӣ аввал дар Сумеру Аккад ва баъдтар дар Бобул ҳам инкишоф меёбад. Ҳисобҳои, ки дар осони рақами "5" ташкил ёфтаанд, маҳсули меҳнати риёзшиносони

кадими Байнаннахрайн аст. Масалан, $6=1+5$; $7=2+5$; $8=3+5$; $9=4+5$; $3+2=5$. Дар ин чо дар хар амал рақами "5" вучуд дорад.

Низоми дахиҳо низ дар Сумер пайдо шудааст. Дар Сумер ва Аккад рақамҳои 100 ва 1000 бо аломатҳои махсус ифода карда мешуданд. Ҳангоми ҳисобу китоб онҳо аз каср ҳам истифода мебуданд.

Дар Бобул риёзӣ боз ҳам ба дараҷаи баландтар инкишоф ёфт. Зарурати ҳисоби сол ба бобулиҳо рақами 360-ро дод. Дар ҳамин асос бобулиҳо доира кашада, онро ба 360 ҳисса тақсим карданд. Имрӯз мо медонем, ки ҳар як ҳиссаи он ба 10 баробар аст.

ТИБ. Соҳаҳои гуногуни илм дар Бобул тадриҷан тақмил ёфтаанд. Яке аз онҳо илми тиб буд. Дар давраи ҳукмронии Ҳаммурапи тибби Бобул ба соҳаҳои алоҳида – дорусозӣ, ҷарроҳӣ, табобати касалиҳои ҷашм, табобати дандон ва ғайра тақсим шуда буд.

Табибон ба ташҳиси беморӣ аҳамияти калон меоданд. Мувофиқи ақида агар бемор ташҳис карда нашавад, латтапеч кардани ӯ нафъе намебахшад. Навиштаҷоти табибони бобули, ки имрӯз дастрасанд, дар бораи нишонаҳои беморҳои зиёде маълумот медиҳанд.

МАДАНИЯТИ ОШУР. Маданияти Ошур ба маданияти Бобул ҳамреша буда, ҳарду аз як сарчашма оғоз ёфтаанд. Таъсири маданияти Бобул ба маданияти Ошур махсусан дар асри XIII пеш аз милод пурзӯр шудааст. Дар ин давра шоҳи Ошур Тикулта Нинуртаи I Бобулро ишғол мекунад. Усули офариниши қиссаҳои динӣ, ки он вақт дар Бобул маълум буд, ба Ошур ҳам роҳ меёбад. Масалан, қисса дар бораи офаридани олам ва сурудҳо

Расми 92. Тасвири шер, ки аз сангҷаҳо ҷида шудааст.

Расми 93. Ҳайкали барзагови болдор, ки дар Ошур дароҳмадгоҳи қасри шоҳро муҳофизат мекунад.

*Расми 94. Худои
болдори ошурихо.*

дар бораи худо Энлил ва Мардук аз хамин қабиланд.

Аз Бобул ошурихо системаи ченаки дарозӣ ва вазн, баъзе хусусиятҳои ҳукукии қонунҳои Хаммурапиро қабул кардаанд.

Китобхонаи шоҳи Ошур Ашурназирпалии II аз сатҳи баланди маданияти Ошур шаҳодат медиҳад. Дар ин китобхона асарҳои адабиёти бадеӣ, ситорашиносӣ, тиббӣ, забоншиносӣ ва ғайра маҳфуз буданд. Ҳатто китобхое ёфт шудаанд, ки аз рӯи тарзи навишташон ба қомусҳои имрӯза монанданд.

Дар асоси дастури махсуси подшоҳ дар китобхона асарҳои гуногуни қадима ва замонаро гирд меоварданд ва ҳаттотон онҳоро нусхабардорӣ мекарданд. Дар китобхонаи Ошур дурдонаҳои ҳаттии маданияти ҷаҳони ҳамонвақта ҷамъ оварда шуда буданд.

Ёдгориҳои меъмории харобаҳои қасрҳои шоҳ Ашурназирпалии II дар Калох ва шоҳ Сарғони II дар Шаррукин аз санъати баланди меъмории Ошур шаҳодат медиҳанд. Қасри Сарғони II мисли қасрҳои Сумер сохта шудааст. Он аз 210 хона ва 30 айвон иборат аст. Деворҳои ин қаср аз тасвиrotи санъати рассомӣ пур аст. Онҳо манзараҳои гуногуни ҳаёти дарбориёро инъикос мекунанд.

Ошурихо маданияти Бобулро қабул карданд ва онро бо хусусиятҳои маданияти худ мувофиқ гардонда, дар мамлакатҳои забткардашон паҳн намуданд.

*Расми 95
Намуни
қадими
шаҳри
Бобул.*

БОҒҲОИ МУАЛЛАҚИ БОБУЛ

Соли 331 пеш аз милод сокинони Бобул ба назди Искандари Мақдунӣ сафирони худро равон карданд. Онҳо ният доштаанд, ки ӯро ба Бобул, барои бастанӣ аҳди сулҳу дӯстӣ даъват намоянд. Искандарро боигарӣ ва бузургии Бобул моту мабхут кард. Гарчанде он рӯ ба таназзул ниҳода буд, ҳанӯз ҳам шахри калонтарини ҷаҳон ба шумор мерафт. Искандар дар он ҷо таваккуф намуд. Дар Бобул Искандарро ҳамчун озодкунанда пешвоз гирифтанд. Лекин дар пеш тамоми ҷаҳон меистод, ки онро ишғол кардан лозим буд...

Навуходоносор, ки ин боғхоро бунёд карда буд, аҷоиботи золими оқилро ифода мекард, чунки золимон ҳам аҷоиботи оқилона доранд – барои ягон нафар, вале ҳаргиз на барои ҳама. Навуходоносор ҳамсари ҷавони худ маликаи Модхоро хеле дӯст медошт, чи тавре ки Искандар Бобули серчангу ҳок ва бе кабудзор, бе ҳавои тоза ва шилдир-шилдири барги дарахтнро. Шоҳи Бобул пойтахтро ба теппахон сабзу хуррами Модҳо нақҷонид, балки коре кард, ки ба бандагони худо дастнорас буд. Ӯ ба он ҷо, ба маркази водии гарму сӯзон тасаввурот дар бораи теппахоро овард.

Ба сохтмони боғҳо, барои иҷрои нангу нози малика тамоми қувваҳои шохигарии қадим, тамоми бинокорон ва риёзишиносон сафарбар карда шуданд. Бобул ба ҷаҳониён исбот намуд, ки ба хотири ишқу муҳаббат аз ӯҳдаи сохтани аввалин дар ҷаҳон мучассама баромада метавонад. Ва номи малика чун афсона дар хотири наслҳо бо номи дигар – маликаи Ошур омезиш ёфт, ки кори бузург бояд бо номи бузург алоқаманд бошад...

Боғҳое, ки бинокорон дар Бобул бунёд карданд, чоршӯна буданд. Болорҳо ва синҷҳои онҳо ба сутунҳои баландиашон бисту панҷ метр тақия мекарданд. Болиштақҳои ошӯнаҳо, ки аз "хиштҳо"-и дарозрӯяи ҳамвор тарошида, насб карда шуда буданд, бо қабати қамиш пӯшонда шуда, болои қабати қамиш мумфарш ва қабати мумфарш бо қабати сурб рӯйпӯш карда шуда буд, то ки об ба қабатҳои поёни нагузарад. Дар болои ин қабатҳо-ошӯнаҳо қабати ҳок ба қадри пӯшонда шуда буд, ки дар он дарахтони калон сабзида тавонанд...

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи ҳатти Бобул маълумот диҳед.
2. Моҳияти дини бобулиҳоро фаҳмонед.
3. Дар бораи адабиёти Бобул нақл кунед.

4. Кадом қиссаҳои адабиёти Бобулро медонед?
5. Дар Урук ва Зубайда бостоншиносон чӣ хел ибодатхонаҳоро кашф кардаанд?
6. Бобулҳо дар риёзӣ ба кадом муваффақиятҳо ноил шуданд?
7. Чаро бобулиҳо ба ташхиси касалиҳо диққати калон медоданд?
8. Маданияти Бобул чӣ аҳамият дошт?
9. Дар бораи пешрафти маданияти Ошур мисолу далелҳо биёред.

§ 23. ДАВЛАТИ ХЕТТҲО

АНАТОЛИЯ. Анатолия қисми зиёди нимҷазираи Осиёи Хурдро дар бар гирифта, аллақай дар ҳазорсолаи III пеш аз милод яке аз марказҳои кишоварзӣ ва тиҷорати Осиёи Ғарбӣ буд.

Аз кӯҳҳои Тавр роҳи муҳими тиҷоратӣ ба ҷониби Сурияю Осиёи Хурд ва аз он ҷо ба соҳилҳои баҳрҳои Миёназамин ва Эгей тӯл мекашид. Яке аз марказҳои калонтарини тиҷорати Анатолия шаҳри Каниша ба шумор мерафт, ки онро Канесса ҳам меномиданд. Вайронаҳои ин шаҳр дар наздикии шаҳри Қайсари Туркия имрӯза воқеъ гардидааст.

Қабилҳои таҳҷони Анатолияро "хетт" меномиданд. Онҳо бо забони хеттӣ ҳарф мезаданд. Дар ин бора дастхати бо хатти меҳӣ навишташудае шаҳодат медиҳад. Ибораи "хетт" аз қисмати марказии Анатолия, ки Хетт ном дошт, низ ба миён омадааст.

Олимон аз Каппадоккия санадҳои зиёде пайдо намудаанд, ки дар бораи ҷаҳолияти тиҷоратию хоҷагидорӣ мардуми Анатолияи қадим маълумоти аҷоиб додаанд. Мувофиқи яке аз онҳо авлоде, ки ба он Эмд-Эла ном шахс сарварӣ мекард ва қариб аз 30 нафар иборат буд, даромади ниҳоят калон – дар як

*Расми 96
Акси Хеттҳо,
ки дар
камари кӯҳ.*

сол то 410 талант, яъне зиёда аз 12 тонна нукра ба даст медаровардааст. Ин микдор нукра аз 35 кас ситонда мешудааст. Ҳиссаи худи Эмд-Эла ба 57 талант, ё ки ба 1700 кило нукра баробар будааст. Чунин даромад ба Эмд-Эла имконият додааст, ки дар Ошур ду бинои боҳашамат бихарад.

Расми 97 Ҳайкали дарранда.

Дар ҳазорсолаҳои III-II пеш аз милод, дар Анатолия шаҳр-давлатҳои бисёре ташкил ёфтаанд. Барои ба ҳуқумрони ягона табдил ёфтан дар байни онҳо муборизаи шадид ба амал омад. Дар ин мубориза аввал Турусхонда ном ҳоким дастболо шуда, номи "шоҳи бузург"-ро мегирад. Вале баъди чанде вазъият тағйир меёбад. Шоҳи шаҳр-давлати Куссара, ки дар ҷануби шарқии Анатолия воқеъ гардида буд, бар ҳамаи шаҳр-давлатҳои дигар, аз он ҷумла, бар "шоҳи бузург" ҳам ғалаба карда, ҳукмрони тамоми Анатолия мешавад.

Аз шоҳҳои аввали Куссара ба мо танҳо Питхони ва писари ӯ Анитта маълум асту ҳалос. Онҳо дар Анатолия тахминан дар солҳои 1790–1750 пеш аз милод ҳукмронӣ кардаанд.

ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ ХЕТТҲО. Давлати Хеттҳо дар мубориза бар зидди тоҷирони ошури ба вучуд омадааст. Дар охириҳои ҳазорсолаи III пеш аз милод дар қисми шарқии Осиёи Хурд тоҷирони Ошур шаҳрҳои "худӣ"-ро бунёд карданд. Онҳо

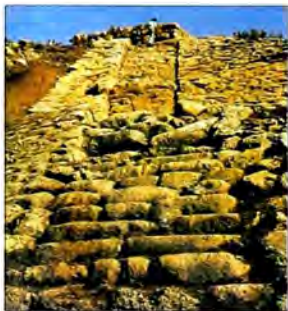
*Расми 98.
Тасвири шоҳ
дар нақши
муқарнас.
Хеттсҳо,
Асири XIV
пеш аз милод.*

қабилаҳои хеттҳо, ки дар ин ҷо сокин буданд, истисмор мекарданд.

Точирони ачнаби боигарии хеттҳо кашида мегирифтанд. Аҳолии маҳаллиро гурӯҳ-гурӯҳ ба гуломӣ мефуруштанд. Баҳри мубориза бар зидди бедодгариҳои тоҷирони Ошур қабилаҳои хеттҳо муттаҳид шуданд. Танҳо баъд аз ин онҳо ба мақсади худ ноил шуданд. Вале дар байни ин қаблаҳо барои ҳокимият муддати дуру дароз ҷангҳо давом карданд ва оқибат яке аз қаблаҳои хеттҳо бар қаблаҳои дигар ғолиб баромад. Сардори ин қабла ҳокими шаҳри Кушшар – Анитта буд. Ӯ шаҳрҳои Хеттушаш ва Залпуваро вайрон кард.

Дар асри XVIII пеш аз милод давлати Хеттҳо хеле пурқувват мешавад. Яке аз шохҳои Хеттҳо бо номи Табарна тахминан соли 1640 пеш аз милод дар Каппадокия ҷандин вилоятҳо, аз он ҷумла водии ҳосилхези Тавро забт мекунад. Табарна худро "шоҳи бузург" меномид. Ӯ мегуфт, ки давлати ман ба давлати Бобул баробар аст. Табарна асосгузори давлати Хеттҳо ба ҳисоб меравад.

РУШДИ ДАВЛАТИ ХЕТТҲО. Дар охири асри XVIII пеш аз милод пойтахти давлати Хеттҳо ба шаҳри Хеттушаш кӯчонда мешавад. Аз ҳамин вақт сар карда, тараққиёти босуръати Хеттҳо оғоз меёбад. Шох Муршили I қисми зиёди Осиёи Хурдро ба даст дароварда, ба Сурияи Шимолӣ ва Байнанаҳрайн ҳам лашкар мекашад. Ӯ шаҳри Халпуро ишғол карда, ба Бобул ҳамла мекунад ва онро ҳам забт мекунад. Хеттҳо шаҳри Бобулро таллаву тороч карданд. Дар охири асри XVIII давраи ҳукмронии Муршили I дар мамлакат ҷангу нооромӣ сар шуд. Дар натиҷаи низои дарборӣ шох Муршили I кушта мешавад. Довталабони тоҷу тахти подшоҳӣ дар байни худ муддати дуру дароз мубориза бурданд. Чунин ҳолати ноговор давлати Хеттҳо боз ҳам заифтар кард. Танҳо ба намоёндаи насли чоруми Муршили I – Телепин муяссар гардад, ки ба низоиҳои дарборӣ

Расми 99. Роҳи ҷангалдор бар
димиши ғарбии Хеттушаш.

хотима дода, ба сари ҳокимият биёяд ва меросӣ будани тахти подшоҳиро аз нав барқарор намояд. Аз оғози асри XV пеш аз милод сар карда, давлати Хеттҳо аз нав рӯ ба тараққӣ мениханд. Шоҳ Шупилулиум лашкаркашиҳои зиёде карда, қисмати шарқии Осиёи Хурд ва минтақаҳои кӯҳии назди Фуротро забт мекунад. Ӯ чангҳои истилогаронаи давлати Хеттҳоро давом медиҳад ва ҷадин мамлакатро ба даст мебарорад. Ин чангҳо мамлакатро хеле суст карданд. Ин буд, ки Хеттҳо ба мудоғиба гузаштанд. Муршили II, ки дар давлати Хеттҳо солҳои 1345-1320 пеш аз милод подшоҳӣ карда буд, мамлакатро дар зарфи 20 сол аз ҳучумҳои қабилҳои газгейҳо ҳимоя кардааст.

Дар давраи ҳукмронии Муватал (асри XIII пеш аз милод) пойтахти давлати Хеттҳо ба шаҳри Датташ кӯчонда шуд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ХЕТТҲО. Дар асри XII пеш аз милод давлати Хеттҳо аз нав рӯ ба таназзул менихад. Аз ин истифода бурда, шоҳи Миср фиръавн Рамзеси II қисми ҷанубии Сурияро, ки ба Хеттҳо тааллуқ дошт, забт мекунад. Дар байни Миср ва Хеттҳо ҷанги кӯтоҳмуддат ба амал меояд. Соли 1296 пеш аз милод шоҳи Хеттҳо Хеттушели III ва фиръавни Миср Рамзеси II шартномаи сулҳро ба имзо расонданд. Мувофиқи он Сурия дар байни Миср ва Хеттҳо тақсим карда шуд. Дар охири асри XII пеш аз милод шоҳи Ошур Тиглатпласари I давлати Хеттҳоро шикаст медиҳад. Вилояти охирини озодмондаи Хеттҳо Кархемиш дар асри VIII пеш аз милод забт карда шуд.

МАДАНИЯТИ ХЕТТҲО. Хеттҳо ба ҳушоҳои бисёре эътиқод доштанд. Дар ҳучҷате омадааст, ки гӯё онҳо 1000 худо доштаанд. Дар байни ин ҳушоҳо олиха-модари табиат мақоми воло дошт.

Хеттҳо ба гайр аз худо – олиха Тешубаҳудоро, ки ҳудои раъду барқ ва ҳосилот буд, мебарастиданд. Дар давраи мавҷудияти давлати Хеттҳо Тешуба ба ҳудои пушту паноҳи шоҳ, ҳокимияти шоҳӣ ва давлат табдил ёфта буд. Ӯро ҳамчун ҷанговари ҷасур тасаввур мекарданд. Ҳудои дигари Хеттҳо Телепин – зиндакундаи табиат буд. Ӯро дар намуди ҷавони бериши куртакӯтоҳу ханҷар дар миён тасаввур мекарданд.

Расми 100. Дарвазаи шер

Адабиёти Хеттҳо дар зери таъсири адабиёти бузурги Ошур ва Бобул ташаккул меёфт. Асарҳои динии Бобул ба забони Хеттҳо тарҷума шуда буд. Забони бобулию аккадӣ муддати дуру дароз забони давлатии Хеттҳо буд.

Санъати Хеттҳо, хусусан меъморӣ ва тасвирӣ, ки низ аз санъати бои Бобул гизо мегирифт, таракқи карда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи Анатолияи қадимтарин чӣҳо медонед?
2. Олимон аз Каппадокия чӣ гуна санадҳоро пайдо намудаанд?
3. Давлатҳои аввалин дар Анатолия кай ба вуҷуд омадаанд?
4. "Шоҳи бузург" кӣ буд?
5. Дар бораи давлати Хеттҳо маълумот диҳед.
6. Давлати Хеттҳои аҳди Муршили I-ро тавсиф кунед.
7. Шоҳи Хеттҳо Телепин ба кучоҳо лашкар кашид?
8. Давлати Хеттҳо кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
9. Дар бораи маданияти Хеттҳо нақл кунед.

§ 24. ДАВЛАТИ УРАРТУ

БА ВУҶУД ОМАДАНИ ДАВЛАТИ УРАРТУ. Дар Қафқоз давлатҳо хеле барвақт ба вуҷуд омадаанд. Калонтарини онҳо Урарту буд.

Расмӣ 101. Ороаниҳои ҷуфтӣ аз онҳо.

Дар асрҳои охири ҳазорсолаи II пеш аз милод дар натиҷаи пурзӯршавии хавфи беруна қабилҳои маскуни Қафқози Чанубӣ, гирду атрофии кӯлҳои Севан, Ван ва водии дарёи Аракс бо ҳам муттаҳид шуданд. Ин муттаҳидшавӣ барои ба вуҷуд омадани давлат замина гузошта, дар миёнаҳои асри IX пеш аз милод давлати Урарту ташкил ёфт. Он вақт Урарту қариб тамоми Қафқози имрӯза ва аз он ҷанубтарро низ дар бар мегирифт.

Пойтахти давлати Урарту шаҳри Тушпа буд. Тахминан дар зарфи зиёда аз 150 соли аввали мавҷудияти худ Урарту таракқи кард. Дар ин

давра кишоварзӣ, косибӣ, биносозӣ ва маданият пеш рафт. Дар Рушду нумӯи давлати қадими Урарту хизмати шох Менуа бузург аст. Кори саркардаи Менуаро писараш Аргишти давом додааст. Дар давраи ҳуқумронии ин шохҳо Урарту ба авҷи тараққиёти худ расид.

Дар ҷануби Урарту давлати пурзӯри Ошур воқеъ гардида, бо ҳамлаҳои сершумори худ ба мавҷудияти ҳамсоия шимолӣ - Урарту таҳдид мекард. Бо вучуди ин дар нимаи аввали асри VIII пеш аз милод ба шохҳои Урарту муяссар гардид, ки ҳудудҳои давлати худро аз ҳисоби заминҳои Ошур то болооби дарёи Дачла ва Фурут васеъ намуда, бо ҳамин Урартуро ба яке аз давлатҳои қалонтарини Осиёи Ғарбӣ табдил диҳад.

Дар давлати Урарту бо меҳнати дахҳо ҳазор кишоварзон, косибон, бинокорон ва гуломон ҷӯйҳо қанда шуда, обанборҳо, қалъаҳо, қасрҳо ва иншоотҳои дигари хочагию ҳарбӣ ва маданӣ сохта шуданд. Кишоварзӣ, чорводорӣ ва боғу тоқпарварӣ пеш рафтанд. Пешравиҳои кишоварзию косибӣ ба бунёду ободу зебо шудани шаҳрҳо ва рушди тиҷорати дохилию хориҷии Урарту мӯсоидат намуданд.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ УРАРТУ. Дар охири асри VIII пеш аз милод вазъияти давлати Урарту вазнин шудан гирифт. Дар мамлакат тез-тез шӯришҳо ба амал меоманд. Бар замми ин, аз даштҳои назди баҳри Сиёҳ ба сарзамини Урарту тохтутози қабилҳои киммерҳо ва скифҳо пурзӯр мешуд, ки ин иқтидори давлати Урартуро суст мекард. Шоҳи Ошур Сарғони II аз ин ҳолати Урарту дигар ба худ омада натавонист.

Расми 102. Зарфи сафолити лундашакл Урарту. Асри VIII пеш аз милод.

Расми 103. Қариатидаи Ҷузъи таҳти худди Урарту. Ибодатгоҳи худо Халди. Русаҳителӣ. Асри VIII-VII пеш аз милод.

Расми 104. Ибодатгоҳи буттарастон. Гарни. I-II солашумориш милодӣ.

Дар ҳамсоягии Урарту давлати дигари пурзӯр – Модхо чойгир буд, ки он ҳам ба мавҷудияти Урарту таҳдид мекард. Дар асри VII пеш аз милод Урарту аллакай ба ин давлати пуриктидор муқобилат карда наметавонист. Дар натиҷаи ҳучумҳои пай дар пайи кӯшунҳои Модхо Урарту тахминан соли 590 пеш аз милод барҳам хӯрд.

МАДАНИЯТИ УРАРТУ.

Давлати Урарту маданияти бой дошт.

Ҳафриёти бостониҳои дар минтақаҳои кӯлҳои Севан ва Ван ва кӯҳҳои Арарат дар ин бора шаҳодат медиҳанд. Дар атрофи шаҳри Еревани ҳозира дар теппаи Кармарблур (Сурхтеппа) бостоншиносон қасреро ёфтаанд, ки он аз 120 ҳуҷра ва анборҳо иборат аст. Дар анборҳо хумҳои пур аз ғалладона буд, дар баъзеи онҳо май нигоҳ дошта мешуд.

Дар Кармарблур олотҳои биринчию оханини меҳнат, яроку аслиха, газворҳои пашмину пахтагӣ, зарфҳои сафолӣ ва ғайраҳо ёфт шудаанд.

Урартуҳои санъати бой доштанд. Мусаввирон ва наққошони Урарту дар рӯи сипарҳои биринҷӣ ва чомҳо расмҳои шер, барзагов, аробаҳои дучархаи чангӣ ва чанговарони мусаллахро бо санъати баланд тасвир намудаанд.

Урартуҳои ҳатти меҳӣ доштанд. Аёну ашрофи Урарту ба фарзандони худ тавассути ин ҳат савод меомӯзониданд, то ки онҳо дар идоракунии давлат иштирок карда тавонанд. Бостоншиносон аз Кармарблур ва баъзе чойҳои дигари Қафқоз лавҳачаҳои глиини барои навиштан таъйиншудаи давраи Урартуро пайдо намудаанд.

Дар Урарту бисёрхудоӣ вучуд дошт. Дар байни худоҳои мардуми Урарту худон аз ҳама бузург Халд буд. Рассомони Урарту ўро чун сарбоз ва бо ҳамроҳии шер тасвир менамуданд. Урартуҳои ба хотири ҳурмати эҳтироми худоҳояшон гову гӯсфанд ва баъзан ҳатто одамонро ҳам қурбонӣ мекардаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Урарту кай таъсис ёфтааст?
2. Давлати Урартуи қадим кучоҳоро дар бар мегирифт?
3. Пойтахти Урарту чӣ ном дошт?
4. Дар бораи марҳалаи рушду нумӯи Урарту маълумот диҳед.
5. Дар тараққиёти давлати Урарту хизмати кадом шоҳҳо бузург буд?
6. Давлати Урарту кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
7. Бостоншиносон дар қучо қасри замони Урартуро ёфтаанд?
8. Урартугиҳо оё хатти худро доштанд?
9. Дар бораи эътиқодҳои динии урартугиҳо чӣ гуфта метавонед?

§ 25. ДАВЛАТҶОИ СУРИЯ, ФИНИКИЯ ВА ФАЛАСТИН

ШАРОИТИ ТАБИИ ВА АҲОЛИИ. Сурия, Финикия ва Фаластин дар шароити ҷуғрофии хуб – дар ҷои пайваस्ताгии се китъа – Осиё, Африқо ва Аврупо ҷойгир шуда буданд. Қисми хушкии онҳо ба Осиёи Ғарбӣ мепайванданд. Сурия ба даштҳои ғарбии Байнаннаҳрайн ва қисми ҷанубии он ба нимҷазираи Арабистон ҳамсарҳад мебошад. Шароити табиӣ ва ҷуғрофии Сурия ва Фаластин имконият медиҳад, ки дар ин мамлакатҳо ханӯз аз давраҳои қадим тичорат тараққӣ кунад. Фаластин бошад, дар мавзеи наздикӯҳии Лубнон то сарҳадҳои шимолӣ нимҷазираи Арабистон доман паҳн карда буд. Дар Ғарб он ба даштҳои Сурияю Байнаннаҳрайн ҳамсарҳад буд. Масоҳати давлати Фаластин хурд буд.

Аҳолии Сурия, Фаластин ва Финикия аз қабилҳои семитҳои ғарбӣ иборат буд. Дар шимолӣ Сурия ва вилоятҳои назди Осиёи Хурд қабилҳои соқин буданд, ки онҳоро "бачагони шимол" – "бене самал" меномиданд. Дар ҷануб қабилҳои соқин буданд, ки онҳоро "бачагони ҷануб" – "бене намина" ва қабилҳои соқин, ки дар шар-

Расми 105. Шоҳи яке аз шаҳрҳои Финикия, Нақши муқаррабии қадим.

Расми 106. Сафари даврдаври африкои финикиҳо.

кии Сурия сокин буданд, "бачагони Шарк" - "бене кедем" меномиданд. Ин қабилахоро "амириҳо" ҳам ном мебурданд.

Дар қисми шимолӣи даштҳои Сурияю Байнаннаҳрайн арамеиҳо сокин буданд.

Номи "финики"-ро дар ҳазорсолаи I пеш аз милод ба қабилаҳои сохилҳои шарқи баҳри Миёназамин юнониҳои қадим гузоштаанд. Фаластиниҳо ҳам аз қабилаҳои гуногуни қадимае ба вучуд омадаанд, ки дар ҳудудҳои Фаластин сокин буданд, аз он ҷумла, аз

қабилаҳои филистимҳо, ханаанҳо, аморитҳо ва қабилаҳои дигар. Номи давлати Фаластин аз номи яке аз ҳамин қабилаҳо - филистимҳо (дар забони яҳудии қадим - пелиштим - филистим аст) ба вучуд омадааст. Чунин гуногунии мардуми Сурия, Финикия ва Фаластин ба онҳо имконият наметод, ки дар давлати ягона муттаҳид шаванд. Аз ҳамин сабаб, аз тарафи истилогарон забт карда шудани ин давлатҳо кори осон буд.

СУРИЯ ВА ФИНИКИЯ. Дар охири ҳазорсолаи III ва оғози ҳазорсолаи II пеш аз милод Сурия ва Финикия аз якҷанд давлатҷаҳо иборат буданд. Онҳо шахрҳои калони тичоратӣ доштанд. Дар байни ин давлатҳо, махсусан шахрҳои Угарит ва Библ, ки дар сохилҳои баҳр воқеъ гардида буданд, дар бузургӣ, серодамӣ ва касбу ҳунару тичорат фарқ мекарданд. Точирони Угарит ба қазираҳои баҳри Эгей - Крит, Кипр ва Родос ва ба

Расми 107. Дар Фаластин. Расми замони мо.

давлати Миср алокаҳои хуби тичоратӣ барқарор карда буданд. Миср ва Бобул ба Сурия тез-тез ҳучум мекарданд. Дар миёнаҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод Сурия ва Финикияро фиръавнҳои Миср забт карданд. Фиръавнҳо ҳокимияти худро дар Сурия ва Финикия тавассути амалдорони зиёде мустаҳкам намуданд. Амалдорони маҳаллӣ низ дар ин кор ба онҳо ёрӣ мерасонданд. Дар асри XIV пеш аз милод Миср дигар қўшуни лозиме надошт, ки Сурия ва Финикияро дар зери ҳокимияти худ нигоҳ дорад. Ба ҷои онҳо ба ин ҷо Хеттҳо омаданд. Шохҳои Угарит, Тир ва баъзе шаҳрҳои дигар ба тарафи Хеттҳо гузашта, ҳокимияти онҳоро эътироф карданд. Хеттҳо тадриҷан тамоми Сурия ва Финикияро забт карданд.

БА ВУҶУД ОМАДАНИ ДАВЛАТҲОИ СУРИЯ ВА ФИНИКИЯ.

Дар натиҷаи ҷангҳои дуру дароз давлатҳои Миср ва Хеттҳо иқтидорашонро аз даст доданд. Ин барои ташкил ёфтани давлатҳои мустақили Сурия ва Финикия шароити мусоид фароҳам овард. Тахминан дар асрҳои XII–XI пеш аз милод ин давлатҳо ташкил ёфтанд. Дар асрҳои X–IX пеш аз милод Сурия ва Финикия ба давраи баланди тараққиёти худ расиданд. Миср ва Ошур дигар ба шаҳрҳои калони тичоратии Сурия ва Финикия ҳалал расонда наметавонистанд. Шаҳрҳои Библ, Сидон ва Тир марказҳои асосии тичоратии Финикия мешаванд. Шоҳи Тир Хирами I ҳам ба тичорат ва ҳам ба истилоғарӣ машғул буд. Ӯ Кипр, Крит ва бисёр ҷойҳои дигари хавзаи баҳри Миёназаминро ишғол намуда, дар он ҷо нуктаҳои тичоратии худро ташкил менамояд.

*Расми 108.
Хотуми
фаластинӣ бо
кӯдак дар даст.*

*Расми 109.
Қалъае
дар Шарқи
баҳри
Миёназамин*

*Расми 110.
Никоб аз
ишани ранга.
Кори касибони
Финики*

Шоҳҳои ояндаи Финикия забткориро давом доданд. Онҳо қазираҳои зиёди баҳри Эгейро забт карда, ба мустамликаҳои худ табдил доданд. Баъди забт кардан дар қазираи Ситилия шаҳри Рош Мелкорт ва дар Сардиния шаҳри Каралисро бино карданд. Финикиҳо як қисми Африқои Шимолиро ҳам ба мустамликаҳои худ табдил дода, дар он ҷо низ шаҳру қалъаҳо ва бандару иншоотҳои дигар сохтанд. Дар асрҳои VIII-VII пеш аз милод ба Сурия ва Финикия шоҳҳои Ошур мунтазам ҳуҷум мекарданд. Дар ин давра Сурия ва Финикия рӯ ба таназзул ниҳода буданд. Баъди муборизаи дуру дароз дар асри VII пеш аз милод ба шоҳи Ошур Асархаддон муяссар гардид, ки Финикияро ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кунад.

ФАЛАСТИН. Фаластин ва вилоятҳои ба он наздики Финикия ҳанӯз дар ҳазорсолаи III пеш аз милод маълум буданд. Дар ин ҷо, чуноне ки қаблан зикр кардем, ханаанҳо сокин буданд. Онҳо дар зери таъсири Сумер, Бобул ва Миср маданияти худро ба вучуд оварданд. Мисриён дар ҳазорсолаи III пеш аз милод ба Фаластин борҳо лашкар кашида, оқибат онро ба мустамликаҳои худ табдил доданд. Қabilaҳои хабири – аҷдодони қabilaҳои яҳудиёни қадим – дар Фаластин дар миёнаҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод пайдо мешаванд. Қabilaҳои маҳаллии нанейҳо, хусусан, қabilaҳои филистимҳо ба яҳудиҳо муқобилияти саҳт нишон доданд. Баъди муборизаи дуру дароз яҳудиҳо Фаластинро ишғол намуданд.

ТАШКИЛҶИНИ ДАВЛАТИ ИСРОИЛ. Дар асрҳои XI-X пеш аз милод Фаластин рӯ ба таназзул ниҳод. Ин ҳолат имконият дод, ки дар худудҳои он давлатҳои мустақил ба вучуд оянд. Яке аз онҳо Исроил буд. Мувофиқи дастхатҳои таърихӣ асоғузори шоҳии Исроил Саул мебошад. Саул шаҳри Иабашро аз қabilaҳои аммонӣҳо озод карда, шоҳи қabilaҳои исроилӣ мешавад. Баъд ба Саул муяссар мегардад, ки ҳокимияти худро дар тамоми Фаластин барпо намояд. Дар оғози асри X пеш аз милод дар яке аз муқоробаҳо Саул бо ҳамроҳии се писараш ҳалок мегардад. Довуд ном шахс, ки ҳанӯз дар вақти дар қайди ҳаёт будани Саул дар ҷануби Фаластин подшоҳии мустақили

Яхудро ташкил карда буд, 7 сол ба мукобили писари Саул - Ишвал ва ворисони дигари ӯ мубориза мебарад. Ин мубориза бо ғалабаи Довуд анҷом меёбад. Баъди ин Довуд Исроил ва Яхудро дар як давлат муттаҳид месозад. Баъди чанде яке аз шахрҳои машхури ханаан Иерусалим (Байтулмақаддас)-ро ишғол менамояд.

Давраи гул-гулшукуфӣи давлати Исроилу Яхуд ба давраи ҳукмронии Соломон (Сулаймон) рост меояд. Ӯ мамлакатро аз ҳар ҷиҳат мустаҳкам карда, онро аз истилогарони хориҷӣ муҳофизат намуд ва ба давлатҳои гирду атроф чандин маротиба лашкаркашӣи музаффарона кард. Баъд аз вафоти Соломон давлати муттаҳидаи Исроилу Яхуд рӯ ба таназзул ниҳод. Иеровоам (Иброҳим) ном шахс чанде пеш дар шимоли мамлакат ба мукобили Соломон шӯриш бардошта буд. Лекин он бо шикаст анҷом ёфт. Иеровоам фирор кард. Баъди вафоти Соломон шароит фароҳам омад, ки ин шахс, яъне Иеровоам шоҳи Исроил шавад. Иеровоам ба ватан баргашт ва бо дастгирӣи Миср бар зидди шоҳи нав - Ровоам мубориза бурд. Соли 928 пеш аз милод ӯ ба Фаластин зада даромада, қӯшунҳои Яхудро мағлуб кард ва Иерусалим (Байтулмақаддас)-ро ишғол ва талаву тороҷ кард. Иеровоам Исроилро аз Яхуд ҷудо намуда, худро шоҳи он эълон кард.

Давлати Исроилро соли 722 пеш аз милод шоҳи Ошур Сарғони II барҳам задааст. Давлати Яхуд баъдтар барҳам хӯрд. Шоҳи Бобул Новуходоносори II соли 597 пеш аз милод Иерусалим (Байтулмақаддас)-ро забт намуда, соли 586 пеш аз милод давлати Яхудро пурра барҳам медихад.

МАДАНИЯТИ СУРИЯ, ФИНИКИЯ ВА ФАЛАСТИН. Муваффақияти беназирӣи финикиҳо алифбои онҳо мебошад. Он дар Финикия дар асри XIII пеш аз милод

Расми 111. Ҳарфҳои алифбои Финикиҳо.

Расми 112. Зарфи нақшу тасвирдори филистимӣ.

ба вучуд омадааст. Унсурҳои алоҳидаи алифҳои финикиҳо дар шакли аломатҳо дар ҳатти меҳии бобулиҳо низ дида мешаванд. Ин алифҳо 2 ҳазор сол пеш аз милод ба шимоли Сурия роҳ ёфта будааст. Финикиҳо дар асоси алифҳои Бобули қадим алифҳои худро ба вучуд овардаанд. Алифҳои финикиҳо аз 29 аломат иборат аст. Аз алифҳои финикиҳо баъдтар алифҳои дахҳо давлатҳои муосири ҷаҳон пайдо шудаанд.

Соли 622 пеш аз милод дар бораи дар Иерусалим (Байтулмақаддас) ёфта шудани "Китоби қонунҳо" овоза паҳн карда шуд. Дар ин китоб урфу одатҳо ва дину ҳудоҳои қадими ханаанҳо маҳкум карда шуда буданд. "Китоби қонунҳо" Яҳворо худон ягонаи яҳудиён эълон кард. Бо ҳамин дини яҳудия пайдо шуд.

Ёдгориҳои санъати Сурия, Финикия ва Фаластин ҷолиби диққатанд. Дар ин ҷо махсусан санъати ҳайкалтарошӣ ва меъморӣ тараққӣ карда буд. Дар ин бора нақши муқарнас Рас-Шамра, мақбараи назди Амрат, олиҳаи Финикия ҳосилот, харобаҳои Иерихон (Ал-Халил), ибодатхонаи давраи Сети I Бетшан ва ғайраҳо шаҳодат медиҳанд.

САРЧАШМА

ХЕРОДОТ ДАР БОРАИ ФИНИКИЯГИҲО

Либия, аҷаб нест, ки бо баҳри ихота шуда бошад, ғайр аз ин, он бо Африқо низ ҳамхудуд аст. Ҷи тавре ки ба ман маълум аст, инро бори аввал шоҳи Миср Нехо (солҳои 610–586 пеш аз милод – фиръавни сулолаи XXVI) исбот карда буд. Баъди катъ гардидани сохтмони ҷӯй аз Нил то ҳалиҷи Араб шоҳ финикиягӣҳо тавассути киштиҳо раван карда, фармуд, ки хангоми бозгашт аз тариқи Сутун Геракл (ҳозира гулӯғҳои Гибралтар. – *Шарҳи Т. Зиёев*), то он вақти ба баҳри Шимолӣ расидан пеш раванд. Ҳамин тавр, дигар ба Миср барнамегарданд. Финикиҳо ба баҳри Сурх баромада, баъд ба Ҷануб ҳаракат карданд. Тирамоҳ ба соҳилҳо баромада, заминҳои Либияро шудгор ва кишт карда, баъд мавсими даравро интизор шуданд. Сонӣ, баъди ҷамъоварии ҳосил шинокунии худро идома доданд. Баъди соли дуҷум ва сеҷум гулӯғҳои Гераклро давр зада, ба Миср омаданд. Мувофиқи нақли онҳо (ман ба ин бовар надорам, бигузор касе хоҳад, бовар кунад) хангоми шинокунии дар атрофи Либия, офтоб дар тарафи рости онҳо монд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи шароити табиии Сурия, Финикия ва Фаластин нақл кунед.
2. Бартарии мавқеи ҷуғрофии Сурия, Финикия ва Фаластин дар чӣ зоҳир мегардад?
3. Дар замонҳои қадим дар ҳудудҳои ин давлатҳо кадом қabilaҳо сокин буданд?
4. Чаро дар Сурия, Финикия ва Фаластин тиҷорат густариш ёфта буд?
5. Давлатҳои Сурия ва Финикия кай ва чӣ тавр ба вучуд омадаанд?
6. Сурия ва Финикия кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдаанд?
7. Давлати Исроил кай ва чӣ тавр ба вучуд омадааст?
8. Исроил ва Яҳуд чӣ тавр муттаҳид гардида ва баъд аз ҳам чӯдо шуданд?
9. Давлатҳои Исроил ва Яҳуд кай ва чӣ тавр барҳам хӯрданд?

Боби V. ДАВЛАТҶОИ ФОРСИЗАБОН

§ 26. ДАВЛАТИ ЭЛОМ

ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ ЭЛОМ. Дар қаламрави Эрон ва як қисми Байнаннаҳрайн аҷдодони мардуми форсизабон ханӯз дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод сукунат дошта, дар кишоварзӣ, косибӣ ва шаҳрсозӣ ба муваффақиятҳои арзанда ноил шуда буданд. Дар ҳазорсолаи III пеш аз милод дар Элом ном минтақаи бузург, ки қисмати ҷанубу ғарбии Эрони имрӯзаро дар бар мегирифт, давлатҳои қадимтарини аҷдодони мардуми форсизабон ба вучуд омадаанд. Пойтахти яке аз онҳо шаҳри қалони Сӯза буд. Ба мо давлатҳои эломии Аван, Аншан, Кимаш ва Симаш маълуманд.

Тахминан дар миёнаҳои ҳазорсолаи III пеш аз милод давлатҳои Элом дар атрофи шаҳри Сӯза муттаҳид шуда,

Расми 113. Ҳайкали яке аз шоҳҳои Элом.

*Расми 114. Ҳайкали
малика. Нипирасу. Суза.
Асри XIII пеш аз милод.*

Элом то миёнаҳои асри XIV тавонист истиқлолияти худро химоя кунад. Баъд онро Бобул ишғол кард ва танҳо соли 1180 пеш аз милод ба шоҳи Элом Шутрукнаххунтеи I муяссар шуд, ки бобулиҳои истилогарро аз мамлакат пеш карда, баъди ин бо лашкари пурзӯри худ ба ин мамлакат зада дарояд. Лашкари Элом Байнанныахрайнро ба даст дароварда, шаҳри Бобулро ғорат кард. Шутрукнаххунтеи I аз Бобул ба шаҳри Сӯза ғанимати бисёре овард. Дар байни ғаниматҳо сутуни сангӣ буд, ки дар он конунҳои Хаммурапи кандакорӣ шуда буданд. Бостоншиносон ин сангро дар натиҷаи ҳафриёт аз ҳамин шаҳр ёфтанд.

Элом солҳои 1159-1157 пеш аз милод бар зидди Бобул боз як ҷанги фотеҳона кардааст. Ин ғалаба бар Бобул дар зери роҳбарии шоҳ Кутарнаххунтеи III ба даст оварда шудааст.

Расми 115. Аспавори эломӣ.

давлати марказиятноки Эломро ташкил медиҳанд. Дар асрҳои XXIV-XXIII пеш аз милод Аккади пурзӯр бар зидди Элом борҳо лашкар мекашад. Элом ба Аккад муқобилат нишон дода натавонида, таслим мешавад.

МУБОРИЗА БАҲРИ ИСТИҚЛОЛИЯТ. Бо вучуди тобеият ба Аккад сулолаи шоҳҳои Ура, ки ҳукмронии Элом буданд, барои ба даст даровардани истиқлолияти Элом муқоризаро давом доданд. Ҳамин тариқ, Элом хангоми ҳукмронии сулолаи III шоҳҳои Ура - охириҳои асри XXI пеш аз милод истиқлолият ба даст даровард. Шоҳ Кутарнаххунтеи I, ки дар Элом ҳукмронӣ кардааст, ҳатто ба Аккад ҳуҷум намуда, онро ба ҳок яқсон кард.

Давраи ҳукмронии Кутарнаххунтеи III замони гул-гулшукуфии давлати Элом буд. Қаламрави он дар ҷануби Эрон то ҳалиҷи Форс ва дар шимол то шаҳри Ҳамадони ҳозира доман паҳн карда буд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ ЭЛОМ.

Дар асри VIII пеш аз милод Бобул барои истиқлолияти худ бар зидди ҳамлаҳои Ошур мубориза мебард. Дар ин ҷанг Элом ҳамчун иттифоқчи аз ҷониби Бобул ба ҷанг даромад. Элом ба ин ҷанг дохил шуда, муддати дуру дароз аз он баромада натавонист. Дар рафти ҷанг лашкари Элом ҷандин маротиба бар лашкари Ошур дастболо шуд. Оқибат Эломро Ошур шикаст дод. Шоҳи Ошур Сарғони II ба Элом зада даромада, лашкари онро торумор кард.

Шоҳи Бобул Шамашшумукин бар зидди ошуриҳои истилогар шӯриш бардошт. Элом, ки аз нав истиқлолият ба даст оварда буд, ба Бобул содиқ мондани иттифоқи худро изҳор карда, ба ёрии он шитофт. Ин ҷанг даҳ сол давом карда, бо шикасти Элом анҷом ёфт. Ошур пойтахти Элом – шаҳри Сӯзаро ҳам ишғол кард. Баъди шикаст аз Ошур Элом аз нав истиқлолият ба даст даровард. Вале соли 549 пеш аз милод онро шоҳи Ҳахоманишиён Куруши II ишғол кард. Давлати Элом бо ҳамин мавҷудияти худро пурра аз даст дод.

Расми 116
Сарбози шоҳи
форс.

САРЧАШМА

ПОРАЕ АЗ НАВИШТАҶОТИ БЕХИСУТУНИ ДОРОИ I

Баъд аз он, ки ман ба мансаби шоҳ мушарраф гардидам, бинед, ки чӣ қор кардам.

Шоҳ – Доро харф мезанад: "Вақте ки ман Гаумати чодугарро куштам, баъди он нафаре бо номи Ассин, писари Упадарма, дар Элом шӯриш бардошт". Ӯ ба халқ гуфт: "Ман – шоҳи Элом". Он вақт эломиҳо исён бардошта, ба тарафи Ассин гузаштанд; ӯ дар Элом шоҳ шуд.

Ва (буд) одаме, бобуӣ, номаш Надинтабайра (Нидинту – Бел), писари Анри, дар Бобул шӯриш бардошт. Халқро ӯ чунин фиреб дод: "Ман – Навухудоносор, писари Набодина (охирин шоҳи шоҳигарии нави Бобул, ки солҳои 556–539 пеш аз милод хукмронӣ кардааст. – Шарҳи Т. Зиёев). Он замон тамоми халқи

Бобул ба тарафи ҳамин Надинтабайра гузашт. Бобул исён бардошт, ӯ ҳокимиятро дар Бобул ба даст даровард.

Он замон ман (одамонро) ба Элом фиристондам. Ҳамон Ассинаро, ки баста буданд, ба назди ман оварданд. Онро куштам.

Баъди ин ман ба Бобул ба муқобили Надинтабайра рафтам, ки худро Навуходоносор меномид... Бо хости Ахурамаздо ман Бобул ва Надинтабайраро ба даст даровардам. Баъд ман ҳамин Надинтабайраро дар Бобул ба қатл расондам.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлатҳои аввалини эломӣ кай ва дар қучо таъсис ёфтаанд? Номи яке аз онҳоро медонед?
2. Давлатҳои Элом дар атрофии кадом шаҳр муттаҳид шуданд?
3. Элом тобеи кадом давлат шуд?
4. Дар бораи ҷангҳои Элом бар зидди давлати Ошур маълумот диҳед.
5. Дар бораи Бобулро ишғол кардани Элом нақл кунед.
6. Дар замони ҳукмронии кадом шоҳ Элом давраи гулгулшукуфии худро аз сар мегузаронд?
7. Соли 652 пеш аз милод шоҳи Элом Шамашшумукин чаро ба ёрии бобулиҳои шӯришгар омад?
8. Элом кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
9. Аз сарчашма кадом хулоса ба миён меояд?

§ 27. ДАВЛАТИ МОДҶО

БА ВУҶУД ОМАДАНИ ДАВЛАТИ МОДҶО. Тахминан дар асри IX пеш аз милод дар тарафи ҷанубу ғарбии баҳри Хазар (Каспӣ) давлати мустақили Модҷо ба вучуд омадааст. Дар дастхатҳои асри IX-и Ошур гуфта мешавад, ки шоҳҳои Ошур ба ин мамлакат борҳо лашкар кашида, аз он ҷо ғанимат ва асирони зиёд ба даст овардаанд. Соли 835 пеш аз милод яке аз шоҳҳои Ошур Саламанасари III ба Модҷо ҳучум мекунад. Шоҳи дигари Ошур Асархаддон низ ба давлати Модҷо ҳучум карда, онро тороч менамояд. Ин мисолҳо дар бораи дар ин давра вучуд доштани давлати Модҷо шаҳодат медиҳанд. Аз рӯи сарчашмаҳои сершумори хаттӣ ва ёдгориҳои дигари маданияти ин давра маълум мегардад, ки дар байни давлатҳои Ошур, Бобул ва Модҷо муддати дуру дароз алоқаҳои хоҷагию фарҳангӣ ва

тичоратӣ давом доштааст. Аз ин робита давлати Модхо фондаи зиёде мебардоштааст. Мувофиқи маълумотҳои муаррихи Юнони қадим, Ҳеродот, давлати Модхо умри дуру дароз дида будааст. Ҳеродот менависад, ки шоҳи Модхо, ки Дейока ном дошт, "Модхоро маҷбур кард, ки шаҳри ягона барпо кунанд" ва "ҳалки модро якҷоя кард". Дейока қабилаҳои модхоро дар як давлат муттаҳид карда, баъд шаҳреро бо номи Экбатан (Ҳамадон) бино мекунад.

Шоҳи дигари Модхо Фраорт форсо ва баъзе халқҳои дигарро мағлуб мекунад. Ӯ ҳатто ба муқобили давлати пуриктидори Ошур ҳам лашкар кашида будааст.

ПУРЗҶР ШУДАНИ ДАВЛАТИ МОДҶО. Шоҳи Модхо Киаксар дар давлатдорӣ аз таҷрибаи давлати Ошурҳо истифода бурд. Ӯ ислоҳоти ҳарбӣ гузаронд, лашкарро аз рӯи намуди силоҳ ба ҷузъу томҳои алоҳида ҷудо кард ва машқ меод. Дар лашкар дастаҳои махсуси найзадорон, қамонварон ва саворагон ташкил карда шуданд. Лашқари савора имқоният дошт, ки ба қониби душман ҳаракат карда, зарбаи ноғаҳои ва ҳалокатовар занад.

Дар асри VII ва аввали асри VI пеш аз милод дар давлати Модхо хоҷагӣ ва тичорат тараққӣ кард. Шаҳрҳо обод шуданд. Шаҳрҳои нав бино ёфтанд. Дар бозорҳои он дӯқонҳои зиёди қосибӣ мавҷуд буданд. Қосибон молҳои гуногун истеҳсол мекарданд. Точирони Модхо бо давлатҳои хориҷӣ ҳам тичорат мекарданд. Дар ин давра давлати Модхо ба мамлақати пуриктидор табилад ёфта, обрӯи байналхалқии он афзуд. Баъзе давлатҳои пурзҷр бо ин давлат ҳамқорӣ карда, иттифоқи ҳарбӣ ҳам мебастанд.

Киаксар ноҳияҳои қӯҳии Форс, Қаппадоқия ва Арманистонро ба давлати Модхо ҳамроҳ мекунад. Ӯ ба муқобили давлати Лидиён 5 сол қангида, оқибат онро мағлуб кард. Дар ин бора файласуфи Юнони қадим Фалес маълумот медиҳад. Вай менависад, ки қангоми яке аз задухӯрдҳои байни Модхо ва Лидиён гирифта шудани Офтоб ба амал омад. Аз рӯи қамин далели Фалес олимон аниқ ҳисоб карда баромадаанд, ки қанги мазқур соли 585 пеш аз милод ба амал омадааст.

Расми 117. Зарфи нақидор. Қулолгари бараҳна бо зарфи сохтани.

Расми 118. Ҳайкали Оху.
Асри VIII-VII пеш аз милод.

Ҳамин тарик, дар харобаҳои давлати Ошур ва баъзе давлатҳои дигар давлати пуриктидори нав – Модхо ба вучуд омадааст.

Шоҳи Модхо Киаксар шахси доно буд. Ӯ дар қори ҳифзи музаффариётиҳои ҳарбии худ бо шоҳони давлатҳои хориҷӣ ҳешутаборшавиро хуб истифода мебуд. Масалан, Киаксар духтари худро ба шоҳи Бобул Навуходоносори II ба шавҳар медиҳад. Писараш Астиагро ба духтари шоҳи Лидиён хонадор мекунад.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ МОДҲО. Шоҳи машҳури Модхо Киаксар соли 584 пеш аз милод вафот кард. Баъд аз сари ӯ давлати Модхо

рӯ ба таназзул мениҳад. Астиаг шоҳи охирини Модхо буд. Ӯ 30 сол подшоҳӣ кардааст. Давлати Модхо аз давлати Ҳахоманишиён шикаст меҳӯрад. Асосгузори ин давлат Куруш, аз он ҷумла, дар харобаҳои давлати Модхо давлати нав барпо мекунад, ки он Ҳахоманишиён номида мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Давлати Модхо кай ва ҷӣ тавр ташкил ёфтааст?
2. Ҳеродот дар бораи ба вучуд омадани давлати Модхо ҷӣ гуна маълумот медиҳад?
3. Шоҳҳои Модхо давлати худро ҷӣ тавр пуриктидор менамуданд?
4. Дар бораи забтқориҳои Модхо нақл кунед.
5. Киаксар ки буд?
6. Киаксар барои мустаҳкам кардани давлати худ аз кадом воситаҳо истифода мебуд?
7. Давлати Модҳоро кай ва кадом давлат барҳам дод?

§ 28. ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИЁН

АҲОЛӢ. Дар замонҳои қадимтарин дар хоки Эрон қabilaҳои ориёӣ зиндагӣ мекарданд. Баъдтар ба онҳо баъзе қabilaҳои дигар низ омада, сокин шуданд. Дар оянда аз онҳо халқҳои форсиабон ба вуҷуд омадаанд. Ориён ба ҷорводорӣ ва зироатпарварӣ машғул буданд. Қabilaҳои ориёӣ аз се табақа – кохинҳо, ашроф ва аҳли соҳибхитиёри ҷомеа, ҷорводорону зироатпарварон ва қосибон иборат буданд.

Дар бораи ориёни Эрони қадим дар китоби муқаддаси дини зардуштия "Авесто" маълумот дода шудааст, ки бо он шумо аз таърихи халқи тоҷик шинос хоҳед шуд. Роҳбарони қabilaҳои ориёӣ пешвоён ва подшоҳон буданд. Ҳокимияти онҳо хеле мустақкам буд. Қabilaҳо одатан аз байни худ роҳбаронро интихоб мекарданд. Мартабаи пешвои қabila ва шох меросӣ ҳам буд. Пешвоён ва шохони қabilaҳо бо ҳамроҳии шӯрон қabila ҳаммаи масъалаҳои қабиларо ҳаллу фасл мекарданд. Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод бо мақсади ҳимоя аз ҳучумҳои сершумори қabilaҳои ҳамсоя қabilaҳои ориёни эронӣ иттифоқи қabilaҳои ташкил намуданд. Дар баъзе минтақаҳои Эрон аз ин ҳам пештар иттифокҳои қabilaҳои ориёӣ таъсис ёфта буданд, ки онҳо давлатҳои аввалини қадимтарини мардуми форсиабонро ташкил намуданд.

ТАШКИЛӢНИ ДАВЛАТИ ҲАХОМАНИШИЁН. Ба иттифоқи қabilaҳои эронӣ на ҳама вақт муяссар мешуд, ки худро аз ҳучумҳои душманон муҳофизат карда тавонанд. Барои ҳамин, ба онҳо лозим меомад, ки иттифокҳои қabilaҳои шонро калонтару мустақкамтар кунанд. Қabilaҳои сершумори хурд омада, бо ихтиёри худ ба иттифоқи қabilaҳои пурзӯртар якҷоя шуда, онҳоро боз ҳам пурқувваттар мегардонданд. Сохти ин иттифокҳои қabilaҳо ба сохти давлатӣ монанд мешуд.

Дар миёнаҳои асри VI пеш аз милод дар Форс давлате бо номи Ҳахоманишиён таъсис меёбад. Асосгузори ин давлат

Расми 119. Ориёи-сардинӣбанди тиллоӣ бо сарҳии модарисерҳо. Асрҳои VI-V н а м

*Расми 120. Ороши-гарданбанди
нукрагин бо сарҳои модасерҳо.
Асрҳои X–IX п.а.м.*

писари Куруши I Куруши II-ро мешуморанд, ки ӯ солҳои 550–529 пеш аз милод хукмронӣ кардааст. Номи давлат аз номи сулолае, ки Куруш ба он тааллуқ дошт, гирифта шудааст. Куруш худро "шоҳи Ашан" ва "шоҳи Порсу", яъне шоҳи Форс меномид. Барон васеъ кардани давлати худ Куруши II бар зидди шоҳи Модхо – Астиаг ҷанг кард ва пойтахти он шаҳри Экбатан (Ҳамадон)-ро забт карда, тобеи давлати худ мегардонад. Ғалабаи Куруши II бар шоҳи Модхо аз он сабаб осон гардид, ки халқи он бар зидди шоҳ Астиаг шӯриш бардошта буд. Мувофиқи ривояте шӯришгарон шоҳи худ – Астиагро дастгир карда, ба Куруш месупоранд. Вале Куруши II ӯро қатл накарда, баръакс, ба мартабаи баланд мушарраф мегардонад. Баъди забти Модхо Куруши II ҷангҳои истилогаронаи худро давом дода, Арманистон ва Каппадокияро забт мекунад. Баъд аз ин Куруш нияти ҳуҷум ба Бобулро кард. Шоҳи Бобули Нав дар давраи ҳукмронии Навуходоносори II ба давлати пуриқтидор табдил ёфта буд.

Барои ҳамин забти он қори осон набуд. Мушкилии забти Бобул дар он буд, ки шоҳи Лидиён Крез ва шоҳи Миср – фиръавн Яхмоси II бо ҳамроҳии Бобул бар зидди давлати Форс иттифок баста буданд. Барои ҳамин Куруш аввал ҳокимияти худро дар

*Расми 121
Қадишварони
Дорон I.
Аз шаҳри Суза.*

Осиён Ғарбӣ ва махсусан дар Осиён Хурд мустаҳкам карда, одамон ва дороии давлатҳои ишғолкардари барои мустаҳкам намудани давлат ва кӯшуни худ истифода бурд. Куруши II аввал давлати заифтари ин иттифок – Лидиёро торумор ва ба давлати худ ҳамроҳ мекунад. Баъд тамоми қувваро бар зидди Бобул равон кард. Миср ба Лидиён ва Бобул ёрӣ нарасонд. Дар ин ҳолат Куруш бо мушкилии на он қадар зиёд Бобулро ҳам ишғол кард.

Расми 122. Дарвозаи ҳамаи халқҳо. Тахти Чамшод (Персеполис).

Куруш ба ин қаноат накарда, мамлакатҳои зиёди дигарро ҳам забт карда, империяи бузурги Ҳахоманишиёро ташкил намуд. Баъд аз Қуруши II дар яке аз ҷангҳо ба тахти подшоҳии Ҳахоманишиён писари ӯ Камбиз менишинад. Дар давраи ҳукмронии ӯ дар мамлакат ошӯбҳои бисёре сар мезананд. Баъзе вилояту давлатҳои забткардашуда аз ҳайати давлати Ҳахоманишиён мебароянд. Ба Камбиз лозим омад, ки барои паҳш кардани шӯришҳои сершумор вақти тулонӣ ва қувваи зиёд сарф кунад. Ӯ баъди ба мақсад ноил шуданаш қувва ҷамъ карда, соли 526 пеш аз милод ба Миср лашкар мекашад. Ҳангоме, ки лашкари Ҳахоманишиён ба Миср наздик мешуд, шоҳи он Яхмоси II ногаҳон вафот мекунад. Ба тахти фиръавнии Миср Псамтики III менишинад, вале ба ӯ муяссар намешавад, ки Мисрро аз истилои форсҳо начот бидиҳад. Лашкари мисриҳо дар наздикии Полудния ва Мемфис аз форсҳо саҳт шикаст меҳӯрад.

Ҳамин тариқ, Камбиз Мисрро истило мекунад. Баъди вафоти Камбиз ба тахти подшоҳии давлати Ҳахоманишиён Дорон I соли 522 пеш аз милод менишинад. Ӯ барои пуриктидор шудани давлати Ҳахоманишиён ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ медиҳад, лекин ин кор ба ӯ муяссар намешавад.

Давлати қадими Эрон – Ҳахоманишиёро солҳои 334–327 Искандари Мақдунӣ истило кардааст.

1. Забткорихон Куруш II.

Маликаи массагетҳо ҳамсари шоҳи марҳум буд. Ҷуро Томирис меномиданд. Куруш ба назди Томирис хостгор фиристонд ва иброз дошт, ки ӯро ба занӣ мегирад. Вале Томирис фаҳмид, ки Куруш хостгори ӯ набуда, даъвои шоҳи массагетҳо шуданро дорад. Бинобар ҳамин дархости Курушро рад кард. Баъд аз он, ки ба Куруш бо роҳи фиребу найранг ба мақсад ноил шудан муяссар нагардид, бар зидди массагетҳо лашкар кашид. Барои гузаштан аз дарёи Аракс (Аму) Куруш фармуд, ки кӯпрукҳои машқӣ созанд ва дар киштиҳо, ки вазифаи кӯпрукҳоро иҷро мекарданд, манораҳо бино кунанд. Ҳангоме, ки лашкари Куруш ба ин қорҳо машғул буд, Томирис тавассути қосид ба Куруш чунин суханонро расонд: "Шоҳи Модҳо! Аз ниятат баргард! Охир ту пешакӣ намедонӣ, ки сохтмони ин кӯпрукҳо ба ту фоида меоваранд ё не. Ба ҳоли худ гузор онро, дар мамлақати худ салтанат рон, ба ҳукмронии мо бар мамлақати худамон ҳасад набар..."

Томирис вақте фаҳмид, ки (Куруш) ба маслиҳати ӯ беаҳамият мондааст, бо тамоми лашкари худ ба қаламрави форсҳо ҳучум мекунад. Ин ҳарбу зарб ба андешаи ман дар байни барбарихо аз ҳама золимтарин буд. Бояд гӯям, ки дар бораи қараёни он чунин фаҳмидам. Чӣ тавре ки иттилоъ медиҳанд, рақибон дар рӯ ба рӯи ҳамдигар истода, бо қамон тирпаронӣ мекарданд. Баъди тамоми шудани захираи тири пайқонҳо, бо ханҷару найзаҳои худ ба қанҷи тан ба тан гузаштанд. Муддати тӯлонӣ рақибон ҳамдигарро заданд, ҳеч қадоме ақибнишинӣ қардаш набуд. Ниҳоят массагетҳо дастболо шуданд. Қариб ҳамаи лашкари форсҳо дар майдони набард ҳалок шуданд, ҳуди Куруш ҳам ҳалок гардид. Ӯ ҳамагӣ 29 сол салтанат ронда буд. Томирис бошад, машқеро бо хуни инсон пур қарда, бо таҳқири майит чунин гуфт: "Ту маро шикаст додӣ, гарчанде ки ман зинда монда, дар набард бар ту голиб омадам, зеро бо ҳилаю найранг писари маро ба даст даровардӣ. Барои ҳамин ақнун ман, чӣ тавре ки таҳдид қарда, будам, туро аз хун сер мекунонам".

2. Иқтибос аз навиштаҷоти Бехисутуни Дорон I.

Қамбиз, писари Куруш, аз авлоди мо, дар ин ҷо подшоҳ буд. Қамбиз бародаре дошт, ки ӯро Бардӣ меномиданд ва ҳарду аз як падару модар буданд. Қамбиз Бардиро қатл қард... ҳалқ аз қушта шудани Бардӣ беҳабар буд. Баъд Қамбиз ба Миср равои шуд. Ҳангоми ба Миср рафтани Қамбиз ҳалқ ба қаҳру қазаб омад ва дар мамлақат, дар Форс, дар Модҳо ва мамлақатҳои дигар муҳолифати бузург ба амал омад.

Баъд шахси чодугаре бо исми Гаумата пайдо шуд. Ӯ дар Пишияувад дар назди кӯхҳои Аракадриш шӯриш бардошт... Халқро ӯ чунин фиреб меод: "Ман – Бадри, писари Куруш, бародари Камбиз...". Он замон тамоми халқ исён бардошта, аз Камбиз рӯ тофта, ба тарафи ӯ гузашт, ҳам Форс, ҳам Модҳо, ҳам мамлакатҳои дигар. ...Сонӣ ба номи Ахурамаздо ибодат кард. Ахурамаздо ба ман мадад кард... Шохигарии ӯро ман гасб намудам. Бо хоҳиши Ахурамаздо ман подшоҳ шудам. Ахурамаздо ба ман шохигариро дод. Шохигарие, ки аз авлоди мо гасб карда шуда буд, баргардондам, онро дар шакли аввала аз нав барқарор намудам. Ман ба халқ молу амволи уро баргардондам: чорво, ашёи хона, мулкҳои авлодӣ, ки онро Гауматаи чодугар гасб карда буд. Ман мамлакатро аз нав барқарор кардам, ба шакли аввала овардам, ҳам Форсро, ҳам Модҳоро ва ҳам мамлакатҳои дигарро. Он чи ки рабуда шуда буд, баргардондам. Бо хоҳиши Ахурамаздо ин корро кардам. Ман ба он муваффақ шудам, ки бино (тахту тоҷ)-амон дар ҷои аввала аз нав барқарор карда шавад, то ки Гауматаи чодугар тахту тоҷи моро аз худ карда натавонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи қabilaҳои Эрони қадим ва зиндагии онҳо маълумот диҳед.
2. Давлати Ҷаҳоманишиён кай ва чӣ тавр ташкил ёфт?
3. Дар бораи Куруши II чиҳо медонед?
4. Куруши II давлати Модҳоро чӣ тавр забт кард?
5. Куруш давлатҳои Бобул ва Лидиёнро кай забт кард? Ӯ дар ин роҳ аз кадом усул истифода бурд?
6. Томирис бар Куруши II чи тавр ғалаба кард?
7. Камбиз Мисрро кай ва чӣ тавр ишғол кард?
8. Дар навиштаҷоти Бехисутун кадом воқеа аз таърихи Ҷаҳоманишиён инъикос ёфтааст?
9. Дар давлати Ҷаҳоманишиён Дорой I кай ба сари қудрат омадааст?

§ 29–30. ДАВЛАТҶОИ БОХТАР, СУҶД ВА ХОРАЗМ

БОХТАР. Дар ҳазорсолаи II – нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз милод дар Осиён Марказӣ давлатҳои Бохтар, Суғд, Хоразм ва баъзе иттиҳодияҳои дигари давлатӣ ташкил ёфта буданд.

Расми 123. Қалпаи тиллоии барзагов. Олтинтеппа, ҳазорсолаи III пеш аз милод.

Калонтарин ва пуриктидортарини онҳо давлати Бохтар ба ҳисоб ме- рафт. Ин давлат заминҳои наздики- ҳои Ҳиндукуш, Тоҷикистони Чану- бӣ, як қисми Афғонистон ва водии Сурхандарёи Ўзбекистони имрӯза- ро дар бар мегирифт. Бохтар дар баъзе давраҳои замони қадим Морғиён ва Сугдро низ дар тобеияти худ нигоҳ медошт.

Пойтахти давлати Бохтар шаҳри Бохтар буд (воқеъ дар Афғонистони имрӯза). Баъдтар ин шаҳр номи Балхро мегирад. Аз рӯи боигарӣ ва бузургию зебогии худ Бохтарро дар он замон "модари шаҳрҳо" меномиданд. Дар китоби муқаддаси дини зардуштия "Авесто" шаҳри Бохтар "Бохдӣ" ном бурда шудааст.

Аз қадимии давлати Бохтар сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ то ба мо расида шаҳодат медиҳанд. Масалан, таърихшиноси Юнони қадим Ктесий шаҳодат медиҳад, ки давлати Бохтар ба қавми модҳо робитаи дӯстӣ дошт.

Дар охири асри XIII пеш аз милод Бохтар дар муборизаи зидди Ошур аз ҷониби Модҳо ғайбона иштирок кардааст. Дар натиҷаи ин ҷерӣ давлати Модҳо ба вучуд меояд. Ктесий, инчунин, дар бораи яке аз шаҳрҳои машҳури Бохтар Уксорт ва боигарии афсонавии он маълумот додааст. Олимон аз рӯи ин сарчашма ва сарчашмаҳои зиёди дигар ба хулоса омадаанд, ки Бохтар бо давлатҳои бузурги дунёи қадим – Бобул ва Миср дар як қатор меистодааст.

Ҳамчун давлат Бохтар дар нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз милод ба вучуд омадааст. Баъдтар ин давлати пурзӯр яке аз рақибони асосии давлати навташкили Ҳахоманишиён мегардад. Барои ҳамин, шоҳи он Куруши II дар назди худ вазифа гузошт, ки Бохтарро забт кунад.

Ҷангҳои Куруш алайҳи Бохтар солҳои 545–539 пеш аз милод сурат гирифтаанд. Дар натиҷаи ин, Ҳахоманишиён оқибат бар лашкари Бохтар дастболо шуда, онро ба давлати худ ҳамроҳ карданд. Ҳамин тарик, Бохтар ба яке аз сатрапҳои (вилоятҳои)-и империяи Ҳахоманишиён табдил меёбад.

Бохтар сатрапии аз ҳама пуркуваттарини давлати Ҳа- хоманишиён ба шумор меорафт. Он дар ҳаёти давлати Ҳахоманишиён бошад ҳам, муттасил заминҳои худро васеъ

мекард. Ҳамин тарик, Бохтар, Сугд ва заминҳои ҷануби Ҳиндустонро ишғол кард. Масалан, вақте ки Искандари Мақдунӣ ба давлати Ҳахоманишиён шикаст дод, шоҳи Ҳахоманишиён Дорой III бо умеди ташкили муқовимат алайҳи душманон ба Бохтар раҳсипор гардид, лекин дар роҳ кушта шуд. Волии Бохтар Бесс худро подшоҳи Ҳахоманишиён эълон карда, дар зарфи 2 сол ба Искандари Мақдунӣ муқобилият нишон медиҳад, вале оқибат соли 327 пеш аз милод Бохтар ҳам ба душман таслим шуда, ба яке аз вилоятҳои империяи Искандари Мақдунӣ табдил меёбад. Бесс бо амри Искандари Мақдунӣ дар Эқбатан (Ҳамадон) ба қатл расонида мешавад.

Баъди пароканда шудани империяи Искандари Мақдунӣ Бохтарро яке аз ворисони Селевк забт мекунад. Волии

Бохтар Диодот аз заифии империяи Селевкиён истифода бурда, дар Бохтар ба пайдоиши давлати Юнону Бохтар ибтидо мегузорад. Ин давлат дар охири асри II – аввали асри I пеш аз милод, дар натиҷаи тохтӯтозҳои дуру дарози қабилҳои бодиянишини юҷиҳо барҳам меҳӯрад.

Баъдтар дар сарзамини Бохтар давлати Кушониён ташкил меёбад. Маҳз аз ҳамин давра сар карда ва минбаъд Бохтар ҳамчун Тахористон арзи вучуд кардааст.

СУГД. Давлати Сугд дар водии дарёҳои Зарафшон ва Қашқадарё воқеъ гардида, он дар ғарб то водии поёноби дарёи Сир доман паҳн карда буд. Ин давлат дар нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз милод ба вучуд омадааст. Сугд ҳанӯз пеш аз ташкили давлати Ҳахоманишиён дар Шарқ маълуму машҳур буд ва бузургии иқтисодии онро эфиреф мекарданд.

Пойтахти Сугд шаҳри Самарқанд буд. Он дар сарчашмаҳои қадимаи хаттии юнонӣ мисри "Мароканд" низ ном бурда шудааст.

Расми 124. Гилофи устувори фил, ки дар он шер ва оҳу қандакори шудаанд. Асри VI-V пеш аз милод.

Сугд яке аз марказҳои асосии ачходони қадимаи тоҷикон ба шумор меравад. Ин давлат бори аввал дар "Авесто", баъд дар катибаҳои хати меҳӣ ва асарҳои муаллифони Юнону Чини қадим дарҷ ёфтааст.

Ба ҳайати Сугд мулкҳои Маймуғ, Кубодиён (дар вақташ – Кобудон), Бухоро, Кеш, Насаф, Самарқанд, Панҷакент ва ғайра дохил буданд. Дар байни онҳо шахрҳои Самарқанд ва Бухоро дар бузургию тичорат, касбию биносозӣ ва маданияти худ аз мулкҳои дигари Сугд ба кулӣ фарқ доштанд.

Ҳокими шаҳри Самарқанд дар кушк зиндагӣ мекард. Дар он ҷо маъбади ниёгон ҳам мавҷуд буд. Мардуми Самарқанд ба хоҳири шод гардондани рӯҳи гузаштагони худ дар маъбад қурбонӣ мекарданд. Ҳокими марказии давлати Сугд унвон ё худ мартабаи "ихшид"-ро дошт. Ҳокимони маҳаллӣ низ унвонҳои худро доштанд. Масалан, ҳокими шаҳри Кешро "ихрид" ном мебарданд. Яке аз ихшидҳои ҳокимияти марказии Сугд, ки дар Самарқанд зиндагӣ мекард, Авархуман ном дошт.

Аз ин бармеояд, ки Сугд давлати пурқувват ва марказиятнок буда, онро ҳокими марказӣ идора мекардааст. Ҳокимони маҳаллӣ ба ӯ итоат карда, фармонҳояшро бечуну чаро иҷро менамуданд. Сугди қадим дорои сохту усули давлатдорӣ, хоҷагидорӣ, тичорат ва маданияти хоси худ буд.

ХОРАЗМ. Хоразм поёноби дарёи Аму – қисми шимолӣи Ўзбекистон ва ҷанубу ғарбии Қазоқистони имрӯзаро дар бар мегирифт. Он яке аз давлатҳои қадимтарини Осиёи Марказӣ ва давлати ачходони тоҷикон мебошад. Мо то ҳол таърихи муфассали давлати Хоразмро дар даст надорем. Дар боран он ба мо сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ, аз он ҷумла, бозёфтҳои бостонӣ маълумот медиҳанд. Дар ин бобат маълумоти катибаи Дорон I дар Бехисутун ва китоби "Авесто" хеле муфид аст. Мувофиқи маълумотҳои бостонии бадастомада ташаккулёбии давлати Хоразм муддати дуру дароз давом кар-

Рисун 125. Сигаки нуқрагии ба тасвири сарӣ зан. Тахти сангин. Асрҳои II–I п.а.м.

дааст. Он дар ҳазорсолаи II пеш аз милод оғоз ёфта, дар асрҳои аввали ҳазорсолаи I пеш аз милод анҷом ёфтааст.

Давлати Хоразм Дарғон, Карданхаш, Курдор, Замахшар, Ҳазорсан, Хушмисан, Ардахушмисан, Сафардиз, Зарианд, Мадамисан ва Чигарбанд барин шахрҳои ободу зебо доштааст. Баъзеи онҳо бо мурури замон бо номҳои туркӣ омезиш ёфтаанд.

Аз рӯи ҳафриёти бостоншиносии маъруф С.П.Толстов маълум гардид, ки дар Ҷонбозқалъа, Қаботқалъа ва ҷойҳои дигар бинокорони Хоразми қадим дар бунёди шахрҳо ва иншоотҳои дифоӣ таҷрибаи бой ва маҳорати баланд доштаанд. Хоразмиён дар кишоварзӣ низ яке аз қавму тоифаҳои форсизабони пешқадами минтақа будаанд. Дар Хоразми қадим иншоотҳои бузургии обёрикунӣ сохта шуда буданд, ки онҳо аз пешрафти кишоварзӣ ва ободии мамлакат шаходат медиҳанд.

БОҲТАР, СУҒД ВА ХОРАЗМО ЗАБТ КАРДАНИ ҲАХОМАНИШИЁН. Қаламрави Осиёи Марказиро ишғол кардани Ҳахоманишиён қори осон набуд. Мардуми ватани азизи худро ҳифз мекарданд. Дар Моргӣён, ки онро аллакай Ҳахоманишиён ишғол карда буданд, мардуми маҳаллӣ бо сардории Фрада шӯриш бардоштанд. Дорон I, ки соли 522 пеш аз милод ба ҷой Камбиз ба тахти подшоҳии Ҳахоманишиён нишаста буд, шӯриши Фрадаро бераҳмона паҳш кард. Баъдтар Дорон I ба Суғд низ лашкар кашида, онро ишғол менамояд.

Дар бораи шучоатмандии як нафар суғдӣ қиссаи машхурест. Шерак ном ҷавонмард сару рӯи худро хушроқ намуда, ба назди лашкаркаши Ҳахоманишиён рафта, мегӯяд, ки барои ҷонибдори шумо будан маро ҳамватанҳоям ба ин ҳолат гирифта карданд. Ҳамин тарик, Шерак ба боварии душманон ноил гардида, роҳбалади онҳо мешавад ва лашкари душманро ба биёбони беобу қасноғузар мебарад. Фармондеҳони Ҳахоманишиён аз Шерак гумонбар шуда, ӯро истинтоқ мекунанд. Шерак қонӣ шуд, ки онҳоро қасдан ба ин биёбон овардааст, то ки ҳалок шаванд. Истилогарон Шераки қаҳрамон ва ватандӯстро қатл мекунанд. Лекин ақсарияти лашкари онҳо дар он биёбон аз ташнагӣ гуруснагӣ ҳалок мешаванд.

Баъди ҷарбу зарби зиёде ба Дорон I муяссар гардид, ки Хоразм ва Суғдро ба давлати Ҳахоманишиён ҳамроҳ кунад.

Ҳахоманишиён қаламрави Осиёи Марказиро ба чор сатрапӣ тақсим карданд. Заминҳои назди баҳри Хазар (Қаспӣ) ба

сатрапии XI, Бохтар ба сатрапии XII, Сугд ба сатрапии XV ва Хоразму як қисми Сугд ба сатрапии XVI дохил карда шуданд. Ба ҳар яке аз ин сатрапиҳо сатрап роҳбарӣ мекард. Ҳар як сатрапӣ ба хазинаи давлати Ҳахоманишиён ҳар сол андози муайян месупорид. Ҳаҷми андози сатрапии XI 200 талант (1 талант тахминан ба 30 кило нукра баробар аст), сатрапии XII 360 талант, сатрапии XV 250 талант ва сатрапии XVI 200 талант пули нукрагини бобулиро ташкил менамуд.

Бохтар, Сугд ва Хоразм то ҳучуми Искандари Мақдунӣ ба Шарқ, аз он ҷумла, ба давлати Ҳахоманишиён, дар ҳайати ҳамин давлат буданд.

МАДАНИЯТИ БОХТАР, СУГД ВА ХОРАЗМ. Ёдгориҳои маданияти ин се давлати форсизабонро бостоншиносон хеле зиёд пайдо намудаанд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарине, ки дар бораи Бохтар, Сугд ва Хоразм маълумоти аввалинро додааст, "Авесто" мебошад. Аз ин рӯ, он натавонанд китоби муқаддаси дини зардуштия, балки сарчашмаи хуби таърихӣ низ мебошад. "Авесто" аввал тахминан солҳои 1000–600 пеш аз милод дар каламрави Эрон, Бохтар, Сугд, Хоразм ва берун аз онҳо дар шакли шифоҳӣ ба вуҷуд омадааст. Баъд он бори нахустин дар шакли хаттӣ дар асрҳои II–V милодӣ таълиф шудааст, ки қисми ками он то замони мо омада расидааст.

Яке аз ёдгориҳои таърихи маданияти Сугди қадим шаҳри Афросиёб (Самарқанди қадим) мебошад. Бостоншиносон дар натиҷаи ҳафриёт харобаҳои ин шаҳро ошкор сохта, хуб омӯхтаанд. Шаҳр майдони масоҳаташ 50–70 гектарро дар бар гирифта, ба асрҳои VI–IV пеш аз милод тааллуқ дорад. Гирдоғирди шаҳро девори баланд ихота карда буд, ки дарозии он қариб 5 ҳазор метрро ташкил менамуд. Аз харобаҳои Афросиёб зарфҳои сафолӣ тавассути чархи кулолгарӣ тайёркардашуда, дегҷаҳо, белҳо, досҳои оҳанин, оинаи биринҷӣ ва ашёҳои дигари рӯзгор ёфт шудаанд. Аз ин бозёфтҳо маълум

Рис. 176. Пойгоҳ ба ҳайкали Силеп.

мегардад, ки дар шаҳри Самарқанди қадим косибӣ ва бинокорӣ таракӣ карда будааст.

Бостоншиносон дар қаламрави Хоразми қадим маҳалҳои калони аҳолинишинро омӯхта, оид ба маданияти бои ин давлат маълумоти пурқимат ба даст даровардаанд.

Солҳои зиёд аст, ки олимони маданияти Бохтари қадимро ҳам меомӯзанд. Яке аз бозёфтҳои нодиру пураарзиши бохтар "Дафинаи Амударё" мебошад, ки онро тоҷирони бухороӣ ханӯз соли 1877 аз бошандагони яке аз маҳалҳои Кубодиён харида, ба Ҳиндустон бурдаанд. Маъмурияти англисии онвақтаи Ҳиндустон 180 маснуоти ин дафинаро аз тоҷирони бухороӣ бо нархи ниҳоят арзон харида, ба Лондон мефиристонанд. Ҳоло маснуоти "Дафинаи Амударё" дар осорхонаи Лондон ба намоиш гузошта шудаанд. "Дафинаи Амударё" аз ҳайкалчаҳои одамон, ҳайвонот, ашёҳои ороишии занона, аробаи ҷангӣ, тангаҳо ва ғайра, ки аз тиллою нуқра сохта шудаанд ва бо зебогӣю мазмуни баланди худ қасро мафтун мекунанд, иборат аст. Бозёфтҳои Амударё аз сатҳи баланди маданияти давлати Бохтар дарак медиҳанд.

Дини ақсар мардуми Бохтар, Суғд ва Хоразм зардуштия буд. Вале баъзе қавму тоифаҳои дигари ин ҷо яздонӣ мехӯр - Ахура-Маздо (Хурмуз) ё худ Митраро мепарастиданд. Мардуми баъзе маҳалҳои Бохтар ба дини буддоия эътиқод доштанд. Яъне дар Бохтар, Суғд ва Хоразм дар замони қадим дини ягона вучуд надошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлатҳои қадими Бохтар, Суғд ва Хоразм кай ва дар кучо ба вучуд омадаанд?
2. Дар бораи пойтахти Бохтар маълумоти мухтасар диҳед.
3. Дар бораи Самарқанди қадим нақл кунед.
4. Кадом сарчашмаҳо дар бораи давлати Бохтари қадим маълумот медиҳанд?
5. Дар бораи давлати Суғд нақл кунед.
6. Дар бораи давлати Хоразми қадим чиҳо медонед?
7. Дар бораи аз тарафи давлати Ҳахоманишиён забт карда шудани Бохтар, Суғд ва Хоразм маълумот диҳед.
8. Дар бораи қорнамоии Шерак нақл кунед.
9. Оё шумо дар бораи шӯриши Фрад иттилоъ доред?
10. Кадом бозёфтҳои маданияти қадими Бохтар, Суғд ва Хоразмро мисол оварда метавонед?

Боби VI. ҲИНДУСТОНИ ҚАДИМ

§ 31. ҲИНДУСТОНИ ЗАМОНИ ХАРАППА

МАДАНИЯТИ ХАРАППА. Соли 1875 бостоншиноси англис А.Каннингем дар Хараппа ном маҳаллаи Панҷоби Ғарбии Покистони имрӯза мӯхреро ёфт, ки болои он бо хатти то ҳол номаълуме навиштаҷот дошт. Ин бозёфт диққати олимонро ба худ кашид. Солҳои 20-уми асри ХХ дар он ҷо ҳафриёт давом кард. Дар натиҷа шаҳрҳои Хараппа ва Мохенҷо-Даро ёфт шуданд. Аз рӯи маҳалли бозёфти аввалин олимон ин маданиятро "Хараппа" номидаанд. Бозёфтҳои бостоние, ки дар музофотҳои Балучистон ва Синд ба даст омадаанд, дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки дар ин минтақаҳои Ҳиндустон дар ҳазорсолаҳои IV ва III пеш аз милод зироаткорӣ чорвопарварӣ ва касибӣ рушду нумӯ карда будааст.

Расми 127
Ҳайкалчаи Модархудо.
Мохенҷо-Даро.

Маданияти Хараппа хусусияти маҳаллӣ дошта, зинаи баландтарини рушди маданияти қадимаи Ҳиндустон мебошад. Дар рушди маданияти Хараппа нақши дарёҳои Ҳиндустон калон аст. Беҳуда нест, ки аксарияти бошишгоҳҳои мансуби маданияти Хараппа дар соҳили дарёҳо воқеъ гардидаанд. Маданияти Хараппа дар масоҳати бузург паҳн гардида буд. Он аз шимол ба ҷануби нимҷазираи Ҳиндустон зиёда аз 1100 км ва аз ғарб ба шарқ зиёда аз 1600 км доман паҳн кардааст.

УМРИ МАДАНИЯТИ ХАРАППА. Умри маданияти Хараппаро олимон бо роҳҳои гуногун муайян кардаанд: ба воситаи солшумории хиндӣ, байнаннаҳраинӣ, сумерӣ, муқонсаи бозёфтҳои бостонӣ ва роҳи усулҳои дигар. Ҳамин тариқ, оғози маданияти Хараппаро соли 2300 пеш аз милод ва хотимаи онро соли 1750 пеш аз милод муқаррар намудаанд.

ШАХРҲОИ ХАРАППА. Дар натиҷаи ҳафриёти бостонӣ якҷанд шаҳрҳои калони маданияти Хараппа ёфт шудаанд. Калонтарини онҳо Хараппа ва Мохенчо-Даро мебошанд.

Шаҳрҳои маданияти Хараппа аз ӯи сохт ба ҳамдигар монандӣ доранд. Шаҳрҳои калон аз ду қисми асосӣ иборат буданд. Қисми якум қалъа, ки дар он ҷо ҳукумати шаҳр ҷойгир буд ва дуёми он "шаҳри поён" мебошад. Дар "шаҳри поён" асосан хонаҳои истиқоматӣ ҷойгир буданд. Қисми марказии шаҳр шакли росткунҷа дошт. Қалъа дар ҷои баланд сохта шуда буда, қисми сокинонашро аз обхезӣ муҳофизат мекард. Вай ба "шаҳри поён" танҳо бо ду даромадгоҳ пайваست мешуд.

Дар дохили қалъа ҳуҷраҳои ибодаткунӣ ва идораи шаҳр мавҷуд буданд. Қалъа бо деворҳои баланди ғафс, манораҳо ва сутунҳои боҳашамат мустаҳкам карда шуда буд. Дар қалъаи Мохенчо-Даро ҳавзи калоне мавҷуд буд, ки он бо мақсади иҷрои маросимҳои динӣ сохта шудааст. Тавассути қубури маҳсус ба ҳавз беист оби тоза мерехт. Дар наздикии ҳавз анборҳои галла ва хонаи ба маҷлисгоҳ монанд воқеъ гардида буданд.

Масолеҳи асосии бинокорӣ хишти пухта буд. Лекин бинокорон дар ин қор аз хишти хом ҳам истифода мебарданд. Шаҳрдору шаҳрсозҳо ба таъминоти об ва тоза нигоҳ доштани шаҳр диққати калон меоданд. Қариб дар ҳар як бино (хона) ҷои об мавҷуд буд. Низомии тозанигоҳдорӣ (каналлизатсия)-и Хараппа яке аз беҳтаринҳо дар тамоми Шарқи қадим мебошад. Дар кӯчаҳо ҳавзчаҳои маҳсус сохта шуда буданд, ки ифлосиро дар онҳо такшин мешуд. Баъд аз ин оби тоза аз ҳавз ба ҷӯи умумӣ мерехт. Ин ҷӯйборҳо аз хишти пухта сохта шуда, болои онҳо бо тахтасангҳо пӯшонда мешуд.

Расми 128. Мўҳр. Мохенчо-Даро. Миёнаҳои ҳазорсолаи III пеш аз милод.

Расми 129. Аробае, ки онро ду асп мекашид.

Расми 130. Мори муқаддас ва худои ракекушианда. Ҳайкали қадимии ҳиндӣ.

Расми 131. Қисмати боти сутуни сангӣ, ки дар аҳди шоҳ Ашोक сохта шудааст. Ин тасвир ҳоло Нишони давлатии Ҳиндустонро ташкил медиҳад.

МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ. Қисми зиёди аҳолии Хараппа дар деҳот зиндагӣ мекард ва ба чорводорию кишоварзӣ машғул буд. Водии дарёи Ҳинд яке аз марказҳои зироаткорию Хараппа буда, қадимтарин дар Шарқ мебошад. Ҳафриёт нишон дод, ки аҳолии Хараппа бо навъҳои гуногуни гандум, чав, кунҷид, лубиё, нахӯд, наск, мушунг ва гайра шинос будааст. Мардуми ин ҷо ба шоликорӣ ҳам машғул будаанд. Аз Мохенҷо-Даро як пораи начандон калони газвор ҳам ёфт шудааст, ки он аз мавҷудияти пахтакорӣ дар ин ҷо шаҳодат медиҳад.

Аҳолии Хараппа ба боғу тоқпарварӣ низ машғул буд. Барои зироаткорию обӣ кишоварзон ва боғдорон аз мадди дарёи Ҳинд хуб истифода мебарданд. Дар зиндагии мардуми Хараппа чорводорӣ аҳамияти калон дошт. Аз хайвоноти хонагӣ бузу гӯсфанд, гову гурба ва сағ ба онҳо маълум буданд. Дар ҳамин давра ҳиндуҳо филро ром карда будаанд.

Косибони Хараппа аз мис ва биринҷӣ олотӣ меҳнат, зарфҳо, силоҳ ва аз тиллою нуқра маснуоти заргарӣ тайёр мекарданд. Ба маснуоти заргарӣ аъёну ашрофи Хараппа эҳтиёҷи калон доштанд. Косибони Хараппа инчунин ба бофандагӣ, қандакорӣ дар филизу устухон ва қулолгарӣ машғул буданд.

ДИНИ ХАРАППА. Дар Ҳиндустон ибодатхонаҳои динии давраи маданияти Хараппа бисёр ёфт шудаанд. Ҳайкалҳои худоҳои ҳиндуӣ қадим симои мардона доштанд. Яке аз худоҳои Хараппа Шива буд. Дар рӯи яке аз мӯҳрҳои аз Хараппа ёфтшуда худои серӯя инъикос гардидааст, ки мӯи сараш мисли мӯи сари шоҳ оро дода шуда буд. Дар ду тарафи тасвири худо ким-чӣ хел хайвонҳои ваҳшӣ истодаанд. Мувофиқи тасаввуроти динии ҳиндуҳои онвақта худоҳо дар шакли

хайвонҳои алоҳида инъикос карда мешуданд. Худо Шива ба барзагове, ки "Нандин" ном дошт, монанд ҳисобида мешуд.

ХАТ. То замони мо зиёда аз 1000 адад мӯрхҳо, маснуоти сафолию филизини навиштаҷотдоре ёфт шудааст, ки ба маданияти Хараппа тааллуқ доранд. Дар болои ашёҳои номбурда қариб 400 аломат истифода шудааст. Ҳиндуҳо барои ифодаи рақамҳо низ аломатҳо доштанд. Онҳоро ба воситаи хатчаҳои гуногун ифода мекарданд. Хатти Хараппа аз тарафи рост ба чап навишта ва хонда мешуд. Мутаассифона, олимон то ҳол хатти Хараппаро хонда натавонистанд.

*Расми 132.
Китобҳои қадими
ҳиндӣ.*

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Маданияти Ҳиндустони қадимтаринро чаро маданияти "Хараппа" меноманд?
2. Бостоншиносон ёдгориҳои аввалини маданияти Хараппаро аз кучо ёфтаанд?
3. Шаҳрҳои Хараппа чӣ тавр сохта шудаанд?
4. Дар бораи машғулияти мардуми давраи маданияти Хараппа нақл кунед.
5. Оё мардуми Хараппа эътиқодҳои динӣ доштанд?
6. Хараппагиро оё хат доштанд? Он чӣ тавр хонда ва навишта мешуд?
7. Чӣро дар бораи тараққиёти савдо дар Хараппа шаҳодат медиҳанд?
8. Маданияти Хараппа кучоҳоро дар бар гирифта буд?

§ 32. ҲИНДУОРИЁН

БА ҲИНДУСТОН ОМАДАНИ ҚАБИЛАҲОИ ОРИЁН. Дар бораи дар Ҳиндустони қадим паҳн гардидани қabilaҳои ориёӣ ёдгориҳои маданияти хаттии Ҳиндустон ва махсусан "Ригведа" маълумот медиҳанд. Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод қabilaҳои ориёӣ аз ғарб ба ҷониби шимол ва шарқи Ҳиндустон ҳаракат мекунанд. Ин раванд давраи дуру дарозро дар бар гирифтааст.

Расми 133. Ҳиндуи гушатишин дар назди кулба ба ҳайвонҳо ва нарандагон хӯрок медиҳад.

Солҳо ва асрҳо мегузаштанд. Дар ин давра қабिलाҳои ориёӣ дар Ҳиндустони қадим сокин шудан гирифтанд. Дар Панҷоб қабिलाҳои дравидҳо, қабिलाҳои дигари ориёӣ дар маҳалҳои Ҳиндустони Шимолӣ ва Шарқӣ сокин шуданд. Қабिलाҳои маҳаллӣ ба муҳоҷирони ориёӣ муқобилияти сахт нишон медоданд. Дар ин сурат ориёӣҳо маҷбур мешуданд, ки аз қувва истифода баранд. Дар ноҳияҳои шарқии

мамлакат қабिलाҳои маҳаллии мундҳо сокин буданд. Онҳо ба муқобили ориёӣҳо бархостанд. Дар ин ҷанг ориёӣҳо дастболо шуданд. Онҳо мундҳоро ба ҷониби ҷангалзор танг карда бурданд.

Қабिलाҳои ориёӣ бо мурури замон ба қабिलाҳои маҳаллӣ омезиш ёфта, халқи ҳиндуҳоро ташкил намуданд. Ин халқ минбаъд маданияти худро ба вучуд овард. Ҷомеаи Ҳиндустони ҳазорсолаи II ва нимаи аввали ҳазорсолаи I пеш аз милодро ҷомеаи ведоӣ меноманд, ки он аз рӯи ёдгории маданияти хаттии ондаврагони ҳиндуҳо – "Ведҳо" бармеояд.

МАШҒУЛИЯТИ АҲОЛӢ. Шугли кишоварзӣ аз аҳоли талаб мекард, ки ба зиндагии муқимӣ гузарад. Кишоварзӣ инчунин ба истифодаи олоти қорини оҳанин сабабгӯр шуд. Олоти қорини аз оҳан сохташуда нисбат ба олоти мисию биринҷӣ мустаҳкамтар ва сермаҳсултар буд. Ба воситаи олоти оҳанин аз худ қардани заминҳои серҷангали водии дарёи Ганг осонтар шуд. Оҳан, гайр аз ин ба обёрни зироату боғҳо кӯмак мерасонд. Аҳолии давраи ведоии Ҳиндустон ҷав, гандум, шолӣ, зироатҳои лубиёгӣ парвариш мекарданд. Шолӣ ба ориёӣҳо то ба Ҳиндустон омаданашон маълум набуд. Парвариши онро ориёӣҳо аз қабिलाҳои маҳаллӣ омӯхтанд. Мардуми ҷомеаи ведоӣ ба чорводорӣ, обҷакорӣ ва боғу тоқпарварӣ низ машғул буданд.

ДАВЛАТҲОИ АВВАЛИН. Нобаробарии молумулқӣ дар Ҳиндустон ба пайдоиши табақаҳо сабаб мешавад. Пайдоиши табақаҳо, дар навбати худ, давлатро ба вучуд овард.

Қабिलाҳои ведоӣ аввал дар ганҳо зиндагӣ мекарданд, ки онҳо ҷамоатҳои авлоднӯ қабилавӣ буданд. Баъдтар онҳо дар ҷамоаҳои зиндагӣ мекарданд, ки хусусияти табақавӣ доштанд.

давлатӣ мубориза сар шуд. Окибат дар Паталипутра солҳои 272 пеш аз мелод ба ҳокимият Ашок соҳиб мешавад. Салтанати ӯ дар империяи Маврҳо то соли 232 пеш аз мелод давом мекунад. Дар давраи ҳукмронии Ашок давлати Маврҳо ба дараҷаи баландтарини тараққиёти худ мерасад. Ба Ашок лозим омад, ки ба давлати пурқуввати Калинга, ки дар соҳилҳои халиҷи Бангола воқеъ буд, ҷанг кунад. Дар ин ҷанг Ашок 150 ҳазор ҷанговари душманро асир гирифта, 100 ҳазори дигарро мекушад. Калинга ба давлати Маврҳо ҳамроҳ карда шуд. Бо ин Маврҳо роҳи муҳимтарини обиро ба даст дароварданд. Ашок дар давлатдорӣ маҳорати баланд дошт. Ӯ бо шохҳои давлатҳои бисёре, масалан, бо шоҳи Селевкиён Антиох, ҳокими Миср Птолимея, шоҳи Македония Антигон Гонат ва дигарон муносибатҳои дӯстона барқарор кард. Сафирони Ашок ба давлатҳои зиёди дуру наздик сафар карда, супоришҳои подшоҳро иҷро мекарданд.

Давлати Маврҳо соли 206 пеш аз мелод аз тарафи шоҳи Селевкиён Антиохи Бузург барҳам зада шудааст.

ҶУМҲУРИЯТҲОИ ҲИНДУСТОН. Дар давраи Магадҳою Маврҳо давлатҳои ҷумҳуриявие, ки дар сарчашмаҳои қадимаи Ҳиндустон бо истилоҳи "ғана" ва "сингха" ишора шудаанд, мавҷуд буданд. "Ғанаҳо" ва "сингхаҳо" дар идоракунии давлат мақоми калон доштанд. Дар сарчашмаҳои қадима якҷанд намуди давлатҳои ҷумҳуриявии Ҳиндустон ном бурда мешавад.

Дар сарчашмаҳои ҳатти буддой ду хел давлат нишон дода шудааст – мутлақият дар зери ҳокимияти шох ва мамлакатҳое, ки ба воситаи "ғанаҳо" ё худ "сингхаҳо" идора карда мешаванд. Ғанаҳо ва сингхаҳои тараққиқардаи давраи Маврҳо давлатҳои буданд, ки дар онҳо ҳокимияти ягонаву мутлақи шох вуҷуд надошт, яъне онҳо ҷумҳурий буданд. Дар чунин давлатҳои ҳокимияти шохӣ меросӣ набуд. Сардори давлат интиҳоб ва ё аз тарафи "ғана" ё "сингха"-ҳо таъин карда мешуд. Барои интиҳоб ва ё таъини шудан ба вазифаи шохӣ меъёри асосӣ хизматҳои номзад буд. "Ғана" ё "сингха" дар сурати зарурӣ метавонист шохро аз вазифааш озод кунад.

Иҷрои қарорҳои қабулкардаи ғанаҳо ва сингхаҳо аз тарафи ҳама ҳатмӣ буд. Ба онҳое, ки қарорҳои ғана ё сингҳаро иҷро намекарданд, ҷаримаи калон меандоختанд. Баъзан дар ҳаққи гунаҳгор ҳукми қатлро ба қор мебарданд. Мансабдорони

давлатиро ҳам гана ва сингха таъйин мекард. Бинобар ин, онҳо намояндаи гана ва сингха ҳисобида мешуданд.

Хуллас, идоракунии давлатҳои ҷумҳуриявии Ҳиндустони қадим давраи Магадҳо ва Маврҳо дорои унсурҳои демократии идоракунии буд. Лекин, чи тавре ки дидем, он унсурҳои гайридемократӣ ҳам дошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи пайдоиш ва тараққиёти давлати Магадҳо нақл кунед.
2. Давлати Нандҳо дар Ҳиндустон кай ва чӣ тавр ташкил шудааст?
3. Сулолаи Нандҳо дар Ҳиндустони қадим кай ҳукмронӣ кардааст?
4. Империяи Маврҳо кай ва чӣ тавр ташкил ёфтааст?
5. Чандра Гупта чӣ тавр ба тахти подшоҳии Маврҳо менишинад?
6. Дар бораи шоҳ Ашок нақл кунед.
7. Империяи Маврҳо чӣ тавр барҳам хӯрд?
8. Ҷумҳуриҳои Ҳиндустони қадимро номбар кунед. Онҳо чӣ тавр идора карда мешуданд?

§ 34. МАДАНИЯТИ ҲИНДУСТОН

Дар замони Магадҳо Маврҳо дар Ҳиндустони қадим маданият хеле инкишоф ёфт. Он дар пешравии маданияти халқҳои ҷаҳон саҳми арзанда гузоштааст.

ХАТ. Хатте, ки дар Ҳиндустони қадим ба вучуд омада буд, махсусан, дар асри III пеш аз милод ба таври васеъ паҳн мегардад. Дар ин бора навиштаҷоти давраи шоҳ Ашок, ки дар худудҳои Ҳиндустон ва Афғонистон ёфт шудаанд, низ шаҳодат медиҳанд. Онҳо бо хатҳои брахмӣ, арамей, кхароштӣ, юнонӣ ва бештар бо хатти брахмӣ навишта шудаанд.

Барои навиштан барги дарахти нахл ҳамчун қоғаз истифода бурда мешуд. Ёдгориҳои хатти дар барги ин дарахт навишташуда то замони мо омада расидаанд. Навиштаҷоти асри II пеш аз милод шояд он аст, ки дар ин давра ҳам якчанд намуди хатти брахмӣ вучуд доштааст. Дар китоби буддоии "Лалитавистара", ки ба ибтидои солшумории милодӣ тааллуқ дорад, 64 намуди ин хат ёдоварӣ шудааст. Онҳо дар асоси хатҳои маҳаллии буддой ва хориҷӣ тартиб дода шуда буданд.

Хат дар ҳаёти ҳиндуёни қадим мақоми баланд дошт. Китобҳои муқаддаси динӣ ба воситаи он навишта мешуданд. Шохонӣ амалдорон ва тоҷирон барои доду гирифт ва мукотиба аз он ба таври васеъ истифода мебуданд.

ДОНИШҶОИ ИЛМӢ. Дар замони Магаду Маврҳо илмҳои риёзӣ, ситорашиносӣ, тиб ва забон ба вучуд омаданд.

Яке аз олимони бузурги Ҳиндустони қадим Панини, ки дар асрҳои V-IV пеш аз милод зиндагӣ кардааст, онд ба забон "Аштадхяи" ("Ҳашткитоб") ном китобро таълиф намудааст. Сифати таҳлил ва сабки навишти асари ин олим хеле ҷолиб аст. Дар асри IV пеш аз милод "Аштадхяи"-ро олими дигари ҳинд Катаяна дар китоби худ шарҳ медиҳад. Дар асри II пеш аз милод Патанҷали ном олими дигар грамматикаи забони ҳиндиро таълиф мекунад. Ин асарҳои илмӣ барои инкишофи забон ва забоншиносӣ дар Ҳиндустони қадим хизмати калон кардааст.

Дар давраи ҳукмронии Магаду Маврҳо дар Ҳиндустон китобҳои зиёди буддоӣ офарида шудаанд. Қонуни буддоӣ солҳои 80-ум пеш аз милод дар Сейлон таълиф шуда буд. Дар ҳуди ҳамин вақт дар адабиёти ҳинд шеър ҳам пайдо мешавад, ки онро "кавя" меномиданд. Дар соҳаи усули идораи давлат низ асарҳои илмӣ навишта мешуданд. Яке аз онҳо "Артхашастра" ном дошт. Онро амалдори олимақоми шоҳи маврии Чандра Гупта - Каутил таълиф кардааст. Каутил дар китоби худ қайд мекунад, ки давлат на ҳама вақт вучуд дошт. Он барои ба низом даровардани тартибу интизом ва қонуният ташкил карда шудааст. Каутил ба шоҳ муроҷиат карда, менависад, ки ӯ бояд ҳалқи худро аз беадолатию бедодгарӣ ҳимоя кунад. Ошӯбҳои дохилӣ, менависад ӯ, нисбат ба ҳавфи хориҷӣ хатарноктаранд, зеро онҳо имконият фароҳам меоранд, ки мардум ба шоҳ ва ҳокимияти мавҷуда бовар накунанд. Дар асари Каутил ба мақоми қорҳои махфии давлатӣ диққати калон дода мешавад. Ӯ дар идоракунии давлат ҷазоро хеле муҳим мешуморад. Он вақт илм дар бораи давлатро "илм дар бораи ҷазо" меномиданд.

Илми ситорашиносӣ ҳам арзи вучуд карда буд. Олимони Ҳиндустони қадим ҳаракати офтобу моҳтоб ва ситораҳоро меомӯхтанд. Дар натиҷаи ин онҳо тақвими қадимаи ҳиндиро сохтанд. Мувофиқи он сол иборат аз 12 моҳ ва ҳар як моҳ иборат аз 30 рӯз буд. Номувофиқатии 12 моҳу ҳар моҳ 30-рӯзиро дар зарфи ҳар 5 сол як маротиба ба воситаи "моҳи 13-ум" ислоҳ

мекарданд. Рисолаҳои қадимтарини ситорашиносии ҳиндӣ ба асри VI пеш аз милод рост меоянд. Ситорашиносони ҳиндӣ ханӯз ҳамон вақт муайян карда буданд, ки замин дар атрофи меҳвари худ давр мезанад ва моҳ рӯшноиро аз Офтоб мегирад.

Ҳиндуёни қадим дар инкишофи илми риёзӣ ҳам саҳми қалон гузоштаанд. Ба ҳисоб дохил кардани "0" – "ҳолӣ" ("сифр") кашфиёти хеле муҳим буд. Ба рақамҳои 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 сифр ҳамроҳ карда, ин рақамҳоро даҳ, сад, ҳазор ва миллион баробар зиёд мекарданд. Масалан, ба рақами 1 сифр ҳамроҳ карда, рақами "10", ду сифр ҳамроҳ карда, рақами 100, се сифр ҳамроҳ карда, рақами 1000-ро ба вучуд меоварданд. Рақамҳоро дар ҷойҳои сифрҳо ҳам гузошта, рақами заруриро ҳосил менамуданд.

САНЪАТ. Дар давраи Магаду Маврҳо дар Ҳиндустон ду намуди санъат меъмории ва ҳайкалтарошӣ бештар тараққӣ кард.

Биноҳоро дар ин давра асосан аз ҷӯб месохтанд. Бинобар ин то замони мо танҳо харобаҳои онҳо боқӣ мондаанд. Онҳо дар бораи санъати баланди меъмории онвақтаи Ҳиндустон гувоҳӣ медиҳанд. Устоҳои ҳиндӣ дар сохтани бино батадриҷ аз санг бештар истифода мебарданд. Дар натиҷаи ҳафриёт дар ҷои шаҳри Паталипутра харобаҳои қасри шоҳ ёфт шудаанд, ки он 100 сутуни боҳашамат дошта, бо ҳайкалҳою қандакорӣ зебу зинат дода шудааст.

Меъмории Ҳиндустон дунявӣ ва динӣ буд. Ибодатхонаҳои буддоӣ дар Санча ва Бпархута ёфта шудаанд. Онҳо тахминан ба асрҳои III–II пеш аз милод рост меоянд.

Биноҳо, қасрҳо ва ибодатхонаҳо аз ҳайкалҳо пур буданд. Дар расм мебинед, ки дар қисмати болоии сутун ҳайкали чор шер истодааст. Онҳо бо санъати баланд ва таъби ҳосаи ҳайкалтарошони Ҳиндустони қадим офарида шудаанд.

ДИНИ ҲИНДУСТОНИ ҚАДИМ. Дини ҳиндуёни қадими замони Магаду Маврҳо аз эътиқодҳои динии қадимтарини халқҳои Ҳиндустон оғоз меёбад. Онҳо дар он вақт қувваҳои габиатро мепарастиданд. Парастиши оташ дар Ҳиндустон ҳам паҳн шуда буд. Оташро ҳиндуёни қадим сардори муқаддаси хона меҳисобиданд. Баъдтар дар Ҳиндустон дини бараҳманӣ паҳн гардид. Мувофиқи таълимоти ин дин ҷамъият аз кастаҳои алоҳида иборат аст.

Дар асри VI пеш аз милод дар Ҳиндустон дини буддоия ба вучуд омад. Дини нав минбаъд дини бараҳманӣ ва динҳои

дигарро танг карда баровард. Ин дин дар асри III пеш аз милод қариб дар тамоми Ҳиндустон паҳн гардид. Сабаби галабаи дини буддоия он буд, ки дини бараҳманӣ мардумро ба кастаҳо чудо мекард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи хатти Ҳиндустони қадими замони Магаду Маврҳо нақл кунед.
2. Олими Ҳиндустони қадим Панини кадом китобро навиштааст? Он дар бораи чӣ нақл мекунад?
3. Дар Ҳиндустони қадим "кавя" гуфта чиро меноманд?
4. Китоби "Архашастра"-ро шарҳ диҳед. Он ба кадом илм дахл дорад?
5. Ситорашиносои Ҳиндустони қадим чӣ хизматҳо кардаанд?
6. Дар бораи саҳми олимони риёзии Ҳиндустони қадим далелҳо биёред.
7. Мақоми "0"-и ихтироъкардаи ҳиндуёни қадимро дар илми риёзӣ баён кунед.
8. Дар бораи тараққиёти санъати Ҳиндустони қадим нақл кунед.
9. Дар бораи дини Ҳиндустони қадим маълумот диҳед.
10. Чаро дини буддой бар дини бараҳманӣ галаба карда, дар тамоми Ҳиндустон паҳн гардид?

Боби VII. ЧИНИ ҚАДИМ

§ 35. ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ ЧИНИ ҚАДИМ

ТАБИАТ ВА АҲОЛИИ ЧИН. Қариб 80 фоизи ҳудудҳои Чинро кӯҳистон ташкил мекунад. Кӯҳистони Чин асосан дар тарафи Ғарб воқеъ аст. Чини Ғарбӣ зимистони хунук ва тобистони мӯътадил дорад. Чини Шарқӣ аз наботот бой буда, заминаш серхосил аст. Дар ин қисмати Чин водии дарёҳои Янзи ва Хуанхэ воқеъ гардидаанд. Ин дарёҳо барои обёрии зироат хеле мусоид мебошанд. Аз ҳамин сабаб сокиншавии чиниёни қадим аввал маҳз дар водихон ҳамин ду дарё ба амал омадааст. Баъдтар сокиншавии кабилаҳои чинӣ дар дигар ҷойҳо, аз он ҷумла, дар навоҳии кӯҳсор ҳам сурат гирифт.

Дар ноҳияҳои кӯҳистон ва водихон Чин дар замони қадим кабилаҳои сершумори кӯчманчӣ ва зироаткор сокин буданд. Дар

Расми 137. Каллаи олиҳаи чини ҳазорсолаи III п. а. м.

ҳамсоягии онҳо қabilaҳои сершумори чангҷӯи кӯчманҷӣ зиндагӣ мекарданд. Чиниёни қадим маҷбур мешуданд, ки худро аз ин қabilaҳои бераҳму ғоратгар муҳофизат намоянд.

Таркиби қabilaҳои қадими чинӣ яқхела набуд. Дар шимол ва шимолу ғарбии Чин тунгусҳо, манҷурҳо ва муғулҳо, дар чанубу ғарбӣ қabilaҳои сершумори тибет, ки онҳо аҷдодони қabilaҳои ман мебошанд ва дар чануб қabilaҳои дигари ба забон ва маданияти чиниҳо наздики бирмагиҳо, хиндучиниҳо сокин буданд. Дар асоси ҳамаи ин қabilaҳо халқи Чин ташаккул ёфт.

ПАЙДОШАВИИ ДАВЛАТ. Давлати қадимтарини Чин-Шан Ин мебошад. Ташкилшавии он ба асрҳои XVIII-XII пеш аз милод рост омадааст. Тахминан 1400 сол пеш аз милод, гуфта мешавад дар ҳуҷҷати қадими Чин, пешво Пан Ген қabilaи худро ба Анян меорад ва дар соҳили дарёи Хуанхэ бо номи Шан шаҳри калоне бунёд мекунад. Ин ном ба сулола ва давлати ташкилкардаи ӯ ҳам гузошта мешавад.

Қabilaҳои чжоус, ки дар ҳавзаи дарёи Вэй сокин буданд, дар асри XII пеш аз милод шоҳии Шанро забт ва пойтахти он шаҳри Шанро ба ҳок яқсон мекунанд. Баъд онҳо ба ин давлат номи "Ин"-ро медиҳанд.

ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТИ ЧЖОУ. Ин давлат дар асрҳои XII-XI пеш аз милод ба вучуд омада, ташаккул ёфтааст, Онро қabilaҳои маскуни шимоли Чин ва музофоти ҳозираи Шенси дар ҳавзаи дарёи Вэй ташкил карда буданд. Бо мурури замон қabilaҳои мазкур қabilaҳои дигари минтақаро ба худ тобеъ намуда, худудҳои давлати худро то ба Ин васеъ карданд. Дар байни ин ду давлат робита ҳам вучуд дошт. Шоҳи Ин ба қabilaҳои чжоу муҳофизат кардани сарҳадҳои шимолу ғарбии давлати худро супорида буд.

Аз ҷиҳати забон ва маданият халқҳои ин ду давлат бо ҳам хеле наздик буданд. Оилаҳои ашрофони Ин духтарони худро ба пешвоёни қabilaҳои чжоу ба занӣ медоданд. Қabilaҳои чжоу тарзи давлатдорӣ, хат, солшуморӣ, меъморӣ ва ғайраро аз

қабилаҳои Ин меомӯхтанд. Қабилаҳои ҷжоу натанҳо пешрафтҳои давлати Инро эътироф мекарданд, балки худро ворисони он ҳам мешумориданд. Мувофиқи маълумоти адабиёти қадими Чин шоҳи давлати Ҷжоу мақсади забти Инро мекунад, лекин иҷрои ин мақсад ба ӯ муяссар намешавад. Баъд ин корро ба писари худ васият мекунад. Шоҳи нави Ҷжоу У Ван бар зидди Ин лашкар мекашад. У Ван то дарёи Хуанхэ рафта, ба муқобилияти саҳти лашкари Ин дучор шуда, ақиб мегардад ва ба ҳуҷуми нав хубтар тайёри мебинад. Ҳуҷуми дуҷуми У Ван бо ғалаба анҷом ёфт. Дар соли саздаҳуми шоҳигарии худ вай бар шоҳи Ин пурра ғалаба ба даст мебарорад. Ҳамин тариқ, Ин барҳам хӯрда, давлати Ҷжоу таъсис меёбад.

Расми 138. Аиши дорои аҳамияти маросимӣ. Ҳазорсолаи II пеш аз зиллод.

ТАРАҚҚИЁТИ ҲОЧАҒӢ ВА ТИҶОРАТ. Дар давраи мавҷудияти давлати Ҷжоу кишоварзӣ машғулияти асосии аҳоли буд. Чорводорӣ дар ҳамон музофотҳои тараққӣ кард, ки барои ин кор шароити мусоид дошт, хусусан, дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва наздиқӯҳӣ.

Ба чорводорӣ амалдорони махсус назорат мекарданд. Шоҳони Ҷжоу ба асппарварӣ аҳамияти калон меоданд, чунки лашкар ба асп эҳтиёҷи калон дошт. Чарогоҳҳои хуби алоҳида барои чарондани аспҳои шоҳ муайян карда шуда буданд.

Дар Ҷжоу зироатпарварӣ тараққӣ кард. Чиниҳои қадим барои ҳосилхез шудани замин усули киштгардонро истифода мебарданд.

Расми 139. Ҷарф аз ҳоки сурх. Миёнаи ҳазорсолаи IV – аввали ҳазорсолаи III пеш аз зиллод.

*Расми 140. Паланге, ки
одамро фуру мебарад.*

Замин ба се қитъа таксим карда мешуд ва ҳар сол дар ду қитъа кишт карда, як қитъаи онро дам меоданд. Барои серҳосил шудани замин ба он пору меандохтанд.

Дар Чжоу боғу тоқпарварӣ, полизу, обчакорӣ, туту пиллапарварӣ ҳам тараққӣ карда буд. Давлат кишоварзӣ ва кишоварзонро кадр мекард, обрӯи онҳоро баланд мебардошт. Ҳар сол корҳои кишоварзӣ бо иҷрои маросимҳои ботантанаи махсус оғоз мешуданд. Шох ҳам аз ин кори муҳим дар қанор наместонд. Ӯ шахсан ба воситаи испор хатти аввалини заминро кашада, баъди

ҷамъоварии галладона нони аз он пӯхташударо аввалин шуда меҷашид. Дар як қисса гуфта мешавад, ки дар мақбараи ашрофи чинӣ испори кишоварзӣ ва қамони ҷанговарро дар паҳлӯи марҳум гузошта, меғӯрониданд.

Қосибӣ ҳам дар Чжоу инкишоф ёфта буд. Қосибон махсусан аз биринҷӣ зарфҳои гуногун, асбобҳои қорӣ, силоҳ ва маснуоти дигари хунармандӣ истехсол мекарданд. Устохонаҳои қосибӣ ҳам давлатӣ ва ҳам ҳусусӣ буданд. Ба қори қосибӣ амалдорони давлатӣ назорат мекарданд.

Рушди қорводорӣ, галлақорӣ ва қосибӣ боиси рушди тиҷорат гардид. Маҳсулоти изофамонда ба бозор бароварда мешуд. Дар ҳар як шаҳр як ва ё якчанд бозор мавҷуд буд. Дар бозорҳо молҳои мувофиқи намунаҳои дар растаҳои алоҳида гузошта мефурӯхтанд. Нархи молро мувофиқи қарордоди ҳукуматдорон муайян мекарданд. Ба тартиби бозор раиси он назорат мекард. Идораи раис дар мобайни бозор ҷой гирифта буд.

ИДОРАИ ДАВЛАТИ ЧЖОУ. Чжоу давлати ғуломдорӣ буд. Дар давраи Чжоу дар Чини қадим ҷамоаи деҳотӣ вучуд дошт, ки он барои идораи давлат хеле мусоид буд. Агар ягон шахси ҷамоа аз ӯҳдаи пардохти андоз набарояд, онро аз аъзои дигари ҷамоа меситонданд.

Давлат соҳиби мутлақи замин ба ҳисоб мерафт. Дар заминҳои ашроф аз меҳнати ғуломон фаровон истифода бурда мешуд.

Гулмдорӣ, ки ханӯз дар давраи Шан Ин ба вучуд омада буд, дар давраи Чжоу боз ҳам тараққӣ кард. Дар баробари подшоҳ гурӯҳи калони амалдорони давлатӣ ташаккул ёфтанд. Баъди шох дар идораи давлат шахси дуҷум ёрдамчии ӯ буд. Тамоми риштаҳои идораи давлатиро шох ба ӯ месупорид. Ёрдамчии шох дар ихтиёри худ се нафар мушовирони махсусе дошт. Онҳоро баъзан "се пир" ҳам меномиданд. Яке халқро муҳофизат менамуд, ба идораи ҳаёти хоҷагии мамлакат, рафти корҳои кишоварзӣ ва тиҷорат масъул буд. Шахси дуҷум "сардори аспҳо" ё худ "сардори лашкари мулкҳои шох" буд ва ба тамоми корҳои мудофиаи мамлакат роҳбарӣ мекард. Шахси сеҷум "сардори корҳои ҷамъиятӣ" ба ҳисоб мерафт. Назорати низоми обёрӣ, таъминоти об, сохтмони биноҳои ҷамъиятӣ, роҳҳо ва гайраҳо низ дар ихтиёри ӯ буд. Ин шахс дар ихтиёраш амалдорони иҷрокунандаи зиёде дошт.

Дар дарбори шох амалдорони дигар ҳам бисёр буданд. Онҳо ба шох дар идора кардани давлат ёрӣ мерасонданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи табиат ва аҳолии Чини қадим нақл кунед.
2. Давлати Шан Ин кай ва чӣ тавр ба вучуд омадааст?
3. Хатти иероглифии чиниёни қадимро шарҳ диҳед.
4. Давлати Чжоу кай ва чӣ тавр ба вучуд омадааст?
5. Исбот кунед, ки дар Чжоу хоҷагӣ ва тиҷорат тараққӣ карда буд.
6. Давлати Чжоу чӣ тавр идора карда мешуд?
7. Барои ҳосилхез шудани замин дар Чини қадими замони Чжоу қадом чораҳо андешида мешуданд?
8. Барои пешрафти касибӣ ва тиҷорат чӣ?
9. Усули идораи давлати Чжоуро шарҳ диҳед.

§ 36. ЧИН ДАР ЗАМОНИ ИМПЕРИЯИ СИН

ТАЪСИСЁБИ ИМПЕРИЯИ СИН. Дар асрҳои VIII–III пеш аз милод давлати Чжоу рӯ ба таназзул ниҳода, барҳам меҳӯрад. Дар ҳудудҳои он мулкҳои алоҳида – вилоятҳои зиёди мустақил ташкил меёбанд. Дар байни онҳо Син пурқуввату калонтарин буд. Дар зарфи қариб 100 сол ҳокимони Син барои дар тамоми Чин ҳукмрон шудани худ мубориза бурданд. Оқибат ба Чжен ном ҳокими Син муяссар мешавад, ки тамоми Чинро ба зери тасарруфи худ дарорад.

Расми 141. Ҳайкали тиллоии хопуши Чини қадим.

чангҳои сершумор худудҳои Чинро васеъ кард. Ҷу қабилаҳои озоди наздисарҳадиро мағлуб карда, заминҳои онҳо, аз он ҷумла, заминҳои музофотҳои ҳозираи Гуандун, Гуанси, Гансу ва Сичуанро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Баъд барӯҳо барои забти давлатҳои ҳамсоя лашкар кашида, ба Чин бо ғалаба ва ғанимати бузург бармегашт. Акнун худудҳои Чин то Манҷурияю Мугулистон ва Кореяю Ҳиндучинро дар бар мегирифт.

РУШДИ ИМПЕРИЯИ СИН. Дар давраи ҳукмронии Син Ши Хуан-ди барои мустаҳкам кардани Чин қорҳои зиёде иҷро карда шуданд. Барои аз ҳучумҳои қабилаҳои кӯчманҷӣ муҳофизат кардани худудҳои давлати Син сохтмони Девори Бузурги Чин оғоз ёфт. Он барои Син аҳамияти бузурги мудофиавӣ дошт. Дарозии девор қариб 3000 километрро ташкил кард.

Расми 142. Истеҳсоли абрешми дар Чини қадим.

Соли 221 пеш аз милод Чжен ба худ унвони "Син Ши Хуан-ди" – маънояш "Подшоҳи аввалини Син"-ро гирифта, ба тахти императории ин давлат менишинад. Син Ши Хуан-ди дар Син (Чин) муддати дуру дароз – аз соли 246 то соли 210 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Дар ин давра Чин ба давлати ягонаи марказиятнок табдил меёбад. Ба ҳайати империяи Син 36 вилоят дохил буд. Ҳокимияти мутлақ ба император тааллуқ дошт.

ИСТИЛОГАРИҲОИ СИН ШИ ХУАН-ДИ. Давлати марказиятнок ба шох имконият меод, ки сиёсати забтқоронаи Чинро давом бидиҳад. Син Ши Хуан-ди дар натиҷаи

Давлати калону марказиятнок имконият дод, ки барои рушди зироатқорӣ ва тиҷорат чораҳои самаранок андешида шаванд. Шабакаи иншоотҳои обёрӣ хеле зиёд карда шуд. Дар музофоти

Расми 143. Қисми тобуте, ки дар он сарбозони аз сафол сохташудаи Син Ши Хуан-ди мавҷуд буданд.

Шэнси чӯи калоне канда шуд, ки он дарёҳои Тисин ва Лоро бо ҳам пайваст. Дар сохтмони он аз тамоми Чин дахҳо ҳазор одамон иштирок карданд. Ин чӯй имконият дод, ки ҳазорон гектар замин обёрӣ карда шавад. Дар натиҷаи ин зироаткорӣ чорводорӣ таракқӣ кард. Дар ин музофот шахру деҳаҳои ободу зебо бино шуданд. Роҳҳои нав ҳам сохта шуданд. Дар мамлакат низоми ягонаи ченакҳои вазн ва дарозӣ ҷорӣ гардид. Ин ҷора кори тиҷоратро ба низоми даровард.

Ғайр аз ин, ислохоти хат низ амалӣ гардид. Тамоми ин тадбирҳо имконият доданд, ки империяи Син пеш равад, вале вазъи мазкур дер давом карда натавонист.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ИМПЕРИЯИ СИН. Сарфи назар аз фаъолияти Син Ши Хуан-ди, ки мақсади дар Чин ташкил кардани давлати мустақаму марказиятноки дорои ҳокимияти мутлақ буд, ба ӯ махсусан ашрофи маҳаллӣ, ки то давраи салтанати Син Ши Хуан-ди мухторияти васеъ доштанд, зид буданд ва барои амалӣ намудани нақшаҳои шоҳ бо ҳар роҳ ҳалал мерасонданд.

Син Ши Хуан-ди ба муқобили душманони худ бераҳмона мубориза мебард. Ба ҳеҷ кас раҳм намекард. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои қадима ӯ фармон додааст, ки китобҳои файласуфи машҳури Чин Конфутсийро сӯзонанд. Бо фармони Син Ши Хуан-ди

Расми 144. Хонаи бонии чинӣ. Тасвири қадим.

460 олиму нависандаро барои он зинда гӯронданд, ки онҳо дар китобхояшон шоҳро танқид карда буданд. Аз рӯи маслиҳати вазир ӯ фармуд, ки "Ахбороти таърихӣ" ва китобҳои дигари олимонро, ки ба Син Ши Хуан-ди маъқул набуданд, сӯзонанд ва худи олимонро ба сохтмони Девори Бузурги Чин фирстонанд. Хамин тавр, шоҳ онҳоеро, ки давлати Синро боадолат дидан мехостанд, ба ҷазои саҳт гирифтормекард.

Дар охириҳои ҳукмронии Син Ши Хуан-ди мамлакат рӯ ба таназзул ниҳод. Шӯришҳо паи ҳам ба амал меомаданд. Тоҳтутозҳои қабилҳои кӯчманҷӣ ҳам империяи Синро суст мекарданд.

Империяи Син соли 206 пеш аз милод аз тарафи шӯришчиёне, ки роҳбари онҳо деҳқоне бо номи Лю Бану буд, барҳам зада шуд.

ҚИССА ДАР БОРАИ ЮЕИ БУЗУРГ

Дар замонҳои хеле қадим ҳудуди бадхашми осмон обхезиро ба вучуд овард. Тамоми замин ба баҳри беканор табдил ёфта, заминҳои кишти зеро монда, деҳаҳо вайрон шуданд. Одамон дар об ғарқ мешуданд. Ба онҳое, ки ба кӯҳҳо фирор карданд, гуруснагӣ таҳдид мекард. Юеи бузург аз ҳудоҳо мадад нагалабид. Вай ба одамон тарзи сохтани обанбору ҷӯйборҳо, ба баҳр ҷорӣ намудани маҷрои дарёҳои қалонро меомӯзонд. Одамон бо меҳнати худ заминро хушконида, худро наҷот доданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Син қай ва ҷӣ тавр ба вучуд омадааст?
2. "Син Ши Хуан-ди" ҷӣ маънӣ дорад?
3. Син Ши Хуан-ди қучоҳоро забт намуда, ба Син ҳамроҳ қард?
4. Дар бораи пешрафти империяи Син далелҳо биёред.
5. Син Ши Хуан-ди муқобилони худро ҷӣ тавр ҷазо меод? Оё ӯ бо ин роҳ империяи Синро аз барҳамхӯрӣ нигоҳ дошта тавонист?
6. Империяи Син қай ва аз тарафи қӣ барҳам зада шуд?
7. Мазмуни "Қисса дар бораи Юеи бузург"-ро гуфта диҳед. Оё дар ин қисса ҳикмати ҳаст?

§ 37. ЧИН ДАР ДАВРАИ ИМПЕРИЯИ ХОН

ТАШКИЛЁБИИ ИМПЕРИЯИ ХОН. Син Ши Хуан-ди халки заҳматкашро саҳт истисмор мекард. Бинобар ин, деҳқонон бар зидди ӯ шӯриш бардошанд. Ба пешвои шӯришчиён Лю Бану муяссар гардид, ки аввал пойтахт ва баъд ҳокимиятро дар томоми Син ба даст дарорад. Лю Бану худро шоҳи Син эълон кард.

Бо ҳамин дар Чин соли 206 пеш аз милод ба ҷои империяи Син бо номи "Хон" империяи нав ташкил шуд. Сулолаи ҳукмрон, ки аз Лю Бану оғоз меёбад, низ сулолаи Хон ном гирифт. Ин империя аз соли 206 пеш аз милод то соли 220-и милодӣ вучуд дошт, яъне он қариб 400 сол умр дидааст.

ИСТИЛОГАРИҶОИ ХОНҶО. Дар давраи ҳукмронии сулолаи Хон тичорати хориҷии Чин тараққӣ кард. Дар охири асри II пеш аз милод император У Ди, ки солҳои 140–87 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст, ба тарафи Ғарб лашкар кашид. Лашкари Чин то ба Осиёи Марказӣ рафта расид, ки он ҷоро чиниҳо "Кишвари Ғарбӣ" меномиданд. Тоҷирони Чин бо қорвоҳон пурбор ба Осиёи Марказӣ омада, молҳои худро мефурухтанд. Аз ин ҷо онҳо бо ҳамроҳии тоҷирони Форс то ба Сурия рафта, тичорат мекарданд.

Чиниҳо ба хориҷа асосан абрешим бароварда, аз он ҷо газвор, қолин, шиша, филизот, сангҳои қиматбаҳо, доруворӣ ва молҳои дигар меоварданд. Тоҷирони чинӣ аз Бохтар аспу уштур харида, ба ватанашон мебурданд. Молҳои чинӣ ба воситаи роҳҳои тичоратии Осиёи Марказӣ то ба империяи Рим ҳам роҳ меёфтанд.

Барои дар дасти худ нигоҳ доштани роҳҳои тичоратӣ, аз он ҷумла, "Роҳи абрешим" сулолаи Хонҳо ҷангҳои истилогаронаро даст заданд. Хон Бан Чао якҷанд маротиба ба Шарқи Осиёи Марказӣ лашкар кашид. Соли 97-и милодӣ лашкари Чин бо

Расми 145. Дастаи аскарони тибданазом ва савораи Чин. Асри II пеш аз милод.

ба навро бор мекарданд. Оилаҳое, ки се писар дошанд, ба онҳо андози сарикасӣ, бор карда шуд. Аз ин рӯ баъзе оилаҳо бачаҳои нав таваллудшудаи худро мекуштанд, то ки аз додани андози сарикасӣ, халос шаванд. Онҳое, ки андозхоро пардохта наметавонистанд, ба гулом табдил меёфтанд. Дар мамлакат тез-тез гуруснагӣ ба амал меомад. Баъзе одамон дар чунин маврид хатто фарзандони худро фурухта, рӯз мегузаронданд. Ҳолати вазнини гуломону деҳқонон ба зиддиятҳои тезтунд оварда расонда, онҳоро ба муборизаи зидди истисморгарон водор мекард. Ҳазорон нафари онҳо аз дасти соҳибонашон мегурехтанд, ба амалдорон ва гуломдорон ҳамла карда, онҳоро мекуштанд, хонаҳояшонро тороҷ карда, оташ мезаданд. Яке аз чунин шӯришҳои калонтарин бо номи "Шӯриши Абрӯсурхон" ба амал омад. Роҳбари он Ван Чун буд. Шӯриш дар музофоти Шандун соли 18 оғоз ёфт. Ба шӯришчиён амалдороне, ки аз ислоҳоти Ван Ман норозӣ буданд, ҳамроҳ шуданд. Ба кӯшуни 10-хазорнафара тақия карда, Ван Чун соли 23 лашкари Ван Манро торумор кард. Вале ашрофон ба тарафи Ван Ман гузашта, бо ҳамроҳии ӯ лашкари пурзӯре ташкил карда, соли 21 "Абрӯсурхон"-ро шикаст доданд ва дар мамлакат тартиботи гуломдорӣ ва андозҳои вазнини деҳқонону хунармандонро аз нав барқарор карданд.

Шӯриши дигари калонтарин дар Чин соли 184 бо номи "Шӯриши Саллазардон" бо сардории шахси донишманди он замон Чжан Сзю ва бародари ӯ ба амал омад. Роҳбарони шӯриш дар байни халқ ақидаҳои баробарихохиро тарғиб мекарданд. Таълимоти бародарон Чжанҳо "Роҳ ба сӯи ваҳдати умум" номида мешуд. Онҳоро халқ қаҳрамон эълон кард. Дар атрофи Чжанҳо ҳазорон нафар тарафдорон муттаҳид шуда буданд.

Расми 147.
Тасвир дар девор.
Замони Хон.

"Саллазардон" лашкари 200-300-хазорнафара ташкил карданд. Лашкари онҳо аз қисмҳои алоҳида иборат буда, ба онҳо фармондеҳон роҳбарӣ мекарданд. Ба шӯришчиён гуломон низ ҳамроҳ шуда буданд.

Ҳоине нақшаи шӯришро ба душман ошкор кард. Баъд аз ин бародарон Чжанҳо ба ҳулоса меоянд, ки шӯриш оғоз карда шавад. Чжан Сэю ба гӯшаву қанори мамлакат садҳо қосидонро раво мекунад, то ки мардумро ба шӯриш бархезонанд. Шӯриш бо тезӣ сар шуд. Шӯришгарон ашрофу бойҳоро қатл намуда, маҳбусону гуломонро озод мекарданд.

Шоҳ ва гуломдорон фарзандони ашрофро ба лашкари подшоҳ сафарбар карда, худашон ба он роҳбарӣ менамуданд. Шоҳ имконият дошт, ки лашкари хуби мусаллаҳбударо ташкил карда, ба он лашкарқашони бехтарини худро сарвар таъин намояд.

"Саллазардон" сарфи назар аз надоштани таҷрибаи ҷангӣ ва ба таври қофӣ мусаллаҳ набуданашон қаҳрамонона мечангиданд. Ҳатто душманонашон ҳам инро эътироф мекарданд. Шӯришгарон дастаҳои худро муттаҳид карда наметавонистанд. Ҳар кадоми онҳо алоҳида-алоҳида амал мекарданд.

Боре, гайриҷашмдошти шӯришгарон, лашкари подшоҳ ба урдугоҳи "Саллазардон" ҳуҷум карда, онҳоро тахти фишор ба тарафи дарё бурд. Дар он ҷо то 50 ҳазор шӯришгарон ҳалок гардиданд. Дар яке аз муҳорибаҳои дигар шӯришгарон қариб 100 ҳазор нафарро талаф доданд. Ҳамин тариқ, дастаҳои шӯришгарон охира-охира торумор карда шуданд.

Шӯриши "Саллазардон" баъди шикаст ҳам дар баъзе ҷойҳои мамлакат боз қариб 20 соли дигар давом кард.

Расми 148.
Муҳраҷабозон,
Замони Хон.

Шӯришҳои халқӣ натиҷаи хуб доданд. Онҳо сохти мавҷудани давлатии Чинро суст гардонданд. Баъди якҷанд сол Хон дар сӯикасд кушта шуда, империяи Хон ба давлатҳои хурд тақсим шуд. Бо ҳамин дар Чин сохти гуломдорӣ ба охир расид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Хон кай ва аз тарафи кӣ ташкил карда шуд?
2. Дар бораи фаолияти тоҷирони Хон нақл кунед.
3. Хонҳо ба кучоҳо лашкар мекашиданд?
4. Ҷангҳои истилогарона ба Хонҳо чӣ лозим буданд?
5. Моҳияти ислоҳоти Ван Манро шарҳ диҳед.
6. Чаро дар империяи Хон тез-тез шӯришҳо ба амал меомаданд?
7. Дар бораи "Шӯриши Абрӯсурхон" чиҳоро медонед?
8. Дар бораи шӯриши "Саллазардон" маълумот диҳед.
9. "Саллазардон" чаро шикаст хӯрданд?
10. Империяи Хон ва сохти гуломдорӣ дар Чин кай барҳам хӯрданд?

§ 38. МАДАНИЯТИ ЧИНИ ҚАДИМ

ХАТ. Дар Чин дар ҳазорсолаи I пеш аз милод давлати марказиятноқ ташкил ёфт. Барои ҳамин, дар ин мамлакат ба хат эҳтиёҷ пайдо мешавад. Барои идора кардани давлат чӣ дар марказ ва чӣ дар маҳалҳо одамони соҳибмаълумот лозим буданд. Чиниҳо хатти худ – иероглифҳо ба вуҷуд оварданд. Шумораи умумии иероглифҳои чинӣ чандин ҳазор буд. Бинобар ин, ҳар кас онҳоро аз худ кардан наметавонист. Иероглифҳо дар мактабҳо меомӯзонданд. Ин кор вақти зиёдро тақозо мекард.

Чиниҳо аввал дар тахтачаҳои тунуки бамбуқӣ менавиштаанд, вале вақте ки баъди дар охири ҳазорсолаи I пеш аз милод ихтироъ кардани қоғаз онро истифода мебарданд.

ИЛМ. Дар Чини қадим аввалин соҳаҳои гуногуни илм пайдо мешаванд. Аз ҷиҳати раванки илм Чини қадим

Расми 149. Тахтачаҳои бамбуқӣ, ки дар онҳо иероглифҳо навишта шудаанд.

Расми 150. Иероглифҳои чинӣ.

хеле пеш рафта буд. Ба чиниёни қадим ханӯз он вақт баробар будани суммаи квадрати гипотенуза ба суммаи квадрати катетҳо маълум буд.

Зарурати ҳисоби вақт ва сол илми қадимтарин – ситорашиносиро ба вучуд овард. Ситорашиносӣ дар Чин ханӯз дар замони Шан Ин оғоз ёфта буд. Ситорашиносони чинӣ ҳаракати офтобу моҳтоб ва заминро ситораҳоро ҳисоб карда, гирифта шудани офтобу моҳтобро пешгӯӣ мекарданд. Онҳо харитаи галаситораҳоро дар атрофии Ситораи Кутб воқеъбударо тартиб доданд.

Аз рӯи мушоҳидаҳои дуру дароз ситорашиносони чинӣ тақвими маҳтобиро сохтанд, ки он хеле аниқ ва барои 60 сол тартиб дода шуда буд.

Ташкилҳои давлати марказиятнок, ҷангҳои истилогарона, донишҷӯи сарҳаду маҳалҳои мамлакат ва мамлакатҳои хориҷӣ барои ба вучуд омадани илми ҷуғрофия замина гузошт. Ханӯз дар замони ҳукмронии ҳукумати Чжоу амалдорон дар бораи ҳолати музофотҳои мамлакат ба ҳукумати марказӣ ҳисобот тайёр мекарданд. Дар яке аз ҳамин гуна ҳисобот шарҳи ҷуғрофии ҳамаи 9 музофоти ондавраинаи Чин дода шудааст. Натиҷаи тараққиёти илми ҷуғрофия буд, ки дар Чин қутбнамо (компас) ихтироъ карда шуд. Машгулшавӣ ба чорводорӣ, зироатпарварӣ, боғу тоқпарварӣ ва қандани ҷӯйҳо ба пайдо шудани илми заминшиносӣ (агрономӣ) – илми кишоварзӣ сабаб мешавад. Дар рисолаҳои қадимаи чинӣ оид ба кишоварзӣ қоидаҳои зироатпарварӣ боғдорӣ, парвариши чой, кирмак, зироатҳои полизӣ, тарзи обёрин замин ва истифодаи пору баҳри серҳосил гардондани замин шарҳу эзоҳи илмӣ дода шудааст.

Расми 151. Китобҳои бамбуқӣ.

Дар Чин илми таърих ҳам ба вучуд омада буд. Таърихи Чинро Сима Сян ном муаррих, ки дар охири асри II – аввали асри I пеш аз милод зиндагӣ кардааст, омӯхта, бо номи "Қайдҳои таърихӣ" китобе навиштааст. Ӯ худ саросари мамлакатро тай намуда, ҳикояҳоро аз

Расми 152.
Девори
Бузурги Чин.

забони иштирокчиёни воқеаҳои таърихӣ ва ривоятҳои гуногунро чамъ оварда, ба китобаш ворид намудааст.

ИЛМ ВА ДИН. Чиниёни қадим табиат, хусусан заминкуҳро, инчунин офтобу маҳтоб ва сайёраҳоро мепарастиданд. Дар асрҳои VI-V пеш аз милод таълимоти динию фалсафие ба вуҷуд омад, ки он асоси дини нави чиниро гардид. Асосгузори таълимот олими бузурги Чин Конфутсий буд.

Конфутсий соли 551 пеш аз милод дар шаҳри Чурчаи музофоти Шандун ба дунё омадааст. Ӯ дар мактаб тамоми илмҳои замони худро омӯхта, дар 17-солагӣ ба хизмат омода мешавад. Конфутсий аввал анбордор буд. Ҳокими вилоят ба ӯ мансаби калонтар ҳам дод. Дар 22-солагӣ Конфутсий ба омӯзгорӣ машғул шуд ва дар синни 50-солагиаш ба мансаби вазирӣ расид.

Конфутсий дину ахлоқ ва қонунҳои давлатиро хуб омӯхт. Дар назди мардум дар бораи илмҳои мазкур сӯҳбатҳо мекард.

Конфутсий чандин асари гаронбаҳоро ба мерос гузоштааст, аз он ҷумла, "Чизин" (дар бораи муомила ва қонунҳо), "Шутзин" (дар бораи таърих), "Шитзин" (дар бораи урфу одат ва ахлоқ) ва

Расми 153.
Дар Чин
қогазро
иختиро
кардаанд.

Расми 154.
Конфутсий. Тасвири
қадим.

"Чжуанси" (дар бораи воқеаҳои таърихӣ, ки аз соли 723 пеш аз милод то замони Конфутсий рӯй додаанд). Ин асарҳои илмӣ ба дин саҳт алоқаманданд. Конфутсий дар яке аз онҳо менависад: "Худованд бузургтарин фармондеҳи олам аст. Ӯ замиро аз модда офарида, дар осмон ситорагон ва барои ситорагон мадор офаридааст. Ситорагон бо хости Худо дар мадори худ сайр мекунанд. Худованд ба инсон фазилати бузурге бахшидааст, ӯ гули сари сабади тамоми олам буда, ҷовидону абадист. Худованд инсонро ба сӯи камолот хидоят ва роҳбарӣ мекунад. Император писари Осмон ва ягона намояндаи Парвардигор аст, инсонҳо бояд ба ӯ итоат кунанд, император бошад, ба Парвардигор. Бояд император императорӣ кунад, раият-итоат, шавҳаршавҳарӣ кунад, зан-шавҳардорӣ, падар падарӣ кунад, писар-фарзандӣ".

Ҳикматҳои Конфутсий ниҳоят бисёранд. Ӯ дар сини 72-солагӣ аз дунё гузаштааст.

ҲИҚМАТҲОИ КОНФУТСИЙ

"Агар мардум маро нашиносанд, боке нест, ман аз он бимнокам, ки ман мардумро нашиносам.

Ба ҷои ин ки торикиро лаънату нафрин кунед, шамъ равшан намоед!

Фақат касоне тағйирнопазиранд, ки хеле аҳмак ва хеле хирадманданд.

Бод ба ҳар сӯ вазад, алафҳо низ ба ҳамон сӯ ҳам мегарданд.

Агар бо душман меҳрубонӣ кунӣ, пас бо дӯст ҷӣ бояд кард? Бо душман адолат кун ва бо дӯст меҳрубонӣ.

Он ҷӣ бар худ наменписандӣ, бар дигарон низ наменписанд!

Вазифаро вазифа бидон, на василаи касби рӯзӣ.

Некон ба ҳукми вичдон анҷоми вазифа мекунанд ва бадон ба хотири рутба ва мақом.

Некон дар паи иҷрои адолат ҳастанд ва бадон дар талаби хусну шӯҳрат.

Касе, ки натавонад дар азми худ собиткадам бошад, ҷун киштии бекутбнамое дар миёни амвоҷ саргардон хоҳад монд.

Ашхоси бузург сифати худро дар вучуди худ ҷустуҷӯ мекарданд ва ашхоси кӯчак дар вучуди дигарон”.

Олими дигари Чини қадим, ки дар ҳамин давра зиндагӣ кардааст, Маотси мебошад. Ин олим аз назари худ камбудихон Конфутсийро ошкор мекунад ва мегӯяд, ки Конфутсий рӯхониятро нодида гирифтааст ва агар қалбҳо аз сафои рӯхоният ҳолӣ ва аз муҳаббат ба яқдигар орий бошад, қонуни ҳукумат барои саодати воқеи одамон қодир нахоҳад буд. Ӯ даъват мекунад, ки мардумро маҷбуран ба қонун итлоат нақунонанд. Ин қор натиҷаи хуб нахоҳад дод. Маотси бар он ақида аст, ки агар ба қассе бо қамоли хурмату эҳтиром муносибат қунед, ӯ ҳам ба шумо ҳамин ҳел рафтор хоҳад қард. Ҳикмати Маотси низ қун ҳикмати Конфутсий ба дини қиниёни қадим роҳ ёфт.

ҲИҚМАТҲОИ МАОТСИ

“Инсон беш аз сад сол умр намебинад, вале гуссан беш аз ҳазор солро меҳӯрад. Қасе, ки қӯхро ба ҳаракат даровард, марде буд, ки сангрзаро қо ба қо қард. Инсон ҳар андоза очиз бошад, ба ҳамон андоза ҳилағар мешавад.

Айбҳои ҳайвон дар беруни ӯст, вале айбҳои инсон дар дарунаш мебошад.

Инсон ҳар қадар ҳам доно бошад, ба ҳангоми айбҷӯй аз ҳештан аблаҳ аст ва ҳар қадар қундфаҳм бошад, ба ҳангоми айбҷӯй аз дигарон зирақ аст.

Инсон барои ин ки ба авқи неқномӣ бирасад, сад сол вақт ҳам қофӣ нест, вале барои он ки бадном шавад, як лаҳза ҳам қофӣ аст.

Инсон қизҳоро, ки ба қашм надидааст, муқаддас мешуморад.

Қасе, ки дар фикри сер қардани шикам аст, ақлашро гурусна гузоштааст.

Аз оҳиста рафтан натарсед, балки аз по қадан дар як нуқта битарсед.

Ҳангоме, ки ҳашм ба суҳан дармеояд, ақл қеҳраи худро маҳфӣ мекунад.

Мард будан осон аст, вале қавонмард шудан мушкил.

Барои ба даст даровардани ҳирмани дониш борони ашқ лозим аст”.

Маотси аз қумлаи яке аз қайласуфони машҳури Чини қадим аст. Ӯ силсилаи ҳикматҳои ҳеле мураққабро пешниҳод мекунад. Он аз таълимоти Конфутсий фарқи қалон дорад. Таълимоти Маотси ба дини қиниёни қадим пайваст буда, бо номи “Даотзи” дар Чин зиёда аз 200 сол арзи вучуд қард ва соли 65-и милодӣ қон офро таълимоти буддоия гирифт.

Расми 155. Деви болдори биринҷаи бо нуқра руйпушкардашудаи чинии асри IV пеш аз милод.

Расми 156. Чорхез кардани асп.

САНЪАТ. Санъати Чини қадим ҳам тараққӣ кард. Дар Чини қадим биноҳоро асосан аз чӯбу тахта месохтанд. Бинобар ин, ёдгориҳои меъморӣ ондавраинаи чинӣ то замони мо кам омада расидаанд. Вале онд ба санъати тасвирӣ ва ҳайкалтарошӣ ёдгориҳои таърихӣ Чини қадим бисёранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи хатти чиниёни қадим маълумот диҳед.
2. Дар Чини қадим бештар кадом илмҳо тараққӣ карданд ва барои чӣ?
3. Дар бораи ҳикмати Конфутсий чӣҳо медонед?
4. Оё таълимоти Конфутсий ба дин робита дошт?
5. Ҳикмати Маотси чӣ мазмун дорад?
6. Оё ҳикмати Маотси аз ҳикмати Конфутсий ягон фарқ дорад?
7. Маотси кӣ буд?
8. Аз суратҳои мавзӯ дар бораи санъати Чини қадим маълумот диҳед.

Расми 157. Барзагове, ки аробаро мекашинад. Замони Хон.

Боби VIII. ЮНОНИ ҚАДИМ

§ 39. ДАВЛАТҲОИ АВВАЛИНИ ЮНОНИ ҚАДИМ

ТАБИАТ ВА ШУҒЛИ АҲОЛӢ. Дар чанубии нимҷазираи Балкан аз замонҳои қадим давлатҳои вучуд доштанд, ки онҳоро давлатҳои юнонӣ меномиданд. Ҳоло ҳам бо ҳамин ном дар он ҷо давлате ҳаст.

Юнон мамлакати кӯҳсор мебошад. Дар байни кӯҳҳои он заминҳои серҳосил ҳам ҳастанд. Юнон аз се қисм – шимолӣ, миёна ва чанубӣ иборат буда, онро аз се тараф об иҳота кардааст: аз Ғарб – баҳрҳои Ион ва Адриатик, аз Чануб – баҳрҳои Мартой ва Крит ва аз Шарқ – баҳрҳои Эгей ва Фрак.

Қисми чанубии Юнонро Пелопоннес ҳам мегӯянд. Онро ба Юнони Миёна танҳо гарданаи борики хушкӣ мепайвандад.

Юнони қадим аз ҷазираҳои сершумори баҳрҳои номбурда иборат буд. Дар байни онҳо ҷазираи калонтарин Крит мебошад, ки дар чанубтари баҳри Крит воқеъ гардидааст.

Юнон зимистони кӯтоҳ ва тобистони тӯлонӣ дорад. Зимистонаш сербориш буда, тобистонаш хушқу ҳавояш гарм аст. Танҳо соҳилҳои баҳрии Юнон намнок мебошанд.

Аҳолии Юнони қадим асосан ба кишоварзӣ машғул буд. То замони мо ёдгориҳои таърихии давлатҳои Крит ва Микена бисёр омада расидаанд. Онҳо шаҳодат медиҳанд, ки юнониёни қадим бинокору киштисоз, силоҳсозу кулолгар ва заргарони гулдаст будаанд.

КРИТ. Крит дар қисми чанубии Аврупо, дар байни ҷорраҳои тичоратӣ ҷойгир аст. Аз қадимулайём корвонҳои киштиҳои

*Расми 158.
Говбозӣ.
Сурат
дар девори
қасри Крит.*

тичоратӣ дар назди Крит бо ҳам вомехӯрданд ва дар ин ҷазира доду гирифт ба амал меомад. Ҷазираи Крит аз тариқи роҳи обӣ нимҷазираи Балканро ба ҷазираҳои баҳри Эгей, Осиёи Хурд ва Африқои Шимолӣ мепайваस्त.

Маданияти Крит аз маданияти як қатор давлатҳои дар он вақт тараккикарда, хусусан аз Миср ва Бобул ғизо гирифтааст.

Давлат дар Крит тадриҷан ташаккул ёфтааст. Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод критӣҳо, истифодаи мис ва биринҷиро аз худ карданд. Дар нимаи дуюми ҳамин ҳазорсола онҳо зарғарию кулолгарӣ ва баҳрнавардиро ёд гирифтанд ва бо роҳҳои баҳрию хушкӣ ба Юнон, Осиёи Хурд ва ҳатто то Сурияю Миср рафта, ба тичорат машғул мешуданд. Дар натиҷаи тичорат аҳолии ҷазира хеле афзуд.

↳ Дар оғози ҳазорсолаи II пеш аз милод дар Крит якҷанд давлати мустакил вучуд дошт. Онҳо хурд буда, аз қасрҳои Кносса, Феста, Маллий, Като, Закра ва дехаҳои гирду атрофи онҳо иборат буданд. Қасрҳо дар амал пойтахти он давлатҳоро ташкил мекарданд. Номҳои қасрҳо номи давлатҳои Крит мебошанд. ↳

↳ Таҳминан соли 1700 пеш аз милод, аҷаб нест, ки дар натиҷаи заминҷунбӣ бошад, бори аввал қасрҳои Кносса, Феста, Маллий, Като ва Закра вайрон мешаванд. Ин фалокат то дараҷае тараккиёти Критро боздошт. Вале баъди чанде он аз нав барқарор гардида, рушду нумӯъ кард. Критӣҳо дар он ҷо аз қасрҳои қаблӣ ҳам қасрҳои зеботару дилработар сохтанд. Дар Кносса қасри боҳашамати Минос низ қомат рост кард.

Расми 159. Ҷоҳи равшан дар қасри шоҳи Крит.

Асрҳои XVI–XV пеш аз милод давраи авҷи тараккиёти Крит мебошад. Дар ҳамин давра қасрҳои Крит, хусусан қасри Кносса аз нав сохта шуданд. Маҳз дар ҳамин замон гӯё, ки Минос ном шахси оқил, шоҳи Кносса шуда, давлатҳои Критро муттаҳид мекунад. Кносса пойтахти давлати ӯ мешавад. Минос флоти пурзӯре ташкил намуда, ҳавзан

бахри Эгейро то сохилҳои Осиеи Хурд ишгол менамояд. Крит ба давлати пурзӯре табдил меёбад.

ФАЛОКАТИ БУЗУРГ. Аз миёнаҳои асри XV пеш аз милод сар карда, вазъи Крит тағйир ёфт. Дар ҳазира фалокатҳои табиӣ паиҳам ба амал меомаданд. Ғайр аз қасри Кносса ҳамаи қасрҳои дигари Крит сӯхта, ба ҳок яксон шуданд. Бисёр сокинони Крит ватанашонро тарк карданд. Аз ҳамаи давра сар карда, Крит маҷкаи ҳудро аз даст дод. Баъди фалокати бузург ба Крит юнониҳо аз ҳушкӣ, яъне аз Юнони Шимолӣ, Миёна ва Ҷанубӣ ҳамла оварда, онро тороҷ карданд. Акнун дар Крит мардуми бегона сокин шудан мегиранд, вале онҳо маданияти баланди Критро аз нав эҳё карда натавонистанд.

Расми 160. Дедал ва Икар. Нақши муқарнаси қадим.

АСОТИР ДАР БОРАИ ТЕСЕЙ

Як замоне шаҳри Афинаро Эгей ном шахси кӯҳансоле идора мекард. Шоҳи Крит ба шаҳр андозии гарон бор карда буд. Афинагиро мебоист ҳар нӯҳ сол ба Крит ҳафт писару ҳафт духтар равон мекарданд. Онҳоро маҳлуке меҳӯрд, ки танаш ба тани одам ва сараш ба сари барзагов монанд буда, дар охири ҳонаи дарун ба даруне зиндагӣ мекард.

Писари Эгей Тесеи паҳлавон қарор дод, ки дар катори ҷавонии қурбонишаванда ба Крит меравад ва бо он маҳлуки говқалла мечангад. Дар киштӣ ҳамчун нишони мотам бодбонҳои сиёҳ бардошта шуда буданд. Тесей ба падараш ваъда дод, ки агар галаба кунад, бодбонҳои сиёҳро бо бодбонҳои сафед иваз мекунад.

Дар Крит духтари шоҳ Ариадна ба Тесей шамшер ва калобаи ресмонро медиҳад. Ӯ як нӯги ресмонро ба миёнаш баста, ба ҳонаи дарун даромада, маҳлуқро кушта, ба воситаи ресмон аз ҳонаи дарун ба беруи мебарояд. Тесей фаромӯш кард, ки бодбонҳои киштиро иваз кунад. Эгей дид, ки киштӣ бо бодбонҳои сиёҳ бармегардад, ҳудро ба баҳр партофта, гарк мекунад. Ба хотири ӯ юнониҳо ин баҳро Эгей номиданд.

Расми 161. Огози лашкаркашии қушути Микена.

ЁДГОРИҲОИ МАДАНИЯТИ МИКЕНА. Аз асри XVI пеш аз милод сар карда, давраи микени таърихи Юнон оғоз мегардад. Аз аввал Микена бисёр ҷиҳатҳои маданияти худро аз Крит мегирифт. Масалан, эътиқодҳои динӣ, санъати кандакорӣ, бинокорӣ, кубури об, либосҳои мардонаю занона, баъзе намудҳои силоҳ ва навиштаҷот оид ба ҳаёти хоҷагии Микена аз Крит омада буданд.

Ёдгориҳои нисбатан қадимаи маданияти Микена қабрҳои ба асри XVI пеш аз милод тааллуқдоштае мебошанд, ки бостоншиносон аз Қалъаи Микена соли 1876 ёфтаанд. Дар байни онҳо ашёҳои қиматбаҳои аз тиллою нукра ва устухони фил сохташуда ҳастанд. Бозёфтҳои бостонии Микена нишон медиҳанд, ки ин шаҳр маркази давлати қалоне будааст. Шохҳои Микена дар мақбараҳои боҳашамат гӯронда шудаанд.

Расми 162. Ханҷар аз тобути Микена.

Лавозимоти ҷангии, ки аз қабри микениҳо ёфт шудаанд, исбот мекунад, ки онҳо мардуми ҷанговар будаанд. Шохҳои Микена ба давлатҳои дурдаст лашкаркашида, бо ғаниматҳои зиёде ба Микена бармегаштанд. Давраи инкишофи маданияти Микена асрҳои XV–XIII п.а.м. буда, он қариб тамоми Пелопоннес, Юнони Миёна, қисми зиёди Шимол ва инчунин, ҷазираҳои сершумори баҳри Эгейро дар бар мегирифт. Марказҳои асосии маданияти Микена дар Тиринф, Пилес, Афина ва дар шимоли Юнон – дар Иolk буданд.

*Расми 163.
Огози
оташфшонии
вулқон
дар ҷ. Фера.*

ХУЧУМИ ЮНОНИҲО БА ОСИЁИ ХУРД. Бостоншиносон дар Осиеи Хурд ҳам хафриёт гузаронидаанд. Дар натиҷаи ин маълум гардид, ки юнониҳо борҳо ба ин ҷо лашкар кашида будаанд. Бозёфтҳои аз шаҳри Троя бадастомада шаходат медиҳанд, ки сокинони ин шаҳр чандин маротиба шаҳри худро тарк кардаанд. Троя борҳо ба ҳок яксон карда шуда будааст. Аз ҷои харобаҳои касрҳои Троя ашӯхое ёфт шудаанд, ки дар Микена сохта шудаанд. Шаҳри Троя яке аз шаҳрҳои ободу зебои соҳили баҳри Эгейи Осиеи Хурд будааст. Он бо бисёр шаҳру давлатҳои наздику дур доду гирифт доштааст. Юнониҳо ба он дар асри XII п.а.м. аз тарафи баҳр ҳамла карда, ба ҳок яксон кардаанд. Гайр аз Троя давлати Микена шаҳрҳои дигари Осиеи Хурдро ҳам забт карда будааст.

ХУЧУМИ ҚАБИЛАҲОИ ДОРӢ БА ЮНОН. Дар асри XII пеш аз милод қabilaҳои сокини шимолтари Юнон, ки дорӣ ном доштанд, аз тарафи Мақдуния ва Эпир ба тарафи ҷануб ҳаракат карда, аввал Юнони Шимолӣ ва баъд Юнони Миёнаю Ҷанубиро ишғол мекунанд. Қabilaҳои дорӣҳо шаҳру деҳаҳои сари роҳашонро тороҷ ва ба ҳок яксон мекарданд. Аз хучуми дорӣҳо касри Пилес, қалъаҳои Микен ва Тиринф зарари калон دیدанд. Баъд аз ин Юнон рӯ ба таназзул ниҳод.

Қabilaҳои дорӣ бо мурури замон бо халқҳои маҳаллӣ омехта шуда, халқи Юнонро ташкил намуданд.

КОРНАМОИИ АВВАЛИНИ ГЕРАКЛ

Апполон ба Геракл фармуд, ки ба ватани ниёғони ӯ – Тиринф рафта, ба шоҳи Микена Эврисфей дувоздаҳ сол хизмат кунад...
Ӯ ба Геракл фармуд, ки шеро Немейро кушад. Ин шер бузурги

бадхайбат буда, дар наздикии Немей зиндагӣ мекард ва гирду атрофро хароб карда буд. Геракл часуруна ба корнамоии хатарнок шитофт. Ба Немей омада, ҳамон лаҳза ба тарафи кӯҳ рафт, то ки маскани шерро ёбад. Дар гирду атроф ягон чондоре набуд – на ҷўпону на зироатпарвар. Ҳамаи ҳайвонот аз тарси шер аз ин мавзёе гурухта буданд. Хонаи шерро Геракл муддати тӯлонӣ дар талу теппа ва дараю горҳо ҷустуҷў карда, ниҳоят... дар дараи тангу торике ёфт, ки маскани шер дар гори бузурге воқеъ гардида, ду роҳи баромад дошт. Геракл яке аз онҳоро бо харсанги бузурге маҳкам кард ва паси харсанге панаҳ бурда, шерро интизор шуд. Ҳамин ки торикӣ фаро расид, шери калони бадхайбати дорой ёли парешон намоён шуд. Геракл торҳои камонашро саҳт кашида, паси ҳам ба тарафи шер се пайкон парронд, вале пайконҳо ба тани шер бархўрда, ба ҳар тараф парида мерафтанд, зеро пўсти шер чун пўлод саҳт буд. Шер наъраи даҳшатангезе кашид, ки он чун раъду барқ дар кўҳҳои гору дараҳо танинандоз шуд. Ба чор тараф назар карда, шер бо чашмони аз шиддати ғазаб оташбори худ шахсеро ҷустуҷў мекард, ки чуръат карда, ба сўяш пайкон паррондааст. Ва ниҳоят Гераклро дида, бо як чаҳиши бузург ба қаҳрамон дарафтод. Гурзи Геракл чун раъд дурахшида, чун зарбаи барқ ба сари шер зада шуд... Геракл ба шер ҳамла карда, бо дастони пурзўраш онро бўгӣ кард. Сипас часади шерро ба китфаш хаво дод. Геракл ба Немей баргашта, шерро ба Зевс қурбон кард ва ба хотири корнамоии аввалини худ бозихи Немейро доир намуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи табиат ва шўғли аҳолии Юнони қадим нақл кунед.
2. Чазираи Крит дар кучо воқеъ гардидааст?
3. Дар Крит аввалин давлатҳо кай ба вучуд омадаанд?
4. Қасрҳои Крит дар натиҷаи чӣ ва кай вайрон шудаанд?
5. Давраи тараққиёти Крит ба кадом асрҳо рост омадааст?
6. Дар Крит кай фалокати бузург рух додааст? Крит аз он чӣ зарар дид?
7. Дар бораи қаҳрамони Тесей нақл кунед. Ҳикмати ин қисса дар чист?
8. Дар бораи тараққиёти Микена чӣ гуфта метавонед?
9. Қабилаҳои дорӣ дар кучо сокин буданд ва онҳо Юнонро кай забт кардаанд?
10. Аз харита Юнони Шимолӣ, Юнони Миёна ва Юнони Ҷанубиро нишон диҳед.

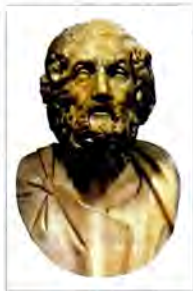
§ 40-41. ДОСТОНҲОИ ҲОМЕР

ПАЙДОИШИ ДОСТОНҲО. Достонҳои "Илиада" ва "Одиссея"-ро Ҳомер ном шоири бузурги нобинои Юнони қадим навиштааст. Онҳо воқеаҳои таърихи асрҳои XI-IX пеш аз милоди Юнонро инъикос намудаанд. Ҳомер бо достонҳои худ чунон машҳур гардида буд, ки таърихи ҳамонвақтаи Юнонро "замони Ҳомер" номиданд. Дар ин давра Юнон боз аз нав тараққӣ мекунад. Иқтисоди ҳарбии он баланд шуда, бар зидди давлатҳои дигар ва пеш аз ҳама, дар Осиёи Хурд бар зидди Троя ҷангҳои истилогарона оғоз мекунад. Ҳомер дар достонҳои худ дар бораи урфу одат ва тарзи зиндагӣи давлатдорӣи юнониёни қадим маълумоти нодир гирд овардааст.

"ИЛИАДА", Юнониҳо шаҳри Трояро Илион меномиданд. Достони "Илиада"-и Ҳомер аз номи ҳамин шаҳр гирифта шудааст. "Илиада" достонест, ки дар бораи соли даҳуми ҷангҳои зидди шаҳри Троя хикоят мекунад.

Аз достон бармеояд, ки юнониҳо шаҳри Трояро муҳосира карда буданд. Сокинони шаҳр худро хуб муҳофизат мекарданд. Дар муҳорибаҳои берунашаҳрӣ юнониҳо талафоти калон меоданд. Бо вучуди ҳамин ҳам қорашон омад намекард. Аз ҳамин сабаб, ҷанговарон рӯҳафтада шуда буданд.

Барои баланд бардоштани рӯҳияи онҳо пешвоёни қабилаҳо дар майдони калон маҷлисӣ халқӣ даъват карданд. Мардуми зиёде ҷамъомада ҳаёҳуй карда, ҳар кас дар бораи давом додани ҷанг ва ё бас кардани он фикри худро баён мекард. Мардум, аз он ҷумла ҷанговарон суҳан гуфта, гунаҳгори бемуваффақиятиро дар ҷанги зидди Троя ба зерӣ танқид мегирифтанд. Аз он ҷумла, як ҷанговари одӣ, ки Терсит ном дошт, ҷасурона баромад карда, ашрофро барои он муттаҳам намуд, ки онҳо ҳамаи ганиматҳои бадастомадаро аз худ мекунанд ва ба ҷанговарон ҷизе намедиҳанд. Аз ҳамин сабаб, ӯ ҳозирно даъват кард, ки аз ҷанг даст кашада, ҳама хона ба хона пароканда шаванд. Одиссей, ки дар он ҷо

Расми 164 Ҳомер.
Пайкари Юнони қадим.

Расми 165. Афина.
Хайкалчаи Юнони
қадим.

хузур дошт, Терситро бо гурзи пешвогии худ бераҳмона мезанад ва ўро мачбур месозад, ки хомӯш нишинад.

Аз рафтори Одиссей хозирон меҳаросанд. Одиссей ва сардорони дигар мардумро бо зӯрӣ аз нав ба ҳучуми Троя бурданд. Баъд дар дoston нақл дар бораи харбу зарби Троя идома меёбад.

Юнониҳо лашкари пурзӯре доштанд. Ҷанговарон аз рӯи нишонаҳои қабилавӣ авлодӣ ба дастаҳои алоҳида тақсим шуда буданд. Ҷанговарони оддӣ пиёда ҷанг мекарданд. Пешвоён дар аробаҳои ҷангӣ ба майдони ҷанг мебароманд. Онҳо нисбат ба ҷанговарони оддӣ силоҳи беҳтар доштанд.

Дар байни ҷанговарон паҳлавонии номӣ кам набуданд. Ҷанговари пурзӯри юнониҳо "Ахилли бодпо" ва ҷанговари машҳури троягӣ Гектор буданд. Ҷои аҷоибӣ дoston муҳориба дар байни ин ду паҳлавон мебошад. Дар ҷанги тан ба тан "Ахилли бодпо" бар Гектор голиб баромада, ўро мекушад. Дар дoston гуфта мешавад, ки ба ҷанг худоҳо даҳолат мекарданд. Яке аз онҳо тарафи юнониҳоро мегирифт, дигаре тарафи троягӣро. Аз он ҷумла, худои оҳангарон тарафи Ахиллро гирифта, барои ў яроку аслиҳа ва ҷавшани ҷангӣ сохтааст.

ПОРАЕ АЗ "ИЛИАДА"

ҶАНГИ АХИЛЛ БО ГЕКТОР. Олиҳа Афина, ки ба юнониҳо кӯмак мерасонд, ба худ намуди бародари Гекторро гирифт. Вай маккорона ба Гектор ёрӣ ваёда карда, ўро розӣ кунонид, ки бо Ахилл бичангад. Ахилл ба сӯи Гектор найза партофт, вале Гектор ҳам шуд ва найза аз болояш гузашта рафт. Баъд Гектор найза партофт. Найзаи ў ба сипари Ахилл расид. Сипари сохтаи Гефест ба зарба тоб овард. Афина ба Ахилл найзаи нав дод. Гектор беҳуда бародарашро ба ёрӣ ҷег мезад. Касе набуд, ки ба ў найзаи нав диҳад. Он гоҳ Гектор бо шамшер ба Ахилл ҳамла овард.

Ахилл Гекторро бо найза зада кушт. Ў ҳасади Гекторро ба аробаи дучарха баста, аспҳоро ба сӯи қароргоҳи юнониҳо ронд.

ДАФНИ ПАТРОКЛ. Дар муҳорибае дӯсти наздики Ахилл Патрокл ҳалок мегардад. Патроклро ҷанговарони юнонӣ барои қорнамоиҳояш хеле дӯст медошанд. Бинобар ҳамин хостанд, ки ўро баъд аз марг ботантана ба хок супоранд. Онҳо ҳезуми зиёдеро гарам карда, гулхан афрӯхта, ҷасади Патроклро ба болои он гузоштанд. Баъд аз ин ҷанговарон гову гӯсфанд ва аспу сағҳоро кушта, ба оташ партофтанд. Худи Ахилл сари 12 троягиро аз тан ҷудо карда, ба гулхан партофт. Ҳомер дар достон Ахиллро барои ин кирдораш маҳкум кардааст. Пас аз сӯхта тамои шудани оташ ҷасади ба хокистар табдилёфтаи Патроклро дар зарфи тиллоӣ андохта, гӯрониданд. Ба хотири ҳалокшавии дӯсти худ Ахилл мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ ташкил карда, ба ғолибон мукофотҳои қиматбаҳо тақдим мекунад.

Расми 166. Афродита. Ҳайкалчаи Юнони қадим.

Баъд аз дафни Патрокл Ахилл ҳам дар яке аз муҳорибаҳо ҳалок мегардад.

Оид ба давраи бачагии Ахилл дар достон ривояте оварда шудааст. Гӯё, ки хангоми тифлии Ахилл олиха Афина боре ўро дар дарёи зеризаминӣ оббозӣ доронда будааст. Дар он лаҳза модараш Ахиллро тарзе дошта будааст, ки ҳарду пошнаи пойҳояш дар кафи дасти ў тар нашудаанд. Оби он дарё бадани Ахиллро мустаҳкам карда будааст, ки ҳатто ба он тир таъсир намекардааст. Тир танҳо ба пошнаи пойҳои Ахилл таъсир карда метавонистаасту ҳалос, яъне ба ҳамон ҷое, ки об нарасида будааст.

Дар вақти ҷанг тифоқо тири заҳронок ба пошнаи пой Ахилл бархӯрда, ўро мекушад. Ибораи "пошнаи Ахилл" маънии "ҷои заиф"-и касеро ифода мекунад.

Расми 167. Ахиллес бо ҷасади Гектор. Расм аз суллоҳи Юнони қадим.

*Расми 168. Аспи Троя.
Тасвири қадим.*

чанговарони юнонӣ аз даруни аспӣ чӯбин баромада, чанговарони троягиро, ки ин вақт хуфта буданд, мекушанд. Онҳо тамоми мардуми Трояро кушта, зану кӯдаконро асир мегиранд. Шаҳро гонат карда месӯзонанд. Ҳамин тарик, шаҳри Троя барҳам мехӯрад.

Ибораи "Аспи Троя" аз ҳамин воқеа боқӣ мондааст, ки маънояш "тӯҳфаи хатарнок" мебошад, чунки аспӣ чӯбини юнониҳо ба троягиҳо шикаст овард.

"ОДИССЕЙ". Дар достони "Одиссей" дар бораи саргузашти аҷоибу ғароиб Одиссей, вақти аз Троя ба ватанаш – қазираи Итака баргаштан нақл карда мешавад. Баъд аз галаба бар Троя чанговарони Итака дар дувоздаҳ киштӣ савор шуда, ба ватан бармегаштанд. Дар роҳ онҳо ба хавфу хатари зиёде дучор омаданд. Худои хавон сард тӯфон хезонд ва киштиҳоро пароканда кард. Чанговарон дар баҳр гум шуданд. Киштиҳо ба дасти девҳои азимчусса афтоданд. Онҳо киштиҳоро ба харсангҳо зада, пора-пора карда, одамонро куштанд. Аз дасти девҳо танҳо як киштии Одиссей ҳалос мешавад. Ҳамроҳони ӯ худои раъду барқ – Зевсро меранҷонанд. Ин худо барои ҳамин киштии Одиссейро нест мекунад. Дар натиҷа ғайр аз Одиссей тамоми ҳамроҳони ӯ ҳалок мегарданд.

*Расми 169.
Кулоҳ ва ҷавшани
бириғҷии Юнони
қадим.*

Одиссейро, ки беҳолу бемадор шуда буд, мавҷи баҳр ба соҳил мепартояд. Баъди сарсонӣю саргардонӣ ва азобу машаққатҳои

зиёде Одиссей ба Итака мерасад. Дар он чо
ӯро танҳо гуломи хукбонаш, ки дар оилаи
озод таваллуд шуда буд ва ӯро финикиҳо
оварда, ба гуломӣ фурухта буданд, пешвоз
мегирад.

Ҳангоми набудани Одиссей дар хонаи ӯ
ашрофзодагон хӯчаинӣ мекарданд. Дар
Итака ҳокимият ба дасти одамони бадахлок
гузашта буд. Барои он ки ӯро нашиносанд,
Одиссей ба хонааш дар тан либоси гадоӣ
меояд. Бо ёрии Афинаи олиҳа ба Одиссей
муяссар мешавад, ки душманонашро кушта,
дар Итака аз нав ба ҳокимият соҳиб шавад.
Бо ҳамин достони "Одиссей" ба охир мерасад.

*Расми 170. Кӯр
кардани Полифема.
Расм аз галдоии
Юнони қадим.*

АЗ "ОДИССЕЙ"

ОДИССЕЙ ВА ДЕВҲОИ ЯКЧАШМА. Киштии Одиссей ба
сохиле шино карда омад, ки дар он девҳои азимҷуссаи якчашма
зиндагӣ мекарданд. Одиссей бо якчанд ҳамроҳонаш ба гори деве
даромад. Дар гораи пораҳои калони панир ва зарфҳои пур аз
чурғот бисёр буданд. Гораи ҷои зиндагии деве буд, ки бузу гусфанд
парвариш мекардааст.

Богоҳирӯзӣ дев рамаи худро ба гораи даровард. Баъд
даромадгоҳи гораи бо харсанги калоне маҳкам кард. Ойро
Одиссей ва ҳамроҳонаш аз ҷой ҷунбонда наметавонистанд. Дев
юнонихоро дида, ду нафари онҳоро хӯрд. Одиссей девро шароби
ангурӣ нӯшонид, маст кард. Вақте, ки дев хобид, одамони
зиндамонда чашми ӯро бо ҷӯбдасти нӯгтез кӯр карданд. Пагоҳӣ
деви нобино барои аз гораи баромадани рамаи харсангро ба як
тараф гелонд. Ӯ дар даромадгоҳи гораи понда менишаст, ки
одамон баромада нараванд. Он гоҳ юнониҳо бо маслиҳати
Одиссей сегоҳи гӯсфандҳоро ба ҳам бастанд. Дар зери шиками
хар се гӯсфанди басташуда якодами ҷой гирифтанд. Ҳамин тавр,
юнониҳо номаълум аз гораи баромада, ба киштии савор шуданд ва
он қазираи пурдахштро тарк карданд.

Юнониҳо гумон доштанд, ки иншооти аз харсангҳои калон
бунёдшуда маҳсули дасти девҳо мебошад. Масалан, дар бораи
девори манораи Микена ҳамин тавр фикр доштанд, чунки ба
ақидаи онҳо ин хел деворо танҳо девҳои азимҷусса сохта
метавонистанд.

1. Достонҳои "Илиада" ва "Одиссея"-ро кӣ навиштааст ва онҳо кадом давраи Юнони қадимро дар бар гирифтаанд?
2. Ҳомер кист?
3. Номи достони "Илиада" бо кадом шахр алоқаманд аст?
4. Дар достони "Илиада" дар бораи кадом воқеаҳо чӣ нақл карда мешавад?
5. Ахилл Гекторро чӣ тавр мағлуб кард?
6. Дар бораи давраи бачагии Ахилл дар "Илиада" чӣ ривояте ҳаст?
7. Аз "Аспи чӯбин" ҷанговарони юнонӣ барои ғалаба дар Троя чӣ гуна истифода бурданд?
8. Дар бораи саргузашти Одиссей нақл кунед.
9. Одиссей баъди ба Итака баргаштан чӣ тавр аз нав ба ҳокимият соҳиб шуд?
10. "Пошнаи Ахилл" ва "Аспи Троя" чӣ маънӣ доранд?

§ 42. ДАВЛАТИ АФИНА

АТТИКА. Дар тарафи ҷанубу шарқии Юнон дар баҳри Эгей нимҷазираи калоне воқеъ шудааст. Дар ҳамин ҷо вилояти Аттика воқеъ гардида буд. Дар тарафи ғарбии он ҳамвори калоне доман паҳн кардааст. Дар миёнаҳои он дар ҳазорсолаи II пеш аз милод шаҳри Афина бино гардид.

Заминҳои Аттика он қадар ҳосилхез нестанд. Дар ин заминҳо гандум ҳосили хуб намедод. Дар мавзеҳои наздиқӯҳӣ мардум ба парвариши тоқ ва зайтун машғул буданд. Кулолгарони Аттика зарфҳои сафолӣ гуногун, аз он ҷумла амфораҳо тайёр мекарданд, ки ба кӯзаҳои дудафта монанд буда, ҳаҷмашон аз кӯза калонтар аст.

Маркази шаҳри Афинро, ки дар ҷои баландие воқеъ буд, Акропол меномиданд. Дар наздиқиҳои Акропол бозоре буд, ки

*Расми 171.
Бандари
Пирей дар
асри V
пеш аз милод.*

онро Агора ном мебурданд. Ба он чо зироаткорону боғпарварон ва чорводорону косибон маҳсулоти изофаи худро оварда, мефурӯхтанд. Дар Агора растаҳои дӯкониҳои сершумори косибон мавҷуд буданд. Дӯкониҳои косибӣ дар амал устохонаҳои онҳо буданд. Косибон олоти меҳнат, силоҳ, маснуоти заргарӣ, чарм ва ғайра истехсол мекарданд.

Дар Аттика ва шаҳри калонтарини он – Афина тичорат тараққӣ карда буд. Тоҷирони афинагӣ молҳои худро ба киштиҳо бор карда, ба дигар шаҳру мамлакатҳо бурда фурӯхта, аз ин қор даромади калон ба даст мебароварданд.

Дар асрҳои VIII–VI пеш аз милод дар Афина соҳти гуломдорӣ ба вучуд омад. Давлати гуломдории пешини Афинаро Шӯрои кӯҳансолони иборат аз 9 нафар идора мекард. Дар Афина оҳишта-оҳишта ашроф ҳокимиятро ба даст дароварданд. Ашрофи Афина тарзи идоракунии давлати худро "аристократӣ", яъне "ҳокимияти бехтаринҳо" меномиданд.

Рушди хочагӣ дар Афина нерӯи қорини зиёдро талаб мекард. Барои ҳамин дар Аттика шумораи гуломон торафт зиёдтар мешуд. Гуломон қорҳои вазинтаринро иҷро мекарданд ва худ ягон ҳуқуқе надоштанд. Гуломон молиқияти гуломдорон буданд.

МУБОРИЗАИ ДЕМОС БО ЭВПАТРИҲО. Пурзӯршавии нобаробарии молумулқӣ ва зиёдшавии намудҳои касбу ҳунари гуногун ба табақаҳо ҷудошавии аҳолии Афинаро тезонд. Аҳоли ба се табақа тақсим шуд. Ба табақаи якум ашрофи авлодӣ дохил мешуданд, ки номи эвпатриёнро гирифта буданд. Қисми зиёди кишоварзон, чорводорон ва косибон, ки демос (халқ) ном бурда мешуданд, табақаи дуюмро ташкил мекарданд. Ба табақаи сеюм гуломон дохил буданд.

Дар асрҳои VIII–VI пеш аз милод эвпатриён дар Афина ҳукмрон буданд. Ин ашрофиёни навбаромад заминхоёро, ки пештар ба тамоми аъзоёни ҷамоа тааллуқ доштанд, аз худ карданд. Акнун аксарияти ҳамҷавмҳои собиқи онҳо беамин шуда, ба эвпатриён тобеъ гардиданд.

Ҳокимиятро ба даст гирифта, эвпатриён урфу одат ва анъанаҳои авлодию қабилавиро нест карданд. Ба ҷои онҳо

Расми 172. Кекрон – асосгузори афсонаҳои Афина.

соли 621 пеш аз милод дар Афина аз тарафи Драконт ном шохи эвпатриён қонунҳои нав чорӣ карда шуданд. Дар асоси онҳо, масалан, қасоси хунӣ бекор ва барои кашида гирифтани моликияти шахси дигар, аз он ҷумла, замин ҳукми қатл муқаррар карда шуд. Қонунҳои Драконт ба манфиатҳои эвпатриҳо буданд. Онҳо имконият медоданд, ки эвпатриҳо халқро истисмор кунанд. Ин ҳолат норозигии мардумро ба вучуд овард. Ин буд, ки онҳо бар зидди истисморкунандагони худ ба мубориза бархостанд. Дар охири асри VIII пеш аз милод зиддияти байни демос ва эвпатриҳо торафт меафзоёд. Ин зухурот хавфи хунрезии калонро ба миён овард. Аз ҳамин сабаб, эвпатриҳо ба демос баъзе гузаштҳо карданд.

Демос аз иштирок дар идоракунии давлат маҳрум буд. Аз номи ӯ Шӯрои кӯхансолон сухан меронд. Демос барои он мубориза мебуд, ки дар идоракунии Афина иштирок кунад. Инчунин талаб мекард, ки қарзҳои демос аз эътибор соқит доништа шаванд. Яке аз мақсадҳои асосии демос соҳиби замин шудан буд.

Дар ҳамин шароит соли 594 пеш аз милод дар Афина ҳокимият ба Солон ном шахс дода мешавад.

ИСЛОҲОТИ СОЛОН. Солон арбоби бузурги давлатӣ, мутафаккир, шоири боистеъдод ва нотиқи хубе буд. Солон вазъи дар мамлакат баамаломадаро хуб мефаҳмид. Таъхир қардан мумкин набуд. Ҳамин ки ӯ архонти (шоҳӣ) Афина интиҳоб шуд, ба иҷрои барномаи ислоҳотии худ шурӯъ кард. Солон як силсила қонунҳое баровард, ки онҳо ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар гирифтанд. Ислоҳоти Солон ба обёрии вилояту навоҳии кишоварзӣ ва парвариши дарахти зайтун диққати калон меод.

*Расмаи 173. Устохонаи
полафзолдузӣ. Расм аз
луғзони Юнони қадим.*

Акнун барои аз хоричи кишвар оварда фурухтани равғани зайтун, ки пештар манъ буд, иҷозат дода шуд. Зайтунпарварӣ ба соҳаи сардаромади Афина табиқӣ ёфт.

Дар қонунҳои Солон моддаҳое буданд, ки мардумро ба ҳунармандӣ ҳавасманд мекарданд. Дар яке аз онҳо гуфта мешуд: "Фарзанде, ки падараш ба ӯ ягон ҳунар наомӯзондааст, аз нигоҳубини падараш озод аст".

Барои осон шудани доду гирифт Солон ченаки бозьтимоди ягонаи дарозӣ ва вазиро чорӣ намуд. Акнун Афина пули ягонаи худро ҳам сикка мезад.

Солон сарфу харчи беҳуда, сохтмони макбараҳои бошукӯх ва гайраро, ки пули зиёдро талаб мекарданд, манъ намуд.

Мувофиқи ислоҳоти Солон ҳамаи аҳолии озодаи Афина ба чор табақа тақсим карда шуд. Онҳое, ки 500 медем ва аз ин зиёда даромад доштанд, ба табақаи аз ҳама баланд, – "панҷсаддорҳо" мансуб буданд. Онҳое, ки зиёда аз 300 медем даромад мегирифтанд, ба табақаи дуум, ё худ ба табақаи "саворгон" дохил мешуданд. Одамон табақаи сеюм "зенгитҳо" ном дошта, даромадашон 200 медем ва зиёда аз он буд. Табақаи аз ҳама поён ва камбағал "фетҳо" буданд ки аз 200 медем камтар даромад мегирифтанд.

Ба ин ва ё он табақа тааллуқ доштан маънои дорони ҳуқуқ ва ӯҳдадорихон муайян буданро ҳам ифода мекард.

Масалан, намояндагони табақаи якум ва дуум дар лашкари савора хизмат мекарданд ва ба вазифаҳои баланд таъйин карда мешуданд. Зенгитҳо бошанд, ба лашкари пиёдаи вазнинсилоҳ сафарбар карда мешуданд. Фетҳо танҳо дар маҷлиси халқӣ овоз медоданду халос.

Барои қарздорӣ ба гуломӣ табдил додани одамони Афина манъ карда шуд. Ин иқдом ба манфиати ашроф зарбаи сахт зад, зеро онҳо аз ҳисоби замини қарздорон заминҳои худро зиёд мекарданд ва ҳам соҳиби гуломони зиёд мешуданд. Акнун деҳқонон аз заминҳои худ маҳрум намешуданд. Инчунин ҳаҷми моликият бар замин муайян карда шуд. Беш аз меъри мукарраршуда касе ҳақ надошт, ки замин дошта бошад.

Дар қорҳои харбӣ ҳам ислоҳот гузаронида шуд. Акнун лашкари асосии Афина пиёданизоми вазнинсилоҳ буд, ки аз ҳисоби зенгитҳо ташкил карда мешуд.

Масъалаҳои муҳимми давлатиро Маҷлиси халқӣ ҳал мекард. Аз он ҷумла, ислоҳоти Солон низ дар он

Расми 174.
Танган Афинаи қадим.

Расми 175. Ҷуфтгар. Ҳайкалчаи сафарбори Юнони қадим.

Расми 176. Шамъдонии
Юнони қадим.

муҳокима ва қабул гардида буд. Солон дар соҳаи молия, додгоҳ, полис ва ғайра ҳам ислоҳот гузаронд.

Ислоҳоти Солон натиҷаи хуб дод. Он голибияти демосро бар эвпатриҳо таъмин намуд. Моҳияти асосии ин ислоҳот дар он буд, ки иштироки тамоми аҳолиро дар идоракунии давлат таъмин менамуд. Юнониҳо чунин идоракунии давлатиро "демократия" меномиданд, ки маънояш "ҳокимияти демос" мебошад.

ИСЛОҲОТИ КЛИСФЕН.

Баъди қариб 50 соли вафоти Солон дар Афина Клисфен ба сари ҳокимият меояд. Ислоҳоти ӯ аз соли 509 пеш аз милод то соли 500 пеш аз милод ба амал бароварда шуд.

Клисфен мамлакатро ба қисматҳои алоҳидаи маъмури тақсим кард. Аттика ба 10 вилоят тақсим карда шуд. Ҳар як вилоят аз се ноҳия иборат буд.

Дар замони Клисфен ҳам масъалаи замин дар Аттика яке аз масъалаҳои муҳимтарин буд. Аз рӯи ислоҳоти Солон ин масъала пурра ҳал нагардид.

Масалан, гурӯҳи одамоне, ки "метекҳо" ва "ҷавобшудагон" номида мешуданд, беазмин буданд. Клисфен онҳоро ҳам ба қатори шаҳрвандони Афина дохил кард. Ин иқдом имконият дод, ки "метекҳо" ва "ҷавобшудагон" ҳам соҳиби замин шаванд.

Клисфен хост, ки аз ҳисоби заминҳои ашроф ба беазминҳо ва камазминҳо замин бидиҳад, вале ин кор мушкил буд. Даре нагузашта роҳи ҳалли он ёфт шуд.

Соли 506 пеш аз милод халқидҳо аз ҷазираи Эвбе ба Афина ҳамла кардаид. Афинагӣҳо онҳоро торумор намуданд. Бо фармони Клисфен заминҳои аз халқидҳо мусодирашударо ба 4 ҳазор нафар деҳқонони камазмин ва беазмин тақсим карда, дода шуданд.

Ислоҳоти Клисфен Маҷлиси халқиро ҳам фаро гирифт. Ӯ ба ҷои "Шӯрои 400", ки дар замони Солон ташкил карда шуда буд, "Шӯрои 500"-ро таъсис намуд. Мувофиқи қонунҳои Клисфен як қисми мансабҳои давлатӣ, аз он ҷумла, 10 нафар андозгункунандагони баландмақом, 10 нафар лашкарқашон (стратегҳо) ва 10 нафар ҳокимони вилоятҳо интихобӣ шуданд.

Қонунҳои Клисфен ташаккули давлати гуломдориро дар Афина, ки он дар асри VIII пеш аз милод оғоз ёфта буд, ба охир расонданд. Дар Афина давлати демократии гуломдорӣ ба вуҷуд омад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи мавқеи ҷуғрофӣ ва вазъи хоҷагии Афина нақл кунед.
2. Шаҳри Афинаро аз харита нишон диҳед.
3. Дар бораи муборизаи демос бо эвпатриҳо нақл кунед.
4. Солон дар Афина кай ба сари ҳокимият омад?
5. Дар бораи ислоҳоти Солон далелҳо биёред.
6. Ислоҳоти Солон ба нафъи кӣ буд ва он чӣ натиҷа дод?
7. Ислоҳоти Клисфенро шарҳ диҳед.
8. Дар натиҷаи ислоҳоти Солон ва Клисфен дар Афина кадом давлат ташаккул ёфт?
9. Ҷои ба шумо бештар маъқулшудаи мавзӯро баён кунед.

§ 43. ДАВЛАТИ СПАРТА

ТАБИАТИ ЛАКОНИКА ВА МЕССЕНИЯ. Лаконика дар қисми ҷанубу шарқии Пелопоннес воқеъ гардидааст. Дар қисмати миёнаҳои Лаконика водие ҳаст, ки онро аз се тараф кӯҳҳо иҳота кардаанд. Сохилҳои баҳрии Лаконика қачу қилебу ботлоқзоранд ва барои баҳрнавардӣ он замон номувофик буданд. Киштиҳо ба сохилҳои он лангар партофта наметавонистанд.

Заминҳои Лаконика нисбат ба заминҳои Атика серҳосилтар буданд. Дар ғарбтари Лаконика Мессения ҷойгир буд. Ин вилоятро аз тарафи Ғарб халиҷи Мессения ва аз тарафи Шарқ халиҷи Лаконика иҳота карда буд.

Мессения ҳам мисли Лаконика нимҷазира буда, заминҳои хосилхез ва кӯҳсор дошт.

ДОРИҶО ДАР ПЕЛОПОННЕС. Дар охириҳои ҳазорсолаи II пеш аз милод қабилҳои дориҳо ба Юнон зада даромаданд. Онҳо, аз он ҷумла, Лаконикаро ҳам забт намуда, шаҳреро бо номи Спарта бино карданд, ки соқинони он минбаъд спартагӣ ном гирифтанд.

Ба Мессения лозим меомад, ки ҳуҷумҳои сершумори спартагӣҳоро зада гардонад. Лекин спартагӣҳо ҳамон муборизаи худро барои ба даст овардани Мессения давом

Рисун 177. Солон.

медоданд. Аз чабру зулми спартагиҳо қисми аҳолии Мессения аз ватан баромада рафтанд. Қисми дигари он дар кӯҳҳо пинҳон шуда, аз он ҷо бар зидди спартагиҳо мубориза мебуданд. Як шаби борони саҳт спартагиҳо ба кӯҳ баромада, ногаҳон ба ҷое, ки ҷанговарони мессениягӣ пинҳон шуда буданд, ҳамла карданд.)

Дар байни спартагиҳо ва мессениягиҳо муҳорибаи шадида ба амал омад. Дар ҷанг зану кӯдакони мессениягиҳо низ иштирок карданд. Ба камшуморӣ ва бад мусаллаҳ буданашон нигоҳ, накарда онҳо қаҳрамонона ҷангиданд. Ин муҳориба се шабу се рӯз давом кард ва аз ҳар ду тараф одамони зиёде талаф шуданд. Мессениягиҳо ва на спартагиҳо дигар маҷоли давом додани ҷангро надоштанд. Байни онҳо гуфтушунид сар шуд. Спартагиҳо иброз доштанд, ки аз муҳосираи мессениягиҳо баъди Мессенияро тарк кардани онҳо даст хоҳанд кашид. Мессениягиҳо ноилоҷ ба ин шарти спартагиҳо розӣ шуда, аз ватани худ – Мессения баромада рафтанд.

Рисун 178.
Сарбози вазнин-
силоҳи Спарта.

Ҳамин тариқ, спартагиҳо Мессенияро истило карда, ба давлати худ ҳамроҳ намуданд.

СПАРТАГИҲО, ИЛОТҲО ВА ПЕРИЗҚҲО.

Дориҳо Лаконика ва Мессенияро ишғол карда, аҳолии маҳаллиро ба илотҳо, яъне ба гуломони худ табдил доданд. Ҷосибон табақаи гуломдоронро ташкил намуданд.

Ҳамин тариқ, дар Спарта ду табақа – гуломдорон ва илотҳо (дар Спарта гуломонро илот меномиданд) ба вуҷуд омад.

Илотҳо ҳар сол ба ҳўҷаниҳояшон боч мепардохтанд, ки он аз ҷав, шароб, раған ва маҳсулоти дигар иборат буд. Ҳаҷми бочро конун муайян мекард ва гуломдор ҳуқуқ надошт, ки онро зиёд кунад.

Маҳсулоти изофаро илот метавонист дар бозор фурӯшад, ё ки ҳамчун захира дар хона нигоҳ дорад. Спартагӣ ба корҳои хоҷагии онҳо

дахолат намекард. Хучаин ҳуқуқ надошт, ки илотро кушад ва ё фурӯшад. Ба ҳар ҳол илотҳо озод набуданд ва барои озод шудан кӯшиш мекарданд. Онҳо барои иҷрои ин мақсад борҳо шӯриш бардоштаанд.

ИДОРАКУНИИ СПАРТА. Ҳанӯз дар замони қадим дар Спарта аз ду сулолаи шӯҳратманд ду шоҳ ҳукмронӣ мекард. Бисёр вақт дар байни онҳо зиддият ва душманӣ ба амал меомад. Яке аз ин сулолаи шоҳҳои Спарта аз ҳуди Геракл оғоз меёфт. Барои ҳамин халқи Спарта шоҳҳои ин сулоларо ҳурмату эҳтиром мекард. Лекин ҳокимияти онҳоро қонунҳои Спарта маҳдуд карда буданд.

Шоҳҳои сулолаи Геракл дар давраи ҷангҳо сардори лашкар ва дар замони осоишта бошад, ба корҳои додҳои динӣ машғул мешуданд. Дар мамлакат Маҷлиси халқӣ ва Шӯрои кӯҳансолон вучуд дошт. Шӯрои кӯҳансолон аз 30 нафар иборат буд. Шоҳҳо ҳам ба ҳайати он дохил буданд.

Дар Шӯрои кӯҳансолон масъалаҳои муҳимтарини давлатиро муҳокима мекарданд. Маҷлиси халқӣ ҳамаи шаҳрвандони комилҳуқуқи Спартаро дар бар мегирифт. Вале ҳуқуқи он маҳдуд буд. Маҷлиси халқӣ танҳо қарорҳоеро, ки шоҳҳо ва Шӯрои кӯҳансолон қабул мекарданд, тасдиқ мекард.

ЗИНДАГИИ СПАРТАГҲО. Меҳнати маҷбурии илотҳо спартагӣҳоро аз корҳои хоҷагӣ озод карда буд. Аз ҳамин сабаб, вақти холии онҳо бисёр мемонд. Онро спартагӣҳо барои корҳои идораи давлатӣ, таҳсил, варзиш ва мақсадҳои дигар истифода мебарданд.

Дар асрҳои VII-VI пеш аз милод илотҳо қисми зиёди аҳолии Спартаро ташкил мекарданд. Онҳо орзу доштанд, ки бар спартагӣҳои зolim ғолиб бароянд.

Расми 179.
Духтараки пойғатоз.
Ҳайкалчаи Юнони қадим.

Расми 180.
Писарбача аз повии
хорро бадар мекунад.

Илотҳоро танҳо ба воситаи зулму зӯроварӣ дар зерӣ итоат нигоҳ доштан мумкин буд. Ҷи тавре ки муаррихи қадим Плутарх шаҳодат медиҳад, спартагиҳо махсус гоҳ-гоҳ гирудори илотҳоро ташкил мекарданд. Спартагиҳо ин "шиқор"-и илотҳоро "криптия" меномиданд. Дар он спартагиҳои ҷавон ҳам иштирок менамуданд.

Спартагиҳои ҷавон бо шамшерҳои кӯтоҳ мусаллаҳ шуда, пешақӣ камин мегирифтанд ва ногаҳон ба илотҳо ҳамла карда, онҳоро мекушанд.

Дар ҷунин давлат барои ақалият беҳавфу хатар зиндагӣ қардан қори осон набуд. Барои ҳамин Лиқург ном донишманди спартагӣ лоиҳаи қонунеро таҳия кард, ки он манфиати тамоми табақаҳои аҳолии Спартаро инъикос карда буд. Қабул ва татбиқи ин қонун Спартаро ба урдугоҳи ҳарбӣ табдил дод. Ҳамаи соқинони он ба интизоми ягона итоат мекарданд.

Қонуни Лиқург унсурҳои майдатарини зиндагии спартагиҳо, ҳатто тарзи дӯхти сару либос, ороиши мӯи сар, намуди ришу мӯйлаб, хӯрду хӯрок, тарзи оиладорӣ ва гайраро дар бар мегирифт.

Қонуни Лиқург ҳар як оилаи спартагиро вазиқадор мекард, ки писарони 7-солаи худро ба "Лагер-ангелҳо" бидиҳанд. Дар ин таълимгоҳҳо спартагиҳои ҷавон бо усули спартагӣ тарбия меёфтанд. Дар онҳо матонат, нотарсӣ, шучоатмандӣ, золими, ҳиллаю найранг, фармон додану фармон иҷро карда тавоништан ва дигар сифатҳоро ташаккул меоданд.

Спартагиҳо ба фарзандони худ таълим меоданд, ки кӯтоҳу пурмазмун гап зананд. Ингуна суҳанрониро "лақоникӣ" меномиданд, зеро маҳз мардуми Лақоника ҳамин тавр кӯтоҳу пурмазмун суҳан мекарданд. Писарбачаҳои спартагӣ дар синни 7-солагӣ ба мактаб мерафтанд. Онҳо дар он ҷо дар шароити саҳт зиндагӣ қарда, бадан ва иродаи худро обутоб меоданд. Дар рӯи бурӯҳои аз най бофташуда мехобиданд, пойлуч ва белибос роҳ рафтандро ёд мегирифтанд.

Ба бачаҳо хондану навиштан, навохтани най ва сурудхониро ёд меоданд. Қариб тамоми вақти дигарашон ба машқҳои қисмонӣ, хусусан, гӯштингирӣ ва муштзанӣ сарф мешуд. Барои он ки бачаҳои спартагӣ ба дард мардонавор тоб оварда тавонанд, онҳоро сари ҷанд вақт бераҳмона мезаданд. Баъзан аз зарбаи химча пӯсти бадани писарбачаҳо қафида хуншор мешуд. Писарбача бояд ба ҳамаи ин азобу шиканҷаҳо тоқат қарда, доду фиғон набардорад.

Бачаҳо ва наврасон бояд ҳамаи фармонҳои ашхоси аз худ калонро бечуну чаро иҷро кунанд. Фақат бо иҷозати калонсолон гап мезаданд. Юнониҳо шӯҳикунон мегуфтанд, ки "овози ҳайкалҳои сангин назар ба овози писарбачаҳои спартагӣ бештар шунида мешаванд".

ТАРБИЯИ СПАРТАГИҲО

Аз хотираҳои Плутарх

Дояҳои ғамхор ва моҳир кӯдаконро парпеч намекарданд, то ки узвҳои бадани онҳо озодона ҳаракат кунанд, озодона, бе ҳавою ҳавас тарбия мекарданд, як хӯрокро аз дигараш фарқ карда наметавонистанд, аз ториқӣ наметарсиданд, ирода надоштанд, чи будани гирияро намедонистанд. Аз ҳамин сабаб, баъзан аҷнабиён дояҳои дар Лаконика таваллудёфтаре меҳариданд. Вале Ликург бачаҳои спартагиро барои нигоҳубини мураббихои кироя ва ё харидашуда манъ кард.

Падар ҳам писарашро он тавре, ки меҳост, тарбия карда наметавонист. Хамин ки кӯдак ҳафтсола мешуд, Ликург онҳоро аз волидонашон ҷудо карда, ба гурӯҳҳо тақсим мекард, то ки якҷоя зиндагонӣ кунанд ва якҷоя хӯрок хӯранд, бо ҳамдигар бозӣ ва меҳнат карданро ёд гиранд. Сарвари гурӯҳҳо – отряд ҳамон писаре таъин карда мешуд, ки дар баробари сифатҳои дигар бофаҳму бофаросат, нотарс ва дар набард шуҷоатманд бошад...

Дар баробари болоравии сину сол талабот ба спартагиҳои ҷавон ҷиддитар мешуданд. Мӯйсари бачаҳоро кӯтоҳ мета-рошиданд, пойлуч даву тоз мекарданд, бо по бозӣ карданро ёд мегирифтанд. Дар дувоздаҳсолагӣ бе сару либос гашту гузур мекарданд, соле як маротиба курта мегирифтанд, тан ва сару либосашон ифлос буданд, ҳаммом ва шустушӯӣ ба онҳо номаълум буданд, дар тӯли як соли дароз онҳо ҳамагӣ якҷанд маротиба аз ин воситаи тозагӣ истифода мебуданд. Онҳо болои лойқа ва бо ҳамроҳии гурӯҳ дар фарше, ки бо дастони луч камишхоро дар соҳили Энрот шикаста худашон месохтанд, меҳобиданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Аз харита Лаконика ва Мессенияро ёбед.
2. Дориҳо Лаконикаро кай забт кардаанд?
3. Дориҳо худро чӣ меномиданд?
4. Дориҳо Мессенияро чӣ тавр забт карданд?

5. Киҳоро плот меномиданд?
6. Спарта чӣ хел идора карда мешуд?
7. Дориҳои спартагигишуда ба халқҳои маҳаллӣ чӣ тавр муносибат мекарданд?
8. Ба таври "лаконики" суҳан карданро шарҳ диҳед.
9. Дар бораи тарзи зиндагии спартагигиҳо нақл кунед.
10. Спартагигиҳо бачагони худро чӣ тавр тарбия мекарданд?
11. Спартагигиҳо бо кадом мақсад илотҳоро шикор ("криптия") мекарданд?

§ 44. ШАҲР-ДАВЛАТҲОИ ЮНОН

САБАБҲОИ ТАШКИЛЁБИИ ШАҲР-ДАВЛАТҲО. Дар асрҳои VIII-VI пеш аз милод дар Юнон зироаткориро чорвопарварӣ ва боғу тоқпарвариро ҳунармандӣ рушду нумӯ мекунад. Истеҳсоли маҳсулоти гуногун, аз он ҷумла рағани зайтун, шароб, силоҳ, газвор, маҳсулоти заргариро кулолӣ ва гайра меафзояд. Дар соҳилҳои баҳрӣ, ки Юнонро иҳота карда буданд ва дар қазираҳо бандарҳои зиёде сохта шуданд, киштисозӣ ба авҷи аълои худ расид.

Сифати молҳои дар Юнон истеҳсолкарда аз сифати молҳои мамлакатҳои дигар баланд буд. Онҳо чӣ дар дохили Юнон ва чӣ дар хориҷа харидори зиёде доштанд.

Аз бандарҳои юнонӣ ҳар рӯз даҳҳо киштиҳои пурбор ба шаҳру давлатҳои юнонӣ ва мамлакатҳои дигари ҳавзаи баҳри Миёназамин ва баҳри Сиёҳ раҳсипор мешуданд. Тоҷирони юнонӣ молҳои худро дар он ҷойҳо фурухта, молҳои заруриро харида, ба Юнон меоварданд.

Расми 181. Тангаи нуқрагии юнонӣ аз қазираи Ситислия.

Шаҳрҳои Юнон барои инкишофи савдои дохилию хориҷӣ ба тоҷирон тамоми шароитҳоро муҳайё менамуданд.

Ба Юнон ҳамла кардани қабिलाҳои дориҳо ва дар он ҷо густариш ёфтани хоҷагии тиҷорат ва ҳунармандӣ шумораи аҳолии мустамликаҳои Юнонро хеле зиёд кард. Аз ин сабаб, ба ҳама замин намерасид. Дар байни қосибон ҳам табақаи камбағал ба вуҷуд омад. Бо

Расми 182. Киштиҳои ҷарбӣ ва тиҷоратиш Юнон.

хамин сабабҳо майли дехқонони камзамину беамин ва косибони камбағал барои дар шаҳр-давлатҳои мустамликаҳои юнониҳо қору зиндагӣ кардан меафзояд ва онҳо ба шаҳр-давлатҳо мекӯчанд.

ПАЙДОШАВИИ ШАҲР-ДАВЛАТҲО. Пайдошавии шаҳр-давлатҳои юнонӣ дар се самт ба амал омад: самти ғарбӣ – дар Италияи Ҷанубӣ, қазираҳои Ситилия, Сардиния, Корсика ва соҳилҳои ҳозираи Фаронсаи Ҷанубӣ, шимолу шарқӣ – дар қисми ҷанубии қазираҳои Фрак, Эгей – гулӯгоҳҳои баҳри Сиёҳ ва соҳилҳои он ва самти ҷанубу шарқӣ дар соҳилҳои финикиягии баҳри Миёназамин ва соҳилҳои баҳри Миср ва Либия.

ШАҲР-ДАВЛАТҲОИ ҒАРБӢ. Дар самти ғарбӣ шаҳр-давлатҳои юнонӣ бештар дар асри VIII пеш аз милод ба вучуд омадаанд. Соли 733 пеш аз милод шаҳр-давлати Сиракуза ба мустамликаҳои юнониҳо таъдил меёбад. Баъд дар ин самт шаҳр-давлатҳои Занкл, Регий, Сибарис, Кротон, Гела, Селинунт ва Акравент ба вучуд меоянд.

Ҳамаи ин шаҳр-давлатҳо дар нимаи дуҷуми хамин аср бунёд шудаанд. Тахминан дар соли 600 пеш аз милод дар ҷанубии Фаронса шаҳр-давлати Массалия бино мешавад. Дар соҳилҳои Испания бошад, мустамликаҳои калоне бо номи Эмпирион ба вучуд меояд.

Яке аз шаҳр-давлатҳои мустамликавии юнониҳо дар ин самт шаҳри Коринф мебошад. Ин шаҳр дар он давра яке аз марказҳои калонтарини тиҷорату ҳунармандии соҳилҳои Балкани Юнон буд.

*Расми 183
Гуздони нуқрагини
косибони юнонӣ, ки
аз як кӯрегоҳи
скифҳо ёфта
шудааст.*

Расми 184. Мустамликаҳои Юнон дар соҳили шимоли баҳри сиёҳ.

ШАҲР-ДАВЛАТҲОИ ШАРҚӢ. Дар бунёди шаҳр-давлатҳои юнонӣ дар ин самт шаҳри Милет мақоми баланд дошт. Тахмин мекунам, ки ин шаҳр то 100 шаҳр-давлатҳо ва бошишгоҳҳои мустамликавии юнонихоро дар ихтиёри худ доштааст. Яке аз мустамликаҳои калонтарини Милет, ки дар вилояти Пропонтида воқеъ гардида буд, Кизик ном дошт. Дар самти шарқӣ дар асрҳои VII–VI пеш аз милод шаҳр-давлатҳои дигари зиёде бунёд мегарданд. Дар байни онҳо Халкадон, Византия, Синопа, Гераклея Понтий, Истрия, Аполлонияи Понтий, Одессос, Тома ва Каллатия ҳастанд. Дар соҳилҳои баҳри Сиёҳ ҳам мустамликаҳои сершумори юнониҳо ба вуҷуд меомаданд. Олвия, Пантикапей, Фанагория, Тира, Феодосия, Херсонес ва Горгипсия аз ҷумлаи ҳамин мустамликаҳо буданд.

*Расми 185. Юнонӣ дар либоси печён.
Расми замони мо.*

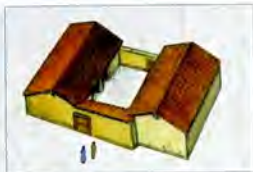
ШАҲР-ДАВЛАТҲОИ ҶАНУБӢ ВА ҶАНУБУ ШАРҚӢ. Дар ин самт юнониҳо ба муқобилияти саҳттарини финикиягӣ ва суриягӣ ва фаластиниҳо мисриён дучор гардиданд. Барои ҳамин ҳам нисбат ба самтҳои ғарбӣ ва шарқӣ дар ин ҷо шаҳр-давлатҳои юнониҳо камтар ташкил ёфтаанд. Онҳо ҳам на ба шаҳрҳои Юнон, балки ба ҳокимони маҳаллӣ итоат мекарданд. Дар байни онҳо Ал-Амина дар Сурия, Сукас-дар Финикия, Навкратис ва Дафна дар Миср маълум мебошанд. Ин шаҳр-давлатҳо хурд буда, дар ҳаёти давлатҳои Финикияю Сурия ва Миср мақоми калон надоштанд.

Кирена ном шаҳр-давлатро юнониҳо дар қазирае дур аз соҳил бино карда буданд.

Танҳо он ба итоати ҳокимияти маҳаллӣ дохил нагардид. Дурии шаҳр ба ин сабаб шуд. Аз ин ҷост, ки Кирена бо шаҳрҳои балкани Юнон алоқаи хуб дошт.

Юнониҳои қадим дар шаҳр-давлатҳои худ устохонаҳо месохтанд, дар он ҷо маданияти Юнонро паҳн карда, бо усули давлатҳои Юнон давлатдорӣ мекарданд.

Аҳолии шаҳр-давлатҳои юнонӣ ба ватани аҷдодони худ алоқаи доимӣ доштанд. Ҳар сари чанд вақт ба он ҷо сафар мекарданд. Дар сурати ба шаҳр-давлатҳои алоҳида хавф таҳдид кардан мустамликадорони юнонӣ аз "Модаршаҳр"-и худ ёрӣ металабиданд. Шаҳрҳое, ки ин мустамликаҳоро ташкил мекарданд, бехатарии мардуми юнонии он маконро таъмин менамуданд.

Расми 186. Бино дар мустамликаҳои Юнон.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои ташкилшавии шаҳр-давлатҳои Юнони қадимро баён кунед.
2. Дар кадом самтҳо шаҳр-давлатҳои юнонӣ ба вучуд омаданд?
3. Чаро дар самти ҷануб ва ҷанубу шарқӣ шаҳр-давлатҳои юнонӣ кам бунёд шуданд?
4. Юнониҳо шаҳр-давлатҳои худро чӣ тавр бунёд мекарданд?
5. Шаҳр-давлатҳои юнонӣ чӣ тавр идора карда мешуданд?
6. Кадом шаҳр-давлатҳои юнониро медонед?
7. Мустамликадорони юнонӣ оё ба ватани аҷдодии худ робита доштанд?

§ 45-46. ҶАНГҶОИ ЮНОНУ ФОРС

Баъд аз он, ки давлати Ҳахоманишиён ташкил ёфт, он рақиби асосии Юнон гардид. Шоҳи Ҳахоманишиён Дорон I шӯриши юнониҳои Осиёи Хурдро паҳш карда, ба ҷанги зидди Юнон тайёри мебинад. Ӯ бо ин мақсад лашкари иборат аз 30 ҳазор ҷанговар ва 600 киштии ҷангӣ тайёр мекунад.

ҶАНГҶОИ АВВАЛИНИ ЮНОНУ ФОРС. Соли 492 пеш аз милод лашкари Эрон бо сардории Мардонӣ ба воситаи гулӯгоҳи Дарданел ба соҳилҳои шимолӣ баҳри Эгей ҳаракат кард. Ин

Расми 187. Мухорибаи Марафон.

роҳ барои форсҳо на он қадар мувофиқ буд. Лашкари Эрон дар наздикии димогаи Афон ба фалокат дучор гардид. Тӯфони саҳт бархост, ки дар натиҷаи он то 300 кишти ва 20 ҳазор аскари Эрон талаф шуд. Дорон I барои ба ин талафот роҳ додан Мардониро аз вазифааш сабукдӯш мекунад. Сарфи назар аз ин талафоти калон ба лашкару флоти боқимондаи Эрон муяссар мешавад, ки ба кӯшуни Юнон зарбаи нахустин занад.

Дорон I барои хучуми зафаровари оянда ба Юнон лашкари якқачини иборат аз 20 ҳазор нафараро ташкил мекунад. Ин дафъа эронӣҳо бо роҳи пештара нарафтанд. Онҳо лашкари худро тавассути киштиҳо якбора аз Осиёи Хурд ба Атика расонданд. Дорон I мехост, ки аввал Афинаро торумор кунад.

Баъд аз забти гирду атроф, аз он ҷумла, Еретрия ва Эвбей, лашкари форсҳо дар маҳаллаи Марафон, ки дар қисми шимолу шарқии Атика воқеъ буд, ҷой гирифт.

Дар Марафон мухорибаи лашкари Юнону Форс 12 сентябри соли 490 пеш аз милод ба амал омада, бо шикасти лашкари Форс анҷом пазируфт.

Баъди ғалаба аскари даванди юнонӣ барои ба Афина расондани муждаи ғалаба дартоз шуд. Ӯ ба Афина расида, хитоб кард: "Ғалаба" ва дар ҷояш афтида мурд. Ба хотири бузургдошти ин воқеа пойгаи марафонӣ муқаррар карда шуд, масофаи байни Марафон ва Афина 42 км 195 м мебошад ва пойгаи мазкур ҳам ба ҳамин масофа аст. Имрӯз ҳам пойгаи "Марафонӣ" вучуд дорад ва он ҳатто яке аз намудҳои барномаи Бозиҳои Олимпии муосир мебошад.

ЛАШКАРКАШИИ ҲАШИЁРШОҲ. Дорон I хост, ки ба Юнон аз нав лашкар кашад, лекин вафот кард. Ба ҷои ӯ ба тахти подшоҳии давлати Ҳахоманишиён Ҳашиёршоҳ менишинад ва ба

лашкаркашии нави зидди Юнон тайёрии ҳаматарафа мебинанд. Бо фармони ӯ аз тамоми шоҳаншоҳии бузург – аз Миср сар карда, то Бобул ҷанговарон ба Осиёи Хурд меомаданд. Лашкар бо силоҳи навтарин, сару либос ва хурду хуроки зиёди захира таъмин карда шуд. Мувофиқи шаҳодати таърихшиноси юнонӣ Ҳеродот, гӯё ки форсҳо барои ҷанг 5 миллиону 28 ҳазор ҷанговару 1200 кишти тайёр карда буданд.

Расми 188. Сарбози форс. Расм аз гулдони Юнони қадим.

Лашкаркашии Ҳашиёршоҳ ба Юнон аввали баҳори соли 480 пеш аз милод оғоз меёбад. Баъди тай намудани роҳи пешбинишуда форсҳо ба соҳилҳои Фракия ва Македония расиданд. Мухорибаи калони байни кӯшунҳои Эрону Юнон дар Фермопил ба амал омад. Форсҳо чор шабонарӯз ба мавқеаҳои мудофиаи юнониҳо ҳучум карданд. Леонид ном шахс, ки ба лашкари юнониҳо роҳбарӣ мекард, тавонист, ки ҳучумҳои пай дар пайи форсҳоро зада гардонад. Вале форсҳо ҳучуми худро пурзӯр карданд.

Онҳо барои ғалаба аз восита ва усулҳои гуногуни ҷангӣ истифода мебуданд. Дар вазъияти ҳалқунанда онҳо ба ҷанг гурди "абадзинда"-ашонро дароварданд. Лашкари форсҳо оқибат дар ин ҷо бар лашкари юнониҳо ғалаба кард.

Ҳазорон нафар юнониҳо дар майдони ҳарбу зарб ҳалок шуданд. Флот ва артиши пйедагарди форсҳо максад доштанд, ки шаҳри Афинаро ишғол кунанд. Ҳучуми шадиди форсҳо вазъияти Афинаро вазнин кард. Соқинони Афина ба ҷазираи Саламин кӯчонида шуданд. Гурезаҳо дар шаҳрҳои Трзена ва Арголдаи ҳамин ҷазира ҷой дода шуданд.

Мухориба дар баҳр 2 сентябри соли 480 пеш аз милод ба амал омад. Ҳашиёршоҳ ба ғалабаи флоти худ боварӣ дошт, ба он фармон дод, ки дар гулӯғоҳ ба юнониҳо ба ҷанг дарояд.

Юнониҳо киштиҳои ашсонро моҳирона идора карда, белҳои киштиҳои форсҳоро шикаста ва паҳлӯҳои ашсонро сӯроҳ мекарданд. Оқибат сафи бонизомии лашкари форсҳо вайрон шуд. Дар баробари ин сарбозони форсҳо қаҳрамонона меҷангиданд. Форсҳо, киштиҳои бисёри худро талаф дода, ақибнишинӣ карданд.

Баъд аз ин Ҳашиёршоҳ ба Осиёи Хурд бармегардад. Лашкари яккачини форсҳо дар Юнони Миёна монд. Бахори соли дигар он Афинаро аз нав ишғол намуд. Худи ҳамон сол дар Платея байни лашкари Юнону Эрон муҳорибаи калоне ба амал омад. Ин дафъа форсҳо шикаст хӯрданд.

ТАШКИЛЁБИ ИТТИФОҚИ БАҲРИИ ДЕЛОС (АФИНА).

Галабаи Юнон дар ҳамон вақте имконпазир гардид, ки Спарта, Коринф ва Афина қувваҳои худро муттаҳид карда, бар зидди форсҳо мубориза бурданд. Баъди шикасти форсҳо дар байни ин се давлати юнонӣ зиддиятҳои нав авҷ гирифта, то ба дараҷае расиданд, ки Спарта аз ин иттифок баромад. Баъд аз ин воқеа маркази муттаҳидшавии давлатҳои Юнон Афина мешавад. Бо ташаббуси Афина дар қазираи Делос намояндагони шахрҳои Юнон ҷамъ омада, "Иттифоқи Делос" (Афина)-ро ташкил намуданд. Иттифок хазина ва нерӯҳои мусаллаҳи умумӣ дошт. Масъалаҳои асосии иттифокро дар Шӯро, ки аз намояндагони аъзоёни иттифок иборат буд, ҳал мекарданд. Бори вазнини ин иттифок ба зиммаи Афина афтида буд. Иттифок 200 киштӣ, 40 ҳазор киштидор ва белзан, 10 ҳазор пиёдааскар ва 1000 аскарӣ савора дошт.

Солҳои 70-уми асри V пеш аз милод, ба "Иттифоқи Делос" муяссар гардид, ки мавқеи Юнонро дар баҳри Эгей ва Осиёи Хурд мустаҳкам кунад. Вале Ҳахоманишиён барои ба даст овардани Осиёи Хурд ва худудҳои дар қисмати шарқии баҳри Миёназамин аз дастдодааш муборизаро бомуваффақият давом медод.

БА ОХИР РАСДАНИ ҶАНГҲОИ ЮНОНУ ФОРС. Соли 465 пеш аз милод дар натиҷаи табодулот шоҳи давлати Ҳа-

Расми 189. Набард дар гулӯгоҳи Саламин.

хоманишиён ва писари ӯ кушта шуданд. Аз ин вазъияти муносиб кувваҳои истиқлолиятҳои Миср истифода бурданӣ шуда, бо сардории Инар ном шахси либиягӣ шӯриши халқӣ ташкил карданд.

Афина низ аз ин воқеа истифода бурда, ба шӯришчиёни мисрӣ дасти ёрӣ дароз кард. 20 ҳазор нафар аскар ва 200 киштии юнониҳо ба он ҷо рафтанд. Киштиҳо ба воситаи дарёи Нил шино карда, то ба пойтахти Миср – шаҳри Мемфис расиданд.

Дар ин ҷо лашкари юнониҳо аз тарафи лашкари ба ин ҷо омадарасидаи шоҳи нави Ҳахоманишиён – Ардашери I пурра торумор карда шуд. Аз форсҳо шармандавор шикаст хӯрдани "Иттифоки Делос" обрӯи юнониҳоро ниҳоят паст кард. Форс ҳокимияти худро дар Миср аз нав мустаҳкам карда, барои дар шарқи баҳри Миёназамин ва Осиёи Хурд ба даст овардани мавқеъҳои аз дастдодааш ҷидду ҷаҳд намуд.

Оҳиста-оҳиста дар "Иттифоки Делос" Афина мавқеи ҳукмронро ба даст мегирад. Аъзоёни дигари иттифок итоатгари Афина мешаванд.

Соли 454 пеш аз милод ҳазинаи иттифок аз Делос ба Афина кӯчонда шуд. Бо ҳамин "Иттифоки Делос" дар амал ба давлати Афина табдил меёбад.

Соли 449 пеш аз милод ҷангҳои Юнону Форс ба охир расиданд. Юнониҳо Каллий ном ашрофи Афинаро ба қазираи Кипр раво карданд, то ки аз номи Юнон бо Форс сулҳ бандад. Мувофиқи созишномаи сулҳи Кипр Форс ӯҳдадор шуд, ки дигар ба баҳри Эгей ва гулӯгоҳҳои он флот ва лашкар намендарад. Юнон ҳам ӯҳдадор шуд, ки шаҳрҳои қаламрави давлати Форсро дар шарқи баҳри Миёназамин ва Осиёи Хурд эътироф мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҷангҳои Юнону Форс кай оғоз ёфтаанд?
2. Лашкаркашии аввали Форс ба Юнон чӣ тавр анҷом ёфт?
3. Барои лашкаркашии дуюм ба Юнон Дороти I чӣ тавр тайёри дид?
4. Муҳорибаи Марафон кай ба амал омад?
5. Дар он қадом давлат ғолиб омад?
6. Дар бораи иқтисоди лашкари Форс чӣ гуфта метавонед?
7. Дар бораи муҳорибаи Саламин нақл кунед.

8. Иттифоқи баҳрии Делос (Афина) чӣ тавр ташкил ёфт?
9. Лашкари Иттифоқи баҳрии Делос дар Миср чӣ тавр шикаст хӯрд?
10. Ҷангҳои Юнону Форс кай ба охир расиданд?

§ 47. ДЕМОКРАТИЯИ АФИНА

ГРАЖДАНИНҲО (ШАҲРВАНДОНИ) АФИНА. "Демократия" маънои "ҳокимияти демос" ва "демос" бошад, маънии "халқ"-ро дорад. "Шаҳрвандон" онҳое ба шумор мерафтанд, ки дар давлати Афина дорои ҳуқуқҳои муайяни шаҳрвандӣ буданд.

Шаҳрвандони комилҳуқуқи Афина танҳо ҳамон одамон ҳисобида мешуданд, ки падару модарашон ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ дошта бошанд. Номини ин гуна одамон дар рӯйхати махсус навишта мешуд. Ин рӯйхатро "демхо" меномиданд. Бо чунин рӯйхат ҷавонписарон ва ҷавондухтароне дохил карда мешуданд, ки синашон ба 18 расида бошад.

Комиссияи махсусе шаҳрванд будани ин ва ё он ҷавонро ҳаматарафа месанҷид. Ҷавонноеро, ки ба рӯйхати "демхо" дохил гардида буданд, аз тамоми Аттика дар Пирей ҷамъ намуда, дар зарфи як сол ба таълиму тарбия фаро мегирифтанд. Ин корро омӯзгороне, ки "сафронистҳо" ном доштанд, иҷро менамуданд.

Онҳоро комиссия аз байни шахсони маъруфи Афина интихоб мекард. Ҷавонон, ки онҳоро "эфебҳо" меномиданд, дар баробари таълим ба шамшерзанӣ, камонварӣ, гулӯлаандозӣ, доирапартоӣ, давидан, гӯшгингирӣ ва бо намудҳои дигари варзиш ва тарбияи бадан машғул шуда, худро хуб обутоб мебуданд. "Эфебҳо" аз омӯзгорон инчунин ҳуқуқи вазифаҳои шаҳрвандони Афинаро меомӯхтанд.

Расми 190:
Маҷлиси
халқӣ
дар Афина.

Баъд аз як соли машқ ва таълиму тарбияи ҷавонон омӯзгорони онҳо дар Маҷлиси халқӣ дар ин бора ҳисобот меоданд. "Эфебҳо" бошанд, донишу маҳорат ва малакаи дар таълимгоҳ ҳосилкардашонро дар театр намоиш дода, баъд аз давлат сипару найза гирифта, ба посбонии сарҳадҳои мамлакат мерафтанд ва ё ба иҷрои вазифаҳои дигари давлатӣ шуруъ мекарданд. Пас аз ду соли хатми мактаб "эфебҳо" гражданинҳои комилҳукуки Афина ҳисобида мешуданд.

Шаҳрванди Афина гайр аз ҳукукхо вазифаҳою ӯҳдадорҳои муайян ҳам дошт. Ӯ ӯҳдадор буд, ки хатман дар қитъаи замин меҳнат кунад, кишвари худро аз душманон муҳофизат намояд, ба қонунҳо ва ҳукуматдорони интихобшуда иттибот кунад ва дар қорҳои ҷамъиятӣ ғайболона ширкат варзад.

МАҶЛИСИ ХАЛҚӢ. Мақомоти асосии ҳокимияти давлатии Афина Маҷлиси халқии гражданинҳо буд. Ба он ҷо ҳамаи шаҳрвандон аз тамоми вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои, ки ба ҳайати давлати Афина дохил буданд, ҷамъ меомаданд.

Занҳо ҳуқуқ надоштанд, ки дар қори Маҷлиси халқӣ ва қорҳои дигари давлатӣ иштирок кунанд.

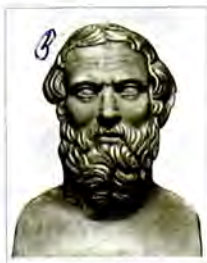
Дар Маҷлиси халқӣ қонунҳои давлатӣ қабул, ҷангу сулҳ эълон карда, шартномаҳо тасдиқ ва мансабдорони давлатӣ интихоб карда, ҳисоботи онҳо шунда мешуданд. Маҷлиси халқӣ гайр аз ин ба таъиноти аҳоли ба озуқа, об, дуруст истифода бурдани замину қонҳои маъдан ва тарбияи ҷавонон диққати ҷиддӣ меод.

Қонунҳои давлатиро Маҷлиси халқӣ қабул мекард, вале ба онҳо хатман ҷумлаи зеринро ҳамроҳ мекарданд: "Шӯро ва халқ қарор кард", "Шӯро" гуфта, "Шӯрои 500" дар назар дошта шудааст.

ШҶҶҶҶ 500. Шӯрои 500 бо ҷунин усули зерин таъсис дода мешуд. Соқинони ҳар як 10 вилояти Афина

Рисми 191. Аспасия - ҳамсари Перикл.

Рисми 192. Херодот.

Расми 193.
Перикл. Пайкаран
Юнони қадим.

50-нафариро ҳамчун намояндаи худ интихоб карда, ба "Шӯрои 500" раво мекарданд. Ин "интихобот" аз байни якчанд нафар номзадҳо аз тариқи курыяпартой сурат мегирифт. Дар интихобшавӣ ва интихобкуни танҳо гражданиҳои Афина иштирок карда метавонистанд. Мӯхлати ваколатҳои ба "Шӯрои 500" интихобшудагон як сол буд.

Шӯрои 500 бо Маҷлиси халқӣ аз ҷиҳати ҳуқуқи вазифаҳои дар як қатор меистод, лекин ҳар кадоми онҳо қорҳои ба худ маълумбударо иҷро мекард. Яке аз қорҳои муҳимтарини Шӯрои 500 тайёри ва гузаронидани қори Маҷлиси халқӣ буд. Шӯрои 500 рӯзномаи Маҷлиси халқиро тайёр мекард ва лоиҳаҳои қонунро қарорҳои гуногунро мавриди муҳокима қарор медод.

ШАХСОНИ ИНТИХОБӢ. Мамлақатро шахсони мансабдори интихобӣ идора мекарданд. Барои ин қор гурӯҳҳои алоҳида ташкил карда мешуданд, ки онҳоро "қоллегиа"-ҳо меномиданд. Яке аз онҳо "Қоллегиаи архонт" буд. Он дар Юнон хеле барвақт ба вуҷуд омадааст. Ин қоллегиа ба қорҳои ҳарбӣ, ташкили муқофиаи динию идҳо ва тартиби доир қардондани қорҳои судӣ машғул буд.

Расми 194.
Сари Афина.

Қоллегиаи дигари Афина "Қоллегиаи 10 нафар стратегҳо" номида мешуд. Ин қоллегиа ба қорҳои ҳарбии Афина, аз он қумла, сафарбарӣ ба лашқар, маблағгузориҳои ҳарбӣ ва роҳбарӣ ба ин қорҳо масъул буд. Инчунин қанимати ба дастамадаи қанговаронро ихтиёрдорӣ мекард.

Дар Афина онд ба молия қоллегиаҳо бисёр буданд. Як қоллегиаи 10-нафара роҳбарии қазинаи давлатиро ба ўҳда дошт, қоллегиаи дигар ба рафти ба қазина воридшавии маблағро назорат мекард ва қайра.

Як коллегияи иборат аз 11 нафар тартиботи чамъиятӣ, аз он ҷумла, назорат ба ҳолати маҳбасхонаҳо, ба иҷрои ҳукми қатл ва ҳукмҳои дигари додгоҳхоро назорат мекард.

Шаҳрхоро магистрат, яъне мирҳои интихобӣ идора мекарданд. Дар ихтиёри онҳо амалдорони зиёде буданд, ки қорҳои гуногуни шаҳрдорию иҷро менамуданд.

Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо дар Афина ҳар сол то 700 одами мансабдорро интихоб мекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар Афина кихоро "гражданин" меномиданд?
2. "Демҳо" чӣ хел одамон буданд?
3. Шаҳрвандони ҷавони Афина чӣ тавр тарбия карда мешуданд?
4. Шаҳрвандони Афина дорои кадом ҳуқуқу вазифаҳо буданд?
5. Маҷлиси халқии Афина аз кихо иборат буд ва кадом вазифахоро иҷро мекард?
6. "Шӯрои 500" чӣ тавр интихоб мешуд ва кадом вазифахоро иҷро мекард?
7. "Коллегияҳо" чӣ вазифахоро иҷро мекарданд?

§ 48. ХАТ, МАКТАБ ВА ДИНИ ЮНОНИ ҚАДИМ

ХАТ. Ҳанӯз дар ҳазорсолаи II пеш аз милод юнониҳои қадим хатти худро доштанд, ки он ҳиҷоғӣ буд. Вале дар асрҳои XI-IX пеш аз милод он фаромӯш шуд. Дар охири асри IX - аввали асри VIII пеш аз милод дар Юнон алифбои дигар тартиб дода мешавад, ки он аз 14 ҳарф иборат буд.

Ин алифбо дорои ҳам ҳарфҳои садонок ва ҳам ҳамсадо буд. Ба алифбои юнонии алифбои қадимаи финикиҳо таъсир расонида буд. Алифбои нав дар рушду нумӯи минбаъдаи Юнон хизмати бузург кардааст.

Дар баробари пайдоиши хат дар давлатҳои Юнони қадим мактабҳо ҳам ба вуҷуд меоянд. Мактабу маориф махсусан дар Афина ва Спарта бештар тараққӣ карда буданд,

Рисми 195 Тахтаҷаҳои сиёҳ барои навиштан.

Расми 196. Омӯзгор
кудакро ба мактаб
мебарад.

МАКТАБ. Дар Спарта писарбачаҳои то 7 - сола дар оилаҳои тарбия меёфтанд. Сипас онҳоро ба муассисаҳои махсуси тарбиявии давлатӣ месупориданд, ки "ангеллаҳо" ном доштанд. Бачагон дар чунин мактабҳо дар зери роҳбарии омӯзгорон, ки "педон" ном доштанд, таълиму тарбия мегирифтанд. Дар он ҷо ба тарбияи ҷисмонии бачаҳо диққати калон дода мешуд; онҳоро ҳаматарафа обутоб медонад. Тарбиягирандагон дар баробари машқҳои ҳарбию варзишӣ ба омӯзиши суруду мусиқӣ ва раксҳои динӣ, ки моҳияти ҷангӣ доштанд, машғул мешуданд.

Дар Афина ҳам бачаҳо то 7 - солагӣ дар хонаҳои тарбия меёфтанд. Аз синни 7 - солагӣ то 13-14 солагӣ онҳо ба мактабҳои грамматистӣ ва кафаристӣ дода мешуданд.

Ин мактабҳо пулакӣ буданд. Дар он ҷо омӯзгороне, ки "дидасколҳо" ном доштанд, таълим медоданд.

Дар мактабҳои грамматистӣ шогирдон хондану навиштанро хуб ёд мегирифтанд. Бачаҳо номи ҳарфҳои "алфа", "бета", "гамма" ва ғайраро аз ёд карда, баъд онҳоро ба хичоҳо ва хичоҳо ба калимаҳо мегардонданд.

Барои навиштан тахтачаҳои сиёхро истифода мебуданд. Шогирдон дар он бо ҷӯби нӯгтезе, ки "стил" ном дошт, менавиштанд.

Дар дарсҳои ҳисоб шогирдон аз ангуштҳои дасту пойҳо, сангчаҳо, тахтачаҳои ҳисоб, ки онҳоро "абакӣ" меномиданд, истифода мебуданд.

Расми 197
Дар палестра.

Аз синни 13-14 солагӣ бачаҳо дар мактабҳои гӯштин, ки онҳоро "паластра" меномиданд, таълим мегирифтанд. Дар ин мактабҳо дар зарфи ду сол шогирдон ба машқҳои ҳисмонӣ машғул мешуданд. Ин машқҳо аз номи панҷ намуди варзиш "панҷхарба" меномиданд. "Панҷхарба" аз давидан, гӯштин, доирапартоӣ, найзапартоӣ ва шиноварӣ иборат буд.

Ҷавонони боистеъдод баъди хатми ин мактаб ба "гимнасияҳо" дохил шуда, фалсафа, адабиёт ва илмҳои дигарро меомӯхтанд. Дар 18-20 солагӣ онҳо таҳсилро дар "эфебияҳо" давом дода, дониши худро афзун менамуданд.

Расми 198. Зевс.

ДИН. Юнониҳои қадим ҳудӯҳоро дар шакли одамон, вале пурқудрату абадзинда тасаввур мекарданд. Ба гумони онҳо ҳамаи ҳодисаҳо бо майлу хоҳиш ва иродаи ҳудӯҳо ва олиҳаҳо ба амал меоянд. Масалан, бо хоҳиши Зевс борон меборад ва ё хушксолӣ мешавад. Посейдон бошад, "ларзонандаи замин" аст. Ӯ бо сешоҳаи бузурги худ заминро меҷунбонад ва ё тӯфон ба вучуд оварда, киштукорро несту нобуд месозад.

Ҷангал ҳам ҳудӯи худро дошт, ки онро Сатир меномиданд.

Юнониҳои ин ҳудӯҳоро дар шакли одамони серпашму бузбо мепиндоштанд. Олиҳаи чашмаҳоро Нимфа меномиданд ва онро дар намуди духтари зебо тасаввур мекарданд.

Юнониҳои ғайр аз ҳудӯҳои номбурда ҳудӯҳои зиёди дигар ҳам доштанд. Дионисро ҳудӯи шаробпазӣ ва Гермесро ҳомии тиҷорат

*Расми 199.
Парфенон.
Девони шарқӣ.*

Расми 200. Худохо ва олихахои Юнони қадим.

мешумориданд. Гермес гӯё, ки супоришҳои Зевсро иҷро менамуд. Барои ҳамин муттасил аз як шахр ба шахри дигар парида мерафт. Худои санъат Аполлони ҷавон буд. Юнониҳо бар он ақида буданд, ки худоҳои онҳо дар кӯҳи Олимп умр ба сар мекӯшиданд. Бинобар ин, онҳо худоҳои худро худоҳои олимпӣ меномиданд. Юнониҳо мегуфтанд, ки худоҳои олимпӣ дар қасрҳои мухташам зиндагии ашрофона доранд. Онҳо аз он ҷо бо сардории Зевс табиат ва одамонро идора мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Юнониҳо чӣ гуна хат доштанд?
2. Дар бораи мактабҳои Спарта нақл кунед?
3. Бачагон дар мактабҳои Афина чӣ тавр таълим мегирифтанд?
4. Кадом намудҳои мактабҳои Спарта ва Афинаро медонед?
5. Дар бораи эътиқодҳои динии юнониҳои қадим чӣ гуфта метавонед?
6. Оё юнониҳои қадим як худо доштанд?
7. Зевс дар байни худоҳои олимпӣ чӣ мартабае дошт?
8. Кадом қисми ин мавзӯ ба шумо маъқул шуд?

§ 49. ИЛМИ ЮОНИ ҚАДИМ

ДЕМОКРИТ. Яке аз олимони бузурги Юнони қадим Демокрит мебошад. Ӯ тахминан солҳои 460 – оғози асри IV пеш аз милод зиндагӣ кардааст. Зодаи шахри Абдераи вилояти Фракия аст. Демокрит аввалин шуда гуфтаҳои олимони Милети вилояти Иони Юнони қадим Анаксимандр ва Анаксименро рад кардааст. Мувофиқи ақидаи онҳо нахустасоси табиат (олам) об, ҳаво, хок ва оташ аст. Демокрит бошад, гуфтааст, ки нахустасоси тамоми мавҷудоти олам "хисҷаҳо" – "атомҳо" мебошанд. Атомҳои ҳамном ба тарафи ҳамдигар кашида мешаванд. Онҳо бо ҳам часпида, мавҷудияти мухити моро ба вучуд меоранд. Атомҳои оташ хеле хурд ва кулӯлаю доимо дар ҳаракатанд. Хок, ҳаво ва об омехтаи атомҳои гуногун мебошанд. Ҳангоми аз ҳамдигар дур шудани атомҳои якхела ҷисмҳои саҳт ба ҷисмҳои моеъ ва агар аз ҳамдигар боз ҳам дуртар раванд, ба газ табдил меёбанд.

Кашфиёти Демокрит дар бораи нахустасоси олам будани "атомҳо" барои илм аҳамияти калон дошт.

Расми 201. Сукрот.
Пайкараи Юнони қадим.

БУКРОТ (Гиппократ). Ин олим яке аз табибони машхури Юнони қадим ва пайрави Демокрит буд. Ӯ мегуфт, ки табиб беморию набояд аз бадани одам дур кунад, балки ба бадан ёрӣ расонад, ки худаш беморию бартараф намояд, яъне баданро бояд чунон обутоб дод, ки бар зидди беморию муқовимат карда тавонад.

Букрот ва шогирдони ӯ дар пешрафти илми тибби қадим саҳми калон гузоштаанд. Ӯ натанҳо усулҳои муолиҷаи беморӣ, балки асосҳои ахлоқи фаёлияти касбии табибонро ҳам кор карда баромадааст. Касе, ки табиб шудан мехоҳад, "савганди Букрот"-ро ёд мекунад.

СУКРОТ (Сократ). Сукрот солҳои 469–399 пеш аз милод умр ба сар бурдааст. Яке аз олимони ва мутафаккирони машхури Юнони қадим Сукрот буд. Ӯ барои бунёди ахлоқи инсонӣ кори зиёде кардааст. Дар воҳӯрию, маҷлисҳо ва баҳсу мунозираҳо одамони бадтинату бадахлоқро зери танкиди саҳт мегирифт, хусусан онҳоеро, ки ба халқ ҳукмронӣ мекарданд. Барои ин кори начибаш ашрофон Сукротро ба маҳкама кашида, ба қатл маҳкум карданд. Баъд ба ӯ пешниҳод карданд, ки аз Афина гурезад, то ки аз марг халос шавад. Вале Сукрот ин корро накарда, заҳр хӯрда мемирад.

Сукрот китоб нанавиштааст. Ақидаҳои ахлоқии ӯро аз забони олимони дигари ҳамон замон хонда, аз ақлу заковат ва инсондӯстии ӯ лаззат мебарем. Панду ҳикматҳои зиёди Сукрот то замони мо бештар тавассути асарҳои шогирди вафодори ӯ Афлотун омада расидаанд.

АФЛОТУН (Платон). Афлотун солҳои 427–347 умр ба сар бурдааст ва яке аз олимони бузургтарини дунёи қадим Афлотун мебошад. Афлотун аз худ чандин асар боқӣ гузоштааст, ки "Апалогия" ("Сафедкуни"), ки ба устодаш Сукрот баҳшида шудааст ва муқолаҳои "Критон", "Федон" ва "Қонунҳо" аз қабиле онҳоянд.

Баъд аз марги Сукрот Афлотун ба хулоса омад, ки давлатҳои мавҷуда беадолатию бадахлоқиро барҳам зада наметавонанд ва қарор дод, ки лоиҳаи сохти давлатии боадолатро таҳия карда,

ба ягон шохи одил медиҳад, то ки онро дар мамлакати худ татбиқ намояд. Ӯ барои ҳамин мақсад 12 соли умрашро дар гурбат гузаронда, тарзи давлатдорӣи Миср, Киренаика, Италияи Чанубӣ ва Ситсилляро омӯхта, баъд китоберо бо номи "Давлат" ишро намуд.

Афлотун дар Юнон мактаби илмие ташкил намуд, ки онро "Академи" меномиданд. Афлотун дар он ҷо шоғирдони зиёде тарбия карда, ба воя расонд, ки яке аз онҳо Арасту мебошад.

*Расми 202 Арасту
Ҳайкалчаи Юнони қадим*

АРАСТУ (Аристотел). Арасту солҳои 384–322 умр ба сар бурда, асарҳои бисёре таълиф намудааст. Китобҳои "Физика", "Метафизика", "Дар бораи нафс", "Поэтика" ва "Категорияҳо" аз муҳимтарин ва бузургтарин асарҳои ӯ мебошанд. Олимони имрӯза ҳам аз асарҳои пурбаҳои Арасту сабак мебардоранд.

Арасту дар Юнон мактаби худро кушод, ки он бо номи ҷои воқеъгардиданиаш "Лиқей" маъмул буд. Дар он ҷавонони боистеъдод таълим мегирифтанд.

Пеш аз Арасту қариб ҳамаи илмҳо як буданд. Арасту аввалин шуда онҳоро ба соаҳои алоҳида тақсим мекунад. Масалан, донишҳо дар бораи табиатро "ботаника" – маънояш "растанӣ", донишҳо дар бораи ҷисмҳо "физика" – маънояш "табиат" ва донишҳо дар бораи идораи давлатро "сиёсат" номиданд.

Арасту муррабӣ ва устоди Искандари Мақдунӣ буд.

ХЕРОДОТ. Солҳои ҳаёти Херодот аниқ маълум нест. Барои ба наслҳои оянда боқӣ мондани хотираҳо дар бораи галабахони юнониҳо бар Эрони пуриқтидор Херодот ном олими муаррихи Юнони қадим таърихи ҷангҳои Юнону Эронро навиштааст. Ӯ китоби худро бо ибораҳои "Херодот маълумотҳо чамъ кард ва навишт, ки қорнамоиҳои бузург ва иборатбахши эллиниҳо ва халқҳои дигар номаълум намонанд", хатм намудааст.

Херодот барои гирд овардани маводи китобаш, ки "Таърих" ном дорад, ба мамлакатҳои зиёде сафар кардааст. Дар он ҷойҳо ӯ ҳар он чӣ ки мебинаду мешунавад ва он ҳоҳ наздик бошад ҳоҳ

дур, навишта мегирад. Тавассути китоби "Таърих"-и Ҳеродот муаррихони замони мо оид ба Юнони қадим, Осиёи Фарбӣ, Миср ва мамлакатҳои дигари дунёи қадим маълумоти пурқиммат ба даст даровардаанд. Ҳеродотро дар Фарб "Падари таърих" меноманд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Олимони шаҳри Милети вилояти Ион Анаксимандр ва Анаксимен чиҳоро нахустасоси олам мешумориданд?
2. "Ҳиштҳо" – "атомҳо"-и Демокритро маънидод кунед.
3. Оё фикри Демокритро дар бораи "ҳиштҳо" ва хусусияти онҳо қабул доред?
4. Буқрот донишманди кадом илм буд?
5. Буқрот кадом роҳи беҳтари табобати беморонро пешниҳод кардааст?
6. "Савганди Буқрот" дар бораи чист?
7. Дар бораи Суқрот ва Афлотун маълумот диҳед.
8. Арасту кадом мактабро кушодааст?
9. Дар бораи Ҳеродот чиҳоро медонед.

§ 50. АДАБИЁТ, ТЕАТР ВА БОЗИҶОИ ОЛИМПИИ ЮНОНИ ҚАДИМ

АДАБИЁТ. Адабиёти Юнони қадим аз дostonҳои машҳури Ҳомер "Илиада" ва "Одиссея" оғоз меёбад, ки онҳо дар асри VIII пеш аз милод навишта шуда, то асри IV пеш аз милод мурабтаб гардидаанд. Ҳомер маҳорати баланд ва таби нозуки шоирӣ дошт. Образҳоро хеле ифоданоку воқеӣ инъикос мекард. Бинед, ки ӯ сипари Ахилро дар дostonи "Илиада" чӣ тавр тасвир менамояд:

*Мазираи шоҳонаро рассом аҷаб тасвир кард,
Мардикорон тез мекарданд гандумро дарав.
Се нафар бандинабоф истодиву чанде писар,
Ҳушаҳоро дарза карда мекашонанд нав ба нав.
Шоҳ истода бо кибру гурур аз ҳосилот,
Ҳаст дар дасташ асои нуқракуби дилрабо...
Оштазҳо зери тӯсе монда чандин дегро,
Дар сипар тасвир гапта расми чандин говҳо...
Ки ба саҳро мераванд аз қураҳо баосзинон.*

Адабиёти шифоҳии Юнони қадим ниҳоят бой буд. Ба он, пеш аз ҳама, асотирхоро дохил кардан лозим аст. Юнониҳо онҳоро хеле дӯст медоштанд. Асотирҳо дар бораи саргузашти аҷоибу гароиби қаҳрамонони халқ ва худоҳо нақл мекунанд. Дар байни ин асотир дар бораи Дедал ва Икар, дар бораи Геракл, дар бораи Демет ва Парфенон, дар бораи аргонавтҳо ва дар бораи Атлант мақоми калон дошта, аз фолклори бои Юнони қадим дарак медеҳанд.

ТЕАТР. Намоишҳои театрии юнониҳои қадим ҳар сол 2-3 маротиба якҷандрузӣ ташкил карда мешуданд, лекин ин намоишҳо рӯзи иди Дионис хеле бошукӯҳ мегузаштанд. Иди Дионис иди кишоварзӣ буд. Кишоварзон ва аҳли оилаи онҳо дар рӯзи Дионис либосҳои идона дар тан ба кӯчаҳо баромада, хурсандӣ мекарданд.

Дар рӯзи иди Дионис дар театрҳо ва ҷойҳои дигари сӯродами шаҳрҳо актёрҳо намоишномаҳо намоиш медоданд. Дар он ҷойҳо, ки театр набуд, дар нишебии теппаҳо барои намоишномаҳо сахна тайёр мекарданд, ки онро "скене" меномиданд. Навозандагон ва хор дар шафати "скене" ҷой дода мешуданд, ки онро "орхестра" меномиданд. Актёрҳо дар чунин ҷойҳо намоишномаҳои худро манзури тамошбинони сершумор намуда, хотири онҳоро шод мегардонданд.

Завқи бадеии юнониҳои қадим нисбат ба театр хеле баланд буд. Онҳо ин намуди санъатро хуб мефаҳмиданд ва дӯст медоштанд. Барои хамин, дар аксарияти шаҳрҳои Юнони қадим театрҳо сохта шуда буданд. Баъзе аз ин театрҳо ниҳоят калон буданд. Масалан, дар шаҳри Афина театре сохта шуда буд, ки дар он 17 ҳазор нафар тамошбин ҷой мегирифт. Актёрҳо мувофиқи мазмуни пьесаҳо хангоми иҷрои нақшо никоб мепӯшиданд. Нақши занҳоро ҳам мардҳо меофариданд.

*Расми 203. Софокл.
Ҳайкалчаи Юнони
қадим*

*Расми 204. Чинтаҳои
театрии Юнони қадим*

Рисми 205.
Дар намоишгомаи
мазҳакавии театри
Юнони қадим.

Дар театрҳои юнонӣ пьесаҳои фоҷиавӣ ва мазҳакавиро ба сахна мегузоштанд. Мардум онҳоро хуш мепазируфтанд. Юнониҳо фоҷиаро "трагедия" меномиданд, ки маънояш "суруди бузҳо" мебошад. Дар фоҷиаҳо воқеаҳо ниҳоят тезу тунду пурэхсос сурат гирифта, оқибат ба марғи фоҷиавии қаҳрамонони асосӣ анҷом меёфтанд.

Яке аз фоҷианависони машҳури Афина Эсхил буд. Фоҷиан машҳури ӯ "Прометейи занҷирбанд" ном дорад. Дар он гуфта мешавад, ки бо фармони Зевс Гефест Прометейро дар харсанги кӯҳе занҷирбанд карда, бо меҳи оҳанин синаи ӯро сӯроҳ мекунад. Дар вақти намоиш Прометей ба мардум рӯй оварда, мегӯяд, ки ӯ ба одамон оташ овард, ба онҳо хонасозӣ, ромкунӣ хайвонот ва хондану ҳисобро омӯзонд. Аз хамин сабаб, Зевс нисбат ба ӯ дар ҳашму ғазаб аст.

Фоҷиа бо он ба поён мерасад, ки дар зерин гулгулаи раъду барқ харсанге, ки Прометей дар он занҷирбанд буд, ба зерин замин меравад.

Нависандаи дигари Юнони қадим Софокл мебошад. Яке аз фоҷиаҳои ӯ "Антигона" буда, ба тамошобинон таъсири калон мерасонд.

Рисми 206. Гуаитингирон.
Расм аз ғузди Юнони қадим.

Муаллифони пьесаҳо дар байни халқ соҳиби обрӯю эътибори калон буданд. Ҳайкалҳои онҳоро дар театрҳо ва ҷойҳои ҷамъиятии дигар мегузоштанд.

БОЗИҲОИ ОЛИМПӢ. Яке аз ҷойҳои муқаддасу тамошобоби машҳури юнониёни қадим кӯҳи Олимп буд, ки он дар мавзеи хушбоду ҳавои Пелопоннес воқеъ гарди-

Рисунг 207. Дар ипподроми Олимпӣ.

дааст. Мувофиқи ривоятҳои қадим ҳудоҳои юнониҳо, аз он чумла, Зевс дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекардаанд.

Аз рӯи одат юнониҳо ба шарафи Зевс дар ҳар чор сол як маротиба дар кӯҳи Олимп Бозиҳои Олимпӣ мегузаронданд. Варзишгарон то Бозиҳои Олимпии оянда тайёрии пухта мекунанд. Дар Бозиҳои Олимпӣ варзишгарони беҳтарин оид ба пойга, гӯштин, ҳаводихии доира, найза ва муштзанӣ мусобика мекарданд.

Мувофиқи қонун ҳамаи мардони Юнон метавонистанд дар Бозиҳои Олимпӣ иштирок кунанд, лекин тамошои бозиҳо на ба ҳама муяссар мегардид.

Юнониҳои кӯҳи Олимпро ҷои муқаддас мекунанд. Дар он ҷо ибодатхонаи боҳашамате қомат рост карда, дар дохили он ҳайкали Зевс меистод. Онро ҳайкалтароши машҳур Фидий сохта буд. Гирду атрофи ибодатхонаро биноҳо, ҳайкалҳои ҳудоҳо, ҷанговарони машҳур ва ғолибони Бозиҳои Олимпӣ зинат мекунанд. Ба тӯфайли қаҳрамонҳои бозиҳои Олимпӣ ҷангҳо катъ гардида, аз тамоми ғӯшаю қанори мамлакат ва аз шаҳр-давлатҳои юнонӣ ҳазорон юнониҳо пиёдаю савора ба тамошои он ҷамъ меомаданд.

Тахмин мекунанд, ки Бозиҳои аввалини Олимпӣ дар Юнони қадим соли 776 пеш аз милод баргузор гардидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи муваффақиятҳои адабиёти Юнони қадим нақл кунед.
2. Ҳомер дар пайдоиши адабиёти Юнони қадим чӣ саҳме гузоштааст?

3. Юнониҳо тамошоҳои театриро чӣ тавр ташкил мекарданд?
4. "Скене" ва "орхестра" чӣ маънӣ доранд?
5. Дар театрҳои Юнони қадим чӣ гуна пьесаҳо ба сахна гузошта мешуданд?
6. Бозиҳои Олимпӣ дар кучо ва чӣ тавр ташкил карда мешуданд?
7. Дар Бозиҳои Олимпӣ кадом қонуну қоидаҳо вучуд доштанд?
8. Аввалин Бозиҳои Олимпӣ дар Юнони қадим кадом сол баргузор гардидаанд?

§ 51. САЊЪАТИ ЮНОНИ ҚАДИМ

МЕЪМОРӢ. Бинокориҳои юнониён дорон санъати баланди меъморӣ буд. Сутунҳои биноҳои боҳашамат ва айвонҳо бо маҳорати баланд кандакорӣ карда мешуданд. Айвонҳоро асосан барои истироҳат месохтанд. Онҳо девори махсус надоштанд. Ба ҷои деворҳо сутунҳо меистоданд. Сутунҳои айвонҳо ба биноҳо хусни тоза зам мекарданд. Аз рӯи зебу зинат ва нақшу нигор сутунҳо ва айвонҳо "дорӣ" ва "ионӣ" ном доштанд. Қисми болои сутунҳои ионӣ кандакорӣ карда шуда, ба шохҳои гӯсфанди ба поён печида монандӣ дошт.

Ҷамъомадҳои асосии тантанавии шаҳриён дар ибодатхонаҳо барпо мегардиданд. Аз ин рӯ, юнониҳо онҳоро тарзе месохтанд, ки бо барҷастагӣ ва зебогии худ аз биноҳои дигари шаҳр фарқ кунанд.

Ибодатхонаҳо дар шакли чоркунча сохта мешуданд. Таҳкурсии онҳо аз замин баландтар ва бомашон дунишеба буд. Нишебии бом ва кунгураи иморат шакли сеқунча дошт, ки онро "фронтон" меномиданд. Одатан дар гирдогирди биноҳои ҷамъиятӣ айвонҳоеро месохтанд, ки ин биноҳоро боз ҳам зеботар мегардонданд.

Юнониҳо ба сохтмони ибодатхонаҳо диққати махсус меоданд, чунки онҳоро "хонаи худо" меномиданд. Фарқи ибодатхонаҳо аз биноҳои дигар дар он буд, ки таҳкурсии онҳоро баландтар сохта, дохилашонро бо ҳайкалҳо зебу зинат меоданд.

Рис. 208. Қисматиҳои болои сутунҳои ионӣ.

ХАЙКАЛТАРОШИЙ. Юнониҳо дар хайкалтарошӣ ҳамто надоштанд. Дохилу беруни ибодатхонаҳои онҳоро хайкалҳо зинат медоданд. Хайкалҳои зиёде дар майдонҳои шаҳрҳо низ гузошта шуда буданд. Онҳо шаҳрҳоро боз ҳам зеботару дилнишинтар мегардонданд.

Хайкалҳоро хайкалтарошони юнонӣ асосан аз санги мрамар ва ҷӯб тарошида, онҳоро ранг мекарданд. Барои тасвири чашми хайкалҳои биринҷӣ сангҳои ҳаррангаро ба кор мебарданд. Ба рӯи як қисми хайкалҳои ҷӯбин устухони тунуки филро мечаспонданд, то ки ба пӯсти бадани одам монанд шавад. Ин кор аз хайкалтарошон маҳорат ва малакаи калонро талаб мекард.

Хайкалтарошон дар асарҳои худ худоҳо, арбобони давлатӣ, варзишгарон ва ашхоси дигари машҳури Юнонро тасвир мекарданд. Агар кас ба "Доирапарт" ном хайкали Мирон нигарад, ба назар чунин мерасад, ки ҳоли ҳозир мушакҳои бадани бо шиддати том тарангшудаи варзишгар рост мешаваду доираро ба масофаи дур хаво медихад. Хайкалҳои "Сари Афина", "Доирапарт", "Гӯштингирон" ва хайкалчаи зан, ки чи тавр табиӣ ва гуворо офарида шудаанд. Онҳо аз маҳорати фавқуллодаи хайкалтарошони Юнони қадим шаҳодат медиҳанд.

САНЪАТИ ТАСВИРИЙ. Мардуми Юнони қадим биноҳои ҷамъиятиро назар ба хонаҳои худ бештар зебу зинат медоданд. Юнониҳо таъби баланди зебоифаҳмӣ доштанд. Қариб дар ҳар як хонаи юнонӣ гуддонҳои бо нақшу нигор ва суратдорро дидан мумкин буд.

Расми 209.
Камонвари Юнон.
Хайкалчаи
Юнони қадим.

Расми 210.
Тасвири
қурбоникунӣ.
Соли 540 пеш аз
милод

Рассомони юноӣ ҳангоми расмкашӣ дар гулдонҳо аз рангҳои гуногун истифода мебаранд. Дар рӯи гулдон ва зарфҳои дигари таҳрагашон сурх бо ранги сиёҳ расм мекашиданд, ки ба онҳо хусни тоза зам мекард.

Рассомони юноӣ деворҳои биноҳои истиқоматиро оро медоданд. Онҳо дар асарҳои худ саҳнаҳои фоҷиавию мазҳақавӣ ва ғайраро меофариданд.

Дар Юнони қадим қандакорӣ ва нақшу нигоркашӣ ҳам ба дараҷаи баланд тараққӣ карда буд. Хусусан, девору сутунҳои биноҳои чамъиятӣ аз асарҳои қандакорӣро нақшу нигори юноӣ пур буданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Биноҳоро дар Юнони қадим чӣ тавр месохтанд?
2. Намуди ибодатхонаҳои Юнони қадимро шарҳ диҳед.
3. Ибодатхонаҳо аз биноҳои дигари чамъиятӣ бо чӣ фарқ мекарданд?
4. Дар бораи санъати ҳайкалтарошии Юнони қадим нақл кунед.
5. Гулдонҳоро рассомони юноӣ чӣ тавр оро медоданд?
6. Аз рӯи расмҳо дар бораи санъати меъморӣ, ҳайкалтарошӣ ва рассомии Юнони қадим маълумот диҳед.
7. Аз рӯи яке аз расмҳои мавзӯи ҳикоя тартиб диҳед.

ҲАЙКАЛИ ЗЕВСИ ОЛИМПӢ

Ҳайкали Зевси Олимпӣ ягона мӯъҷизаи олам мебошад, ки дар китъаи Аврупо офарида шудааст. Дар Юнон дигар ягон ибодатгоҳи Эллада ба қатори мӯъҷизаҳои олам мансуб нест. Юнониҳо ба сифати мӯъҷиза Олимпро интихоб намуда, онҳо на ибодатхонаю муқаддасоҳ, балки ҳайкали дар дохили онбударо дар хотирашон нигоҳ доштаанд.

Ҳайкали Зевс дар ибодатгоҳи дарознаш 64 метр, бараш 28 метр ва баландии манзилҳои дохилинаш 20 метрӣ маҳфуз буд. Зевс дар охири толор дар тахти шоҳӣ сараш ба шифт расида нишаста буд. Зевси то миён урӯн аз ҷӯб сохта шуда, баданаш бо варақаҳои рангашон ҷигарӣ, устухони фил, либосҳояш бо баргҳои тиллоӣ пӯшонида шуда буд, дар як дасташ ҳайкали тиллогии Ника-олиҳаи ғалаба буд ва бо дасти дигар найзаи дарозро ба замин зер карда тасвир ёфта буд. Зевс чунон мӯҳташам ва босалабот тасвир ёфта буд, ки вақте Фидий (ҳайкалтарош. – *Шарҳи Т. Зиёев*)

мехнати худро анҷом дод, ба назди хайкали дар болои фарши мрамарии ибодатхона гӯё шинокунон омада пурсид:

- Ту ризо хастӣ, Зевс?

Дар ҷавоб садои раъд шунида шуд ва фарши зери пой хайкал кафид. Зевс розӣ буд...

Баъд шоханшоҳҳои Византия хайкалро бо эҳтиёти тамои ба Константинопол оварданд. Гарчанде онҳо масеҳӣ буданд, ба Зевс даст набардошанд. Дар асри V милодӣ қасри шоханшоҳ Феодосии II сӯхт. Хайкали ҷубин тӯмаи оташ шуд. Аз офаридаи Фидий танҳо якҷанд вараки устухонии ба хокистар мубаддалшуда ва дорони ҷилои тиллоӣ чизи дигаре боқӣ намонд. Ҳамин тавр, мӯъҷизаи ҳафтуми олам аз байн рафт.

Боби IX. ДАВЛАТҲОИ ЮНОНУ МАҚДУНИЯ

§ 52. ТАШКИЛҲОИ ДАВЛАТИ ЮНОНУ МАҚДУНИЯ

ҶАНҒҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИ. Дар охири асри V - аввали асри IV пеш аз милод дар Юнон ҳукмронии Спарта муқаррар гардид. Шоҳи он барои ба тасарруфи худ даровардани шахру давлатҳои юнонӣ шурӯъ кард. Ӯ аввал лашкари Гераклеяро торумор карда, баъд меҳоҳад, ки ҳокимияти худро ба маҳалҳои дигари Юнони Балкан паҳн кунад. Инро фаҳмида, шохҳои Афина, Коринф, Аргос, Эвбей ва ҳокимони баъзе вилоятҳои Юнони Ғарбӣ ба муқобили Спарта якҷоя лашкар мекашанд. Шоҳи Спарта Агасилай, ки ин вақт дар Осиёи Хурд бар зидди Эрон мечангид, аз вазъият бохабар шуда, таъҷилан ба Спарта бармегардад. Спартагиро ба муқобили душманони худ 23 ҳазор аскар ҷамъ намуда, онҳоро хуб мусаллаҳ мекунад. Дар ҳамин вақт флоти Спарта, ки дар Осиёи Хурд монда буд,

Расми 211. Маҷорани қалъавикан, Расми шими мо.

*Расми 212. Демосфен.
Хайкалчаи Юнони қадим.*

аз тарафи форсҳо торумор карда мешавад. Афина бо ҳамроҳии иттифоқчиёни худ Спартаро мағлуб мекунад. Баъд аз ин мавқеи Афина торафт пуррзӯртар мешавад.

Соли 378 пеш аз милод иттифоки дуёми Афина ташкил ёфт. Даре нагузашта ба он чандин шахру давлатҳои юнонии зидди Спарта дохил шуданд. Гайр аз ин иттифоқ шахр-давлатҳои юнонӣ чандин иттифоқҳои дигари харбиरो ташкил карданд. Дар байни онҳо ҷанг қариб беист давом мекард. Дар он гоҳ як иттифоқ ва гоҳ иттифоки дигар пирӯзӣ ба даст мебаровард. Ҳамин тавр, дар арафаи ба Юнон ҳуҷум кардани Мақдуния Юнон давраи парокандагии худро аз сар мегузаронд.

РУШДУ НУМЌЪИ МАҚДУНИЯ.

Дар давраи ҳукмрони Файлакуси II (Филипп), ки ба солҳои 359–336 рост омадааст, Мақдуния ба давлати пуриқтидори Балкан табдил меёбад. Файлакуси II, пеш аз ҳама, ба тараққиёти хоҷагии Мақдуния диққат дод. Ҳамаи соҳаҳои дигари мамлакат ба он вобаста буд. Барои ҳамин дар навбати аввал дар мамлакат ислоҳоти хоҷагӣ гузаронд. Чунин шароите муҳайё кард, ки махсусан истехсоли маъдан зиёд шавад.

Оҳан барои истехсоли силоҳ зарур буд. Истехсоли тиллоро ҳам хуб ба роҳ монд. Пулҳои аз тилло сикказада талаботи давлатро қонеъ кунонида тавонистанд.

Дар ҳамин давра кишоварзӣ низ рушду нумӯъ кард. Файлакуси II якҷанд сол дар Юнон зиндагӣ карда буд. Барои ҳамин ҷиҳатҳои баду неки флоти онро хуб медонист. Ин буд, ки флоти харбии ташкилкардан Файлакуси II аз флоти юнониҳо пурқувваттар буд.

ЮНОНРО ИШҒОЛ КАРДАНИ МАҚДУНИЯ. Файлакуси II доно ва эҳтиёткор

*Расми 213. Сари
олиқа Аристотел.*

буд. Ү дар зарфи 5 соли аввали хукмронияш сарҳадҳои давлати худро аз ҳучумҳои юнониҳо муҳофизат намуд. Баҳри амали намудани ниятҳои забткори аз роҳи усулҳои гуногун истифода мебуд. Ин буд, ки ӯ ба духтари яке аз шоҳҳои қабилҳои хурди молоси фракиягӣ, ки Олимпиада ном дошт, хонадор шуд. Баъд аз ин бо ҳамроҳии ин шоҳ лашкари Иллирияро, ки рақиби Фракия буд, торумор кард. Сипас, бо шоҳи Афина забон як карда, бар зидди шаҳрҳои Халкида мубориза бурда ва дастболо шуд. Сонӣ аз қавли худ гашта, ба душмани Афина табдил ёфт.

Расми 214. Тасвири суратҳои сиёҳ дар заминаи ранги сурх.

Дар миёнаҳои асри IV пеш аз милод Файлакуси II бо лашкари худ ба қониби соҳилҳои фракиягии баҳри Эгей ҳаракат карда, лашкари Фракияро торумор намуд. Файлакуси II сарҳадҳои шимолӣ Мақдунияро мустаҳкам карда, ба шимолӣ Юнон лашкар кашид.

Ин вақт дар байни давлатҳои юнонӣ ҷангҳо идома меёфтанд. Як қисми давлатҳо аз қониби Спарта ва қисми дигарашон аз қониби Афина ҷанг мекарданд. Ин ҷанг аз соли 355 то соли 346 пеш аз милод давом кард ва номи "Ҷанги Муқаддас"-ро гирифт, чунки он бо сабаби аз тарафи фокидҳо забт карда шудани ибодатхонаи муқаддаси Аполлон ба амал омада буд. Файлакуси II вазъи баамаломадаро ҳаматарафа санҷида, қарор дод, ки ҳимоягарони ибодатхонаи Аполлонро қонибдорӣ мекунад. Ин мавқеъ ба ӯ имконият дод, ки бе мамоният ба ишғоли шаҳрҳои Фессалия шурӯъ кунад. Баъди ғалаба бар фокидҳо Файлакуси II мефармояд, ки 3000 асири фокидиро ба об ғарқ кунанд. Ин ғалаба оғӯи Мақдуния ва Файлакуси II-ро зиёд кард.

Расми 215. Дарёи Граникро ӯбур кардани Исқандари Мақдуний.

Расми 216. Фил
чангӣ.

Файлакуси II забткориҳои худро дар зери шиори муттаҳидкунии Юнон идома дод. Бо ҳамин сабаб, ӯ дар ҳуди Юнон тарафдори зиёд дошт. Ҳангоми лашкаркашӣ баъзе шахру маҳалҳо бар зидди лашкари Файлакуси II муқобилияте нишон наметоданд.

Соли 337 пеш аз милод бо ташаббуси Файлакуси II дар Коринф кунгураи умумиюнонӣ даъват карда шуд, ки он ҳукмронии Мақдунияро дар Юнон тасдиқ намуд. Ҳамин тариқ, Юнон бо роҳи зӯрӣ муттаҳид карда шуд. Кунгура иттифоқи шахрҳои Эллинро ташкил кард, ки сардори он Файлакуси II эълон гардид.

Яке аз қарорҳои кунгураи Коринф эълони ҷанги муқаддас бар зидди давлати Ҳахоманишиҳо буд. Барои оғози "ҷанги муқаддас"-и зидди давлати Ҳахоманишиҳо Файлакуси II бо лашкари 10-ҳазорнафаран

худ ба Осиёи Хурд меравад, вале соли 336 пеш аз милод дар ин ҷо аз тарафи хизматгараҳ кушта мешавад.

ҚАРОРДОДИ СУЛҲИ ФАЙЛАКУСИ II БО ШАҲРҲОИ ЮНОНӢ СОЛИ 337 ПЕШ АЗ МИЛОД САВГАНД

Ман ба номи Зевс... Гелиос, Посейдон, Афина, Арес, ҳамаи худоҳо ва олиҳаҳо савганд меҳӯрам. Ман ба сулҳ содик мемонам ва он қарордодеро, ки бо Файлакуси Мақдунӣ ба имзо расидааст, намешиканам.

Ман на тавассути хушкӣ ва об лашкар намекашам, ки ба ашхосе, ки ба савганд содик мемонад, зарар намеоварам.

Ман тавассути ягон ҳилаю найранг ва баҳонаҷӯие бо мақсадҳои ҷарбӣ ягон шаҳр, истеҳком ва бандарро, ки ба иштирокдорони қарордоди сулҳ тааллуқ доранд, ишғол намекунам.

Ман ба ҳокимияти Файлакус, насли ӯ, инчунин сохти давлатии ҳар қадом давлат ҳалал намерасонам, баъди он ки ин савганд садо дод.

Ман худам ягон кирдори мухалиф ба ин қарордодро нахоҳам содир кард ва ба дигарон ҳам то ба қадари тавоноиям имконият намендиҳам. Агар касе баҳри ҳалалдор сохтани қарордоди сулҳ коре кунад, дар он сурат ба зарардидагон хоҳам гуфт, ки чӣ хел ёриё мехоҳед, ҳамон ёриё мерасонем. Ман бо вайронкунадагони сулҳи умум мувофиқи қарори шӯрои иттифоқ ва амри дохӣ (яъне Файлакуси II. – *Шарҳи Т. Зиёев*) ва намегузорам... (ин ҷо матни санад канда шудааст).

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

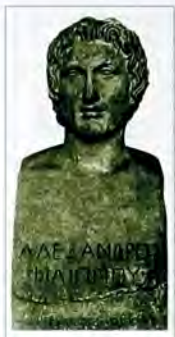
1. Дар бораи ҷангҳои байниҳамдигарии давлатҳои юнонӣ нақл кунед.
2. Файлакуси II дар Мақдуния кай ба сари ҳокимият омад?
3. Файлакуси II барои тараққиёти Мақдуния чӣ чораҳо андешид?
4. Дар бораи ҷангҳои Файлакуси II бар зидди шаҳр-давлатҳои юнонӣ нақл кунед.
5. Муҳорибаи ҳалқунандаи Мақдуния бар зидди юнониҳо кай ба амал омад?
6. Кунгураи Коринф кадом қарорҳоро қабул кард? Он кадом сол баргузор гардида буд?
7. Лашкаркашии Файлакуси II бар зидди давлати Ҳахоманишиён бо чи анҷом ёфт?

§ 53. ТАШКИЛҶБИИ ИМПЕРИЯИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ

ИСКАНДАР ДАР САРИ ҲОКИМИЯТ. Баъд аз сари Файлакуси II соли 336 пеш аз милод ба тахти подшоҳии давлати Юнону Мақдун писари 20-солаи ӯ Искандар менишинад.

Искандар шогирди Арастуи машҳур мебошад. Ӯ аз устои худ таълиму тарбияи хуб гирифта буд. Искандар худро ҳамчун шогирди сазовор ва дорои қобилияти баланд нишон дод. Ҳанӯз дар синни 16-солагӣ, хангоми сарлашкар будани падараш Мақдуниро идора мекард. Дар синни 18-солагиаш дар муҳорибаи Херонея яке аз роҳбарони асосии лашкари Мақдуния буд.

Душманони Мақдуния хостанд, ки аз вафоти Файлакуси II истифода баранд. Чанд давлат хатто аз иттифоқи Коринф

Расми 217. Искандари Мақдунӣ.

баромад, вале Искандари чавон онҳоро аз нав маҷбуран ба давлаташ ҳамроҳ кард. Қабिलाҳои зиёде аз шимол ба Мақдуния ҳамла оварданд. Вале Искандар онҳоро торумор кард. Ҳаин тариқ подшоҳии Искандар дар Юнону Мақдуния оғоз ёфт.

ОҒОЗИ ЛАШКАРКАШИИ ИСКАНДАР БА ШАРҚ. Барои лашкаркашӣ ба Шарқ Искандар ду сол тайёрии пухта дид. Дар ин вақт ӯ лашкари пурқувват ташкил намуд, ки он аз 30 ҳазор пиёдааскар, 5 ҳазор аскари савора, 12 ҳазор аскари вазниняроқ, 12 ҳазор аскари кироя ва 160 кишти иборат буд.

Баҳори соли 334 пеш аз милод як қисми лашкари Искандар дар зери роҳбарии Парфенон ном лашкаркаш аз Дарданел ба ҳудудҳои давлати Ҳахоманишиён ворид гардид. Худи Искандар бошад, бо қисми дигари лашкараш ба шаҳри Тир хучум карда, онро баъд аз ҷангҳои шадид ишғол намуд. Муҳорибаи аввалини мақдуниҳо бар зидди форсҳо дар наздикии дарёи Граник, ки ба баҳри Мармар мерезад, ба амал омад. Дар он лашкари Искандар бо осонӣ дастболо шуд. Ин муҳориба нишон дод, ки лашкари Эрон сершумор бошад ҳам, барои ғалаба бар Искандар кодир нест.

ЗАБТИ ШАРКИ БАҲРИ МИЁНАЗАМИН. Ба Искандар муяссар гардид, ки шаҳри Милетро бо осонӣ ба даст дарорад. Баъд аз ин имконият фароҳам омад, ки лашкаркаширо ба мулкҳои Эрон давом диҳад.

Тобистони соли 333 пеш аз милод Искандар ба ҷанубу шарқини Осиёи Хурд ҳамла кард. Баъди ҷанде онро ишғол намуда, ба тарафи Сурия раҳсипор шуд. Дорон III ба лашкараш бо боварии тоҷ ба он ҷо меравад. Дар ин лаҳза қувваҳои асосии форсҳо дар Сурия буданд. Аз ҳамин сабаб вазъияти Искандар душвор шуд. ӯ маҷбур мешавад, ки аз Сурия ба ақиб баргашта, бар зидди Дорон III ба ҷанг дарояд. Дар ин муҳориба, ки хеле шадид буд, мақдуниҳо бар лашкари Дорон III ғалаба карданд. Дар ин ҷо модар, завҷа ва духтари Дорон III ба Искандар асир меафтанд.

МИНОИ ИСКАНДАРИЯ

Миной Искандария аз чумлаи охирини мўъчизаи дунёи қадими ба номи Искандари Макдунӣ алоқаманд мебошад. Шаҳри Искандария соли 332 пеш аз милод асос ёфта, дар ҷои шаҳрчаи кўхнаи мисрии Ракотисаи резишгоҳи дарёи Нил доман паҳн карда, яке аз шаҳрҳои аввалини эллиний буд, ки дар асоси нақшаи муштарак бино карда шудааст. Дар Искандария тобути Искандари Бузург маҳфуз буда, дар ин шаҳр осорхона (музей) мавҷуд буд чун макони муза (олиҳаи асотирий. – *Шаҳри Т. Зиёев*), маркази санъат ва илм...

Расми 218. Миной Искандария. Таъмир карда шудааст.

Мино дар шакли манораи сеқабатаи баландиаш 120 метр (рақиби аввалин ва аз ҳама хатарноки аҳромҳои Миср) бунёд ёфт. Асоси он мураббаъу ҳар тарафаш мутаносиб, ки қабати шастметраи он аз хиштҳои сангин бино ёфта, манораи чилметраи ҳашткунҷаро нигоҳ медошт. Он бо мармари сафед рӯйпӯш карда шуда буд. Дар қабати сеюм, ки даврашакл буд, манора бо сутунҳо ихота карда шудааст, гулхани бузурги абадӣ фурузон буд, ки акси он аз тариқи низоми мураккаби оинаҳо нурпошӣ мекард. Барои гулхан ҳезумро ба боло тавассути нардбони печдарпечи ҳамин тавр ҳамвору васеъ боло бардошта, ба воситаи он аробаҳои ба ҳарҳо иловашударо ба баландии садметра мебароварданд.

Мино ҳам қалъа-тақягоҳи Искандар буд ва ҳам пойгоҳи мушоҳида. Аз баландии он флоти душман ҳанӯз то ба соҳил наздик шуданаш аз масофаи дур менамуд. Дар ин манора асбобҳои сершумори моҳирона сохташуда, ба монанди: боднамо, байрақ, асбобҳои ситорашинсӣ, соат, мавҷуд буданд.

Мино чунон олиҷаноб буд, ки Сострат Киносский (меъмони мино. – *Шаҳри Т. Зиёев*) аз фаромӯш шудани он саҳт метарсад. Аз ин рӯ, ба вайрон кардани фармонҳои Птоломей роҳ дода, ӯ дар таҳкурсии мино навиштаҷоти зеринро қандакорӣ кард: "Сострат, писари Декстифон аз Кинода, ба хотири баҳринаврон ба худоҳои наҷотдиҳанда бахшидааст". Навиштаҷотро бо қабати андова пӯшонид.

...Баъди барҳам хӯрдани империяи Рим Мино дигар нурпошӣ намекард. Дар тӯли асрҳо хароб гардид, вале деворҳои қабати поёни он умри дароз دیدанд ва танҳо дар асри XIV (милодӣ) дар натиҷаи заминларза вайро ну валангӯр шуданд.

Баъд аз ин ғалаба, Искандар дар шарқи баҳри Миёназамин шаҳрҳои Библ, Сидон, Арвад, Марат ва шаҳру мулкҳои дигари Ҳахоманишиҳо ба даст даровард.

Дорой III ду маротиба ба Искандар дар бораи озод карда шудани аҳли оилааш мактуб менависад, лекин аз ӯ ҷавоби рад мегирад. Бори дуюм ӯ ба Искандар ба ивази озод карда шудани оилааш ҳатто 10 ҳазор талант пули нукрагӣ ва заминҳои ҷанубтари дарёи Фуротро ваъда кард.

Аҳволи Дорой III рӯз то рӯз вазнинтар шудан мегирад. Искандар қарор медиҳад, ки давлати Ҳахоманишиёнро тамоман барҳам диҳад.

ИСКАНДАР ДАР МИСР. Искандар баъди ишғоли қисмати шарқи баҳри Миёназамин ба Миср лашкар кашида, моҳи ноябри соли 332 пеш аз милод ба водии дарёи Нил рафта мерасад.

Миср яке аз мулкҳои давлати Ҳахоманишиён буд. Халқи он барои ба даст даровардани истиқлолият мубориза мебард. Дар Миср борҳо бар зидди Ҳахоманишиён шӯриш ба амал омада буд. Барои хамин Искандарро дар ин ҷо хуб истиқбол карданд. Форсҳо, ки дар Миср лашкари бисёр надоштанд, бо тезӣ шикаст хӯрданд. Коҳинони Миср Искандарро писари фиръавни Амон эълон карданд.

ИДОМАИ ҶАНГҲОИ ИСКАНДАР. Тирамоҳи соли 331 пеш аз милод дар наздикии Гавгамела ном деҳаи шарқии Байнаннаҳрайн муҳорибаи шадиде ба амал омад. Дар ин муҳориба лашкари Дорой III торумор карда шуд. Дорой III ба пойтахти Модҳо шаҳри Ҳамадон фирор кард. Аз лашкари бузурги Ҳахоманишиён танҳо як дастан начандон калоне боқӣ монду халос.

Ба Искандар муяссар гардид, ки харду пойтахти Ҳахоманишиён – Пасаргада ва Тахти Ҷамшед (Персепо́ль)-ро забт кунад. Аз Тахти Ҷамшед Искандар хазинаи Ҳахоманишиёнро ба даст

Рисун 219. Дучархони ҷанги Форсҳо.

дароварда, аз он чо 180 ҳазор талант ва ашӯҳои бешумори тиллою нуқрагинро ғанимат гирифт. Бо фармони Искандар мақдуноҳо дар Тахти Чамшад қасри Ҳашиёршохро оташ заданд.

Дорои III Ҳамадонро тарк карда, ба дарунтари Эрон рафт. Искандар ба ӯ расида гирифт. Барои он, ки Дорои III зинда ба дасти Искандар наафтад, ӯро сатрапҳояш куштанд. Искандари Мақдунӣ баъди ишғоли Эрон худро вориси Дорои III ва шоҳи тамоми Осиё эълон кард.

Баъд аз марги Дорои III ҳокими Бохтар Бесс бо номи Ардашери IV шоҳи давлати Ҳахоманишиён шуд. Дар яке аз муҳорибаҳо ӯ ба Птоломеи Лагӣ ном лашкаркаши Искандар асир меафтад. Мақдуноҳо бо фармони Искандар Бессро қатл карданд.

Солҳои 329-327 пеш аз милод Искандар Осиёи Марказиро забт карда, баъд ба Ҳиндустон лашкар кашид. Аз ҷангҳои дуру дароз дар дохили лашкари Искандар ва роҳбарияти он норозигӣ ба вучуд омад. Онҳо бар зидди Искандар ҳатто якҷанд маротиба сӯиқасд ҳам карданд. Бинобар ин, ӯ маҷбур шуд, ки бар зидди ҳамсафони худ бераҳмона мубориза барад. Бо фармони Искандар ҷандин нафар сӯиқасдчиён қатл карда шуданд. Сарфи назар аз ин, Искандар бар Ҳиндустон галаба карда натавонист.

Соли 325 пеш аз милод Искандар бо лашкари боқимондааш ба шаҳри Бобул рафта, онро пойтахти империяи бузурги худ эълон кард.

ПАРОВАКАНДАШАВИИ ДАВЛАТИ ИСКАНДАР. Дар зарфи 10 сол Искандари Мақдунӣ дар натиҷаи забткориҳо шоханшоҳии бузургро ташкил намуд. Он аз Миср то соҳилҳои дарёи Ҳинд ва аз баҳри Сиёҳ то соҳилҳои халиҷи Форс домаи паҳн карда буд. Сарфи назар аз ин шоханшоҳии Искандари Мақдунӣ ба давлати марказиятноқ табдил наёфт.

Соли 323 пеш аз милод Искандар дар синни 31-солагӣ баъд аз касалии начандон дуру дароз вафот кард. Искандар писари калон ҳам надошт, ки ба тахти императории ин давлат нишаста, ягонагии онро таъмин намояд. Бинобар ҳамин, давлати ташкилкардаи ӯ бо тезӣ барҳам хӯрда, дар байни лашкаркашони Искандар тақсим карда шуд.

АЗ ШАРҲИ ҲОЛИ ИСКАНДАРИ МАҚДУНӢ

1. Искандари ҷавон галабахони Файлакуси II-ро шунида нохуш мешуд. Ӯ мегуфт: "Падарам ҳама чоро забт мекунад, ба ман иҷрои ягон кори бузурги намоёне муяссар намешавад".

2. Дар шаҳри Гордий дар аробаи дучарҳае гиреҳи печ дар пече буд, ки он "Гиреҳи Гордий" номида мешуд. Мегуфтанд, ки ҳар касе онро кушояд, ҳукмрони тамоми Осиё мешавад. Бисёр касон ин гиреҳро кушодани шуданд, лекин натавонистанд. Искандар ҳам чунин кӯшиш кард, вале натавонист. Он гоҳ шамшерашро аз гилоф бароварда, гиреҳро бурид. Ибораи "буридани гиреҳи Гордий" аз ҳамин ҷост, ки маънояш ягон масъалаи сарбастаро бо кадом роҳе, ки набошад, ҳал кардан аст.

3. Ҳангоми аз биёбоне гузаштан ҷанговарони Искандар аз ташнагӣ азоб кашиданд. Барои шоҳ камтар об ёфтанд. Искандар аз нӯшидани он даст кашида, гуфт: "Ин об барои як худам бисёр ва барои тамоми ҷанговарон бошад, кам аст". Ва обро ба болои рег пош дод.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Искандар кай ва чӣ тавр шоҳи давлати Юнону Мақдуния шуд?
2. Искандар барои лашкаркашӣ ба Шарқ чӣ тавр тайёрӣ дид?
3. Юнониёну мақдуниҳо соҳилҳои шарқии баҳри Миёназаминро кай ва чӣ тавр ишғол намуданд?
4. Дар бораи рафти аз тарафи Искандар шикастхӯрии давлати Ҳахоманишиён маълумот диҳед.
5. Юнону Мақдуния кай Осиёи Марказиро забт кард?
6. Лашкаркашии Искандар ба Ҳиндустон чӣ дод?
7. Искандар кадом шаҳро пойтахти империяи худ эълон кард?
8. Давлати Искандари Мақдунӣ кай ва чаро барҳам хӯрд?

§ 54. МИСР ВА ШАРҚИ БАҲРИ МИЁНАЗАМИН

ҲУКМРОНИИ ПТОЛОМЕЙҶО. Соли 323 пеш аз милод яке аз ҳамсафони Искандар Птоломей шоҳи Миср шуд. Баъди вафоти Искандар ва парокандашавии давлати ӯ Миср истиқлолият ба даст мебарорад ва Птоломей худро шоҳи ин давлат эълон мекунад.

Птоломей ҳаракат мекард, ки худудҳои давлати Мисрро аз ҳисоби заминҳои шарқи Миёназамин васеътар кунад. Ба ӯ муяссар шуд, ки қисми ҷанубии Сурияро забт кунад. Птоломей ба Осиёи Хурд ҳам лашкар кашида, вилояти Ликияю Кария ва Милетро ишғол кард. Дар асри III пеш аз милод қори Птоломейро Птоломеи II ва Птоломей III давом доданд.

Расми 220. Кишовару бо ҳарати. Ҳайкалчаи Юнони қадим.

Барои забти қисмати шарқи баҳри Миёназамин, аз он ҷумла, Сурияю Финикия Птоломейҳо 5 маротиба лашкар кашида, оқибат онҳоро забт карданд. Дар баробари ин Птоломейҳо роҳи муҳимми тиҷоратиро, ки аз Сурия то ба Ҳиндустон рафта мерасид, ба даст дароварданд.

Птоломейҳо барои ба халқи Миср ва шарқи баҳри Миёназамин наздик шудан кӯшишҳои зиёд ба харҷ доданд. Барои ҳамин, онҳо худро аҷдоди фиръавнҳо меҳисобиданд ва ҳаман он қасонеро, ки аз насли фиръавнҳо буданд, соҳиби мансабҳои қалон карданд. Ба ашрофони дигари Миср ва шарқи баҳри Миёназамин ҳам мансаб дода, бо ин роҳ давлат ва мулкҳои беруназмисрии худро идора мекарданд.

Аз охири асри III пеш аз милод сар карда, дар дарбори Птоломейҳо низоъҳои сулолаӣ сар мешаванд, ки онҳо иқтидори Мисрро суст карданд. Аз ин вазъияти ногувори Миср давлатҳои дигар, пеш аз ҳама, давлати Селевкиён истифода бурданд. Соли 170 пеш аз милод шоҳи он Антиохи IV ба Миср ҳуҷум кард. Танҳо бо даҳлати Рим, ки дар ин давра яке аз давлатҳои пуркуваттарини замон буд, Миср аз истилои Селевкиён наҷот ёфт.

ШАҲРИ ИСКАНДАРИЯ. Ба ин шаҳр Искандар ханӯз хангоми лашкаркашӣ ба Миср асос гузошта буд. Дар муддати кӯтоҳ Искандарияи Миср ба яке аз шаҳрҳои ободу зеботарини ҷаҳони ҳамонвақта табдил меёбад. Ин шаҳр дар резишгоҳи дарёи Нил, дар ҷои хушбоду ҳаво ва барои лангарпартоии киштиҳо мувофиқ сохта шуда буд. Ба он ҷо тоҷирон ҳам ба воситаи дарёи Нил ва ҳам аз тарафи баҳри Миёназамин рафтуо мекарданд.

*Рис. 221. Олиҳан
болдори Ника.
Ҳайкалчаи асри II
п. а. м.*

Дар бандарҳои Искандария киштиҳои тоҷиронро қариб аз тамоми мамлакатҳои тараққиқардаи Осиё ва Аврупо воҳӯрдан мумкин буд. Барои он ки киштиҳои Искандарияро ёфта тавонанд, устоҳои забардасти мисрӣ дар ҷазирае воқеъ дар назди соҳили баҳри Миёназамин минои баландиаш 140-метраро сохтанд. Рӯшноии он тавассути шишаҳои махсус дар масофаи қариб 100 километр намудор буд. Минои Искандария яке аз 7 муъҷизоти дунёи қадим мебошад.

ПЕШРАФТИ ИЛМ. Дар китобхонаҳои Искандария ва шаҳрҳои дигари Мисру шарқи баҳри Миёназамин дар зери назорати шохҳо ҳазорон рисолаҳои илмӣ ва даст-

хатҳои дигар гирд оварда шуда буданд. Он вақт мардуми Миср дар папирус ва пергам менавиштанд. Танҳо дар китобхонаи Искандария, ки онро "Музей" меномиданд, то 700 ҳазор ҳамина гуна дастхат ва рисолаҳои папирусию пергамӣ маҳфуз буданд.

Тайёр кардани "қоғаз"-и пергам қори мушқил буд. Онро аз пӯсти ғӯсола ва бузғола тайёр мекарданд. Ватани қоғазии пергам шаҳри Пергами Осиёи Хурд буд. Қоғазии пергам мустаҳкам, вале ниҳоят қимат буд. Барои тайёр кардани як "қитоби" пергамӣ ғӯсолаю бузҳои зиёдеро сар буридан лозим меомад. Баъд қосибон аз пӯсти онҳо бо усули мураккаб барои навиштан "қоғаз" тайёр мекарданд.

Дар илми риёзӣ Евклид ном шахс хеле машҳур гардид. Ӯ дар шаҳри Искандарияи Миср таваллуд шуда, дар ҳамон ҷо оид ба хандаса (геометрия) асарҳои бебаҳо навиштааст, ки онҳо номи ӯро машҳур гардондаанд. Искандарияи мисрӣ бо шарофати ӯ ва шогирдонаш ба яке аз марказҳои калонтарини илми риёзии ҷаҳон табдил ёфта буд. Беҳуда нест, ки Архимед ном олимони бузург аз Ситилияи империяи Рим ба ин шаҳр омада, илми риёзиро меомӯхт.

Ситорашиносон ва ҷуғрофдонҳои мисрӣ бо усули махсус дарозии давродаври кураи Заминро ҳисоб карда тавонистаанд. Зимни донишҳои ситорашиносӣ онҳо тақвими хеле дақиқи худро қор карда баромаданд.

ПЕШРАФТИ САНЪАТ. Санъат дар Миср ва шарки баҳри Миёназамин тавассути таъсири санъати Юнон ба дараҷаи баланд рушду нумӯъ кард. Ба ин ҷо аз Юнону Мақдунияи Балкан ҳазорон меъморон, ҳайкалтарошон, бинокорон ва рассомҳои забардаст омада, зиндагӣ мекарданд ва ёдгориҳои бузурги санъат меофариданд.

Меъморӣ хусусан дар Искандарияи Миср, Пергам, Родос ва Милет аз рӯи тарзи сохтмон, истифодаи масолеҳи бинокорӣ, ороиши биноҳо ва ободониҳои шаҳрҳо бо сифати баланди худ фарқ мекард.

Дар шаҳри Пергам деворе сохта шуда буд, ки дар он тавассути нақши муқарнас манзараи муҳориба ва ғалабаи худоҳои олимпӣ бар махлуқҳои азимчӯса инъикос ёфтааст. Дар бунёди ин ёдгории таърихӣ бузург саҳми меъморон, бинокорон ва ҳайкалтарошон зиёд хаст. Он бо ҷунун санъати баланд сохта шудааст, ки кас вазъияти рӯҳӣ, дарди тоқатнопазир, нотарсӣ, шуҷоатмандӣ, чуръат, ҳашамат ва бузургии худоро бараъло эҳсос намуда, дар инсон нисбат ба махлуқҳо ҳисси нафрат ва нисбат ба худоҳо ҳисси раҳму шафқат ва тавачҷӯҳи ҳосаро ба вучуд меоваранд. Дарозии ин нақши муқарнас ба 120 метр мерасад ва яке аз бузургтарин асарҳои санъати индавраини соҳили шарки баҳри Миёназамин ба ҳисоб меравад.

Расми 222. Марди калонсол. Ҳайкалчаи Юнони қадим.

КОЛОССИ АЗ РОДОС

Баъд аз муҳосираи бебарор қазираро тарк кардан Полиоркет (писари ҳокими Осиёи Пеш ва Сурия) гелиополиди бузург – як навъ мӯъҷизаи оламро, дар соҳил партофта рафт, чунки он вазифаи худро иҷро карда натавонист. Ана ҳамин аслиҳа ба шаҳри Родос ҳам фоида ва ҳам обрӯӣ овард. Тоҷирон, ки дар шаҳр баъд аз ғалаба ҷамъ омада буданд, пешниҳод карданд, ки гелиополидро бо мақсади гудозиш мефурӯшанд. Барои гелиополид 300 талант талаб карданд, ки он замон маблағи афсонавӣ буд. Ба хотири начотёбии шаҳр қарор дода шуд, ки ба пули фурӯши манораи филизӣ ҳайкали Колосс – ҳимоятгари Родос сохта шавад.

Родосиҳо боварии комил доштанд, ки ҷазира аз қаъри баҳр ба рӯи замин маҳз бо хоҳиши ҳамин худо бардошта шудааст.

Шаҳрдорҳо қарор доданд, ки ҳайкалро Харес – шогирди Лисипп Харес тарошад. Харес пешниҳод намуд, ки Колосс бо қомаи рост сохта шавад...

Колосс аз мрамми сафеди суфтакардашуда дар соҳили бандар, болои теппаи сунъӣ қомаи рост карда буд. Дар дувоздаҳ соли сохтмон қомаи ҳайкалро қасе надид, чунки ҳар бор дар баробари сохтани қисматҳои болотар поёни онро бо тунуқаҳои навбатии биринҷӣ печонда гирифта, байни онро аз хок пур мекарданд, то ки қори устоҳо осон шавад. Баъди анҷоми сохтмон аз рӯи ҳайкал тунуқаҳою хок қанда партофта шуданд. Танҳо баъд аз ин родосиҳо худо-пуштибони худро диданд. Сари ӯро гулчанбари шаъшапош зебу зиннат меод.

Худои пурчило аз масофаи аз Родос хеле дур ҳам ба назар менамуд. Даре нагузашта, овозаи он дар тамоми олами бостонӣ паҳн гардид. Вале баъди ним аср заминларзаи саҳт, ки Родосро хароб кард, Колоссро низ ба замин хобонид. Ҷои аз ҳама заифи ҳайкал зонуҳои он будааст. Аз ҳамин ҷост ибораи зерин: "Колосси пойҳояш гилин"...

Колосси порашуда ҳазор сол дар Родос хобид, то он вақте ки соли 977 ҳокими инҷогии араби ба пул эҳтиҷманд онро ба як тоҷир фурӯхт. Тоҷир, барои он ки ҳайкалро ба ҷои ғудозиш барад, онро ба қисмҳои хурд бурида, филизи биринҷиро ба 900 уштур бор кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи ҳукмронии сулолаи Птоломейҳо дар Миср нақл кунед.
2. Шаҳри Искандарияи Мисрро аз харита ёбед.
3. Дар бораи Минои Искандарияи Миср маълумот диҳед.
4. Мисриён чӣ гуна ҷойро "музей" меномиданд?
5. Қоғази пергамро чӣ тавр тайёр мекарданд?
6. Дар бораи пешрафти илмҳои риёзӣ ва ситорашиносӣ нақл кунед.
7. Евклид кӣ буд?
8. Дар бораи дар шарқи баҳри Миёназамин рушду нумӯи қардани маданият далелҳо биёред.

§ 55. ДАВЛАТҶОИ СЕЛЕВКИЁН. ПОРТ ВА ЮНОНУ БОХТАР

ДАВЛАТИ СЕЛЕВКИЁН. Яке аз музофотҳои давлати Искандар Бобул буд. Ба ин музофот Селевк ном лашкаркаши машхури Искандар ҳоким мешавад. Вале ӯ аз сатрапи пурзӯре шикаст хӯрда, гурехта ба назди шоҳи Миср – Птоломей меравад. Аз байн чанд сол мегузарад ва соли 312 пеш аз милод ба Селевк муяссар мешавад, ки дар Бобул аз нав ба ҳокимият соҳиб шавад.

Дар яке аз давлатҳои Фарби юнонӣ Антигон ном шахс подшоҳӣ мекард. Давлати ӯ пурзӯр буд. Бинобар ҳамин сабаб, бар шоҳҳои дигари Юнон фармонфармой мекард. Агар ягон сатрап ё шоҳ ба ӯ маъқул намешуд, ӯро бо зӯрӣ аз ҳокимият маҳрум сохта, ба ҷои вай шахси дигарро таъин мекард. Лекин ин кор асосан бе ҷанг ҳал намешуд. Дар яке аз чунин ҷангҳо Антигон ҳалок гардид. Аз ин воқеа Селевк истифода бурда, ҳокимияти худро дар Эрон ҳам паҳн кард. Бо ҳамин давлати Селевкиён хеле бузург мешавад. Идора кардани давлати Селевкиён кори мушқил буд. Дар он ҷо барои ба даст овардани истиқлолият аз тарафи халқҳои гуногун, махсусан дар Осиёи Марказӣ тез-тез шӯришҳо ба амал меоманд. Селевк илоҷи онҳоро ёфт. Вай писараш Антиохро, ки модараш Апама – духтари Спитамен буд, ҳокими мулкҳои Осиёи Марказӣ таъин кард. Мардуми ин ҷо Антиохро ҳамчун одами худӣ қабул карданд. Бо вучуди ин, Селевкиён давлати худро дар муттаҳидӣ нигоҳ дошта натавонистанд.

Шоҳҳои давлатҳои наво, ки дар ҳудуди давлати Селевкиён ва ё дар ҷои дигари собиқ империяи Искандари

Расми 223. Нигизи мударвари тиллоӣ аз Тиллотена. Асрҳои II–I п.а.м.

Расми 224. Ҳайкали оху аз тиллотена. Асрҳои II–I п.а.м.

Рисун 225. Хайкали хонум. Асрҳои II-I пеш аз милод.

Мақдунӣ ташкил меёфтанд, аксаран ё баромади юнонӣ ва ё бо юнониҳо хешӣ доштанд. Албатта, баъзан истисно ҳам мешуд, ки ба сари ҳокимият шахси маҳаллӣ мебаромад.

ДАВЛАТИ ПОРТ. Қабилаҳои кўчманчии, ки онҳоро дахҳо меномиданд ва дар қисми Туркманистони Ҷанубии имрӯза сокин буданд, тахминан соли 238 пеш аз милод ба муқобили ҳукмронии Селевкиён шӯриш бардоштанд, ки ба он бародарон Аршак ва Тиридот роҳбарӣ мекарданд. Дар ин вақт ду селевкӣ - бародарон Селевки II ва Антиохи Гиеракс байни худ барои ҳокимият дар давлати Селевкиён мубориза мебуданд. Барои ҳамин

Селевкиён шӯришро паҳн карда натавонистанд. Дар натиҷаи ин шӯриш вилояте аз ҳайати давлати Селевкиён баромада, номи Портро гирифт. Аршак дар давлати Порт шоҳ ва асосгузори сулолаи Аршакиён мешавад. Ин сулола дар сарчашмаҳои шарқӣ бештар бо номи Ашқониён машҳур аст. Аршак Портро мустақкам ва то дараҷае васеъ мекунад.

Рисун 226. Манзараи боғ. Устухони фило. Тахти сангӣ.

Баъд аз вафоти Аршак шоҳи Порт бародараш Тиридот мешавад. Ӯ чандин ҳуҷуми Селевкиёнро зада гардонд ва як қисми Эронро забт кард. Сарҳадҳои Порт дар ғарб то ба баҳри Хазар рафта расиданд.

Селевкиён муросо карда наметавонистанд ва ду вилоят, яъне Порт ва Юнону Бохтар аз ҳайати давлати онҳо баромада, давлатҳои мустақилро ташкил кардаанд. Аз ҳамин сабаб, ҳар шоҳи нави Селевкиён дар назди худ мақсад мегузошт, ки Порт ва Юнону Бохтарро аз нав ба даст дарорад.

ДАВЛАТИ ЮНОНУ БОХТАР.

Давлати Юнону Бохтар ҳам қариб дар ҳама вақте барпо мешавад, ки Порт ташкил ёфта буд. Асосгузори давлати Юнону Бохтар Диодоти юнионасл буд. Ин давлат тахминан дар байни солҳои 256–245 пеш аз милод ташкил ёфтааст. Аввал қисми асосии Юнону Бохтарро шимолии Афғонистони имрӯза ташкил меод. Пойтахти он дар наздикии Балх воқеъ буд. Яке аз шоҳҳои машҳури Юнону Бохтар Диодот ном дошт. Ӯ дар натиҷаи

Расми 227. Тангаи нуқрагии дар он сурати Деметрий тинькоёфта.

чангҳои истилогарона ҳудудҳои давлати Юнону Бохтарро васеъ кард. Ба Ҳиндустон лашкар кашида, як қисми онро забт кардааст. Шоҳҳои дигари Юнону Бохтар ҳам борҳо ба Ҳиндустон лашкар кашида, аз ҳисоби ин давлат ҳудудҳои давлати худро васеъ кардаанд. Яке аз шоҳҳои Юнону Бохтар, ки Деметрий ном дошт, ҳатто "фотеҳи Ҳиндустон" ном гирифта буд.

Сарчашмаҳои ҳатти қадима танҳо номи 7 шоҳи Юнону Бохтарро хотиррасон мекунанд. Инҳо Диодот, Диодоти II, Евтидем, Деметрий, Евкратид, Менендр ва Аполлот мебошанд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ПОРТ ВА ЮНОНУ БОХТАР. Дар миёнаҳои асри XI пеш аз милод қабिलाҳои кӯчманчии йўҷиҳо аз шимол ба сӯи Юнону Бохтар раван шуданд. Онҳо ба воситаи Фарғона, ки он вақт Даван меномиданд, гузашта, ба дарунтари Осиёи Марказӣ ҳучум карданд. Ба Юнону Бохтар расида, онро гора карданд. Йўҷиҳо то ба сарҳадҳои Ҳиндустон рафта расиданд. Дар ҳуди ҳамин вақт аз самти шимолу ғарб ба Осиёи Марказӣ қабिलाҳои сақоною массагетҳо ҳучумкунон ба сарҳадҳои Юнону Бохтар рафта расиданд. Аз ҷануб уйҷиҳо ақиб баргашта, ба Юнону Бохтар зарба заданд. Бо ҳамин қабिलाҳои йўҷиҳо, тахминан солҳои 140–130 пеш аз милод давлати Юнону Бохтарро барҳам заданд.

Порт охиста-оҳиста ба яке аз давлатҳои пуриктидортарини ҳамавақтаи ҷаҳон табдил ёфт. Акнун Порт ба ҳучумҳои Селевкиён ва давлатҳои дигари дуру наздик ҷавоби сазовор дода метавонист.

Соли 53 пеш аз милод сарлашкари Порт Суруна дар худудҳои Бобул ба лашкари Рим шикаст дод. Лашкаркаши номи римиро Крас дар майдони набард халок шуд. Ин галабаи Порт аз иктидори ин давлат шаҳодат медиҳад.

Давлати Порт қариб 500 сол вучуд дошт.

МАДАНИЯТИ ПОРТ ВА ЮНОНУ БОХТАР. Маданияти давлатҳои дигаре, ки дар натиҷаи барҳамхӯрии давлати Искандари Мақдунӣ ташкил ёфта буданд, дар натиҷаи омезиши маданияти халқҳои маҳаллӣ ва маданияти юнонӣ, ки онро эллини меномиданд, ба вучуд омадааст.

Масалан, ҳатти юнонӣ дар ин давлатҳо ба таври васеъ пахн шуда буд. Дар ин бора ёдгориҳои ҳаттӣ ва катибаҳои болон тангаҳо шаҳодат медиҳанд. Дар меъморӣ унсурҳои маҳаллии юнонӣ истифода бурда мешуданд. Дар ин бора биноҳои Нисои Кӯҳнаи назди шаҳри Ашқободи Туркменистон ва Ойхонуми Афғонистон шаҳодат медиҳанд. Ҳайкалтарошони селевкӣ, портӣ ва бохтарӣ ба ҳайкалтарошони юнонӣ тақлид мекарданд.

Ҳамин тариқ, маданияти маҳаллӣ ва маданияти эллини ба ҳамдигар таъсир мерасонданд. Сарфи назар аз ин, мардуми каламрави давлатҳои Селевкиён, Порт ва Юнону Бохтар хусусиятҳои хоси маданияти худро нигоҳ доштанд. Инро мо ҳам дар забон, ҳам дар адабиёт, ҳам дар санъат, ҳам дар тақвим ва ғайраҳо дида метавонем. Дар ин бора шумо дар вақти омӯзиши таърихи халқи тоҷик муфассалтар маълумот хоҳед гирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Селевкиён чӣ тавр ташкил ёфтааст?
2. Дар бораи ташкили давлати Порт нақл кунед?
3. Порт бо кадом давлати пурзӯри ҷаҳон рақобат мекард?
4. Давлати Юнону Бохтар кай ташкил ёфт ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
5. Дар бораи барҳамхӯрии давлати Порт нақл кунед.
6. Дар бораи тараққиёти маданияти давлатҳои Селевкиён, Порт ва Юнону Бохтар чиҳо гуфта метавонед?

Боби X. ДАВЛАТИ КУШОНИЁН

§ 56. ДАВЛАТИ КУШОНИЁН АЗ ТАШКИЛЁБӢ ТО БАРҶАМХӢРӢ

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН. Ташкилёбии давлати Кушониён ба Порт ва Юнону Бохтар ҳучум кардани қабилаҳои кӯчманчии ӯйчиҳо ва қабилаҳои дигар вобастагӣ дорад. Ин қабилаҳо дар асри XI пеш аз милод давлати Юнону Бохтарро барҳам доданд. Дар ҷои он 5 давлати мустақил ба вучуд омад, ки яке аз онҳо давлати Кушониён буд. Рафти ташкилёбии давлати Кушониён қариб 200 сол, яъне аз охири асри XI пеш аз милод то аввалҳои асри I-и милодӣ идома меёбад. Дар байни ин давлатҳои навташқил ҷангҳои бисёре ба амал омаданд ва оқибат яке аз онҳо голиб омада, бо номи Кушони Бузург маълуми машҳур шуд. Асосгузори давлати Кушониён Кучула Кадфиз мебошад.

ЗАБТКОРИҶОИ КУШОНИЁН. Дар ибтидо давлати Кушониён танҳо Бохтар ва Осиёи Марказиро дар бар мегирифт. Вале баъдтар шоҳҳои Кушон ҳудудҳои давлати худро ба тарафи Шарқ – то Ҳиндустон паҳн карда, пойтахти онро аз Бохтар ба он ҷо кӯчонданд. Шаҳри Пурушапара (ҳозира Пешовар) пойтахти нави Кушон мешавад.

Дар Ҳиндустон мавқеи шоҳҳои маҳаллии баромадашон ҳинду ёнонӣ баланд буд. Барои ҳамин Кучула Кадфиз бо онҳо робитаҳои дӯстона барқарор кард. Дар як тарафи тангаҳо сурати худ ва дар тарафи дигар сурати шоҳҳои ҳинду ёнонӣ сикка мезад. Дар давраи ҳукмронии писари Кучула Кадфиз – Кадфизи II давлати Кушониён то поёноби дарёи Ҳиндро дар бар мегирифт. Шоҳҳои Кушониён қисми шарқии Ҳиндустонро то Воринаса ишғол карда, давлати худро боз ҳам васеътар намуданд.

РУШДИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН. Кушониён барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ кӯшиш ба ҳарч меоданд. Барои ҳамин дин ва урфу одатҳои ҳиндуёнро қабул карда, бо аёну ашроф ва халқи маҳаллӣ ҳешу табор мешуданд.

Расми 228:
Духтари машоғули
гулҷий, Замони
Кӯшиш.

Расми 229.
Хайкали зан.
Асри III милодӣ.

Вазъи хоҷагии Ҳиндустон дар ин давра хеле вазнин шуд. Курби пули дар муомилотбуда паст буд. Бо бехтар кардани курби пул хоҷагии Кушониён пеш рафта наметавонист. Барои ҳамин шоҳи нави Кушониён Вима Кадфиз ислоҳоти пулӣ гузаронд. Ба ҷои пулҳои бекурби хиндӣ пулҳои нави тиллоиро ба муомилот баровард. Ин тангаҳо мувофиқан ба вазн ва курби пулҳои Рим баробар буданд.

Дар Кушон ҷӯйҳои нав канда шуданд. Дар натиҷаи ин боғдорию чорвопарварӣ пеш рафт. Рушду нумӯи косибую ҳунармандӣ ба бино шудани шаҳрҳои нав ва ободу зебошавии шаҳрҳои кӯҳна сабаб мешавад. Тичорат ҳам пеш меравад. Точирони Кушон ба давлатҳои калонтарини он замон доду гирифт мекарданд.

Шоҳаншоҳии Кушониён дар давраи ҳукумронии Канишка ба авҷи тараққиёти худ расид. Канишка вилоятҳои Бихор ва Ҳиндустони Марказиро ишғол кард. Бо Кушон давлатҳои дигари пуриктидори замон – Чин, Рим ва Порт рақобат мекарданд.

БАРҲАМХҶҮРИИ ДАВЛАТИ КУШОНИЁН. Дар давраи ҳукмронии Васудева Кушон барои дар водии дарёи Ганг мустаҳкам кардани ҳокимияти худ диққати калон меод. Ҳокимони маҳаллӣ ва давлатҳои ҳамсоя ба истиқлолияти Кушон ҳалал мерасонданд.

Дар ҳамин давраи барои Кушониён мушкул ба Васудева лозим омад, ки Кушонро аз ҳучумҳои давлати навташқил, вале пурқуввати Сосониён ҳимоя кунад. Дар натиҷаи ин мубориза давлати Кушониён ниҳоят суест шуд.

Аз ин рӯ, Васудева маҷбур шуд, ки истиқлолияти Нағҳаро бар вилояти Матхур эътироф кунад. Даре нагузашта, ҳокимони вилояти Каушамби низ мустақил мешаванд. Бо ҳамин Кушониён вилоятҳои Ҳиндустони Марказиро аз даст доданд.

Дар миёнаҳои асри III муборизаи Сосониёни Эрон ба муқобили Кушониён аз нав авҷ гирифт. Шоҳи Сосониён Шопури I вилоятҳои ғарбии Кушонро ба давлати худ ҳамроҳ кард. Шикасти Кушониён аз Сосониён дар солҳои 242-243

махусан ҳалокатовар буд. Баъди ин мулкҳои зиёди Кушон аз даст рафтанд. Вилоятҳои Осиёи Марказӣ ҳам аз зери ҳокимияти Кушон баромаданд.

Ҳамин тариқ, давлати Кушониён охира-охира барҳам хӯрд. Ин давлат қариб 400 сол – аз асри I пеш аз милод то охири асри III-и милодӣ вучуд дошт.

Дар таърих номи шоҳҳои зиёди Кушониён, аз он ҷумла, Кучула Кадфиз, Вима Кадфиз, Канишка I, Васишка, Хувишка, Канишка II ва Васудева маълуманд.

Масъалаи аз ҷама мушкилтарини таърихи Кушониён солшумории он аст. Мо то ҳол наметавонем, ки дар Кушон ҳар кадом шоҳи ин давлат кай ҳукмронӣ кардааст. Мушкилот дар он ифода ёфтааст, ки ҳар кадом шоҳи Кушониён солшумории худро аз рӯзи ба тахти подшоҳӣ нишастаниаш оғоз мекард ва он бо вафоти ӯ ба охир мерасид. Ба ҳар ҳол ба мо маълум аст, ки Кушон дар асрҳои I–III яке аз давлатҳои пуриктидортарини ҷаҳон будааст.

МАДАНИЯТИ КУШОН. Дар Кушон бо забони бохтарӣ ҳарф мезаданд ва он бо мурури замон ба забони давлатӣ табдил меёбад. Он дар асоси ҳатти юнонӣ ба вучуд омада буд. Ҳатти бохтарӣ дар Ҳиндустон ҳатти кхароштихиро фишор дода мебарорад. Дар ин бора катибаҳои тангаҳои Кушониён шаҳодат медиҳанд.

Дар замони Кушониён дар Ҳиндустон адабиёт пеш меравад. Чандин асарҳои санскритии динӣ ва адабиёти дигар навишта мешавад. Дар байни онҳо "Булдоҷарита", "Саударанда-кафя", "Сарипуртра-паракарана" ва "Важрасучи" буданд. Онҳо дар бораи ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти динӣ буддоия ва зиндагии ҳиндуёни давраи Кушониён нақл мекунанд.

Рисми 230. Олиҳаи Лакшми дар байни гулҳои нилуфар.

Рисми 231. Тасвири найраки дини буддой. Заҳоти Кушон.

Дар давраи ҳукмронии Кушониён дини буддоия ба ду ҷараён тақсим мешавад – хинаян ва махаян. Пайравони хинаян ба дини аслии буддоия эътиқод доштанд, вале равияи махаян равияи нави ин дин буд. Қисми мардуми Кушон ба ин ҷараёни дини буддоия эътиқод доштанд.

Шоҳҳои Кушониён дар Ҳиндустон ибодатхонаҳои буддоии зиёд сохта буданд. Дохили онҳоро ҳайкалҳои бисёре зебу зинат меоданд. Аз ин ҳайкалҳо маълум мегардад, ки ҳайкалтарошони кушонӣ ба услуби ҳайкалтарошони юнониҳо тақлид мекардаанд. Дар Кушон услуби махсуси ҳайкалтарошии низ тавлид меёбад, ки он аз хусусиятҳои ҳайкалтарошии – кушонӣ ва юнонӣ сарчашма мегрифт.

Дар Ҳиндустон марказҳои калони маданияти давлати Кушониён ба вуҷуд омада буданд. Гандаҳара яке аз марказҳои асосии ин маданият буд. Дар он ҷо маданияти Эрон, Ҳиндустон, Чин, Рим ва Юнон бо ҳам омезиш ёфта, маданияти Кушониро ба вуҷуд овардаанд. Дар тангаҳои Кушониён сурати худоҳои онҳо акс ёфтаанд. Дар байни онҳо худоҳои эронӣ – Митра, олиҳаи ҳосилот Ардохш, худои офтоб Мас, худои ҷанг Вретрағна ва худои кабир Ҳурмуз, худоҳои юнониҳо Гефест, Селена, Геракл, худоҳои ҳиндӣ Шива, Махасена ва Скандакумара инъикос ёфтаанд.

Дар замони Кушониён дини буддоия берун аз ҳудудҳои Ҳиндустон – дар Чин, Тибет ва Ҷопон паҳн мегардад. Равияи нави ин дин бо номи "Махаяна" Панҷоб ва шимолу ғарбии Ҳиндустонро фаро мегирад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Кушониён кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори давлати Кушониён кӣ буд?
3. Шоҳҳои Кушониён кучоҳоро забт кардаанд?
4. Кушон чӣ тавр ба давлати пуриқтидор табдил меёбад?
5. Дар давраи ҳукмронии кадом шоҳ Кушон ба авҷи тараққиёти худ расид?
6. Давлати Кушониён кай ва бо кадом сабабҳо аз байн рафтааст?
7. Мушкилоти солшумории Кушониён дар чӣ ифода ёфтааст?
8. Дар бораи пешрафти маданияти Кушониён маълумот диҳед.
9. Оё қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон ба ҳайати давлати Кушониён дохил буд?

Боби XI. РИМИ ҚАДИМ

§ 57. РИМ ДАР ДАВРАИ ШОҲӢ ВА ҶУМҲУРӢ

ТАБИАТ ВА АҲОЛӢ. Италия дар нимҷазираи Апенин, ки он то ба мобайни баҳри Миёназамин тӯл мекашад, воқеъ гардидааст. Дар қисмати шимолтари Италия водии дарёи По ҷойгир аст, ки онро аз ду тараф кӯхҳои Алп ихота кардаанд. Қисми миёна ва ҷанубии Италияро баҳрҳои Адриатик, Ионӣ, Тирен ва Лагурия ихота кардаанд. Иқлими Италия мӯътадил аст.

Аҳолии нимҷазираи Апенин аз қавмҳои гуногуни сершумор иборат буд. Сокинони қадимтарини Италия – лигуриҳо дар қисми шимолии он зиндагӣ мекарданд.

Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод эҳтимол аз вилоятҳои назди дарёи Дунай ба нимҷазираи Апенин қабилаҳои италиявӣ омадаанд. Ба ҳайати италиявӣ қавмҳои аскоумрҳо, сабинаҳо, лотинҳо, винетҳо ва ғайраҳо дохил буданд. Дар ҳамин ҳазорсола ба Италия қабилаҳои пеласгҳо, иллариӣҳо ва юнонию макдуниҳо омада, сокин шудаанд. Қабилаҳои юнону макдунӣ дар Италияи Ҷанубӣ мустамликаҳои тичоратии худро бино карданд. Дар ҳуди ҳамин давра ба Италия аз шарқ қабилаҳои этрусҳо меоянд. Ба Италия омадани қабилаҳои аврупоии келтҳо, ки римиҳо онҳоро галлҳо меномиданд, ба асрҳои V–IV пеш аз милод рост меояд.

Расми 232.
Апенини қадим.
Роҳ ба сӯи Италия.

Расми 233. Модагурги Капитолий.

БИНО ЁҲТАНИ ШАҲРИ

РИМ. Мувофиқи қиссаи қадима Силвия ном духтари шохи Рим Алба Нумитра аз худо Карс ду писари дугоник – Ромул ва Ремро таваллуд менамояд. Қаблан Алба Нумитраро бародараш Амулий аз ҳокимият маҳрум карда буд ва намехост, ки дар оянда ба меросхӯрони ӯ саруқор дошта

бошад. Барои ҳамин, Силвияро маҷбур месозад, ки дугоникҳоро ба дарёи Тибр партояд. Силвия фармони Амулийро иҷро мекунад. Бачагони навзодро ба сабаде андохта, ба дарё мепартояд. Вале мавҷҳои дарё дар ҷое сабадро ба соҳил мебарорад. Дугоникҳоро модагурге меёбад ва онҳоро аз пистонҳои худ шир маконда, калон мекунад. Баъд онҳоро подабони шох тарбия мекунад. Оқибат Ромул ва Рем аҷдоди худро мефаҳманд ва Амулийро кушта, ҳокимияти шоҳиро ба бобои худ бармегардонанд. Баъд аз ин, бародарон дастаи ҷарбӣ ҷамъ карда, дар теппаи Палатини соҳили Тибр шаҳре бино мекунад. Онҳо ба шаҳр аз рӯи қуръапартоӣ "Рома" номгузорӣ карданд, ки номи Ромул аст. Баъди ҷанде Ромул Ремро кушта, шоҳи аввалини Рим мешавад.

Олимон пайдоиши шаҳри Римро ба солҳои 754 ё 753 пеш аз милод нисбат медиҳанд. Баъдтар римҳо ба шарафи Ромул ва

*Расми 234.
Ибодатгоҳи
Веста – яке аз
ибодатгоҳҳои
қадимтарини
римҳо.*

Рем дар Капитолий хайкали модагургро, ки Ромул ва Ремро начот дода, калон кардааст, гузоштаанд.

Киссаҳои қадима шаҳодат медиҳанд, ки сокинони аввалини Рим ҷавонони аъзои дастаи Ромул будаанд. Қавмҳои он ҷо намехостанд, ки духтарони худро ба аскарони Ромул ба шавҳар диҳанд. Пас Ромул базме ташкил мекунад, ки дар барномаи он асптозӣ ҳам буд. Ромул ба ин базм сабинҳоро, ки дар гирду атрофи Рим зиндагӣ мекарданд, даъват мекунад. Ҳангоми базм римҳои ҷавон аз аспҳо истифода бурда, духтарони меҳмонҳоро меудзанд. Сабинҳо аз ин кирдори ҷавонони бебоки дастаи Ромул ба хашму ғазаб омада, ба муқобили римҳо ҷанг сар мекунанд, вале духтарони сабинҳо, ки акнун зани ҷавонони римӣ шуда буданд, тавонистанд, ки падарону шавҳарони худро бо ҳам ошти бидиҳанд. Баъди ин Римро ду шох – як нафар римӣ ва як нафар сабинӣ идора мекард. Ромул ва сабинӣ Тат Татсий шохҳои аввалини Рим буданд.

ПАТРИСИЙ ВА ПЛЕБЕЙҲО. Ҷамоати авлодии Рим – "курия" номида мешуд. Қисми ашрофони курияҳо патрисийҳоро ташкил менамуданд. Калимаи "патрисий" маънои "халқи Рим"-ро мегирад.

Шоҳҳои Рим ба маҷлисҳо патрисийҳоро ба воситаи қосидон даъват мекарданд. Қосидон ва шоҳҳо ҳар як патрисийро ном ба ном медонистанд. Халқи оддиро ба маҷлис ба воситаи садои қарнай даъват менамуданд. Муҳочирон ва онҳое, ки зӯран дар Рим сокин гардонда шуда буданд ва ҳуқуқҳои пурраи шаҳрвандӣ надоштанд, "плебейҳо" номида шудаанд. Шоҳҳо ба плебейҳо ва заминҳои давлатӣ қитъаи муайянеро медоданд.

Рисун 235. Диктор.

Рисун 236. Ташкили нукрагини римӣ. Аспи III п.а.м.

Расми 237. Зани муждаразон. Ҳайкалчаи Рими қадим.

ШОҲИИ РИМ. Давраи шоҳии Рим аз замони биношавии ин шаҳр то охирҳои асри VI пеш аз милод (соли 510 пеш аз милод) давом кардааст. Шоҳҳои Рим мамлакатро бо ҳамроҳии Сенат ва Маҷлиси халқӣ идора мекарданд.

Сенат аввал аз 100 нафар патрисӣ иборат буд. Баъд шумораи он то 300 нафар расид. Вазифаи муҳимтарини Сенат ташкили интиҳоби шоҳ буд. Ин кор баъзан то як сол давом меёфт. Дар ин давра иҷрои вазифаи шоҳро Сенат ба ӯҳда дошт. Масъалаҳои ҳақамии на он қадар муҳим низ қори Сенат буданд. Римӣҳо аъзои Маҷлиси халқиро аз ҳисоби патрисӣҳо интиҳоб мекарданд. Плебейҳо ба идораи давлат роҳ дода намешуданд.

Шоҳ сарлашкар, ташкилкунандаи қувваҳои мусаллах, қонунбарор, ҳақами олий, сарвари қорҳои оид ба алоқаҳои хориҷӣ ва фаволияти динии ҷамоаҳои Рим буд.

Шоҳҳои Рим ҳокимияти худро ба воситаи лашкар ва ғаниматҳои ҳарбӣ мустаҳкам мекарданд. Масалан, Ромул – шоҳи аввалини римӣҳо, ки дар ихтиёри худ замин ва лашкари зиёд дошт, Сенатро он қадар эътироф намекард. Аҷаб нест, ки ашрофони ӯро маҳз барои ҳамин кушта бошанд.

ҶУМҲУРИИ РИМ. Ҷумҳурии Рим аз охирҳои асри VI пеш аз милод то асри II пеш аз милод давом кардааст. Дар аввали ҳамин давра ба муқобили шоҳи этрусқӣ – Тарканини боифтихор дар Рим шӯриши қалон ба амал меояд ва ӯ аз тарс Римро тарк мекунад. Аз аввали асри V пеш аз милод дар байни патрисӣҳо ва плебейҳо мубориза вусъат меёбад. Ба гардани плебейҳо қарзи андозии чандинсола зам гардида буд. Онҳо аз патрисӣҳо талаб карданд, ки қарзхояшонро бекор кунанд, вале ҷавоби рад гирифтанд. Аз ҳамин сабаб, плебейҳо намоишқорона Римро тарк карданд. Дар натиҷаи ин, барои ҳуҷуми этрусқӣ ба Рим шароити хуб муҳайё шуд. Вазъияти вазнин патрисӣҳоро маҷбур кард, ки ба плебейҳо гузашт кунанд.

Римро аввал ду консул идора мекард. Ҳардуи онҳо ҳам патрисий буданд. Вале баъди гузашткунии патрисийҳо онҳо ҳуқуқ пайдо намуданд, ки аз байнашон трибунҳои халкиро интиҳоб кунанд. Трибунҳо дар назди Ҳукумати шох, Сенат ва Маҷлиси халқӣ намоёндагони плебейҳо буданд.

Ҳокимияти трибунҳо охиста-оҳиста васеъ мешавад. Акнун онҳо метавонистанд қарорҳои ба плебейҳо дахлдоштаи консул ва Сенатро бекор кунанд. Трибунҳо ба дастгирии плебейҳо таъя қарда, ба манфиати онҳо қарорҳо мебароварданд. Онҳо ҳамон муборизаи худро барои бо патрисийҳо баробар қардани ҳуқуқҳои худ давом медоданд. Яке аз ғалабаҳои асосии плебейҳо ин буд, ки онҳо ба духтарони патрисийҳо писарони худро хонадор қарда метавонистанд. Патрисийҳо ҳам акнун писарони худро ба духтарони плебейҳо хонадор мекарданд. Ин қор имконият фароҳам овард, ки аз байни плебейҳо низ консулҳо интиҳоб қарда шаванд.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқҳои ҳарду ғурӯҳи аҳолии Рим баробар шуданд. Аз ибтидои асри III пеш аз милод сар қарда, плебейҳо ба шаҳрвандони қомилҳуқуқи Рим табдил ёфтанд.

ВАСЕЪШАВИИ ҲУДУДҲОИ РИМ. Барои ба даст овардани Рим ғаллҳо, аквамҳо, валоқамҳо, лотинҳо, этрусқҳо ва қабилҳои дигар аз ибтидои асри V то миёнаҳои асри IV пеш аз милод мубориза мебуданд. Дар ин давра Рим борҳо аз даст ба даст мегузарад. Рим оқибат барои муҳофизат ва ғалаба бар рақибони худ қодир шуда, аввал бар қабилҳои эскҳо, қоникҳо ва баъд бар этрусқҳо қирӯз мешавад.

Дар миёнаҳои асри IV пеш аз милод ҳукмронии шохи Рим бар Латсия муқаррар меқардад. Баъди ин ӯ волоқамҳоро ҳам мағлуб мекунад. Акнун Рим ба давлати қирӯзтарини Италияи Миёна табдил меёбад. Даре нагузашта, шохи Рим бар қидди душмани дигари худ Қампанияи қирикқидор лашқар қашид, онро забт мекунад. Соли 295 пеш аз милод этрусқҳо ва ғаллаҳо баъди дар қяқчанд муқороба аз лашқари Рим шикаст қӯрдан ба шимол меқаванд. Дар Италияи Миёна қавмҳои дигар ҳам аз Рим шикаст меқӯранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи табиат ва аҳолии Италияи қадим нақл қунед.
2. Дар қамонҳои қадим дар нимқазираи Апенин қадом қабилҳо соқин буданд?

3. Ривоятҳо дар бораи Ромул ва Ремро шарҳ диҳед.
4. Шаҳри Рим чӣ тавр бино шудааст?
5. Дар байни қабилаҳои Италияи қадим чӣ гуна мубориза мерафт?
6. Рим чӣ тавр идора карда мешуд?
7. Ромул ва дастаи аскарони ӯ бо сабинҳо чӣ тавр ошті карданд?
8. Дар бораи фаъолияти Сенат, Маҷлиси халқӣ ва трибунҳои Рим маълумот диҳед?
9. Патрисийҳо ва плебейҳо киҳо буданд?
10. Муборизаи плебейҳо барои ҳуқуқҳои худ чӣ натиҷа дод?
11. Исбот кунед, ки Рим дар асрҳои V–IV давлати пурқувват буд.

§ 58. МУБОРИЗАИ РИМ АЛАЙҲИ КАРФАГЕН

КАРФАГЕН. Шаҳри Карфаген дар охири асри IX пеш аз милод дар соҳили ҷануби баҳри Миёназамин, дар роҳи муҳими тиҷоратӣ бунёд гардида буд. Бандарҳои ин шаҳр ва мамлакат ҳамеша аз киштиҳои тоҷирони дохилию хориҷӣ пур буданд. Дар асрҳои VII–V пеш аз милод Карфаген ба шаҳри калони тиҷоратӣ табдил ёфта буд. Он дар шимолӣ Африқо шаҳрчаи финикиҳоро ишғол карда, дар ғарбии баҳри Миёназамин ҳукмрон мегардад.

Дар асри VI пеш аз милод Карфаген флоти ҷарбию тиҷоратӣ ва лашкари азими худро ташкил карда, ба ҷангҳои истилогарона даст мезанад. Ба вай муяссар мешавад, ки дар ҳавзаи баҳри Миёназамин маҳалҳои муҳимтаринро ба даст дарорад. Дар

*Расми 238.
Алиро бурида
гузаштани
артиши
Ганнибал.*

асрҳои V-III пеш аз милод хоҷагии Карфаген боз ҳам пеш меравад. Дар водии дарёи Баграда барои зироаткорӣ, боғу тоқпарварӣ ва парвариши зироатҳои полезӣ шароити хуб мавҷуд буд. Дар ин ҷо парвариши зайтун, бодом, анор, хурмо ва тоқ махсусан самарави хуб мебуд. Шароби дар ин маҳал тайёркардашуда дар бисёр шаҳру давлатҳои гирду атрофи машҳур буд. Дар шаҳри Карфаген ва шаҳрҳои дигари ин давлат касби хеле хуб таракқи кард. Устоҳои гулдасти мрамматарош, дуредгар, мисгар ва оҳангарони карфагенӣ дар тамоми ҳавзаи баҳри Миёназамин маълуми машҳур буданд. Дар он давра бехтарин киштиҳои дар Карфаген сохта мешуданд. Онҳо ҳатто аз киштиҳои юнонию финикии ҳам бехтар буданд. Карфаген ба яке аз давлатҳои пуриктидортарини ин давра – Рим рақобат мекард. Дар байни онҳо якҷанд маротиба ҷангҳои дарозмуддат ба амал омадаанд. Римиҳо Карфагенро давлати "Пун" меномиданд. Аз ҳамин сабаб ин ҷангҳо "ҷангҳои пуний" ном мегирифтанд.

ҶАНГИ ЯКУМИ ПУНИЙ. Сабабҳои низоъ дар байни Рим ва Карфаген ҷазираи Ситилия шуд. Ҳарду тараф баҳонаи ҷангро мекофтанд ва он дере нагузашта, ёфт шуд. Зархаридони римие, ки дар Мессения хизмат мекарданд, шӯриш бардошта, шаҳро ишғол карданд.

Дар Ситилия маҷмаи Карфаген пурзӯр буд ва Сенати Рим ба ҳулоса омад, ки даҳлат ба воқеаҳои Ситилия боиси сар задани ҷанг бо Карфаген мегардад. Баъди калавишҳои зиёде Сенат розӣ шуд, ки лашкар ва флоти Рим ба Ситилия равои карда шаванд. Ҳамин тариқ, соли 264 пеш аз милод Ҷанги якуми Пунии Карфагену Рим оғоз ёфт.

То омадани римиҳо карфагениҳо ва иттифокчиёни онҳо Ситилияро муҳосира карданд. Вақте ки қувваҳои Рим ба ин ҷо омаданд, муҳосираи ҷазира аз байн бардошта шуд. Задухӯрди шадиди Рим бо Карфаген дар Ситилия ва гирду атрофи он дуру дароз давом кард. Римиҳо шаҳри Акрагантро ишғол намуданд. Вале флоти Карфаген флоти Римро шикаст дод. Барои дар баҳр шикаст додани Карфаген ба Рим лозим омад, ки флоти пурзӯре ташкил наояд.

*Рӯзи 230. Ганнабал
Наҷарани Риди қадимӣ.*

*Рисми 240. Стиситион.
Пайкаран Рими қадим.*

Рим дар зарфи 10 соли наздиктарин бо ҳамроҳии иттифокчиёни худ флоти харбии иборат аз 120 киштӣ сохта, бар зидди Карфаген ба Ситилия равон кард. Дар муҳорибаҳои минбаъда флоти Рим бар флоти Карфаген голиб баромад.

Ҷанги якуми Пунӣ то соли 241 пеш аз милод давом кардааст. Дар ин ҷанг оқибат Рим голиб омад ва ҷазираҳои Сардиния ва Корсикаро ба даст дароварда, ба музофотҳои Рим табдил медиҳад. Баъди дар Ҷанги якуми Пунӣ бар Карфаген ғалаба кардан Рим ба давлати пурзӯртарини ҳавзаи баҳри Миёназамин табдил меёбад.

ҶАНГИ ДУЮМИ ПУНӢ. Ин ҷанг солҳои 218-201 пеш аз милод ба амал омадааст. Рим бо баҳонаи бедодгарии бераҳмии карфағениҳо дар Испания ба Карфаген ҷанг эълон кард.

Римиҳо умедвор буданд, ки ба муқобили карфағениҳо дар Испания ва Африқо мечанганд, вале сарлашқари Карфаген Ганнибали хирадманд аз нияти римиҳо огоҳ гашта, аскарҳои филҳои ҷангиашро аз Испания ба Италия равон кард. Ганнибал хангоми аз пайраҳҳои кӯҳии яхбастаи Алп гузаштан талафоти калон дод.

Қариб нисфи ҷанговарон ва ҳамаи филҳои ҷангӣ ҳалок шуданд. Ганнибал бо лашқари боқимондааш ба водии дарёи По, ки дар Италияи шимолӣ воқеъ гардидааст, расид. Ганнибал аз ҳисоби қабिलाҳои галлҳо, ки дар он ҷо сукунат доштанд, лашқарашро пурра кард.

Карфағениҳо дар зери роҳбарии Ганнибал римиҳоро дар ҷанги хунин шикаст доданд. Ганнибал бо ҳамроҳии лашқараш сар то сари Италияро аз шимол то ҷануб тай намуда, деҳоти римиҳоро бераҳмона валангор кард. Халқиятҳои ба зери асорат афтодаро раҳо карда, бо ин рафтараҳ онҳоро ба тарафи худ кашид. Ганнибал натавонанд дар байни ҷанго-

*Рисми 241. Сарбоз
бо шишони легион-
қўб дар сар.*

варон ва ҳамватанонаш машхур гардид, балки ўро ҳамчун лашкаркаши мохир ва боистеъдод душманонаш ҳам эътироф мекарданд.

МУҲОРИБАИ НАЗДИ КАННА. Соли 216 пеш аз милод кӯшунҳои Рим ва Карфаген дар назди Канна бо ҳам рӯ ба рӯ шуданд. Римиро 80 ҳазор нафар аскари пиёдаанизм ва 5 ҳазор нафар аскари савора, карфағениҳо 40 ҳазор нафар аскари пиёдаанизм ва 10 ҳазор нафар аскари савора доштанд.

Карфағениҳо дар назди Канна галабаи бузург ба даст оварда, бисёр шахро ноҳияҳои ҷануби Италияро аз нав тобеи худ гардонданд. Римиро талафоти калон дода бошанд ҳам, ба дархости карфағениҳо дар хусуси сулҳ бастан ба ҳеҷ вачҳ розӣ нашуданд. Аз рӯзи ба охир расидани задухӯрди назди Канна 12 сол гузашт. Дар ин муддат римиро лашкари пурзӯр ва боинтизом ташкил намуда, бо сардорин сарлашкари боистеъдоди худ Сципион ба Карфаген ҳучум карданд.

Ганнибал барои муҳофизати Карфаген кӯшунҳояшро аз Италия бароварда, ба ватанаш мешитобад. Ҳамин тавр, соли 202 пеш аз милод дар назди шаҳри Зама муҳорибаи ҳалқунандаи лашкарҳои Карфаген ва Рим доир гардид. Дар ин задухӯрд шумораи ҷанговарони римиро нисбат ба карфағениҳо хеле зиёд буд. Барои ҳамин ҳам карфағениҳо ҳарчанд ба муқобили римиро қаҳрамонона ҷангиданд, лекин шикаст хӯрданд.

Бо ҳамин соли 201 пеш аз милод Ҷанги дуюми Пуний ба охир расид. Карфаген ба Рим маблағи калони товони ҷанг дод ва қариб аз тамоми мулкҳояш маҳрум шуд. Ганнибал бо дастаи ҷанговарони содиқаш ба Осийн Фарбӣ рафт, вале Сенати Рим фармуд, ки ўро дастгир кунанд.

Ганнибал ба дасти душман зинда афтодан нахоста, заҳр хӯрда, ҳалок шуд.

*Расми 242.
Легионери Рим.*

Расми 243. Манганак.

*Расми 244.
Ҳамла ба
қалъаи
карфагениҳо.*

ҶАНГИ СЕЮМИ ПУНӢ. Соли 149 пеш аз милод Рим ба муқобили Карфаген аз нав лашкар кашида, ин дафъа онро муқосира кард. Бо ҳамин Ҷанги сеюми Пунӣ оғоз ёфт. Қувваҳои карфагениҳо нисбат ба лашкари римиҳо якҷанд маротиба кам буданд. Сарфи назар аз ин, карфагениҳо барои муқофизати шаҳри азизи худ қахрамонона мубориза мебуданд. Хурду қалон, зану мард ба даст яроқ гирифта, бар зидди легионҳои Рим бархостанд. Занҳои Карфаген далерию нотарсии беҳамто нишон додаанд. Мӯйҳои сари худро бурида, барои манҷаниқҳо аргамчин бофта, онҳоро ҳарчӣ тезтар ба ҷанг омода месохтанд.

Шуҷоати занҳо мардони Карфагенро дар мубориза бар зидди Рим рӯҳбаланд мекард. Вале қувваҳо баробар набуданд. Азбаски Карфаген дар муқосира буд, дере нагузашта, дар он ҷо гурӯснагӣ сар зад. Бемориҳои гуногун, ки дар шаҳр паҳн гардида буданд, рӯз то рӯз нерӯҳои муқофизони онро суст мекарданд. Ин ҳолат ба римиҳо имконият фароҳам овард, ки ба шаҳр зада дароянд. Дар Ҷанги сеюми Пунӣ Рим соли 146 пеш аз милод ғалаба кард.

*Расми 245.
Набард дар
кӯчаҳои
Карфаген.*

Расми 246. Таитана дар Рим.

Мувофиқи қарори Сенати Рим голибон Карфагенро гонат карда, баъд онро ба хок яксон намуданд. Аҳолии зиндамондаи ин шаҳрро ба гуломӣ фурухтанд. Рим аз ҳисоби заминҳои Карфаген васеъ шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи Карфаген нақл кунед.
2. Чаро ҷангҳои байни Карфаген ва Римро "Ҷангҳои Пунӣ" номидаанд?
3. Ҷанги якуми Пунӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфта, ба тарафҳои ҷангкунанда чӣ дод?
4. Ҷанги дуюми Пуниро Рим бар зидди Карфаген кай ва бо кадом баҳона сар кард?
5. Муҳорибаи назди Каннаро шарҳ диҳед.
6. Чаро Ҷанги сеюми Пунӣ оғоз ёфт?
7. Карфагениҳо шаҳри азизи худро чӣ тавр муҳофизат мекарданд?
8. Шаҳр ва аҳолии Карфаген чӣ шуд?
9. Ҷангҳои Пунӣ ба Рим чӣ доданд?

§ 59. СОХТИ ҶУЛОМДОРӢ ДАР РИМ

ИСТИСМОРИ ҶУЛОМОН. Ҷуломдорони Рим қисми зиёди сарватҳои вилоятҳои гонатшударо аз худ мекарданд. Асиронро ба ҷуломони худ табдил меоданд. Дар натиҷаи ҷангҳои гонатгаронаи Рим шумораи ҷуломон торафт зиёд мешуд. Дар хавзаи баҳри Миёназамин бозорҳои ҷуломфурушии зиёд мавҷуд буданд. Дар онҳо ҳар рӯз ҳазорон нафар ҷуломонро мефурухтанд.

*Расми 247.
Чанги
гладиаторҳо
дар амфитеатри
Рим.*

Меҳнати гуломонро дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи Рим истифода мебуданд, аз он ҷумла, дар зироатпарварӣ, боғу тоқпарварӣ, косибӣ, белзанӣ, киштихо ва ғайра.

Фуломон ягон ҳуқуқ надоштанд. Онҳо моли шахсии гуломдорон буданд. Фуломдорон онҳоро метавонистанд зананд, фурушанд, тӯхфа кунанд ва ё бикишанд. Фуломон ҳатто ном надоштанд. Баъд аз гулом шудан номашро ба забон намегирифтанд. Онҳоро мувофиқи ҷои баромадашон араб, финикӣ, юнонӣ ва ғайра ном мебуданд. Дар Рим гуломонро олоти кории "гӯё" меномиданд. Фуломони мурдаистодаро ба ҷои дурдасте бурда мекартафтанд.

Фуломон барои гуломдорон яке аз воситаҳои дилхушӣ ҳам буданд. Фуломони боқувватро дар мактабҳои махсуси гладиатории худ, ки "мактаб-зиндон" номида мешуданд, ҷанги тан ба танро меомӯзонданд. Баъди чанде онҳоро дар амфитеатр бо ҳам ҷанг меандоختанд. Соҳиби гладиатори ғолиб маблағи калон ба даст мебаровард.

Ҷанги гладиаторҳо дар Рим хеле машҳур буд. Барои тамошон он тамошобинони зиёд ҷамъ меомаданд. Дар мухориба ҳамон

*Расми 248.
Меҳнати
гуломон
дар Рим.*

Расми 249. Меҳнат ва зиндагони гуломон. Дар мобайн гуломдор.

гладиаторе голиб доништа мешуд, ки ракибашро мекушт. Голиб сохиби гладиатори дар мухориба голибомада ҳисоб мешуд. Сохиби гладиатори ҳалокгардида пулу мол ҳам бой мебуд. Баъди ғалаба гладиатори голиб боз ба зиндон баргардонда мешуд.

ИСЛОҲОТИ БАРОДАРОН ГРАКХҲО. Соли 133 пеш аз милод Маҷлиси халқӣ яке аз бародарон Гракхҳо – Тиберийро, ки аз Гай калонтар буд, трибуни Рим интихоб кард. Ӯ дархост намуд, ки дар бораи замин қонуни нав қабул карда шавад. Мувофиқи лоиҳаи қонуни Тиберий Гракх ҳар як оила набояд аз 250 гектар зиёдтар замин дошта бошад.

Дар натиҷаи чунин маҳдудкунии заминдорӣ калон, заминҳои холии бисёре пайдо мешуданд, ки онҳоро ба деҳқонони беамин ва камзамин додан мумкин мешуд. Инчунин лоиҳаи қонуни Тиберий фурӯхтани замини деҳқононро манъ кард. Ин қор бар зарари манфиатҳои гуломдорон буд. Аз ҳамин сабаб, Сенат пешниҳоди Тиберийро қабул накард.

Овозаи лоиҳаи қонуни Тиберий ба тезӣ дар Рим ва мулкҳои дурдасти он паҳн гардид. Ҳазорон кишоварзон дар назди Форум чамъ омада, аз Тиберий талаб карданд, ки ӯ қатъӣ рафтор кунад, то ки ин қонун қабул карда шавад. Дар ҳуди ҳамин ҷо Маҷлиси халқӣ даъват карда шуд. Ҳозирон қонуни пешниҳодкардаи Тиберийро бо як овоз қабул карданд.

Расми 250. Потиқ. Ҳайкали Рими қадим.

*Расми 251.
Баромади
Тиберий Гракх
дар назди
гражданҳои
Рим.*

Мачлиси халқӣ барои татбиқи қонуни қабулшуда бо сардории Тиберий комиссияи махсус ташкил кард. Даре нагузашта, сенаторҳо Тиберий Гракхро тӯҳмат карданд, ки гӯё ӯ чумхурии Римро барҳам додани бошад. Онҳо Тиберий ва садҳо тарафдорони ӯро қатл карда, ба дарёи Тибр партофтанд. Баъди ин дар байни халқ обрӯӣ ва эътибори Сенат ниҳоят паст шуд. Аксарияти сенаторҳо ҳатто мачбур шуданд, ки Римро тарк карда, ба музофотҳо рафта зиндагӣ кунанд.

Соли 123 пеш аз милод Мачлиси халқӣ Гай Гракхро трибуни нав таъйин кард. Ӯ ҳокимияти Сенатро маҳдуд карда, ба халқӣ оддӣ имконият дод, ки дар идоракунии Рим иштирок кунад. Дехқонони беазмин ва камазмин соҳиби замин шуданд. Вале баъд аз ба охир расидани мӯҳлати трибуни римӣҳои ашроф бар зидди Гай Гракх сӯикасд ташкил карда, ӯро куштанд. Баъд аз ин хариду фурӯши замин дар Рим аз нав иҷозат дода шуд. Аҳволи кишоварзон мисли пештара аз нав бад шуд. Бинобар ҳамин сабаб, дар охириҳои асри II пеш аз милод Сенат ва Мачлиси халқӣ қарор мекунад, ки мардуми беазмин ба лашкар сафарбар карда шаванд.

ШҶҶРИШИ СПАРТАК.

ШҶҶриши Спартак дар мактаби гладиатории шаҳри Капуя ба амал омадааст. Соли 74 пеш аз милод якчанд нафар гулом забон як карда, шабона аз маҳбас-мактаби гладиаторҳо гурехта, дар кӯҳи Везувий пинҳон мешаванд. Ба шҶҶ-

*Расми 252. Аз кӯҳи Везувий
фурӯмадиши гуломони шҶҶришисар.*

риш Спартак ном гуломи фракиягӣ, ки одами бокуват, доно ва нотарс буд, рохбарӣ мекард. Спартак ва ҳамроҳонаш ба шӯриш гуломони гирду атрофро низ ҷалб намуданд. Ҳамин тарик, шӯриши калонтарини гуломон дар Рим оғоз ёфт. Шӯришгарон ба хонаҳои гуломдорон зада даромада, онҳоро кушта, гуломонашонро озод мекарданд. Шумораи гуломони шӯришбардошта рӯз то рӯз зиёд мешуд. Садҳо гуломоне, ки касби силоҳсозиро хуб медонистанд, дар урдугоҳи шӯришчиён силоҳ ва сипару ҷавшан месохтанд.

Рисун 253. Гарданбанди гулом.

Аз авҷи шӯриш Сенат, Маҷлиси халқӣ ва консулҳо гуломдорон саҳт тарсида, барои паҳши он камар бастанд. Римӣҳо Красс ном гуломдорро сарлашқари худ таъин намуданд. Ба назари онҳо қувваҳои он кам намуд. Бинобар ин сабаб аз Испания Помпей ном лашқарқашӣ дигари номиро бо лашқараш ба Рим даъват карданд.

Спартак қарор дод, ки аввал Крассро торумор кунад. Ба ӯ якҷанд зарба ҳам зад. Дар сурати ба Рим расида омадани Помпей қувваҳои римӣҳо бартарӣ пайдо мекарданд. Барои ҳамин Спартак ба ҷануби Италия равон шуда, ҳост, ки дар ҷазираи Ситилия гуломонро ба шӯриш бархезонад. Лашқари гуломдорони Рим пешӣ роҳи шӯришгаронро гирифтанд. Соли 71 пеш аз милод шӯришгарон дар муҳорибаи охириини худ шикаст хӯрданд. Спартак дар майдони ҷанг ҳалок шуд.

Рисун 254. Қатли гуломони шӯришгар.

АРРИАН ДАР БОРАИ ШҶҶРИШИ СПАРТАК

Спартак наздики ҳафтад нафар рафиқони худро розӣ кунонд, ки баҳри озодӣ таваккал кунанд. Ӯ дар баробари ин иброд дошт, ки аз чони худро дар театр ба зери хатар мондан, ба посбонон ҳамла оварда, ба озодӣ баромада, аз шаҳр фирор кардан бехтар аст. Гладиторҳо бо калтаку ханҷарҳои аз мусофирони тасодуфӣ кашида гирифта мусаллаҳ шуда, ба тарафи кӯҳи Везувий рафтанд...

ШИКАСТИ СПАРТАК

...Мухорибаи бузургтарин ба амал омад, ки он дар натиҷаи чанд бор шикастхӯрии римӣҳо ниҳоят золимона буд. Дар мухориба шумораи зиёди одамон иштирок карданд. Спартак, ки бо дротик аз ронаш захмӣ шуда буд, ба зону нишаста, сипарро дар пеши рӯй гузошта, ҳамлаи душманонро зада мегардонд. Ӯ ин корро то аз пой афтиданаш давом дод ва бо ҳамроҳии одамони зиёди ӯро ихотакарда ҳалок гардид. Лашкари боқимондаи ӯ, ки пурра дар ҳолати бетартибӣ қарор дошт, кушта шуданд. Мегӯянд, ки шумораи фавтидагонро муайян кардан мумкин набуд. Римӣҳо қариб 1000 нафарро талаф доданд. Ҷасади Спартак ёфта шуд. Теъдоди зиёди спартакиён дар кӯҳҳо пинҳон шуда буданд, ки ба он ҷо баъди мухориба гурехта буданд. Красс ба сӯи онҳо ҳаракат кард. Спартакиён ба чор ҳисса ҷудо шуда, ҳуҷумҳои Крассро зада мегардонданд, то он вақте ки ҳамаашон ҳалок гардиданд, гайр аз 6000 нафар, ки ба даст афтиданд ва дар қанори роҳ аз Капуя то Рим овехта шуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Фуломонро дар Рим ҷӣ тавр истисмор мекарданд?
2. Қадом фуломонро "гладитор" меномиданд?
3. Дар бораи ислоҳоти замини бародарон Гракхҳо маълумот диҳед.
4. Ҷаро лоиҳаи қонун дар бораи заминро, ки Тиберий Гракх пешниҳод карда буд, Сенат қабул накард?
5. Гай Гракх оид ба ислоҳоти замин дар Рим ҷӣ қорҳо кард?
6. Тақдири ислоҳоти замини бародарон Гракхҳо ҷӣ шуд?
7. Дар бораи рафти шӯриши фуломон бо сардории Спартак нақл кунед.
8. Шӯриши Спартак қай ва ҷӣ тавр шикаст хӯрд?

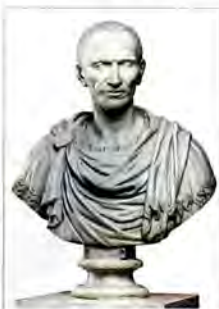
§ 60. ТАШКИЛЁБИИ ИМПЕРИЯИ РИМ

ЛАШКАРКАШОН. Ҷумҳурии Рим сол то сол васеътар мешуд. Бо туфайли ҷангҳои пай дар пай шумораи гуломони он меафзуд ва барои онҳоро дар зерин иттиҳод доштан давлати пурзӯр лозим буд. Лашкари Рим пурзӯр ҳам бошад, ба гуломдорон кӯмак намекард. Он бетанаффус дар шарқ гарб ба ҷангҳои истилогарона машғул буд. Лашкари римӣ дар амал дар ихтиёри консулҳо набуд. Консул дар масофаи дур аз лашкар ба он фармонфармоӣ карда наметавонист. Консулҳо ҳар сол иваз мешуданд. То фармони якеашро ба легионҳои дурдаст мерасонданд, ки муҳлати консулӣ ба охири мерасид. Консули нав ба иҷрои он фармон назорат карда наметавонист ва ҳам шахси қаблан фармондода акнун консул набуд.

Легионерҳо ҳокимияти Сенат, Маҷлиси халқӣ ва консулҳоро ҳис ҳам намекарданд. Нерӯмандонеро, ки дар назди худ медиданд ва ҳокимияти онҳоро хуб эҳсос ҳам мекарданд, лашкаркашон буданд. Аз ин сабаб, легионер маҳз ба лашкаркашон иттиҳод карда, танҳо фармонҳои онҳоро иҷро менамуд.

Ҷуломдорони Рим ба шахси пурзӯр эҳтиёт доштанд, то ки ӯ шӯришҳои гуломонро паҳн карда тавонад. Барои ҳамин, дар Рим ҳокимияти лашкаркашон лозим шуд. Обруӣ ва эътибори онҳо торафт баландтар шудан мегирфт. Ҷуломдорон ва ашрофони Рим ба вазифаи консулӣ Помпейро аз ҳама бештар лоиқ медонистанд, зеро маҳз ӯ шӯриши Спартакро паҳн карда буд.

ЮЛИЙ СЕЗАР. Сезар дар оилаи ашрофзодаи патрисии Рим таваллуд шудааст. Гарчанде ки ашрофзода буд, ба халқ наздикӣ дошт. Ҷи хеле ки метавонист, мардумро муҳофизат мекард ва ёрӣ ҳам мерасонд. Сифатҳои Сезарро ба ҳисоб гирифта, Маҷлиси халқӣ ӯро консули Рим интихоб кард. Галлия, ки яке аз музофотҳои шимолии Рим ба ҳисоб мерафт, на ҳамеша ба Рим тобеъ буд.

Расми 255. Найдариан
Юлий Сезар

Расми 256. Пайкарии Помпей.

Қисми чанубии он дар зери ҳокимияти Рим буда, қисми боқимондааш мустақилияти худро ҳимоя мекард.

Маҷлиси халқӣ баъд аз тақсимшавии мӯҳлати консулӣ Сезарро ҳокими Галлия таъин кард ва ба ихтиёри ӯ лашкарро низ дод. Юлий Сезар ба Галлия лашкар кашида, баъди 8 соли ҷанг онро пурра ба Рим ҳамроҳ кард. Вай аз ҳисоби ганиматҳои ҷангӣ маоши легионеронро баланд мебардошт ва ба камбағалон пулу ғалла тақсим мекард.

Ин корҳо обрӯи Сезарро дар байни легионерон ва халқи Рим рӯз то рӯз зиёдтар карда, ба ӯ барои дар Рим ба даст овардани ҳокимият шароити мусоид фароҳам меоварданд.

РИМ ДАР ДАСТИ СЕЗАР. Сезар соли 49 пеш аз милод бо ҳамроҳии легионҳои худ ба ҷониби Рим ҳаракат мекунад. Сенат

мудоғиби Римро ба Помпей супорид. Азбаски ҷунуш пештара аксарияти лашкар дар музофотҳо буд, барои ба Рим даъват кардани онҳо вақт намерасид. Помпей мудоғиби Римро хуб ташкил карда натавониста гурехт, лекин дере нагузашта, ба даст афтида, кушта шуд. Сезар Италияро пурра ишғол карда, боз се соли дигар тамоми музофотҳои Римро дар Осиёю Аврупо ва Африқо ба даст дароварда, баъд ба Рим баргашт. Юлий Сезар дар Рим ҳокими мутлақ шуд. Ҳам Сенат ва ҳам консулҳои Рим маҷбур буданд, ки фармонҳои ӯро бечуну чаро иҷро кунанд. Сезар унвони "император"-ро қабул кард, ки маънояш "ҳукмрон" мебошад.

Акнун ба номи ӯ танга сикка мезаданд ва ҳайкали ӯро дар паҳлуи ҳайкали худоҳо мегузоштанд. Сезар бо карру фарзандагӣ ва ҳукмронӣ мекард. Тахти императории Сезар аз устухони фил ва тилло сохта шуда буд.

Расми 257. Тангаё, ки ҷонибдорони ҷумҳурии сикка заданд.

Расми 258. Тангаи тиллоӣ, ки дар он Сезар шайқос гардидааст.

Юлий Сезар дар империяи Рим то соли 44 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Сенаторҳое, ки аз Сезар норозӣ буданд, бо сардори Брут бар зидди ӯ сӯиқасд ташкил намуданд. Қотилони Сезарро ҳеҷ кас дастгирӣ накард. Барои ҳамин Брут бо ҳамроҳии ҳамфикрони худ аз Рим ба Мақдуния мегузашта, ёрдамчӣ ва дӯсти наздики Сезар Антоний ва волии Сезар Октавиан ба он ҷо рафта, қотилонро дар наздикии шаҳри Филиппа торумор намуд. Брут худкушӣ кард.

ИМПЕРИЯИ РИМ ДАР АҲДИ ОКТАВИАН АВГУСТ.

Барои ҳокимият дар Рим Антоний ва Октавиан Август рақобат доштанд. Ин рақобат сабабгори ба ду давлат тақсим шудани империяи Рим гардид. Ба Антоний музофотҳои шарқӣ расид. Ӯ ба Искандарияи Миср омада, ба маликаи Миср Клеопатра хонадор шуда, дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекунад. Ба ду давлат тақсимшавии империяи Рим низоъи байни Антоний ва Октавианро қатъ карда натавонист ва соли 31 пеш аз милод дар димоғи Ақсий байни онҳо задухӯрд ба амал омад, ки дар натиҷа Октавиан галаба кард. Бо ҳамин, Октавиан мулкҳои Антонийро аз нав ба Рим ҳамроҳ кард. Дар байни халқ Октавиан обрӯи беҳамто дошт. Барои ҳамин Маҷлиси халқӣ ба ӯ номи "Август" – "Муқаддас"-ро медиҳад. Дар замони салтанати Октавиан Август дар Рим сохти императорӣ барҳам нахӯрда, баръакс, боз ҳам мустаҳкамтар шуд. Барои ягон шахсро ба вазифаи баланд таъйин кардани Сенат ва Маҷлиси халқӣ ҳатман бояд розигии Октавиан Августро мегирифтанд.

Октавиан Август дар империяи Рим 44 сол – аз соли 30-юм пеш аз милод – то соли 14-уми милодӣ ҳукмронӣ кардааст. Дар ин давр ба ӯ муяссар шуд, ки ҷангҳои дохилии мамлакатро барҳам зада, ҳудудҳои империяро васеъ кунад.

Расми 259. Дар Сенат кушта шудани Юлий Сезар.

Расми 260. *Октавиан Август.*

ИСТИЛОГАРИХОИ ИМПЕРИЯИ РИМ ДАР ШАРҚ.

Императорҳои Рим иқтидори империяро, аз он ҷумла, ба воситаи истилогариҳо низ исбот мекарданд. Баъди Октавиан Август ҳам империяи Рим ҷангҳои истилогарона мебурд. Траян ном императори Рим, ки солҳои 98–117-и солшумории милоди ҳукмронӣ кардааст, минтақаи воқеъ дар миёнаҳои ҳавзаи дарёи Дунайро забт кард. Баъди ин ӯ бо лашкараш ба Осиёи Хурд гузашта, дар Бобул ҷандин ғалаба ба даст даровард. Ӯ ҳатто халиқи Форсро ҳам ишғол кард. Лекин дар ҳамин вақт дар Рим ва баъзе музофотҳои дигари империя шӯришҳо ба амал омаданд. Барои ҳамин Траян музаффариятҳои худро мустаҳкам накарда, аз

Шарқ бо тезӣ ба Рим баргашт. Вале ба Рим нарасида, дар роҳ вафот кард. Ҷангҳои Траян дар Шарқ ҷангҳои охири истилогаронаи империяи Рим мебошанд.

ҚАТЛ ҚАРДА ШУДАНИ СЕЗАР

Дар сӯикасди зидди ӯ зиёда аз шаст нафар бо сардории Гай Кассий, Марк Брут ва Детсим Брут иштирок карданд. Аввал онҳо мекалавиданд, ки оё дар майдони Марс, ҳангоми интиҳобот ӯро қатл кунанд ё, вақте ки трибхоро ба овоздиҳӣ даъват мекунад? Онҳо ба ду гурӯҳ тақсим шуда хостанд, ки ӯро аз болои пойгоҳ афтонанд ва дастгир карда, бо ханҷар зада кушанд, ё ки ба ӯ дар роҳи Мукаддас ҳамла кунанд, ё ки ҳангоми даромадан ба театр. Вале вақте эълон карда шуд, ки дар миёнаи моҳи март Санат дар маҷлиси курияи Помпей ҷамъ меояд, ҳама хоҳони ин замону макон шуданд.

Ӯ бинишаст ва сӯикасдчиён ӯро ихота карданд, гӯё ки салому алейк карданианд... Сезар дод зад: "Ин аллакай зӯрварӣ аст!" – ин замон танҳо Каска, аз пас бо шаст даст бардошта, поёнтар аз гулуи Сезар зарба зад. Сезар аз дасти Каска дошта, бо ханҷар онро сӯроҳ мекунад, бо ин роҳ аз ҷой хестан хост, вале зарбаи дуюм ӯро боз дошт. Вақте дид, ки аз ҳар тараф ба сӯи ӯ

ханчарҳои урён нигаронида шудаанд, ӯ тогуро ба сараш партофта, бо дасти чап орчингҳои онро то поёни зону ҳамвор кард, то ки бошарафона то пойҳо пушонда, ба замин афтад. Хамин тарик, ӯ бисту се маротиба бо ханчар зада шуд, дар зарбаи аввал ӯ дод назда танҳо нолиш кард, гарчанде баъзеҳо накл мекунанд, ки Марк Брути ба ӯ дарафтода гуфтааст: "Ту ҳам фарзанди ман хастӣ?"

ОКТАВИАН АВГУСТ ДАР БОРАИ КОРНАМОИИ ХУД

Дар дувоздахсолагиам бо хоҳиши шахсии худам ва тавассути маблағҳои худ ман лашкар гун карда, бо ёрии он ба ҷумҳурии озодӣ овардам, ки он аз ҷониби дастаи ҷинойткорон зулм карда мешуд. Барои ин кори муқаддас Сенат дар асоси қонуни махсус... ба ман ҳуқуқ дод, ки фикру андешаи худро ба консулҳо пешниҳод намоям ва ба ман ҳокимияти ҳарбӣ ҳам дод... Сенат ба ман ҳамчун пропретор бо ҳамроҳии консулҳо супориш дод, ки амнияти ҷумҳуриро таъмин намоям; халқ дар ҳуди ҳамон сол (соли 43 пеш аз милод) вақте ки дар ҷанг ҳарду консул фавтиданд, маро ба вазифаҳои консул ва триумвир оид ба дигаргунсозии давлат интихоб намуд.

Қотилони падарамро бадарға карда бо хамин ба онҳо подоши амал додам...

Ман дар тамоми ҷаҳон ҷангҳои зиёд кардам, ҳам дар хушкӣ ва ҳам дар баҳр, дар мулки худам ва ҳам дар хориҷа, ба сифати ғолиб ба ҳамаи халқҳое, ки аз ман ёрӣ пурсиданд, онро дарег надоштам. Он халқҳои бегона, ки бехатар буданд, афв шуданд, ман онҳоро несту нобуд накардам, ҳифз кардам. Шаҳрвандони Рим, ки ба ман савганд хӯрдаанд, қариб панҷсад ҳазор буданд. Аз ҷумлаи онҳо қисми шаҳрвандони Римро ба мустамликаҳо равоӣ кардам, ё ки баъди анҷомёбии мӯҳлати хизмат ба хонахоёшон ҷавоб додам, онҳо зиёда аз сесад ҳазор нафар буданд. Ба ҳамаи онҳо барои хизмати ҳарбӣ замин ва пул мукофот додам. Ман шашсад киштиро ба даст даровардам, ғайр аз онҳое, ки аз трир майдатар буданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро дар Рим обрӯй ва эътибори лашкаркашон афзуд?
2. Сезар чӣ тавр легионерҳо ва халқро ба тарафи худ ҷалб мекард?
3. Чаро Маҷлиси халқӣ Сезарро ҳокими Галлия таъин кард?

4. Сезар кай ва чй тавр Римро ба даст даровард?
5. Дар Рим кай чумхурй бархам хурд?
6. Императори аввалини Рим кй буд?
7. Сезар чй тавр кушта шуд?
8. Дар бораи рақобати байни Антоний ва Октавиан нақл кунед.
9. Октавианро чаро "Август" меноманд?
10. Траян ба кадом самтҳо лашкар кашид?

§ 61. БАРҲАМХҶРИИ ИМПЕРИЯИ РИМ

ГУЛОМДОРОН. Ба хайати гуломдорон сенаторҳо, пешхизматҳо, амалдорони давлатӣ, ашрофони шаҳру дехот, тоҷирон, соҳибони заминҳои қалону миёна, қонҳо, устохонаҳои қосибӣ, киштиҳо ва ғайра дохил буданд. Аз рӯи ҳаҷми даромад онҳо ба се табақа тақсим мешуданд. Ба табақаи аз ҳама баландтарин гуломдорон ва сенаторҳо тааллуқ доштанд. Онҳо дар мамлакат мансабҳои қалони давлатиро ишғол мекарданд. Ба онҳо унвони фахрии "олимақом"-ро дода буданд. Императорони Рим ба ҳамин табақа таъяс карда, ҳукм меронданд. Сенаторҳо аз ҳисоби мулкҳои худ, ки дар Италия ва музофотҳо буданд, рӯз мегузаронданд.

Ба табақаи дуюми гуломдорони Рим савораҳо тааллуқ доштанд. Гуломдорони музофотҳо, фармондеҳони миёнаи лашкар ва амалдорони императорӣ, аз он қумла, андозчамъкунандагон, иҷорадиҳандагони замин ва қонҳою устохонаҳои қосибии давлатӣ ба ин табақа дохил буданд. Савораҳо маоши баланд мегирифтанд. Як қисми онҳо ба тичорат машғул буда, қисми дигарашон замин ва устохонаҳои қосибӣ ҳам доштанд.

Табақаи сершумортарини гуломдоронро амалдорони майда ташкил мекарданд. Ба он асосан амалдорони шаҳрдорӣ ва дехотӣ дохил буданд. Амалдорони майда дар империя даҳҳо ҳазор нафарро ташкил мекарданд. Онҳо дар доираи шаҳру маҳал вазифаҳои гуногунро ишғол менамуданд. Табақаи сеюми гуломдорон соҳибони мулкҳои миёна ва устохонаҳои қосибии ҳамон маҳалҳо ва инчунин каму беш ба тичорат ҳам машғул буданд.

Рисми 261. Император
Константин.

*Расми 262.
Дар қасри
император.*

КОЛОНҲО ВА "ҒУЛОМОНИ КУЛБАДОР". Гуломдорон роҳи аз харочоти калони гуломдорӣ ҳалос шудан ва даромади зиёдтар гирифтандро ёфтанд. Як қисми онҳо заминро ба одамони озод ба ичора меодагӣ шуданд. Ингуна ичорагирандагонро "колонҳо" меномиданд. Колон дар китъаи замини ичорагирифта киштукор карда, як қисми ҳосилро ба соҳиби замин месупорид ва қисми дигарашро худаш мегирифт.

Колонҳо барои тухмӣ, чорвои корӣ ва олоти дигари меҳнатро аз соҳиби замин мегирифтанд. Дар сурати қарздор шудан колонҳо маҷбур буданд, ки қорро дар замини ичора давом бидиҳанд ва ҳуқуқ надоштанд, ки ин заминро тарк кунанд, яъне ба заминдор тобеъ буданд.

Меҳнати колонҳо оҳиста-оҳиста меҳнати гуломонро танг карда мебаровард ва инчунин шумораи онҳо сол то сол зиёд мешуд. Қори собиқ гуломдорон ҳам осонтар шуд. Онҳо дар мулки худ дигар гурӯҳи калони амалдоронро нигоҳ намедоштанд.

*Расми 263.
Гладиаторҳо
на танҳо байни
ҳамдигар, инчунин
бо даррандагон
низ меҷангиданд.*

*Расми 264.
Биноҳои
бисёрсоиёнаи
Рим.*

Меҳнати "колонҳо" ва "гуломони кулбадор" дар касибӣ ва баъзе соҳаҳои дигари хоҷагидорӣ низ истифода бурда мешуд. Бо мурури замон баъзеи онҳо осудаҳол ва баъзан бой шуда рафта, баъд ҳатто бо пул озодии худро ҳам меҳариданд. Ҳамин тариқ, хоҷагидорини гуломдорӣ дар империяи Рим рӯ ба таназзул ниҳод.

ЗАИФШАВИИ ИМПЕРИЯИ РИМ. Дар асрҳои II–III империяи Рим торафт суст мешуд. Аз шимол қabilaҳои "Барбарҳо" ҳучум карда, онро хароб менамуданд. "Барбарҳо" гуфта, римиҳо қabilaҳои олмониро меномиданд, ки забонашонро намефаҳмиданд. Онҳо дар миёнаҳои водиҳои дарёҳои Элба ва Рейн зиндагӣ мекарданд. Машғулияти асосии қabilaҳои олмонӣ кишоварзӣ буд. Заминҳои Рим бошад, барои ин кор хеле мувофиқ буданд.

Қabilaҳои олмонӣ гурӯҳ-гурӯҳ шуда, кӯчи худро дар арабоҳо бор карда, бо ҳамроҳии дастаҳои мусаллаҳи худ ба заминҳои Италия зада мебаромаданд ва ба ғорати он машғул мешуданд. Ҳангоми пурқавват будани Рим легионерҳо бар зидди олмониҳо ҷангида, онҳоро аз худудҳои империя пеш мекарданд. Вале дар асри III римиҳо, аз он ҷумла, легионерҳои дигар аз ӯҳдаи ин кор баромада натавонистанд.

*Расми 265.
Дар сирки
Рим.*

*Расми 266.
Деворҳои
қалъа,
манора ва
дарвозаҳои
Рим.*

Ҳучумҳои сершумори қабилаҳои олмонӣ ва таназзули хоҷагидорин гуломдорӣ иқтидори империяи Римро суст карданд.

Дар асри III дар империяи Рим ҳокимияти императорон ниҳоят сусту ноустувор гардид. Императорҳо дар дасти лигионерҳо ва лашкаркашон ба бозича табдил ёфта буданд. Ин ашхос императоронро аз тахт бо зӯрӣ мефуроварданд. Агар императоре ба лигионерҳо маъқул намешуд, онро аз вазифа сабукдӯш мекарданд.

Табақаҳои ҳукмрон барои мавҷудияти империяи Рим манфиатдор буданд. Маҳз империяи пурзӯр ба ин кафолат дода метавонист. Барои онҳо шахсе лозим буд, ки империяи Римро аз нав барқарор кунад. Ҳамин гуна одам Диоклетян буд. Ӯро лигионерҳо ба вазифаи императорӣ оварданд (солҳои ҳукмронияш 284–305). Диоклетян бо як нотарсӣ ва золимии ҳайратоваре онҳоеро, ки империяро ба ҳамин дараҷа расонида буданд ва онҳоеро, ки мавҷудияти онро намехостанд, паҳш намуд. Музофотҳо аз нав ба империя ҳамроҳ карда шуданд.

Диоклетян одами доно ҳам буд. Ӯ ҳатто варварҳоро низ барои мустаҳкам кардани марзҳои империя истифода бурд. Онҳо барои посбонии сарҳадҳои империя киро кард. Бо амри ӯ дар сарҳадҳо қалъаю дидбонҳои зиёд сохт. Дар як муддати кӯтоҳ барои мустаҳкам кардани империяи Рим қорҳои зиёдеро ба сомон расонид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ РИМ. Дар нимаи дуюми асри IV ба Рим акнун қабилаҳои дигари олмонӣ – готҳо ҳучум мекарданд. Онҳо ҳам мисли барбарҳо империяро горат менамуданд.

Боре готҳо ба римиҳо ваъда доданд, ки агар ба онҳо хӯроқворӣ диҳанд, сарҳадҳои Римро посбонӣ хоҳанд кард. Ба ин императори

Расми 267. Торумор карда шудани Рим. Расми замоти мо.

Рим розӣ шуд. Вале баъд ваъдахилофӣ кард. Готҳои гурусна ба нимҷазираи Балкан зада даромада, аз он ҷо ба Константинопол раҳсипор шуданд ва ин музофоти Римро хароб карданд.

Дар ин давра дар Рим ҳокимияти императорҳо боз ҳам заифтар шуд. Баъд аз он ки соли 305 Диоклетиан тахти императориро бо ихтиёри худаш тарк кард, дар Рим императоривазкунӣ аз нав оғоз гардид. Императорони дигар низ аз ӯҳдаи идора кардани империяи пахновари Рим баромада наметавонистанд.

Соли 330 пойтахти империя аз Рим ба Константинопол кӯчонда шуд. Император Константин давлаташро аз ҳамин ҷо истода идора мекард.

Сарфи назар аз ҷораҳои гуногуни император Константин дар дарбори ӯ ором набуд. Дар он барои ҳокимият мубориза вусъат меёфт. Муҳолифатҳои дарборӣ то ба ҷое расиданд, ки соли 395 империяи Рим дар байни ду бародар – Аркадий ва Гонорий тақсим карда шуд. Аркадий Рими Шарқӣ бой ва Гонорий Рими Ғарбӣ аз тарафи қабिलाҳои олмонӣ гонаткардашударо гирифт.

Бо ҳамин империяи Рим барҳам хӯрд. Дар ҳудуди он ду давлати нав ба вуҷуд омад – империяи Рими Ғарбӣ ва империяи Рими Шарқӣ. Баъдтар империяи Рими Шарқӣ номи Византияро гирифт.

Баъди ҷудошавӣ ҳам ба империяи Рими Ғарбӣ қабिलाҳои олмонӣ ҳамонро тохтутоз карда, шаҳру деҳоти онро паси ҳам мегирифтанд. Соли 355 яке аз қабिलाҳои олмонӣ – вандалҳо шаҳри Римро низ забт кард. Соли 476 қабिलाҳои олмонӣ империяи Рими Ғарбиро пурра барҳам доданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳайати гуломдорони Римро шарҳ диҳед.
2. "Колонҳо" кӣ буданд?
3. Римӣҳо кихоро "гуломони кулбадор" меномиданд?
4. Қабिलाҳои олмонӣ дар кучо сокин буданд ва чаро ба худуди империяи Рим тохтутоз мекарданд?
5. Дар бораи империяи Римро идора кардани Диоклетиан маълумот диҳед.
6. Римӣҳо киро "императори аскарҳо" меномиданд?
7. Кай ва чаро империяи Рим ба ду давлат тақсим шуд?
8. Империяи Рими Фарбӣ кай барҳам зада шуд?

§ 62. ПАЙДОШАВИИ ДИНИ МАСЕҲӢ

ЗАРУРАТ БА ДИНИ ЯҶОНА. То пайдоиши дини масеҳӣ дар Рим мардум бо худоҳои зиёд эътиқод доштанд. Римӣҳои қадим аз худоҳои илтиҷо мекарданд, ки аҳволи зиндагии онҳоро беҳтар кунанд ва дар рӯи замин барои мардуми оддӣ адолатро барқарор намоянд. Лекин худоҳои ба доди онҳо намерасиданд. Аҳволи мардуми хуб нею торафт бадтар мешуд. Аз ин рӯ, ба муқобили беадолатӣ шӯришҳо мебардоштанд, вале онҳоро императорон бераҳмона паҳш мекарданд. Императорони Рим дар ҳаққи халқи заҳматкаш золимиҳои зиёдеро раво медиданд. Ба назари халқи оддӣ чунин менамуд, ки худоҳои аз ӯҳдаи бо чунин императорон ҷазо додан намебароянд. Бинобар ҳамин сабаб худоҳои навро ҷустуҷӯ карда, ҳар овозаро дар бораи мавҷудияти худоҳои соҳибқудрату некхоҳ бо хушнудӣ истиқбол менамуданд.

РИВОЯТҶО ДАР БОРАИ ИСОИ МАСЕҲ. Дар империяи Рим дар асри I овозаҳои зиёде паҳн мегарданд, ки гӯё дар рӯи Замин худое пайдо шудааст. Шакли ӯ ба одам монанд будааст.

*Расми 268
Қабристони зерзаминӣ –
ҷои ҷамънавишти
масеҳӣҳои
аввалин.*

Расми 269. Дар замони Нерон бар зидди масехиҳо сар додани хайвонҳои дарранда.

Худо дар Шарқ – Фаластин таваллуд шуда, номаш Исои Масех будааст.

Исои Масех гӯе ки деҳа ба деҳа ва шаҳр ба шаҳр гашта, ба халқ мегуфтааст: "Худо адолатро дар рӯи замин барқарор мекунад". Вай гӯе ки қобилияти фавқудтабӣ доштааст. Метавонистааст, ки обро ба шароб табдил диҳад ва мурдари зинда кунад. Исои Масех боз аз ўҳдаи иҷрои қорҳои дигари наҷиб ҳам баромада метавонистааст, ки касро ба ҳайрат меоваранд.

Гӯе ки римӣҳои бадхоҳ Исои Масехро дар салиб қормех қарда будаанд ва дар ҳамин ҳолат ҳудои беназир ба азобу

шиқанҷа тоқат қарда, қон додааст. Лекин дар рӯзи сеюми баъди марг аз нав зинда шуда, ба осмон баромада, аз назарҳо ғоиб гаштааст. Барои он ба осмон баромада рафтааст, ки рӯзе баргашта биёяду дар рӯи Замин адолатро аз нав барқарор намояд.

Аз рӯи ривоятҳо дар охири асри I – асри II-и милодӣ дар бораи Исои Масех китобе навишта мешавад, ки он "Евангелия" ("Инҷил"), яъне "Хушхабар" номида шудааст. "Евангелия" дар бораи Исои Масех аз ривоятҳои хеле аҷоибу ғароиб иборат аст.

Расми 270. Император Нерон.

ОҒОЗИ ПАҲНШАВИИ ДИНИ

МАСЕХӢ. Бо мурури замон дар Рим мардуми оддӣ ба ривоятҳо дар бораи Исои Масеҳ пурра бовар мекардагӣ шуданд. Одамоне, ки ба Исои Масеҳ эътиқод доштанд, динашонро масеҳият ва худашонро масеҳӣ меномиданд.

Одамоне пайдо шуданд, ки ихтиёран деҳа ба деҳа ва шаҳр ба шаҳр гашта, дини масеҳиёро дар байни мардум ташвиқу тарғиб мекарданд. Ин гуна одамонро "миссионер", яъне "воизони масеҳӣ" меномиданд. Дар байни онҳое, ки дини масеҳиро қабул кардаанд, яҳудиён, юнониҳо, галлҳо ва халқҳои бисёри дигар ҳам буданд. Масеҳиён дар ҷамоаҳои худ муттаҳид шуда, бо ҳудои ягона ибодат ва "Инҷил"-ро кироат мекарданд, урфу одатҳои дигари ин дини навро ба ҷо меоварданд. Пайравони Исои Масеҳ рӯзи таваллуди ҳудои ҳудро ҳар сол 25-уми декабр тантанавор ҷашн мегирифтанд.

Вақти аз нав зиндашавии ҳудо ҳам маълум буд, ки онро дар фасли баҳор қайд мекарданд. Бо пайдошавии дини масеҳӣ барои императорони Рим давраи мушкеле фаро расид. Обрӯёшон ниҳоят паст шуд. Азбаски масеҳиҳо ҳудоро яққаву ягона медонистанд ва императоронро дигар ҳамчун ҳудо намепарастиданд, онҳо масеҳиҳоро саҳт таъқиб мекарданд. Соли 303 Диоклетиан ҳатто 4 фармон ҳам баровард, ки мувофиқи онҳо дар империяи Рим ибодаткунии масеҳиҳо манъ ва моликияти онҳо мусодира карда мешуд. Ҳар як масеҳӣ бояд рӯи рост аз парастии Исои Масеҳ даст мекашид, аз он ҷумла, ин корро бояд духтар ва завҷаи Диоклетиан ҳам ба ҷо меоварданд, чунки қаблан онҳо ҳам дини масеҳиро қабул карда буданд. Одамоне, ки фармони императорро иҷро намекарданд, қатл карда мешуданд. Вале ин фармонҳо ба Диоклетиан натиҷаи дилхоҳ надованд.

Баъзе сарватмандонро дини масеҳиҳо барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ҳавасманд мекард. Бинобар ҳамин, онро қабул карданд. Императори Рим Константин соли 311 фармоне баровард, ки мувофиқи он таъқиботи масеҳиҳо бас карда шуд. Соли 313 ӯ расман ба ташкил кардани калисои масеҳӣ иҷозат дод.

Расми 271. Як қисми дастнависҳои аз Қумран ёфтшуда.

*Расми 272. Камару горҳон
Кумран, он чойҳое мебо-
шанд, ки дастависҳо
пайдо карда шудаанд.*

Константин фахмид, ки мардумро бо зарбаи тозиёнаю қатл доимо дар зери итоат нигоҳ доштан мумкин нест. Дар ин давра дини масеҳиро аллакай шумораи зиёди камбағалону гуломон ва косибону як қисми ашрофон қабул карда буданд. Ин дин мардумро бо итоаткорию фармонбардорӣ даъват мекард. Бинобар ҳамин сабаб Константин онро бағоят устокорона истифода бурд. Ӯ, аз он чумла, фармон баровард, ки ҳамаи рӯҳониён аз андози давлатӣ озод карда шаванд.

Он вақт дини масеҳӣ пур аз зиддиятҳо ва нофаҳмиҳо буд. Барои баргараф кардани онҳо Константин амр кард, ки соли 325 ускуфҳо (эпиокопҳо) ба анҷуман (собор)-и якуми рӯҳониён дар шаҳри Никаи Осиёи Хурд ҳозир шаванд ва қоидаҳои ягонаи дини масеҳиро қабул намоянд. Мувофиқи қоидаҳои мазкур ӯ ҳамчун император дар оянда дар мамлакат аз болои иҷрои бечуну чарон расму оинҳои дини масеҳиён назорати саҳт чорӣ намуд.

Дар Ника анҷумани якуми рӯҳониён тақвими масеҳиро қабул кард. Дар ин тақвим рӯзу моҳи пайдоиши дини масеҳӣ аниқ муайян карда шуд.

АЗ МАКТУБҲОИ ҲОКИМИ МУЗОФОТ ПЛИНИЙИ ХУРДӢ БА ТРАЯН ДАР БОРАИ МАСЕҲИҲО

Плиний ба император Траян...

Ман ҳаргиз дар тафтишҳо оид ба масеҳиҳо иштирок накардаам, аз ҳамин сабаб намедонам дар бораи чӣ пурсидан лозим аст ва дар қадом сатҳ чазо зарур мебошад. Ман бисёр мекалавидам оид ба он ки ин ҷо ягон фарқият дар сину сол ҳаст, ё ки хурдсолон аз одамони калонсол фарқе надоранд: онҳое, ки ба гуноҳашон иқрор шудаанд, ё шахсе, ки масеҳӣ буд, вале баъд аз он даст кашид, ӯро чазо додан лозим аст?..

То имрӯз дар бораи қасоне, ки масеҳӣ мебошанд, хабар овардаанд, чунин амал кардам. Ман аз худӣ онҳо пурсидам, ки оё

онҳо масеҳианд. Икромшудагонро бори дуҷум пурсидаам ва бо ҷазо таҳдид кардам; якравҳоро ба қатл мефиристондам. Ман шубҳа надоштам, ки оид ба ҷизе ки икром нашаванд, онҳоро ҷазо додан лозим аст... Баъд, то он вақте ки тафтиш давом мекард, чи тавре ки одатан мешавад, ҷинояткорон то ҷанде меафзуданд ва воқеаҳои гуногун рух меоданд.

...Хабарҳои номбурдаи дигар гуфтанд, ки онҳо масеҳӣ мебошанд ва баъд аз он даст кашидаанд: баъзеҳо будаанд, вале ҷудо шудаанд: яке се сол қаблан, дигаре ҷанд сол пеш аз ин, баъзеҳо бист сол қабл аз ин. Ҳамаи онҳо ҳам расми туро мепарастанд, ҳам хайкалчаҳои худоҳоро ва ҳам Масеҳро эҳтиром мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҷаро дар империяи Рим ба парастии худои ягона зарурат ба миён омад?
2. Дар бораи ривоятҳо оид ба Исои Масеҳ нақл кунед.
3. Кай ва ҷи тавр дар Рим дини масеҳӣ паҳн гардид?
4. Ҷаро императорони Рим дар аввал бар зидди масеҳиҳо мубориза мебуданд?
5. Фармонҳои соли 303-и Диоклетиан дар бораи ҷи буданд?
6. Императори Рим Константин кай фармон дод, ки таъқиботи масеҳиҳо бас карда шавад?
7. Дини масеҳӣ дар Рим кай ба расмият даромад?
8. Анҷумани якуми рӯҳониёни масеҳӣ дар Ника кадом масъалаҳоро баррасӣ кард?
9. Сарчашма дар бораи ҷи шаҳодат медиҳад?

§ 63. ШАҲРҶО, МАКТАБ ВА АДАБИЁТИ РИМИ ҚАДИМ

ШАҲРҶО. Рим шаҳри калонтарини империяи Рим буда, дар он қариб 1,5 миллион нафар одамон зиндагӣ мекарданд. Дар ҷои дуҷум Искандарияи Миср менстод, ки аҳолии он қариб 500 ҳазор нафар буд.

Дар асри II–V шаҳри Римро ёздаҳ аз об таъмин мекард. Онҳо аз сурб ва сафол сохта шуда буданд. Дутояш ба римиҳо ҳоло ҳам хизмат карда истодааст. Пойтахти империя шаҳри Рим ва шаҳрҳои дигари мамлакат биноҳои бошукӯҳи ибодатхонаҳо,

Расми 273.
Рими
қадим.

хайкалҳои худоҳо, айвонҳои истироҳатӣ, театрҳо ва биноҳои дигари бо санъати баланд офаридашуда доштанд. Онҳо ба шаҳрҳо намуди мӯхташаму идона мебахшиданд.

Майдонҳои байни шаҳрҳо агоре ва ё форум доштанд. Одатаи дар байни онҳо манораҳои зафар ва хайкалҳои аспҳо қомат рост карда буданд. Форуми Рим хеле зебою дилрабо буд, вале форуми Траян дар тамоми империя ба худ ҳамто надошт. Макбараи Август ва ибодатхонаи гумбаздор, ки онро "барои ҳамаи худоҳо" бо номи "Пантеон" дар Рим Агриппа сохта буд, "Алтар" ("Қурбонгоҳ")-и ниҳоят зебою мӯхташам дошт. Баландии гумбази "Пантеон" ба 43,2 метр мерасид.

Шаҳри Рим ва шаҳрҳои дигари империя роҳҳои хуби сангфаршкардашуда доштанд. Дар асри II дарозии умумии онҳо қариб 80 ҳазор километрро ташкил мекард. Дар қад-қад роҳҳо баъди ҳар як 1000 қадам сутунҳои сангӣ рост карда шуда буданд. Дар онҳо масофаи роҳ, аз он ҷумла, то маҳали наздиктарини аҳолинишини ва шаҳри Рим навишта шуда буд. Дар Форуми Рим сутуни тиллокаш кардашуда қомат рост карда буд. Аз он ҳамаи роҳҳои империяи Рим оғоз меёфтанд. Ибораҳои маълуми машҳури

"ҳамаи роҳҳо ба Рим мебаранд" аз ҳамин ҷо пайдо шудаанд.

Дар шаҳрҳои соҳилибахрӣ бандарҳо, анборҳо барои нигоҳдории маҳсулот ва барои аз мавҷҳои тӯфон муҳофизат кардани онҳо деворҳои сангини баланд сохта шуда буданд.

Дар империяи Рим сохтани биноҳои серошёнаро ҳам ёд гирифта буданд. Дар шаҳрҳои Рим, Эфес, Искандарияи Миср

Расми 274. Намуди беруни Пантеон дар замони мо.

ва баъзе шахрҳои дигар биноҳои аз се то шашошёна сохта шуда буданд.

МАКТАБ. Мактаб дар Рим се зина дошт. Аз 7 то 12-солағӣ бачаҳо дар мактаби ибтидоӣ меомӯнданд. Омӯзгорон дар ин мактаб ба шогирдон хондану навиштан ва ҳисобро меомӯзониданд.

Баъди хатми мактаби ибтидоӣ талабаҳо таҳсилро дар мактабҳои "грамматикӣ" давом медоданд. Дар ин мактабҳо шогирдон дар зарфи чор сол асарҳои шоирону нависандагон, файласуфон ва олимони дигарро меомӯхтанд, забонҳои латинию юнониро ёд мегирифтанд ва машқи навиштанро давом медоданд.

Зинаи сеюми мактаби римӣ "риторика" ном дошт. Он ба мактаби олиӣ замони мо монанд буд. Дар ин мактабҳо "риторҳо" – суханварон ба хонандагон аз санъати сухан дарс медоданд. Ин фан ва омӯзгорони он – "риторҳо" обрӯӣ ва эътибори калон доштанд. Ашрофон "риторҳо"-ро бо хоҳиши том ба хонаҳояшон даъват намуда, зиёфат ташкил мекарданд ва аз онҳо суханвариро меомӯхтанд.

Императорҳо маблағи калон сарф карда, барои фарзандони худ чунин мактабҳо мекушоданд, то ки онҳо суханвариро хуб омӯзанд. Ин қор ба фарзандони императорҳо зарур буд, чунки ба император шудан тайёри меиданд.

Шогирдони мактабҳои "риторӣ" бо ҳар роҳи усулҳои маҳорату малакаи худро сайқал медоданд. Онҳо тайёри хуб дида, дар озмунҳои риторикиӣ – суханвора иштирок мекарданд. Голибони ин озмунҳо ба китобҳо мукофотонида мешуданд.

АДАБИЁТ. Императорони Рим барои баланд бардоштани обрӯи худ ба шоирону нависандагон ва олимони намоён дастӣ ёри дароз мекарданд. Барои рӯзгузарони ба онҳо маблағи зарурӣ медоданд. Ашрофи алоҳида ҳам ба ин гуна одамон ёри мерасониданд. Яке аз ҳамин ҳел шахсо дар таърих бо номи Гай Силний Метсенат (солҳои ҳаёташ 74–8 пеш аз милод) машҳур аст.

Расми 275. Китоби римӣ ва қуттии ҷубинӣ барои нигоҳдорани он.

Ў шоиру нависандагонро дар маҳфиле муттаҳид карда, аз ҳисоби даромади мулкҳояш таъминоти аъзои маҳфилро ба уҳда гирифта буд. Метсенат одами донишманд ҳам будааст. Ба шоирону нависандагон дар бораи навиштани асарҳо ва мавзӯи онҳо маслиҳатҳои пурқимат ҳам меодааст.

Масалан, Вергилий бо маслиҳати ӯ аввал "Сурудҳои подабон"-ро дар бораи урфу одат ва тарзи зиндагии одамони деҳот ва баъд "Георгики"-ро дар бораи кишоварзӣ таълиф мекунад. Вергилий инчунин достони машҳури "Энеида"-ро меофарад. Ӯ ин достонро ба охир нарасонида, вафот мекунад. Тарзи навишти достони "Энеида" ба дастонҳои "Илиада" ва "Одиссея"-и Ҳомер монанд аст. "Энеида" дар бораи саргузаштҳои аҷоибу гароиби Эней ном писари қаҳрамони Акхиз ва олиҳа Афродита (Венера) нақл мекунад.

Адабиёти Рим дар асри I пеш аз милод ба дараҷаи баландтарини таракқиёти худ расид. Ин давраро "асри тиллоӣ"-и адабиёти Рим номидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Аз харита шаҳрҳои Рим ва Искандарияро нишон диҳед.
2. Шаҳри Рим чӣ тавр сохта шуда буд?
3. Мафҳумҳои "агора", "форум" ва "пантеон"-ро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи роҳҳои империяи Рим нақл кунед.
5. Дар бораи мактабҳои Рим чиҳо медонед?
6. Оё дар бораи мактабҳои "риторики" иттилоъ доред?
7. Дар бораи адабиёти Рими қадим маълумот диҳед.
8. Гай Силний Метсенат чӣ хел одам буд?
9. Дар бораи нависандаи Рими қадим Вергилий нақл кунед.

§ 64. ИЛМ, САНЪАТ ВА АҲАМИЯТИ МАДАНИЯТИ РИМ

ИЛМИ РИМ. Марказҳои асосии илми мамлакат шаҳрҳои Рим, Искандарияи Миср, Пергам, Родос, Афина, Массалия, Карфаген ва баъзе шаҳрҳои дигар буданд.

Дар империяи Рим ҷуғрофия аз илмҳои дигар дида, бештар таракқи карда буд. Оид ба ин илм чандин рисолаҳои пурарзиш навишта шудаанд. Бузургтарини онҳо асари машҳури Страбон "Ҷуғрофия" мебошад.

Дар нимаи аввали асри I Плиний Секунда ном олим "Таърихи табиӣ"-ро менависад. Он энциклопедияи хубе буд, оид ба донишҳои ҷуғрофӣ, ботаникӣ ва экологӣ. Дар асри II таърихшиносии машҳури Рим Татсит ду рисола навиштааст: "Қорҳои Публий Валерий Агрикола" ва "Германия". Онҳо дар бораи зиндагии қabilaҳое, ки дар Аврупои Марказӣ сокин буданд, нақл мекунанд.

Дар асрҳои I-II дар Рим барои тайёр кардани табибон мактабҳои махсус кушода шуданд. Яке аз олимони забардаст ва табии машҳури Рим Ҷолинус (Галин) буд.

Ӯ дар чунин мактаб кор карда, оид ба масъалаи нафаскашӣ, фаъолияти майнаи сар ва ҳароммағз таҷрибаҳои самаранок гузарондааст.

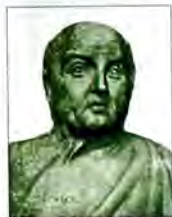
Дар империяи Рим фалсафа ҳам таракки карда буд. Дар он ҷо файласуфони машҳур зиндагӣ ва кор мекарданд. Дар байни онҳо Вергилий, Анней Сенека, Марк Аврелий, Эпикур ва Плотин буданд.

Яке аз машҳуртарин олими табиатшинос ва файласуф, ки дар Рим дар асри I пеш аз милод умр ба сар бурдааст, Лукретсий буд. Ӯ асари машҳуре бо номи "Дар бораи табиати ашёҳо"-ро навиштааст. Дар он оид ба худоҳои ақидаҳои бисёри Лукретсий инъикос ёфтаанд. Ин рисола донишҳои ҳаматарафаи ин олими бузурги Рими қадим шаҳодат медиҳад. Олимон ҳоло ҳам аз он сабақ мебардоранд.

ҚОНУНҲОИ РИМ. Дар Рим ҳуқуқшиносони машҳури замон ба воя расидаанд. Дар давраи ҷумҳурий будани Рим бо шарофати фаъолияти ҳуқуқшиносии бомаҳорату машҳури Рим Ситсерон дар ин мамлакат тарзи идоракунии давлат, доир гардонидани мувофиқаҳои судӣ ба таври

Расми 276. Вергилий. Тасвири қадима.

Расми 277. Сенека. Пайкараи қадим.

Расми 278. Ҳадиано, яке аз императорони Рим.

Расми 279. Сари Брут.

Расми 280. Марк Авредий ва Лютсий Вер.

Расми 281. Нақши муқарнас дар сутуши траян.

аник муайян карда шуда буданд. Ибораҳои пурмазмунӣ "бе вайрон кардани қонун чиноят нест" ва "бе қонун ҷазо намешавад" дар натиҷаи фаъолияти ҳуқуқшиносони Рими қадим ба вучуд омадаанд.

Императорони Рим ба баровардани қонунҳо диққати қалон меоданд. Онҳо хуб мефаҳмиданд, ки агар қонунҳо дуруст навиштаю иҷро карда шаванд, дар мамлакат тартиботи хуб ҷорӣ мегардад. Бо ташаббуси император Октавиан Август қонун дар бораи никоҳ ва оила қабул карда шуд, ки он яке аз қонунҳои боадолаттарини ин давлат буд.

Бо ташаббуси император Адриан бо номи "Ахбороти абадӣ" маҷмӯаи қонунҳои Рим мурағаб сохта шуд, вале он тамоми қонунҳои ин давлатро дар бар нагирифта буд. Барои ҳамин, ин император соли 130 ба ҳуқуқшиносии машҳур Юлиан фармуд, ки маҷмӯаи ягонаи қонунҳои Римро мурағаб созад, то ки ҳуқуқшиносону додхӯдон аз он бо осонӣ истифода бурда тавонанд.

Дар асри II дар Рим мактаби махсуси ҳуқуқшиносии қушода мешавад. Барои шогирдони он яке аз ҳуқуқшиносони боистеъдоди ҳамонвақтаи Рим Гай китоби дарсии "Институтсӣ"-ро навиштааст.

САНЪАТИ РИМ. Рассомони Рими қадим бинохоро бо нақшу ниғор, бо сурати баргҳо ва наваҳои дарахту растаниҳои гуногун зебу зинат меоданд. Дар расмҳои асотирҳои юнонию римиро ҳам инъикос менамуданд. Дар

кори ба воситаи тахтачаҳои мрамрини пушонидани девори биноҳо ва сутунҳои меъмории римӣ маҳорати баланд доштанд.

Дар давраи империя будани Рим расомон ва ҳайкалтарошони римӣ дар офаридани сурат ва ҳайкалҳои портретӣ, пайкара ва офаридани нақши муқарнас (релеф), тасвир намудани императорҳо, маликаҳо, лашкаркашон, шоиру нависандагон ва олимони муваффақиятҳои калон ба даст оварда буданд. Ҳайкалтарошони римӣ бо ҳайкалтарошони юнонӣ тақлидкорӣ менамуданд. Аз рӯи ҳайкалҳои тарошидаи онҳо ҳайкалтарошони римӣ нусха мебардоштанд. Тавассути ин нусхаҳои римӣ бо худоҳои олимпии юнонӣ шинос шуда, ба онҳо эътиқод ҳам мебастанд. Римӣҳо ба худоҳои юнонӣ номҳои нави медоданд. Масалан, Зевсро Юпитер, Гефестро Вулкан, Посейдонро Нептун меномиданд.

Дар ҳайкалтарошии портретӣ римӣҳо аз юнонӣҳо хеле пеш гузашта буданд. Онҳо аз рӯи мурда мумварақ бардошта, ҳайкали портретии ӯро тайёр мекарданд. Сифати ингуна ҳайкалҳо чунон баланд буд, ки кас онро тамошо карда, ҳолати равонию эҳсосӣ ва ахлоқии қаҳрамонро хуб дарк менамуд.

АҲАМИЯТИ МАДАНИЯТИ РИМ. Дар рафти ташкилҳои империяи Рим ва солҳои мавҷудияти он аз Италия ба музофотҳои ҳазорон нафар одамон муҳочир шуда мерафтанд. Онҳо бо худ ба он ҷойҳо забони латинӣ, урфу одатҳои халқи Италия, санъати меъмории, расомӣ, ҳайкалтарошӣ, нақшу ниғор, қандакорӣ, ҳат, мактаб, маориф, илм, адабиёт ва ғайраҳои Римро ҳам бурда паҳн менамуданд. Дар аксарияти шаҳрҳои империя чун дар шаҳри Рим китобхонаю агораҳо, ибодатхонаю амфитеатрҳо,

*Расми 282.
Колизей.
Намуди
ҳозира.*

манораҳои зафару форумҳо ва ғайра сохта шуда буданд. Дар баробар ин, римҳо касбу ҳунари худро ҳам ба мардуми маҳалли меомӯзониданд. Маданияти Рим бо ҳамин сар то сари империя аз соҳилҳои уқёнуси Атлантик – дар Ғарб ва то Бобул – дар Шарқ, аз соҳилҳои баҳри Сиёҳ – дар Шимол то Миср ва Африқои Шимолӣ – дар Ҷануб васеъ паҳн гардид.

Ҳанӯз он вақт дар асоси алифбои лотинӣ чандин давлат алифбои миллии худро сохта буд. То имрӯз алифбои зиёда аз сад давлати ҷаҳон дар асоси алифбои лотинӣ тартиб дода шудааст.

Забони лотинӣ он вақт воситаи ҳуби муносибатҳои байналхалқӣ ва забони илму фарҳанг гардида буд. Бисёр истилоҳҳои илмӣ то замони мо омада расида аз забони лотинӣ гирифта шудаанд. Моҳҳои тақвими ҳозира – январ, феврал, март, апрел, май, июн, июл, август, сентябр, октябр, ноябр ва декабр номи моҳҳои тақвими римӣ мебошанд. Моҳи "июл" аз номи Юлий Сезар, "август" аз номи Октавиан Август гирифта шудааст. Калимаҳои "президент", "патсиент", "директор", "сенат", "консул", "кодекс", "вердикт", "конститутсия" ва боз садҳо калимаҳои дигари лотинӣ дар аксари забонҳои ҳозираи халқҳои ҷаҳон бо номи аслиашон омадаанд. Забони лотинӣ дар илми тибби имрӯза ба таври васеъ истифода бурда мешавад.

Ҳукуки Рим дар тамоми ҷаҳони муосир машҳур аст. Таҳкурсии ҷомеаи ҳуқуқбунёдро маҳз римҳо дар замони ҷумҳурӣ будани давлати худ кор карда баромадаанд.

Меъёрҳо ва мафҳумҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла, ҳуқуку вазифаҳои шаҳрвандон, идораи давлатӣ, муурофия судӣ ва ғайраҳо маҳз аввал дар Рими қадим шакли бонизоми худро гирифтаанд.

*Расми 283.
Саҳнаи
театр дар
Босра.*

гарчанде ки пеш аз Рим ҳам давлатҳои пешқадам, қонунҳо ва санадҳои дигари ҳуқуқию меъёрии худро қабул карда буданд. Рим намунаи беҳтарини қонунҳои дунёи қадимро тавлид сохтааст.

Чи тавре ки дидем, дар рушди маданияти имрӯзаи башар саҳми Рими қадим бисёр калон аст. Маданияти Рим ба маданияти бои гузаштаи дунёи қадим таъя кардааст. Дар он саҳми ҳам Бобулу ҳам Сумер, ҳам Ҳахоманишиёну ҳам Чин, ҳам Финикияю ҳам Ҳиндустон, ҳам Юнону ҳам Порт ва ғайра калон аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қадом шаҳрҳои марказҳои калони илми Рим буданд?
2. Қадом олимони Рими қадимро медонед?
3. Ҳуқуқшиносони машҳури Рими қадимро ном баред.
4. Китоби дарсии Гайро оид ба ҳуқуқ чӣ ном дорад?
5. Маҷмӯаи қонунҳои Рим "Ахбороти абадӣ" бо амри қадом императори Рим мурағтаб сохта шуда буд?
6. Қадом ёдгориҳои санъати Рими қадимро медонед?
7. Калимаи истилоҳҳои Рими қадим (лотинӣ)-ро ном баред, ки имрӯз ҳам дар истифодаанд.

Боби XII. АМЕРИКАИ ҚАДИМ

§ 65. АМЕРИКОИЁНИ ҚАДИМ

БОСТОНШИНОСОН НАҚЛ МЕКУНАНД. Дар замони Яхбандии Бузург, ки тахминан 40 ҳазор сол муқаддам, дар байни қитъаҳои Осиё ва Америка хушкӣ дарозрӯяе ба вуҷуд омада, ин ду қитъаро бо ҳам пайваस्ताаст. Тавассути ин пайвастагӣ аз Осиё одамони қадимтарин ба Америка рафта, сокин шудаанд.

Одамони қадими Америка барои шикори мамонт, бизон ва ғайра сарнайзаи сангинро, ки ба нӯги ҷӯбдаст баста шуда буд, истифода мебарданд. Бостоншиносон чунин сарнайзаҳоро, ки дар устухони ҳайвоноти шикоршуда дармонда будаанд, аз Америка ба миқдори зиёд ёфтаанд.

Олимон устухони одамони давраи Яхбандии Бузурги Америкаро то ҳол пайдо накардаанд. Лекин устухони одамони

давран асри санги миёнаро ёфтаанд. Масалан, устухонбанди духтари 15-соларо, ки аз Миннесота ёфтаанд, тахминан 8-10 ҳазор сол қабл аз ин умр ба сар бурдааст. Бостоншиносон ин бозёфтро "Одами Миннесота" номидаанд. Аз Мидленд ном маҳали иолати Техас устухонбанди зани ҳамон давра ёфта шудааст. Ин бозёфти бостониро "Одами Мидленд" номгузорӣ кардаанд. Боқимондаҳои устухонбанди одамони ин давра инчунин аз Мелбурн ва Веро Бучии иолати Флорида низ ба даст омадааст. Лекин устухонбанди одами аз хама қадимтарини Америка соли 1969 аз Марнес ёфта шудааст, ки тахминан 11-13 ҳазор сол пеш аз милод умр ба сар бурдааст.

Аз бозёфтҳои номбурда маълум мегардад, ки одамони қадими Осиё қай ба Америка муҳоҷир шуда омада, ба соқинони доимии ин китъа мубаддал гардида будаанд. Онҳо дар ин ҷо аввал дар ҷамоаҳои то авлодӣ, авлодӣ ва баъд дар қабилаҳо муттаҳид шудаанд. Ҳамин тариқ, таърихи халқҳои китъаи Америка оғоз ёфтааст.

ҚАБИЛАҲОИ АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ. Ҳазорсолаҳои зиёд паиҳам мегузаранд ва муҳоҷирони осӣғӣ дар Америка ба иттиҳоди қабилаҳои алоҳида ҷудо мешаванд.

Америкониёни қадим аввал кучманҷӣ буданд. Баъд дар байни ҳазорсолаҳои V-III пеш аз милод қабилаҳое, ки дар ҷанубу ғарбии шимолӣ Америка – Амазонка, Нию Мексика, Юта ва Колорадо соқин буданд, охишта-охишта аз кӯчманҷигӣ даст кашида, ба зиндагии муқимӣ гузашта, ба зироатпарварӣ машғул шудаанд. Ана ҳамин қабилаҳо аҷдодони хоҳокамҳо анасазиҳо, патайанҳо ва моголанҳо шуморида мешаванд. Қабилаҳои мазкур дар биёбон зиндагӣ мекарданд. Бинобар ҳамин сабаб онҳо, офарандагони "маданияти биёбон" ном гирифтаанд.

Расми 284. Ҳиндӣён.

Дар ҳазорсолаи I пеш аз милод дар минтақаҳои камоби ҷануби Аризона иттифоқи қабилаҳои хоҳокамҳо соқин буд. Тахминан наздики солҳои 300-и мелодӣ хоҳокамҳо ба азхудкунии биёбони ин ҷо оғоз мекунанд. Барои иҷрои бомуваффақияти ин кор ҷӯйҳои калон кофтаанд. Дарозии яке аз

онҳо қариб 500 километр аст. Дар ин давра сохилҳои дарёи сохили водии Снейптаун, ки Маркази асосии сукувати хоҳокамҳо буд, бо қувваи дасту бозу ва ақлу заковати ин халқ обод гардид. Дар ҳар як деҳкадаи хоҳокамҳо то сад хонавода сукунат дошт.

Анасазиҳо дар тӯли 2000 сол – аз асри VI пеш аз милод сар карда, то асри XVI-и мелодӣ дар қаламрави Оббурдаи Бузурги Колорадо ва болооби дарёи Рион Гранде сокин буданд. Қабилҳои қадимтарини анасазиҳо "сабатбофҳо" номида шудаанд. Онҳо аз нахи пӯсти акимун ном растанӣ сабат, пойафзол ва халтаҳои зебо мебофтанд. Бо сабаби он ки ин қавм дар хонаҳои дар дохили кӯҳҳои яклухти сангӣ сохташуда зиндагӣ мекард, аврупоиҳо анасазиҳоро "пуэбло" номидаанд.

Баъдтар анасазиҳо танҳо ба сабату пойафзол ва халтабофӣ машғул нашуда, инчунин ба кулолгарии бофандагӣ ҳам шугл меварзиданд.

Анасазиҳо сару либоси худро аз матоئي пахтагӣ медӯхтанд. Онҳо дар зироатпарварӣ низ таҷрибаи калон доштаанд. Аз китъаҳои хурд-хурди замин ҳам ҳосили баланд мерӯёнданд. Барои кишоварзӣ иншоотҳои обёрӣ, аз он ҷумла, ҷўю обанборҳо сохта буданд. Иншоотҳои обёрикунии Пуэбло бо мурури замон дар зер қабати ғафси замин мондаанд.

Ободони биёбон машғулияти ягонаи ин қавми ҳиндиёни қадими Америкаи Шимолӣ набуд. Онҳо ба косибӣ, аз он ҷумла, ба кулолгарӣ низ машғул буданд. Ҳунармандони анасазиҳо зарфҳои сафолӣ тайёр мекарданд, ки бо тасвиrotи ҳаёти одамону ҳайвонот зебу зинат дода шуда буданд.

Дар бораи патайанҳо, ки яке аз чор иттифоқи қабилҳои офарандагони "маданияти биёбон" мебошанд, то ба мо маълумоти ниҳоят кам расидааст. Мо танҳо медонем, ки онҳо дар қисмати ғарбии Аризона сокин будаанд.

Дар сохилҳои Мексика қабилҳои сокин будаанд, ки таърихи 3-4 ҳазорсола доранд. Дар он замон қабилҳои сокин будаанд "кастекҳо" ном гирифтаанд, дар сохилҳои Мексика – аз дарёи Сото ле Марина, ки қариб нисфи

Расми 285. Девотсион Митси-Питси

иёлоти Темаулипастро бурида мегузарад, то дарёи Касонес, ки дар қисмати шимолӣ иёлоти Веракрус воқеъ аст, паҳн гардида буданд. Ғайр аз ин, астикҳо дар иёлоти Сан Луис Потоси, Каратеро, Идалго ва шояд дар Пуэбло низ сокин буданд.

Иттифоқҳои қабилаҳои дигари сокини Мексика тотонакҳо мебошанд. Онҳо дар димоған Семпоал сокин буданд. Мардуми ин қабила ҳамчун бинокорони гулдасту моҳир машҳуранд. Тотонакҳо созандагони аҳроми зинадор мебошанд. Яке аз чунин аҳромҳо дар Эл-Тахина сохта шудааст.

Олмекҳо қабилаҳои мебошанд, ки ба қаламрави сукунати тотонакҳо аз ҷои дигар омада, сокин шудаанд. Бостоншиносон онҳоро мувофиқи ҷои сукунаташон "табаскҳо" (номи иёлоти кунунии Табаско) номидаанд. Ин қавм масоҳати бузурги Веракрусро аз худ намуда, баъд ба тарафи ҷануб ҳаракат карда, то ба Оахакиро фаро мегиранд. Дар ин бора ёдгориҳои меъморӣи Монте Албина ва Хуамелулпан, ки зиёда аз 2 ҳазор сол муқаддам сохта шудаанд, шаҳодат медиҳанд.

Дар қаламрави Чипаса ва кӯҳистони Гватемала қабилаҳои дигари хиндӣи қадим сокин буданд, ки дертар ба худ номи "Майяҳо"-ро мегиранд. Ин қабилаҳо асосан ба ҷувори-маккапарварӣ машғул буданд. Ниёгони майяҳо ба кишоварзии муқимӣ шугл меварзиданд. Онҳо дар сарзамини васеи соҳилҳои уқёнуси Ором зиндагӣ карда, манс, каду, агуакате ва зироатҳои дигарро парвариш мекарданд. Майяҳо қосибони хуб ҳам доштанд.

Чи тавре, ки дидем, дар шимолӣ Америка қабилаҳои гуногуни хиндӣи сокин буданд. Ҳар кадоме аз ин қабилаҳо нишонаҳои маданияти волои хешро ба наслҳои оянда боқӣ гузоштаанд. Бо мурури замон аз онҳо қабилаҳои нав ташаккул меёбанд, ё ки бо сабабҳои гуногун аз байн мераванд. Аз қабилаҳои қадими Америкаи Шимолӣ баъдтар халқҳои пешқадаме пайдо шудаанд, ки дар таърихи дунёи қадим ва асрҳои миёна бо номи "астекҳо" ва "майяҳо" машҳур мебошанд.

ҚАБИЛАҲОИ АМЕРИКАИ ҶАНУБӢ. Тахминан 13000 сол пеш аз ин дар соҳилҳои уқёнуси Ороми Америкаи Ҷанубӣ аҷдодони қадимтарини ин минтақаи бузурги қитъаи Америка сокин шудаанд, ки як қисми онҳо дар оянда аз мо хеле дури гузашта аҷдодони инкҳо мешаванд. Бостоншиносон дар натиҷаи ҳафрийёт устухонбанди одамони қадими ин минтақаро ёфтаанд.

Қадимтарини онҳо аз Амазонка ба даст омадааст, ки он ба ҳазорсолаи XI (ёздаҳум) пеш аз милод тааллуқ дорад.

Ҳиндуёни қадими Америкаи Ҷанубӣ асосан бодиянишин буданд. Онҳо аз Амазонияи Бразилия, ки ҳоло департаменти Лоретои Перу мебошад, дар водии дарёи Кататумбуи Колумбия, шимолу ғарбии Венесуэла ва аз онҳо ҳам васеътару дуртар паҳн мегарданд. Барои ин қabilaҳо ҳатто баҳрҳо монетаи ҷиддӣ набуданд. Бинобар ҳамин сабаб, онҳо ба қазираҳои ҳавзаи баҳри Кариб ҳам омадаанд. Яке аз ин қabilaҳо, ки Кариб ном дошт, номи худро ба ин баҳр додааст.

Қabilaҳои зиёди дигар, ба монанди тайронҳо, чубчаҳо ва августинҳои сокини қаламрави Колумбияи кунунӣ дар рушду қамоли худ аз қabilaҳои дигари Америкаи Ҷанубӣ пеш гузашта буданд.

Қabilaҳои гуногуни Америкаи Ҷанубӣ аз Оринако то Отрағно ва аз соҳилҳои уқёнуси Атлантика то ҳавзаи Амазонка – аз Шимол ба ҷануб ва аз ҷануб ба шимол, аз шарқ ба ғарб ва аз ғарб ба шарқ доимо дар ҳаракат буданд. Дар тӯли садсолаҳои бисёр чунин ҳаракати қabilaҳо борҳо такрор меёфт. Онҳо дар рафти ин ҳаракат бо ҳам омезиш ёфта, қabilaҳои навро ташкил мекарданд.

Дар натиҷаи чунин раванди маданияти ин қabilaҳо ба вучуд омада, ташаккул меёфт. Бозёфтҳои бостонӣ, ки аз қурбонкунӣ, хунрезии маросимӣ, тӯббозӣ, тирӯ пайкони барои иҷрои қурбонӣ таъйиншуда, худоҳо, гӯрҳо, сангҳои бо расмҳои аҷоиб қандакоришудаи Гайана дарак медиҳанд, нишонаҳои то ҳол ноपुरраи ин маданиятанд.

Аз байни асрҳои зиёд мегузаранд ва ҳиндуёни Америкаи Ҷанубӣ бо номи Инк империяи бузургро ташкил мекунанд, ки онро истилогарони испонӣ ва португалӣ аз байн бурдаанд. Дар бораи ин давлат шумо дар синфи 6 аз таърихи асрҳои миёна маълумоти сахтар хоҳед гирифт.

Расми 286. Навиштаҷоти руи санг.

ИНТИХОБИ ПЕШВОЁНИ ҚАБИЛАҲОИ ҲИНДИЁН

Қариб хамаи хиндуёни америкой ду зинаи пешвоёнро доштанд, мушаххасан: сахемхо (яъне кӯхансолон) ва пешвоёни муқаррарӣ. Онҳо дар ҳар як авлод аз ҳисоби аъзоёни он интиҳоб карда мешуданд. ...Мансаби сахем дар авлод бо ҳамон маънӣ меросӣ буд, ки он дар баробари ҳолӣ шудани ин мансаб ҷойгири он аллакай тайёр буд. Мансаби пешво, баръакс, меросӣ набуда, чунки он ба шахс ҳамчун муқофот барои хизматҳои беназираш дода шуда, дар баробари ғавтидани ӯ қатъ мегардид. Сониян, вазиғаҳои сахем танҳо ба қорҳои осоишта маҳдуд мешуд. Сахем дар амалиётҳои ҳарбӣ ширкат намеварзид. Аз тарафи дигар, пешвоён, ки ба ин мансаб барои шӯҷоати шахсӣ, ақлу фаросат ва қобилияти баланди дода тавонистани панду ҳикмат мушарраф мегардиданд, аз рӯи мақоми худ ба табақаи олӣ мансуб доништа мешуданд, гарчанде дар авлоди худ ҳокимияти ҷашмрасе надоштанд. Сахем ба авлод, ки расман сарвари он буд, сару қор дошт; пешво бошад, ғолибан ба қабила, аъзои шӯро, ки худ чун сахем аъзои он буд, сару қор дошт. ...Ин мансаб (сахем) дар авлод ҳамчун меросӣ аз ҳисоби аъзои мардонаи он интиҳобӣ буд...

Дар мавриди марги сахем, масалан, дар қабилаи сенаканроқезҳо, шӯрои ҳешовандон барои таъйин намудани меросхӯри (вориси) ӯ даъват карда мешуд. Ҳар касе, ки ба қамол расида буд, ҳуқуқ дошт, ки оид ба ин ва ё он номзад фикри хешро баён созад, шахси ақсарияти овозхоро бадастоварда интиҳобшуда ҳисоб мешуд. Агар авлодҳои барои ин қор ҷамъомада... аз тасдиқ намудани таъйинот рӯй мегардониданд, пас он бекор карда шуда, ба доир гардонидани интиҳоби нави пешвои нав шурӯъ мекарданд. Агар шахси аз ҷониби авлоди худ интиҳобгардида аз ҷониби авлодҳои дигар низ қабул гардад, дар ин сурат интиҳоби ӯ тасдиқ карда мешавад...

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Одамони дар қитъаи Америка қай ва аз қучо омадаанд?
2. Одамони қадими Америка ба чӣ қорҳо машғул буданд?
3. Дар бораи бозефтҳои бостонии Америкаи Шимолӣ нақл кунед.
4. Номи қадом қабилаҳои Америкаи Шимолӣро медонед? Ҷои сукунати онҳоро муайян кунед.
5. Дар бораи як-ду қабилаи қадими Америкаи Шимолӣ маълумоти мухтасар диҳед.

6. Чаро яке аз қабилаҳои Америкаи Шимолиро "баскет-майкерҳо" номидаанд?
7. Қабилаҳои Америкаи Ҷанубӣ дар кучоҳо сокин буданд?
8. Номи баҳри Кариб аз кучо пайдо шудааст?
9. Аз харита Америкаи Шимолӣ ва Америкаи Ҷанубиро нишон диҳед.
10. Аз сарчашма кадом хулоса бармеояд?

§ 66. ДАВЛАТҲОИ ҚАДИМИ АМЕРИКА

ДАВЛАТҲОИ АСТЕКҲОИ ҚАДИМ. Дар оғози ҳазорсолаи I пеш аз милод, яке аз давлатҳои нахустини астекии қадим давлати қабилаҳои олмекҳо ба вучуд омадааст, ки Тлатилко шаҳри аз ҳама ободу зебо ва дорои маданияти баланди он буд. Баъдтар таъсири маданияти олмекҳои ин ҷо ба ҷойҳои дигари Мексикаи имрӯза ва пеш аз ҳама, вилояти Морелос ва Пуэбло паҳн мегардад. Вале дар асрҳои VI–IV пеш аз милод ин давлат рӯ ба таназзул ниҳода, барҳам мехӯрад. Дар нимаи дуҷуми ҳамин ҳазорсола аввал давлати Теотиуакан ва баъд Куикуилко, Тикомана ва Шико ба вучуд меоянд. Дар зебогии бузургии ёдгориҳои таърихӣ ва масоҳат давлати Теотиуакан дар он замони Америка ба худ ҳамто надошт.

Теотиуакан маънои "шаҳри ҳудоҳо"-ро дорад. Номи ин шаҳр ва давлат ба қиссае дар бораи "Панҷ Осмон" алоқаманд аст. Дар ин бора астекиҳо ва майяҳои қадим асолири машхуре ҳам доранд. Мувофиқи он коинот, олам, наботот ва ҳайвонот 5 давраи панҷам омадаро аз сар гузарондаанд. Ҳар яке онҳо бо Офтоб оғоз меёбад. Офтоби Якум – Офтоби Шаб ё худ Офтоби Замин ном дорад. Вай дар шакли сари ҳайвоне аз оилаи гурба-шаклҳо буда, шоҳи зулмотро ифода менамояд, ки аз он умеди наҷот нест. Дар он ҷо бузургҷуссаҳоеро, ки ҳудоҳо офаридаанд, аз сабаби кишту қор қарда натавоништан, онҳоро даррандаҳо пора-пора кардаанд.

Расми 287. Таърихи бинаҳои қадими ҳиндӣён.

*Расми 288.
Харобаҳои
шаҳри
Гриш-Чако.*

Офтоби Дуюм Шохи Нафас ном дошта, он рӯҳи тозае барои эҳё аст. Бо шарофати ин шоҳ барои аз тӯфон начот ёфтани одамон ба маймунҳо табдил меёбанд.

Офтоби Сеюм Офтоби Оташборон ном дорад. Он замон олам аз обхезию лойка ва оташ фано мешавад. Аз онҳо танҳо паррандагон начот ёфта буданд.

Офтоби Чорум Офтоби Об номида шудааст. Вай дар обхезии бузург несту нобуд шуда, дар ҳамин вақт моҳиҳо офарида мешаванд.

Офтоби Панҷум – ин ҳамон осмонест, ки мо дар зери он зиндагӣ мекунем, мегӯянд мардуми Теотиуакан.

Асотири мазкур тамоми ҳаёти аҷлодони қадими астекоҳо ва майяҳо ро фаро гирифта буд.

Давлати Теотиуакан, ки масоҳаташ қариб 2 миллион километри мураббаъро дар бар мегирифт, дар асрҳои V-VI-и мелодӣ рӯ ба таназзул мениҳад ва дар асрҳои VII-VIII тамоман барҳам мехӯрад. Ба ҷои он давлатҳои нав ба вучуд меоянд. Сабабҳои барҳамхӯрии Теотиуакани бузург ба мо то ҳол маълум нестанд. Аз ин давлат то замони мо ёдгориҳои бузурги маданият боқӣ мондаанд.

ДАВЛАТИ МАЙЯҲО. Дар ҳазорсолаи I мелодӣ дар шимолӣ Америка давлати қадимаи Майя вучуд дошт. Дар ин бора бозёфтҳои бостонии Гватемала ва маҳалҳои дигари ба ин минтақа наздик, ки ба солҳои 200-600 ва 600-1000-и мелодӣ тааллуқ доранд, шаҳодат медиҳанд.

Дар асрҳои X-XI бо сабаби ким-қадом ғочиае майягӣҳо ватани аҷлодони худро тарк карда, ба Мексикаи имрӯза кӯчида мераванд. Яке аз сарварон-қоҳини майяҳо низ, ки Кетсалкоатл

*Расми 289.
Боқимондаҳои
ишиооти
меъморши
ҳиндӣён.*

ном дошт, қаламрави суқунати худ-Тулууро тарк карда, ба Лагуну де Терминоси меояд, ки он дар халиҷи Мексика воқеъ буд. Дар ин ҷо муҳочирон ба чандин гурӯҳи калон-калон тақсим шуда, ба ҳар тараф раҳсипор мешаванд. Аз он ҷумла, яке аз онҳо ба шимоли Юкатан меравад. Дигараш ба самти ҷараёни дарёи Усумасинти равон шуда, ба Гватемалаи кунунӣ мерасад. Гурӯҳҳои дигар ҳам ба тарафҳои дилхоҳи худ мераванд.

"Инак, ҳамаи онҳо ба Тулан омаданд. Шумораи онҳоеро, ки ба ин ҷо омаданд, шумораи имконпазир аст; ба ин ҷо одамони зиёд сарсону саргардон саф ораста омаданд... Баъд ҳамаи халқҳо омаданд, аз ҷумла одамоне аз Рабинал, Какчикели, аз Сиканаха ва халқе, ки акнун ёки ном дорад. Ва дар он ҷо лафзи одамоне тағйир ёфт; забони онҳо гуногун шуд. Акнун одамоне, ки аз Тулан омада буданд, он чиро ки аз ҳамдигар мешуниданд, дигар ба таври возеҳ намефаҳмиданд. Онҳо дар ҳуди ҳамон ҷо тақсим шуданд: баъзеҳо ба тарафи Шарқ раҳсипор шуданд, вале аксарияташон ба ин ҷо омаданд.

...Ҳайҳот! Чӣ тавр мо фиреб хӯрдём? Вақте ки ба Тулан омадем, танҳо бо як лаҳча ҳарф мезадем. Ҳамаамон дар як ҷо офарида шуда, ба одам табдил ёфта будем. Мо кори бад кардем, - мегуфтанд ҳамаи он қабилаҳои, ки дар зери дарахт буданд".

(Порчаҳо аз китобҳои "Попол-Вух" ва "Анналов-Кекчикелей", ки дар китоби Мануэл Галич "История доколумбовых цивилизаций" (М.: 1990, саҳ.159) оварда шудаанд).

ДАВЛАТҲОИ ИНКҲО. Давлатҳои аввалини худро гузаштагонии қадими инкҳо дар минтақаи кӯхҳои Анд-каламрави Перуи имрӯза ва гирду атрофи он ташкил карда буданд. Ин воқеа ба ҳазорсолаи I пеш аз милод рост меояд. Таърих номи шаҳр-давлатҳои Чавин, Моче, Парокае ва Наскаро, ки дар қаламрави имрӯзаи Перу воқеъ буданд, дар хотир дорад. Қадимтарини онҳо Чавин мебошад, ки 2750 сол умр дидааст. Бостоншиносон аз Чавин ва шаҳр-давлатҳои дигари Америкаи Чанубии қадим бозёфтҳои бисёри ҷолиби бостонӣ пайдо намудаанд, ки онҳо дар бораи сифати баланди биносозӣ, иншоотҳои обёрикунӣ, нақшу ниғор, қандакорӣ, санъати тасвирӣ, кулолгарӣ, заргарӣ ва илму фарҳанги ин давлат нақл мекунанд.

Давлати дигари машҳури ҳиндӣни қадими Америкаи Чанубӣ Тиауанако мебошад, ки дар охири ҳазорсолаи I шудааст, пеш аз милод таъсис ёфтааст. Давраи пуравчи тараққиёти Тиауанако ба асрҳои III-VIII рост омадааст. Ин давлат дар қисми паҳнкӯҳи Боливия, ҷанубтари кӯли Титикака, 60 километр шарқтари шаҳри Ла Пас, дар баландии 4000 метр аз сатҳи баҳр воқеъ гардида буд. Давлати Тиауанако то охири ҳазорсолаи I мелодӣ заминҳои гирду атрофи кӯли Титикака ва даштҳои шарқии Ла Пасро дар бар мегирифт. Дар зарфи 400 соли аввали ҳазорсолаи I мелодӣ заминҳои қаламрави департаментҳои ҳозири Ла Пас, Качабамба, Оруро ва Потоси Боливия ва баъдтар тамоми ҷануби Перу, биёбони Атакаи Чилиро ҳам ишғол менамоянд. Ҳамин тарик, ташаккули империяи Инкҳо давраи дуру дарозии таърихи дар бар гирифтааст. Давраи аввали ин империя-давлати Чавин ва давраи дуҷуми он империяи Тиауанако ном дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлатҳои қадимтарини астекоҳо қай ва дар қучо ташкил ёфтаанд?
2. Олмекҳо дар қучо сукунат доштанд?
3. Дар бораи давлатҳои қадим нақл кунед.
4. Қисса дар бораи "Панҷ Осмон"-ро шарҳ диҳед.
5. Давлати Майяи қадим қай ва дар қучо ташкил ёфта, қай ва ҷӣ тавр барҳам хӯрдааст?
6. "Иқтибос аз сарчашма"-ро шарҳ диҳед.
7. Давлатҳои қадимтарини аҷдодони инкҳо қай ва дар қучо ташкил ёфтаанд?
8. Номи давлатҳои қадими инкҳоро баён кунед.

§ 67. МАДАНИЯТИ АМЕРИКАИ ҚАДИМ

МАДАНИЯТИ АСТЕКҲО. Дар байни астекҳои қадим машҳуртарин меъморон, агрономҳо, байторҳо, ҳайкалтарошон, рассомон, мусиқачиён, муҳандисон, кулолгарон, заргарон, сангтарошон, кандакорон, хаттотон, шоирон, актёрон, табибон ва ғайра ниҳоят бисёр буданд.

Маорифи астекҳои қадим махсусан дар охири ин давра ба дараҷаи баланд таракки карда буд. Ҳамаи онҳое, ки синнашон ба 15-солагии мерасид, бояд дар ин ва ё он мактаб таълим мегирифтанд. Барои ашрофзодагон ва фарзандони мардуми оддӣ мактабҳо алоҳида буданд. Омӯзгорро "пипилтин" меномиданд.

Пипилтин метавонист талабагони қобилиятнокро аз мактаби маълумоти умумӣ ба дигар мактаб гузаронад ва дар он ҷо таълиму тарбияи ҷунин талабагонро дар дараҷаи баландтари дониш ташкил намояд. Ин мактабҳо "қалмекак" ном доштанд. Қалмеакҳо таълимгоҳҳои буданд, ки дар онҳо донишмандон таълим меоданд. Дар ин гуна таълимгоҳҳо ба донишҷӯён фанҳои суханварӣ, сурудҳои динӣ, таърих, ситорашиносӣ, асосҳои ахлоқ ва ҳуқуқ барин фанҳои муҳимро меомӯзониданд. Қалмеакҳо як навъ мактабҳои олии буда, барои ҷомеа қормандони баланддараҷа тайёр мекарданд.

Адабиёти астекҳои қадим дастовардҳои қалон дошт. Ин халқ пеш аз ихтирои алифбо ва навиштани китобҳо, ҷунин сохти таълифи китобҳоро ихтироъ карда буд, ки он имконият меод матнҳои адабӣ бе ягон тағйирот маҳфуз нигоҳ дошта шаванд. Ана ҳамин тарик, қиссаҳо, ривоятҳо ва асотирҳои атстекҳои қадим то замони мо омада расиданд. Мутаассифона, қисми зиёди

Расми 290
Аҳроми
Моҳтаб

адабиёти астекхоро конкистадорони испанию португалӣ несту нобуд кардаанд.

Астекҳо аз ду тақвим истифода мебарданд. Яке аз онҳо маросимно муқаддас ҳисобида шуда, он дар хизмати коҳинон буд. Тақвими дуум, ки он дар асоси гардиши офтоб сохта шудааст, барои қайдкунии ҳар гуна иду ҷашнҳо таъйин гардида буд. Тақвими аввал аз 260 рӯз ва тақвими дуум аз 365 рӯз иборат буд. Соли тақвими дуум 18 моҳи ҳар қадам аз 20-рӯза иборат буда, 5-рӯзи иловагӣ ҳам дошт.

Астекҳои қадим дар илми риёзӣ комёбиҳои беназир ба даст оварда буданд. Онҳо аз низоми ададҳои бистӣ моҳирона истифода мебарданд. Рақамҳои 1–13-ро тавассути нуқта ва дараҷаҳои тиредор ишора мекарданд. Барои ифодаи рақамҳои 20, 400 ва 800 астекҳои қадим аломатҳои махсус доштанд.

Мардуми астекҳои қадим дар риштаҳои дигари маданият ҳам комёбиҳои калон доштанд.

МАДАНИЯТИ МАЙЯҲО. Майяҳои қадим дар меъморӣ ва биносозӣ устоҳои моҳир доштанд. Дар ин бора метавон далелҳои бисёр овард. Аз он ҷумла, яке аз ёдгориҳои меъмории майяҳои қадим Манораи Майя мебошад. Он дар ифодаи нақшу нигор, ҳашамат ва инъикоси образҳо касро ба ҳайрат меорад. Қобилияти фавқуллодаи майяҳои қадим дар сохтмони аҳром, офаридани симони афсонавии "атлантиҳо", "чекмолҳо" ва ғайраҳо ифода ёфтааст.

Кулолгарони Майя санъаткор ҳам буданд. Онҳо дар зарфҳои образҳои бадеиро бо санъати баланд инъикос менамуданд. Дар маснуоти кулолӣ тарафҳои гуногуни зиндагии одамон, сару

либоси онҳо, силоҳ, асбобҳои мусиқӣ ва ғайра тасвир ёфтаанд. Кулолгарон, инчунин аз лойи хоки кулол ҳар гуна ҳайкалчаҳои аҷоибӣ одамон ва ҳайвонотро бо санъати маҳорати хос тайёр мекарданд.

Илми ситорашиносии майяҳо хеле пеш рафта буд. Муваффақиятҳои ин илм, аз он ҷумла, дар тақвими онҳо ифода ёфтааст. Дар аниқии

Расми 291. Аҳром ва ибодатгоҳи Астекҳо.

худ таквими майяҳои қадим аз таквими имрӯза кам фарқ мекард. Маҷлиси олимон, ки "Шочикалкаои Майя" ном дошт, тахминан дар асри VI бо роҳи ҳисоби мураккаб дарозии ҳақиқии соли шамсиро ҳисоб карда, онро баробар ба 365 рӯз донист. Соли Майя аз 18 моҳи ҳар кадомаш аз 18-рӯзӣ иборат буд.

Расми 292. Ибодатгоҳи навшитаҷот.

Дар забони майя 20 рӯзро "винал", 18 виналро "тун" ва тунро баробар ба 360 "кин", яъне 360 рӯз меномиданд. Барои як соли пурра шудан ба ин 360 "кин", 5 кини дигар илова мекарданд, ки онҳоро "майеб" меномиданд. Майяҳои қадим мегуфтанд, ки дар ҳамин 5 рӯз "сол мемирад", Барои ҳамин дар ин рӯзҳо кор намекарданд.

Таквими солони майяҳо ҳисоби охирини ин солшуморӣ набуд. Ин тақвим аз доираи як сол берун мебаромад. Мувофиқи он агар "винал" 20 маротиба зиёд карда шавад – "катун", 20 катун бошад – "бактун", 20 бактун – "пиктун", 20 пиктун – "калабтун", 20 калабтун – "кинчалтун" ва ҳоказоҳо меафзуданд. Ба "алаутун" 23.040.000.000 кин ё худ рӯз дохил буд. Акнун ҳисоб кунед, ки ин рақам ба чанд сол баробар аст.

Майягӣҳо аз ду тақвим моҳирона истифода мебарданд. Тақвими "хааб" – шамсӣ, яъне офтобӣ ва тақвими динӣ, ки он "салқан" ном дошт, ки он аз 365 рӯз иборат буд. Аз рӯи ин тақвимҳо муайян карда шудааст, ки таърихи майяҳо 3113 сол пеш аз милод оғоз ёфтааст.

Риёзӣ яке аз илмҳои одаст, ки дар он майягӣҳои қадим муваффақияти қалон ба даст дароварда буданд. Масалан, низоми даҳиро дар асри IV қор карда баромадаанд, аврупоӣҳо бошанд, онро аз арабҳо қариб IV–V аср дертар омӯхтаанд. Худи арабҳо бошанд, ин намуи ҳисбро аз Ҳиндустон омӯхта буданд. Майягӣҳо аломатеро бо рақамҳо илова мекарданд, ки дар натиҷаи ин рақамҳо 20 маротиба зиёд мешуданд. Мувофиқи низоми ҳиндӣ, чунин рақам "0" (сифр) мебошад. Дар ин сурат рақамҳо даҳҳо маротиба зиёд мешуданд.

*Расм 298. Сари олиха.
Сафалин*

Адабиёти майягиҳо иероглифӣ буд. Олимон дар ихтирои худ 3 китоби қадими майягиҳоро доранд. Яке аз онҳо дар Париж, дигаре дар Мадрид ва сеюмин дар Дрезден маҳфуз мебошад. Андозаи китоби дар Париж будаи майягиҳо 1,45 м дарозӣ ва 28,6 см баландӣ дошта, васеъгии саҳифаҳояш 12,5 см мебошад. Дар ин китоб масъалаҳои динӣ, маросимҳо ва ғайра инъикос ёфтаанд.

Майягиҳо коғазро аз фикус ном дарахте тайёр мекарданд. Тарзи тайёркунии коғаз бо усули чинӣҳо ва японӣҳои асрҳои V–VII монанд буд.

Китобҳои зиёди майягиҳоро аврупоён ҳангоми истилои ин давлат ва баъди он несту нобуд кардаанд. Масалан, боре як роҳибе, ки Диего де Ланда ном дошт, навиштааст, ки дар Майя 5000 ҳайкали худоён, 197 зарф ва 27 кодекс нест карда шудаанд. Дар рафти истилогарӣҳои аврупоён дар Америка чунин воқеаҳо қариб ҳар рӯз рӯй меоданд.

Майягиҳо этикодҳои динии худро доштанд. Худоҳоеро меэрастиданд, ки ба ҳаёт ва машғулияти меҳнатии онҳо алоқаманд буданд. Худои Қайхон Итсамна, худои Борон Чок ва худои Марг Пуч ном дошт. Лекин ин худоҳо худоҳои ягонаи майягиҳо набуданд. Онҳо инчунин худоҳои пуштибон ҳам доштанд. Химоятгари қаҳва Эк Чуах ба ҳисоб мерафт. Олиҳаи Зан Иш Чел ҳисобида мешуд. Ҷ занҳои ҳомиладор, касбу кори бофандагӣ, дарздӯзӣ ва ҳамаи он чизеро, ки ба ҳаёт ва фаъолияти занон алоқаманданд, пуштибонӣ мекард.

Худои аз ҳама бузургтарини майягиҳо дар аввал Хунаб Ку буд. Баъд онҳо Кетсалкоатлро худои бузурги худ мешуморидагӣ шудаанд.

Майягиҳо дар бораи коинот тасаввуроти динии хешро доштанд. Мувофиқи он сохти коинот мураббаъ аст, ки ҳар кунҷи онро бародарон – Бекабҳо дошта менестоданд. Дар шакли амудӣ вай иборат аз 18 осмон ва ҳар кадоми онҳо дорони ҳомии худ буд, ки онро "Ошлахунтик" меномиданд. Замин осмони поёнӣ ба

хисоб мерафт. Дар поёни Замин бошад, боз 9 ҳамворӣ бо хомиёни худ – "Болонтик" мавҷуд буданд. Аз ҳама поён мулкҳои хокимони мурдагон – "Митнал" воқеъ гардида буданд.

МАДАНИЯТИ ИНКҲО. Маданияти аҷдодони инкҳо ба дараҷаи ниҳоят баланд тараққӣ карда буд. Барои исботи ин суханҳо аз ин маданият танҳо як мисол меорему бас. Он ба маданияти Наска – яке аз аҷдодони қадими инкҳо тааллуқ дорад. Тақвими қайҳонии дар Пампа-Колорадои Перу воқеъбударо мухтасаран шарҳ медиҳем.

Ин тақвим дар рӯи замини дашти нопайдоканоре тарҳрезӣ шудааст. Дарозии он 64 километр ва бараш 2 километр мебошад. Хатҳои дарозии ростии баъзан мувозӣ ва баъзан ҳамдигарро бурида гузаранда, кардашуда аз теппаҳои барои тақвими Наска мувофиқа оғоз меёбанд. Дар байни хатҳо "расмҳо"-инкҳо варо ифода менамоянд ҳайвоноти инъикос ёфтаанд. Хатҳои дарозе, ки чандин километр тӯл кашиданд, эҳтимол роҳи ҳаракати Офтоб ва Моҳтобро аз тулӯ то гуруби он бошад. Ба чунин ҳулоса омадаанд олимоне, ки ин тақвими аз ҳаво тавассути ҳавопаймо тадқиқ кардаанд.

Тақвими қайҳонии Пампа-Колорадои Перу яке аз мӯъҷизаҳои дунёи қадим мебошад. Дар он асрори зиёде ниҳон аст, ки онҳоро олимони ошкор хоҳанд кард. Алҳол омӯзиши он давом дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сатҳи пешрафти маорифи астеҳҳо чӣ гуфта метавонед?
2. Астеҳҳои қадим омӯзгор ва мактабро чӣ меномиданд?
3. Ҷавонони астеҳҳои қадим дар калмекакҳо қадом фанҳоро меомӯхтанд?
4. Дар бораи адабиёти қадими астеҳҳо нақл кунед.
5. Тақвими қадими астеҳҳо шарҳ диҳед ва бо тақвими имрӯза муқоиса кунед.
6. Астеҳҳои қадим дар илми риёзӣ чӣ қомебиҳо доштанд?
7. Меъморон ва биносозони қадими Майя чӣ хел иншоотҳо сохтаанд?
8. Санъати баланд доштани қуллогарони майягҳои қадимро исбот кунед.
9. Дар бораи сатҳи баланди илми ситорашиносии майягҳои қадим тавассути тақвими онҳо баҳо диҳед.

10. Мувофиқи тақвими майягиҳои қадим ин халқ таърихи чандсола доштааст?
11. Дар хат, риёзӣ ва таълифи китобҳои майягиҳои қадим ба кадом муваффақиятҳои ноил гардида буданд?
12. Дар бораи эътиқодҳои динии майягиҳои қадим чӣҳо медонед?
13. Дар бораи тақвими инкҳои қадим Пампа-Колорадои Перу фикри худро баён кунед.

ХУЛОСА МЕБАРОРЕМ

Шумо дар тӯли ин соли таҳсил таърихи дунёи қадимро омӯхта, як қадар дониш ба даст овардед. Аз ин китоб фаҳмидед, ки одамон дар аввали пайдоиши худ ҳам аз ҷиҳати зоҳирию ақлу тарзи зиндагӣ, ҳам аз ҷиҳати малакаи маҳорати касбу ҳунар ва сифатҳои дигари инсонӣ ханӯз мисли мову шумо набудаанд. Олоти кори дар аввал аз сангу ҷӯб ва хеле дағал месохтанд, дар горҳо сукунат доштанд, тавассути олоти сангу ҷӯбин худро аз даррандаҳои муҳофизат мекарданд, ба шикору моҳигирӣ ва парвариши зироат машғул буданд.

Дар тӯли садҳо ҳазор сол дар натиҷаи такмил ёфтани олоти меҳнат ба одамони асри санг имконият дод, ки маҳсулнокии меҳнаташон афзояд, ақл, малакаҳои боз ҳам баландтари меҳнатӣ ва сифатҳои дигари инсонии онҳо ташаккул ёбанд.

Зинаи ояндаи таърихи одамони қадим пайдоиши иттиҳоди қабилҳо ва давлатҳои мебошад. Давлат барои он зарур шуд, ки моликият ва марзҳои сукунати қабилҳои дар қаламрави муайян сукунатдошта хифз карда шаванд. Пайдоиши давлат давраи ба таърих воридшавии ҷамъияти инсонӣ мебошад.

Чи тавре ки ба шумо маълум гардид, давлатҳои дунёи қадим дар аввал он қадар қалон набуданд. Онҳо асосан шаҳрҳои хурд-хурд ва деҳқадаҳои гирду атрофи онҳоро дар бар мегирифтанд. Аз ҳамин сабаб шаҳр-давлатҳои ном бурда мешаванд. Шаҳр-давлатҳои пурқувваттар бо мурури замон шаҳр-давлатҳои хурд ва заифтарро забт карда, бузургтар мешуданд. Баъзеи онҳо ба давлатҳои қалони марказиятнок табдил меёфтанд.

Қадамҳо баъд ҳам, шумо ба усулҳои идораи давлатҳои дунёи қадим шинос шудед. Дар он давра ақсарияти қалли давлатҳои истибодӣ буданд, чунки онҳоро шоҳу қарол ва императорҳои бе

иштироки намояндагони халк идора мекарданд. Гарчанде ки дар Порт, баъзе давлатҳои Ҳиндустон, Юнон, Рим ва чандин давлати дигари дунёи қадим унсурҳои идораи халқии давлат вучуд доштад, яъне дар баробари сардори давлат, ки аксаран меросӣ буд, шӯроҳои гуногун, маҷлисиҳои халқӣ, сенат амал мекарданд.

Омӯзиши таърихи дунёи қадим ба Шумо имконият дод бифаҳмед, ки мардуми дунёи қадим ба фаъолияти пурсамари хоҷагидорӣ машғул буданд. Бе он ягон давлати дунёи қадим вучуд дошта наметавонист. Меҳнати самаранок дар замин, устохонаҳои қосибии ҳунармандӣ ва ба тиҷорат шугл варзидан сабабҳои пешравии давлатҳои қадим буданд. Ҳар як давлати он замон чидду ҷаҳд ба ҳарч меод, ки артиши пурзӯр, хоҷагӣ ва тиҷорати пешқадам дошта бошад. Давлатҳои, ки аз ӯҳдаи ин корҳо баромада наметавонистанд, таназзул ёфта, оқибат барҳам меҳӯрданд. Давлатҳои рӯ ба таназзулефтаре давлатҳои тараккикарда ишғол мекарданд.

Яке аз зухуроти маъфии дунёи қадим ва умуман ҳамаи даври замонҳо ҷангҳо мебошанд. Шумо дар мавриди омӯзиши мавзӯҳои онд ба ҳамаи давлатҳои дунёи қадим ҷараёни ҷангҳо мушоҳида кардед. Давлатҳои пуриқтидор, аз он ҷумла, барои ҳифзи худ ва ҷангҳои истилогарона артиши хуб мусаллаҳ карда шудаи сершумор ва таҷрибанок доштад.

Ҷангҳо дар дунёи қадим натавонанд воситаи муҳофизати ҳудудҳои давлатӣ, инчунин воситаи забти давлатҳои ҳамсоя дур ва аз онҳо худ кардани боғариҳои онҳо ҳам буданд. Шумо ҷангҳои Сумеру Аккад, Бобулу Ошур, Юнону Форс, Мисру Сурия, Риму Порт ва ғайраҳо дар ёд доред. Онҳо ба сари мардуми осоишта бадбахтиҳои зиёд оварда, хоҷагию маданияти онҳо хароб мекарданд.

Давлатҳо бе қонунҳо вучуд дошта наметавонистанд. Шумо аз қонунҳои Хаммурапи, Солон, бародарон Гракхҳо ва мақомоти қонунбарори Юнон (Маҷлиси халқӣ ва Шӯрои 500) ва Рим (Маҷлиси халқӣ ва Сенат) бохабар ҳастед. Дар давлатҳои, ки низомии ҳаёти ҷомеа тавассути қонунҳо ва ҳуссан, қонунҳои боадолатона сурат мегирифтанд, ҷуни пешқадаму пуриқтидор буданд ва умри бештар мелиданд. Дар ин давлатҳо аҳолии ҳамаи табақаҳои аҳолии мамлакат ва аҳли меҳнат низ хуб буд. Онҳо бештар ҳокимияти шоҳу қорол ва императору табақаи ҳукмронро мустаҳкам ва ҳимоя карда, ба табақаҳои дигари аҳолии мамлакат

намеоварданд. Бояд гуфт, ки дар дунёи қадим, сарфи назар аз сохти давлатӣ, гуломон табақаи беҳукукро ташкил мекарданд.

Давлатҳои пурзӯртарини қадим – Миср, Бобул, Чин, Ҳиндустон, Ҳахоманишиён, Порт, Юнон, Рим ва як қатор давлатҳои дигар дар таърих аз худ нақши бузург гузоштаанд. Дар ин мамлакатҳо хат ихтироъ карда шуд, аввал донишҳои илмӣ пайдо шуда, баъд илмҳои алоҳида тавлид ва ташаккул ёфтанд. Ҳамин тарик, илмҳои ҷуғрофия, тиб, табиатшиносӣ, риёзӣ, ситорашиносӣ, ҳандаса, фалсафа, таърих ва баъзе илмҳои дигар пайдо шуда, таракқи карданд.

Санъат дар асри санг пайдо шуда, баъд зинаҳои муҳимтарини камолоти худро дар давлатҳои дунёи қадим аз сар гузаронид. Мо инро дар таърихи Миср, Бобул, Чин, Ҳиндустон, Ҳахоманишиён, давлатҳои қадими Америка ва давлатҳои дигари он замон мушоҳида кардем.

Илм ва санъат ба рушду нумӯи ҳамдигар таъсири мусбат расонидаанд. Агар илм ва санъат намебуданд, пас Манораи Бобул, ҳайкали Абулхавл, аҳроми Хеопс, минои Искандария, Таҳти Чамшед, манораи Траян, Форум, Палатин ва ҳоказоҳо офарида намешуданд.

Хуллас, Шумо китоби дарсии таърихи дунёи қадимро омӯхта, фаҳмидед, ки гузаштагони дури башар ва халқи мо дар замони қадим чӣ тавр кор ва зиндагӣ карда, дар хоҷагидорӣ, идораи давлат, тичорат ва илму фарҳанг ба кадом муваффақиятҳо ноил шуда будаанд.

Дар синфи 6-ум бошад, Шумо ба давраи дигари таърихи башар ва халқи худ шинос хоҳед шуд. Дар ин синф ба саҳифаҳои нави "шарҳи ҳол"-и давлатҳои гуногуни Шарку Ғарби асримиёнагӣ шинос шуда, хоҳед дид, ки инсоният дар ин давра чӣ тавр умр ба сар бурда, ба кадом комёбиҳо ноил шуда будааст.

МУНДАРИЧА

Мукаддима	3
-----------------	---

БОБИ I. АСРИ САНГ

§1–2. Ҳаёти одамони қадимтарин.....	5
§3. Машғулияти одамони ибтидоӣ	13
§4. Барҳамхӯрии ҷамоаи ибтидоӣ.....	16

БОБИ II. СОЛШУМОРИ ДАР ТАЪРИХ

§5–6. Солшумориҳо ва таквимҳо	19
-------------------------------------	----

БОБИ III. МИСРИ ҚАДИМ

§7. Табиат ва аҳолии Мисри қадим	24
§8. Ба вучуд омадани давлат дар Мисри қадим	28
§9. Шоҳигарии қадими Миср	32
§10. Шоҳигарии миёнаи Миср	37
§11–12. Шоҳигарии нави Миср.....	41
§13. Иқтидор ва таназзули Мисри қадим.....	48
§14–15. Хат, маориф ва илми Мисри қадим	51
§16. Эътиқодҳои динии мисриёни қадим	56
§17. Адабиёти Мисри қадим	60
§18. Санъати Мисри қадим	63

БОБИ IV. ОСИЁИ ҒАРБӢ ДАР ЗАМОНИ ҚАДИМ

§19. Байнаннаҳраини Ҷанубӣ	67
§20. Давлатҳои Сумер ва Аккад	71
§21. Давлатҳои Бобул ва Ошур.....	74
§22. Маданияти Бобул ва Ошур	78
§23. Давлати Ҳеттҳо.....	84
§24. Давлати Урарту	88
§25. Давлатҳои Сурия, Финикия ва Фаластин.....	91

БОБИ V. ДАВЛАТҲОИ ФОРСИЗАБОНИ ҚАДИМ

§ 26. Давлати Элом	97
§ 27. Давлати Модхо	100
§ 28. Давлати Ҳахоманишиён	103
§ 29-30. Давлатҳои Бохтар, Сугд ва Хоразм	107

БОБИ VI. ҲИНДУСТОНИ ҚАДИМ

§ 31. Ҳиндустони замони Хараппа	114
§ 32. Ҳиндуориён	117
§ 33. Давлатҳои Ҳиндустон	121
§ 34. Маданияти Ҳиндустон	124

БОБИ VII. ЧИНИ ҚАДИМ

§ 35. Ташкилҳои давлати Чини қадим	127
§ 36. Чин дар замони империяи Син	131
§ 37. Чин дар давраи империяи Хон	135
§ 38. Маданияти Чини қадим	139

БОБИ VIII. ЮНОНИ ҚАДИМ

§ 39. Давлатҳои аввалини Юнони қадим	145
§ 40-41. Дастонҳои Ҳомер	151
§ 42. Давлати Афина	156
§ 43. Давлати Спарта	161
§ 44. Шаҳр-давлатҳои Юнон	166
§ 45-46. Ҷангҳои Юнону Форс	169
§ 47. Демократияи Афина	174
§ 48. Хат, мактаб ва дини Юнони қадим	177
§ 49. Илми Юнони қадим	181
§ 50. Адабиёт, Театр ва Бозиҳои Олимпии Юнони қадим	184
§ 51. Санъати Юнони қадим	188

БОБИ IX. ДАВЛАТҲОИ ЮНОНУ МАКДУНИЯ

§ 52. Ташкилёбии давлати Юнону Макдуния	191
§ 53. Ташкилёбии империяи Искандари Макдунӣ	195
§ 54. Миср ва Шарқи баҳри Миёназамин	200
§ 55. Давлатҳои Селевкиён, Порт ва Юнону Бохтар	204

БОБИ X. ДАВЛАТИ КУШОНИЁН

§ 56. Давлати Кушониён аз ташкилёбӣ то барҳамхӯрӣ	208
---	-----

БОБИ XI. РИМИ ҚАДИМ

§ 57. Рим дар давраи шоҳӣ ва ҷумхурӣ	213
§ 58. Муборизаи Рим алайҳи Карфаген	218
§ 59. Сохти ғуломдорӣ дар Рим	223
§ 60. Ташкилёбии империяи Рим	229
§ 61. Барҳамхӯрии империяи Рим	234
§ 62. Пайдошавии дини масеҳӣ	239
§ 63. Шаҳрҳо, маориф ва адабиёти Рими қадим	243
§ 64. Илм, санъат ва аҳамияти маданияти Рим	246

БОБИ XII. АМЕРИКАИ ҚАДИМ

§ 65. Америкоиёни қадим	251
§ 66. Давлатҳои қадими Америка	257
§ 67. Маданияти Америкаи қадим	261

ХУЛОСА МЕБАРОРЕМ	266
-------------------------------	-----

Таваралӣ Нозимович Зиёев

**ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ ДУНӢИ ҚАДИМ**

Китоби дарсӣ барои синфи 5-ум

Гуруҳи нашрӣ:

Муҳаррир Д. Хушқадамов

Мусахҳеҳ Б. Мирзоев

Дизайн ва ороиш М. Муродов

Муҳаррири техникӣ Д. Курбонов

Чопи компютерӣ М. Боева

© Хазинаи хайрияи «Сарпараст», 2005

Литсензия № 049

Ба чопаш 25.03.2005 имзо шуд.

Андозаи коғаз 60x90 1/16. Коғази офсетӣ.

Гарнитураи Times New Roman Tj. Чопи офсетӣ.

Ҳаҷм 17 ҷузъи чопии аслий.

Адади нашр 120 000. Фармоиши рақами 14599.

РҶҶДОДҶОИ МУҶИМТАРИН

492-449 п.а.м.

Чанғои
Юнону Форс

334-327 п.а.м.

Давлати Ҳахомани-
шиёро забт кардани
Искандари Мақдунӣ

355-346 п.а.м.

«Чанги Муқаддаси»-и
Спарта ва Афина

238 п.а.м.

Таъсисёбии
давлати Порт

246-210 п.а.м.

Солғои ҳукмронии
Син Ши Хуан-ди
дар Чин

74-71 п.а.м.

Шуриши ғуломон бо
сардории Спартак

49 п.а.м.

Римро ишғол кар-
дани Юлий Сезар

98-117 милодӣ

Солғои ҳукмронии
Октавиан Август
дар Рим

ТАЪРИХИ ДУНЁИ ҚАДИМ

336 п.а.м.

Соли ба тахти подшоҳии Юнону Мақдуния нишастани Искандари Мақдунӣ

331 п.а.м.

Дар наздикии Гавгамела артиши Ҳахоманишиёро торумор кардани Искандари Мақдунӣ

256-245 п.а.м.

Таъсисёбии давлати Юнону Бахтар

264-146 п.а.м.

Солҳои чангҳои Пунии Рим бар зидди Карфаген

133 п.а.м.

Трибуни Рим интиҳоб шудани Тибериус Гракх

355 милодӣ

Римро ишғол кардани қабилҳои олмонӣ

313 милодӣ

Таъсисёбии калисои масеҳӣ

476 милодӣ

Империяи Ғарбии Римро барҳам задани қабилҳои олмонӣ

